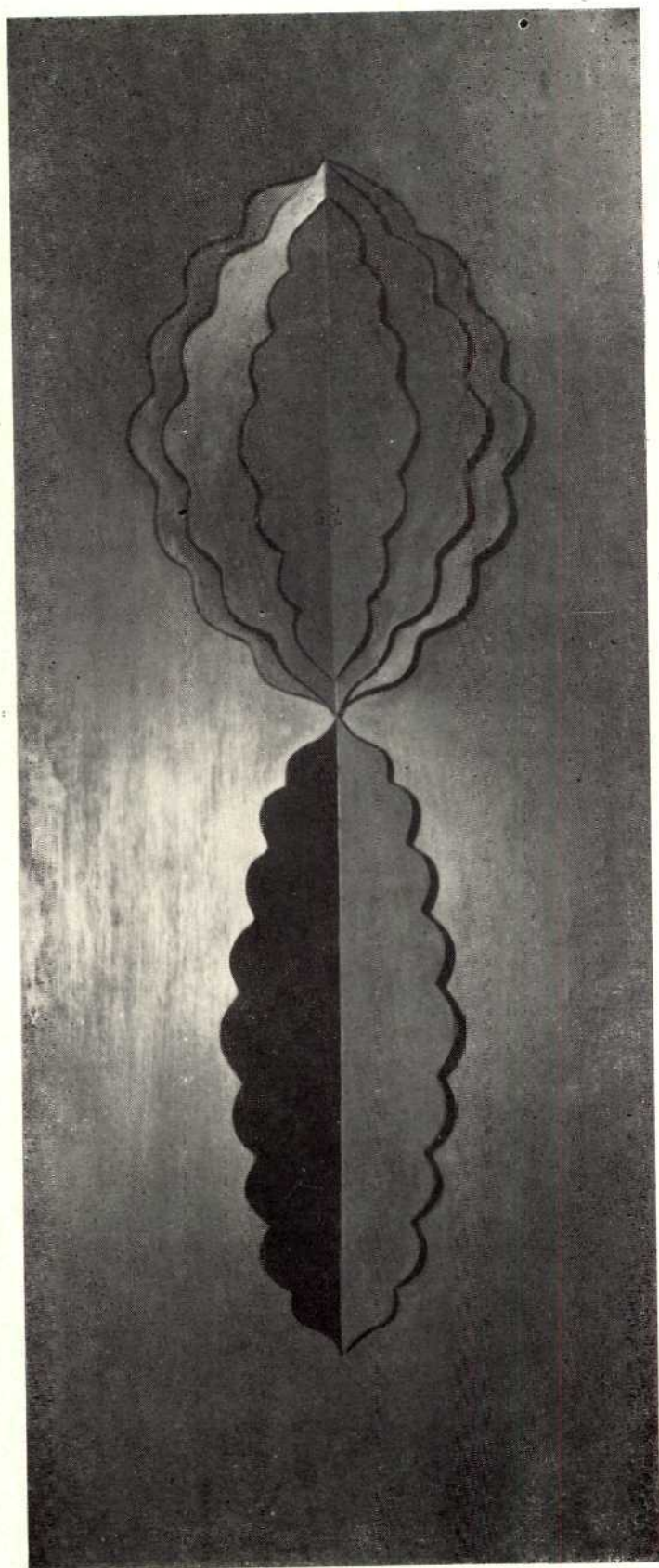

LOOMING

5

1972

SALME RAUNAM
Tamm I (Raud, keevitus) 1972

LOOMING
5
1972

KIRJANDUSLIK JA ÜHISKONDLIK-POLIITILINE AJAKIRI
EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

Mati Unt

TÜHIRAND

LOVE STORY

PÜHAPÄEV

toidul polnud meie jaoks enam lõhna ega maitset, ent õhtu oli tühi ja me otsustasime naisega minna restorani, seda enam, et homme seisis meil ees sõit läänesaartele, meie suvepuhkuse viimane ja otsustav osa. Restoranis vaikisin ma konjakile vaatamata, silmitsesin aknast merd ja püüdsin meenutada üht tühist asjaolu, üht kunagi samas restoranis mulle jäänud hetkumuljet merelt, midagi lipendamas tuule käes, aga mis see just oli, seda ma ei mäletanud, ja pealegi polnud praegu (1967) näha midagi taolist, mis mulle tollaseid (1965) vaatepilte oleks meenutanud. Ma ei suutnud enam paigal istuda, siis aga tuli meie lauda üks minu naise, minu abielunaise kooliõde ja nad hakkasid vestlema ega pööranud mulle mingisugust tähelepanu, ka kooliõde mitte, ehkki ta nägi mind esimest korda, ja siis ma ei pidanud enam tõesti vastu, tõusin üles, vabandasin ja läksin baari. Istusin, silmitsesin oma näo ähmast peegeldust baarikapi klaasidel, tellisin ühe napsi ja püüdsin mõtelda loogiliselt, loomulikult, eluliselt, inimese moodi, kainelt, ainult mulle omaselt, kõiki asjaolusid ette arvestades, kompromisse ette nähes ja põlates, asjalikult, aga ma mõtlesin hoopis inglise keeles, mida ma väga nõrgalt oskan: OUR METHOD IS LETTING GO, ja veel mõtlesin ma: ESTONIAN CULTURE IN OUR HANDS (A. Ehin). Siis müksas keegi mulle külge ja küsis, kas mina olen mina. Ma jaatasin ja tugev harjasjuustega mees hakkas mind süüdistama kõiges, mis Eestis viimase kolmekümne viie aasta jooksul on toimunud. Ma pole veel kolmkümmendki, kuid ma lugesin mehe pilgust välja jaheda metalse ähvarduse. Samal ajal laulis eemal seina taga saalis naine, naislaulja, ohjeldamatu, inetu, ja laulis ja laulis ja laulis ja laulis ja laulis ja laulis ja ma ei lasknud mehel jätkata ja rääkisin ise nagu automaat: kui teie aeg tagasi tuleb, siis lasete mu koduküla küüni seina ääres maha, see on teie viis ja sinna ei saa te isegi parata, teid ei huvita ei vabadus, ei võim, pole vist kunagi eriti huvitanud, teid pole üldse huvitanud, mis teie kodumaal toimub, peaasi, kui kõht täis, eks ole? Te tahate ainult tappa, aga sedagi ei oska te õieti teha, sest te olete valmis vägivalda rakendama ainult vanade ja väetite, naiste ja laste

MATI UNT

kallal ja seegi sünnib räpaselt, ilma elegantsita, kella vaadates ja koitu kartes. Teil kõigil on hirm. Isegi minu isa küsib juba minu käest, miks ma üldse kirjutan, kas ma ei karda solvata valitsust, kes on mulle andnud koolihariduse, kas ma ei karda soovata ettevõtte juhtkonda, kes maksab mulle sada kümme rubla palka lausa ei millegi eest. Ja ometi kannan ma siiamaani SS-ohvitseri nahkseid talvekindaid, mis see kord meie hoovis ööbides sinna maha unustas. Te olete argpüksid, sina samuti, aga kui teid mitu tükki koos on, siis teete sõbra vagaseks, nagu omal ajal kehvikuid tegite. Mees leebus, hakkas vastu rääkima, kirjeldas ontogeneesi ja fülogeneesi, elu seadust (või seadusi), ma surusin ta kätt ja tema surus kõvasti vastu nagu mõni vandenõulane, mõni lendsalklane, mõni dotsent või reporter. Ja siis läksin ma tagasi oma naise juurde, kellega tutvusin kaks aastat tagasi ja kelle isakodu asus siin linnas, ja ma istusin naise kõrvale ja kooliõde tõusis otsekui mind peljates üles ja läks minema. Küsisin, kas naine tahab veel juua, ta ei tahtnud, mina tahtsin küll. Me istusime veel tükk aega vaikides, tantsisime ühe korra, silmitsesime teisi tantsijaid, kuulasime laulusolisti

ESMASPÄEV

ja siis tulime restoranist koju mühisevate pärnade all ja jõudsime lumi-valge majani, kus elas mu ämm. Me läksime tuppä ja ma pesin ennast vannitoas. Peegel oli aurune ja ma pühkisin ta käega puhtaks. Märjalt klaasilt vaatas mulle vastu mu nägu, mulle nii arusaamatu ja tuttav. Läksin tuppä. Et oli suvitushooaja kõrgpunkt ja maja poolenisti Moskva suvitajatele välja üüritud, siis pidime magama eraldi: naine kitsal diivanil ja mina välihoodil. Me pidime tasa rääkima, et mitte äratada kõrvaltoas magavat vana juuti, keda ämm nimetas saksa konnaks, ja et mitte äratada ämma ennast, sest üks oli vahepealt lahti ja me kuulsime ämma hingamist. Helina kammis ennast enne voodisseminekut ja silmitses mind üksisilmi ja huvitult. Siis lamasime eraldi pimeduses ja vaikisime. Kui see vaikus talumatuks muutus, tõusin üles, istusin ta voodi äärele ja hakkasin teda puudutamata rääkima, et ta saaks minu omaks, ehkki ma olin ette kindel, et niisuguses hingelises seisundis ei saa ükski naine midagi taolist endale lubada, vahest ehk ainult mõni nümfomaan, aga ma rääkisin ikkagi, igaks juhuks, kuid ta raputas pead, ja kui ma veel edasi rääkisin, hakkas vaikselt nutma. Selle peale läksin ma jälle oma voodisse tagasi ja kavatsesin teeselda magajat, aga see käis mul üle jõu, mu süda peksis, õhust tuli puudu, ma tõusin jälle üles ja hakkasin rääkima: kui hull ja ilus, ent liiga, liiga ilus on su mõte sõita koos minuga oma armukese juurde! Ah, muidugi olen ka mina propageerinud vaba armastust ja üleüldist vendlust, uut, paremat maailma, aga ma

MATI UNT

poleks iialgi oodanud, et see uus, parem maailm mulle nii lähedale on jõudnud, et ta tuleb ilma ette teatamata, saabub SALAJA ja ÖÖSEL, huuled õieli, varga kombel? Naine rääkis selle peale tuhmil alistunud häälel, et tema teeb kõik, mis mina tahan, ja kui ma ei taha läänesaartele sõita, siis me jätame sõitmata. Sellega olin ma saanud, mis tahtsin, aga ma hakkasin jalamaid vaidlema, et sellest on hilja rääkida, tuleb sõita. Tuleb sõita. LÄÄNESAARTELE. Piletid on ostetud. Naine jonnis, et pileteid võib ju maha müüa, naine ilmselt tahtis äkki minuga koos elada ja õnnelik olla. Mina aga rääkisin: tuleb sõita, kogu mu senine vastuseis oli puhas rumalus. Elu tuleb vastu võtta, elu on karm, võimas ja hell, nagu ütlevad kirjanikud, sealhulgas ka mina, elu väärib elamist, igamees väärib oma elu. Ja nii lükkasin ma tagasi kõik naise lähenemiskatsed, tema haruldase loobumuse, tema ainsa katse kõike parandada ja möödunud taasalustada. Ma istusin naise voodi ees kella kolmeni. Siis panin selga Helina surnud isa pidžaama. See oli mulle (veel?) suur, äsja pestud, triigitud ja lõhnav. Helina isa oli juba ammu haiglane olnud, kuid tookord (1964) toodi ta sisemaale lootusetus seisukorras. Kriis saabus väga kiiresti ja juba teisel öhtul ütlesid arstid, et haige ei näe enam hommikut. Isa viibis koomas ja temaga ei saanud mingisugust kontakti. Öösel läks Helina oma emale haiglasse seltsiks. Mina saatsin teda. Kogu loodus oli täis pahaendelisi märke. Kui me väljusime Helina juurest paksus härmatises puude alla, lajatas kuskil lask ja sadu hakke tõusis linna kohale. LINNUD LENDASID ÜLE TAEVA. Mu süda tõmbus kokku, me läksime kiiresti edasi mööda libedat kõnniteed. Ma ei tea, mis minuga juhtus, sest äkki jäin ma seisma, haarasin Helinal käest kinni ja näitasin vaba käega ühe akna poole. Toas põles punane valgus ja aknalaual väljaspool kardinat istus liikumatult tilluke must KOER. Helina ülepingutatud närvid ütlesid mu žestist üles ja ta pistis mind järel vedades jooksu. Ma sain ta vaevalt kätte, tahtsin teda suudelda, aga ta pööras oma kuivad ja ohatanud huuled kõrvale, vaatas maha ja mina tsiteerisin kedagi, *et surm on öömaja lagedal väljal*. Riia maanteel hakkasin öökima, ma olin tervelt kaks ööd üleval olnud ja vahetpidamata suitsetanud, nüüd hakkas see mõjuma. Helina ei jäänud ära ootama, jooksis edasi haiglasse, me kohtusime alles järgmisel päeval, ta ütles, et isa polnud öösel surnud, muide, isa suri just sel ajal, kui me rääkisime treppide juures, mis enne ülikooli põlemist viisid füüsika kateedritesse. Me polnud tollal (1964) veel abielus, aga nüüd (1967) Helina kodus lamades, Helina isa pidžaamas, olime seda juba kolm aastat olnud. Ja me olime ABIELUS ka järgmisel hommikul, kui jõudsime lennuväljale, kus põles ühe prügikasti sisu, kus hall suitsuvine tõi pisarad silma, kus floksid öitsesid lennujaama lubjatud hoone ees, kus kugel aasal seisis lennuk, millesse me läksime ja mis õhku tõusis ja

lendas ja lendas ja lendas, kuni maandus suurt kaart tehes karjamaa-
taolisele lennuväljale. Kui me lennukist väljusime, puhus tugev mere-
tuul ja kui me läksime üle välja eemal seisvate piirivalvurite poole,
lendas ühel tundmatul naisel kübar peast ja veeres karikakraid murdes
minema. Ma jooksin otse piirivalvurite silma all kübarale järele, tõin
selle ära ja samal hetkel torkas reisi tähtsus mind nagu nõelaga. Kuid
enam polnud midagi parata, me olime juba päral. Piirivalvur ei luge-
nud mu passist miskit välja, mu värisevad käed ja ekslev pilk ei ärata-
nud temas kahtlusi, ta isegi naeratas mulle passi tagasi ulatades. Me
astusime teiste kannul ooteruumi. Seal klirisesid kõrgel lae all asuvad
aknad tugeva meretuule käes, kohalikud naised istusid piimamanner-
gute otsas, ent Eduardi polnud ikka veel näha. Me istusime pingile. Me
olime nüüd piiritsoonis, Eduardi kodumaal, LÄÄNESAARTEL. Mul oli
siin ainult nõuandev hääleõigus. Ma vaatasin oma naist, kes oli äärmi-
selt rahulik, vaid ninasõõrmed liikusid kergelt. Ma tõusin, käisin ruumis
ringi, üks õlg veidi madalamal, ja lugesin sõiduplaani. Kui palju sõidu-
liine jääb mul alatiseks läbi sõitmata, ehkki keegi seda mul ei keelaks,
eriti kohalikel liinidel, ent mina olen harjunud sõitma ainult sinna,
kuhu mul asja on (või ei ole?), ja lõppude lõpuks harjud ühtede ja
samade sõiduliinidega, ja šluss. Siis läks uks lahti ja sisse astus Eduard,
tervitas meid avala naeratusega ja ma läksin talle vastu ja andsin talle
esimesena kätt, otsekui tahaksin ennast alandada läänesaarte naiste ees,
otsekui demonstreerimaks oma olukorra kahemõttelisust. Muidugi, mul
on kombeks näha asju enamana, kui nad väärt on. Mulle on seda palju
kordi ette heidetud. Tõesti pakub mulle vahel sõit Võrru kõneainet ja
erutust nädalaks enne ja nädalaks pärast — justkui hakkaks maailma
lõpp lähenema, nii räägin ma sõidust Võrru, provintsilinna, räägin, nagu
oleksin Hemingway, kes hakkab sõitma Madriidi. Ma näen igal
pool varjatud hädaohte, apokalüptilisi ennustusi, arhetüünilisi sümbo-
leid. Naljatasin kord vastuseks, et NÄHA ASJU ENAMANA, KUI NAD
VÄÄRT ON, on minu elukutse, ainus asi, mida ma rahuldavalt oskan, ja
just selle liialdamise ja müstifikatsiooniga ma toidangi oma perekonda.
Ei, ei, see pole õnnestunud nali — vist on kõik tõesti halvasti, ja kuidas
ja kellele mina seda maha müün? Nii läksime koos Eduardiga ooteruu-
mist välja ereda päikese kätte ja siingi, läänesaartel, oli midagi sise-
maast: kraavipervel istus mees, kes oli tõlkinud Beckett'i näidendeid, ja
ma teretasin teda. Siis tuli buss, aga ma ei tundnud ennast bussis hästi.
Iga mulle heidetud võõras pilk sundis mind maha vaatama. Bussisõitjad
andsid Eduardile eesõiguse. Nende seas polnud ühtki inimest, kes poleks
arvanud, et Eduard sobib mu naisele meheks paremini kui mina. Kõik
pidasid neid abielupaariks ja mind majasõbraks. Igaüks oleks naernud,
kui ma neile oma staatust seletama oleksin hakanud. Ühiskond andis

Eduardile õiguse, ühiskond pidas mu pretensioone alusetuks. Seda nad kahjuks ka olid. Mul polnud ühtki ARGUMENTI, miks see naine peab olema just minu, mitte aga Eduardi või mõne teise oma. Ma oleksin ju võinud öelda, et *armastan* teda, aga seda poleks keegi uskunud. Mu jutt poleks vastanud mu välimusele ja mu ilmele — mu käed lebasid loiult põlvedel, mu pilgus polnud küllalt kirge. Mu mõtted olid hoopis mujal ja ma tundsin ennast bussis halvasti. Ja nii edasi — kogu sõit tagaistmel, saabumine sadamalinna, asjatud katsed jahimehevorsti osta, uus buss, mis meid veel viis kilomeetrit edasi pidi viima, üks igivana tammik ja Eduardi kommentaarid selle tammiku kohta. Ja siis VANATÄDI, kelle juures lakas meile öömaja oli muretsetud, tema ilus arhailine talutuba kootud kaltsuvaipade ja linikutega, tikitud püüridega padjad kõrges virnas voodipeatsis, lossipildiga seinavaip, palju lilli. Ja ma rääkisin palju lilledest, rääkisin õhinal, kiitsin pelargooniume, asparaaguseid ja kaktusi, tundsin huvi nende paljundamise ja väetamise, nende kasvutingimuste vastu lihtsalt sel põhjusel, et Eduard istus meiega koos seal samas laua taga, tomatite ja kurkidega koormatud taldrikute ees. Mulle oli iga hetk kallis, vähemalt teistele võis küll niisugune mulje jääda, arvatavasti mõjusin ma inimlikult, toredalt ja südamlikult, ehk pea-aegu niisama inimlikult, toredalt ja südamlikult nagu Eduard, kelle juures see oli iseenesestmõistetav. Ma rääkisin ja rääkisin ja võitsin vanatädi südame, aga kõik peale poolkurdi ja heasüdamliku vanatädi olid mind juba läbi näinud. Siis viidi meid PÖÖNINGULE, õigemini kuuripealsesse lakka, mis oli tagantpoolt laeni heinu täis. Me laotasime tekid ja linad otse ukse alla, redeli otsa juurde. Laes rippus paljas sajavatine elektripirn. Meri oli siit umbes kolmsada meetrit eemal, üle päikesest kuumaks kõetud maantee. Mu kotis oli üks tagavarasärk ja sokid, supelpüksid, paks kampsun, vihmamantel, fotoaparaat ja filmid, habemeajamiskreem ja žilett, hambahari ja -pasta, seep, käterätik, pliats, kaks karpi aspiriini, üks number soome ajakirja Hans Magnus Enzensbergeri «Moodsa luule muuseumi» ees sõnaga. Mu naise kotis aga oli peale selle Mishima näidend «Hanjo», mis kirjeldas vaimuhaiget tüdrukut, kes aastaid ootab oma armamat, keda ta loodab lehviku järgi ära tunda. Lõpuks ühel päeval poiss tulebki, aga tüdruk ei tunne ära ei teda, ei tema lehvikut. Poiss läheb meeleheitel minema, tüdruk aga jääb kinnisidee küüsis vaevleva vananeva naiskunstniku meeleva. Raamatu vahel oli eestikeelne retsensioon: ««Hanjo» eeldab, otse nõuab sisemist intensiivsust, vajadust publikut häälestada autoriga samale lainele, et koos jõuda sotsiaalse tuumani, ideelise sisu tunnetamiseni. Publikuga ühise keskendatuse saavutas näitleja R., kui ta istudes esitas oma vaateid ja arvamusi (ajalehe lugemine jne.). Siis oli tunda mõttepinget, sisemist

rikkust, veenmiskindlust. Sõnaduellis Yoshioga (näitleja A.) jäi Honda alla, ootamatud mõttekäigud ei joonistunud välja reljeefselt ja kogu stseen kippus lohisema.» Eduard ootas meid sel ajal väljas. Kui mu naine oli ennast korda seadnud (milline väljend!), läksime randa, see oli tühi rand, tühirand, ammu polnud ma sellist näinud: peegelsile vesi, roheline, ei ühtki elavat hinge, ainult kosmonaudi tühi suvemaja ülal künkal. Me olime kohmetud ja hakkasime selle ületamiseks mängima. Mäng oli äärmiselt lihtne, kuid teda on peaaegu võimatu plastiliselt ja arusaadavalt kirjeldada, olen proovinud, tuleks parem joonistada. Kaks ühendavad vee all oma käed (*pro*: võtavad käest kinni), vabade kätega aga võtavad kolmanda mängija kätest. Too kolmas ajab vee all jalad ette ja vibutab ennast (*pro*: tõukab ennast) üle ühendatud käte. Siis vahetatakse kohad, ja kõik kordub algusest peale. Minu äratõuge ebaõnnestus, ma vajusin peadpidi vee alla ja mu jalad siputasid abitult ülal merepinnal, kus mu naise ja Eduardi pilgud teineteisesse süvenenud olid. Ma rabelesin seni, kuni nad mu käed lahti lasksid, tõusin puristades veepinnale, keeldusin edasi mängimast. Ka Eduard ei tahtnud enam mängida, soovitas võidu ujuda. Silmapiir oli üles sulanud, sest päike hakkas loojuma. Ujusime kolmekesi avamere poole, enam-vähem võrdsete tulemustega. Ma panin oma pea vee alla ja vaatasin oma rohelist käsi, uppunuid: VAADAKE, TA ON HEEBREA MEHE TOONUD MEIE JUURDE MEID ÄRA NAERMA, TA TULI MU JUURDE MINU JUURES MAGAMA JA MA HÜÜDSIN SUURE HÄÄLEGA. Siis riietusime kaldal ümber, naine eemal põõsaste taga, meie, mehed, siinsamas liival, kahekesi, ALASTI, teineteist piidlemata. Meie varjud olid väga pikad, kõikjalt hiilis varje lähemale, pink murdis meie varje, liikumatu liiv, *Stilleben*; mul polnud fotoaparaati kaasas, et pildistada. Ma küsisin Eduardilt, kuidas ta suve veetis, ja Eduard vastas, et tegi isakodus heina. Mul oli ettepanek, et järgmisel öhtul võiks rannas tuld teha ja viina võtta. Kahju, et jahimehevorsti ei saanud. Eduard teadis linnas müüdavat üht teist küllalt peenikest ja rasvast vorsti, mida saab samuti tulel praadida, ja lubas umbes kilo kaasa võtta. Siis tuli naine põõsast välja, kleit seljas, paljajalu üle liiva. Me saatsime Eduardi maanteele, ta lahkus, ta siluett virvendas asfaldilt tõusvas kuumas õhus. Me vaatasime talle järele, ma hoidsin naisel käest kinni. Kass läks üle tee, pilved seisis liikumatult põlenud taevas, me tõusime oma põõningule, panime sajavatise pirni põlema, heitsime magama. Ma kustutasin tule ära. Puudutasin naist, panin käe tasa ta kehale ja liigutasin seda aralt nagu koolipoiss, kuid naine lükkas mu käe eemale, sõnatult, ohkamata. Me lamasime vaikselt, liikumatult kõrvuti, heinad kahisesid meie all ilma mingi põhjusega, justkui madudest, aga ei, lihtsalt kõrred murdusid meie kehade raskuse all. Otse minu

ees oli laka uks ja pragude vahelt paistis suve kohta juba liiga punane ehavalgus ja ma jäin magama ja

TEISIPÄEV

me kõndisime sõbraga keskaegses linnas; on sügisöö, tänavad ja muna-
kivid läigivad vihmast. Oleme sõbraga rääkinud eetikast ja abielust.
Äkki kõlab lask, ebameeldiva potsatusega langeb kuskilt ülalt karnii-
silt sillutisele noore sõduri laip. Me pöörame pead, otse meie läheduses
seisab tumedas läikivas mantlis mees, puhub korraks revolvritorusse
ja pistab siis relva tasku. Meile tähelepanu pööramata, meid märka-
mata läheb ta meist mööda, kes me kangi all hinge kinni hoiaime, ta
ilme on hirmuäratavalt tõsine ja loomulik. Me astume tänavale alles
siis, kui tema sammude kaja vanalinna kitsastel tänavatel on vaibu-
nud, läheme meiegi, aga kuskilt, kord kaugemalt, kord lähemalt kostab
ikka ja jälle laske. Varsti näeme jälle kolme laipa, kõik sõdurid, üks-
teise peal hunnikus, ootamatult tabatud, ühel valge nägu taeva poole,
vihma niriseb ta avatud suhu; jälle, jälle kauged lasud, selge, nad kii-
rustavad, hommik on lähedal, hämune päevalgus tulekul. Ja meie,
pead haiged, kiiresti kaineks saanud, ruttame linnast välja: hommikul
tuleb kõik avalikuks ja meie peame kõige eest vastutama. Rujem,
rujem, ütleb mu sõber, aga tänavakivid on libedad, jalad ei taha meid
surmapaigast eemale viia. Juba avab keegi akna, keegi, kel lühike
uni. — Hommikul läks naine meid linna miilitsasse sisse kirjutama. Ma
istusin üksi mere ääres, TÜHIRANNAL, solistasin madalas vees, ilm
oli ilus. Korjasin teokarpe, panin nad veest väljaulatuvale palgiotsale
ja vaatasin, kuidas nad kuivades tuhmuvad. Äkki nägin, et kaugelt,
sealtpoolt, kus pidi asuma linn, läheneb ühtlane, kõrge, läbinähtamatu
UDUSEIN. Seinä üks ots kadus merele, teine metsa. Udu lähenes kii-
rest ja ma jäin istuma sinna, kus olin. Mida lähemale valge laam jõu-
dis, seda kiiremini tagus mu süda. Lõpuks neelas pilv mu endasse.
Päike ja meri kadusid, ma olin üksi, mu keha kattus külma uduhigiga.
Vaevu oli kuulda nähtamatu vee loksumist vastu nähtamatuid kive.
Ma ei liigutanud ennast, ei tõusnud. Ma istusin kella vaatamata ja siis
kumas jälle kollakat valgust, õhk soojenes ja pilv jättis mu maha. Udu-
sein lahkus niisama hääletult, nagu ta oli tulnud, mööda veejoont, aga
nüüd päripäeva ei olnud ta enam hall nagu tulles, vaid lumivalge. Ma
viitsin aega. Joonistasin liivale maagilisi vormeleid. Aeg, mida ma
viitsin, liikus pikkamööda, aeg voolas ja ma tahtsin ta surnuks lüüa,
see aeg ei tulnud enam kunagi tagasi, see aeg tuli maa ja mere pealt
ja läks sinna, kust ta tulnud oli. Päike kõrvetas. Ma hakkasin madalas
vees liivasesse põhja auku kaevama, et ennast üleni ära peita; töötasin

mõlema käega, töötasin nagu ekskavaator, higi voolas mu huultele, liiv aga voolas auku tagasi, kuid kõigele vaatamata mu töö edenes ja lõpuks istusin auku ja tõmbasin ennast hästi kõssi, nii et ainult pea veest välja jäi. Vaatasin ringi. *Tühirand*. Ei ühtki konkreetset tunnust. Anonüümne maa. Ükskõik mis riik parasvöötmes. Valge leht, valge rand, valgerand. Ma olen siia tulnud läbi emakakaela. Delfiini seljas, ilma Eurydiketa, tõllas, helikopteriga. Määramatust tulevikust, keskajast, Linnamäe külast, Cro-Magnoni koopast, pealinnadest, baaridest. Ma ise olen valge leht. Ja ometi on Eduard, suur, karvane, praegu oma korteris diivanil mu naisega, viuldajast jõhkard, tema, kes ma ialgi olla ei saa, ja määramatus, mida ma siin rannal tunnetan, transformeerub nende kallistustes uueks määramatuseks, mis pole sugugi lohutavam. Mõlemal pool, paremal ja vasakul, kadus veejoon silmapiiri taha. See hull ja armas enesepiin! See mitteadekvaatne käitumine! Kui meri libiseb peost, kui taevast kahvatab — kes jõuaks veel naist kinni hoida? Siin, Eestis, mis teatavasti asub Soome lahe kaldal, laiemaal territooriumil, mida nimeatakse Baltikumiks. Mu silmade ees aga jooksis vahetpidamata siivutu filmilint mu naisest (?) ja Eduardist. Poesid, puudutused, kõik kokkuvõttes steriilsed. Ah, mis tore enesepiin, mis armas masohhistide suvepidu! Päike põletas lagipähe, vesi loksus laisalt, otsekui uinumas, ma kõndisin rannal ringi, edasi ja tagasi, ümisesin kurba viisi. Siis hakkas mu süda korraka peksma. Ma kartsin. Haarasin oma asjad ja põgenesin maanteele, otsekui oleks koletis ilmunud taevarannale. Maanteele, maanteele! Aga ka seal polnud ühtki inimest, ühtki looma, ühtki autot. Mul tuli tunne, et kõik on ära läinud, põgenenud, ootamatu teate peale lahkunud, ära kutsutud, organiseeritult, vastavalt bülletäänile raadios, aga mulle unustati ütlema. Istusin kraavipervele ja lugesin Enzensbergerit: pagenduses on elanud Rafael Alberti, Bertolt Brecht, Luis Cernuda, Jorge Guillén, Juan Ramon Jiménez, Else Lasker-Schüler, Antonio Machado, Saint-John Perse, Nelly Sachs, Pedro Salinas ja Kurt Schwitters. Sergei Jessenin, Attila Jozsef, Vladimir Majakovski, Cesare Pavese ja Georg Trakl lõpetasid oma elu enesetapuga. Robert Desnos suri koonduslaagri tagajärjel, Miguel Hernández suri piinamisse, Nazim Hikmet oli 15 aastat poliitvang. Jakob van Hoddis tapeti eutanaasia-programmi alusel, Max Jacob ja Ossip Mandelstam surid kinnipeetuina, Federico García Lorca lasti maha. Siis tuli mu naine ühe juhusliku autoga ja rääkis, et ta olla koos Eduardiga käinud vanas ordulossis, ja ma küsisin, mis nad seal nii kaua tegid, ja naine ütles, et seal oli meeldivalt jahe. Ma küsisin, kas Eduard tuleb õhtul meile, nagu eile kokku räägitud, ja naine ütles, et tuleb küll. Ja ma mõtlesin esimest korda: miks me ei võiks koos elada, kõik kolmekesi või ehk koguni neljakesi, ja õhtuti võiks Eduard meile viulit mängida ja meie talle sentimentaal-

seid laule laulda? Me käiksimme Eduardiga koos töö, naaseksime õhtuti väsinutena, meie naine ootaks meid sooja toiduga ja hoiaks meie ühiseid lapsi. Kuid see suur demokraatia, see suur inimarmastus on veel kaugel, miski ei aita, on tarvis uut inimtõugu või vähemalt intensiivseid tõuparanduse katseid, aga seni mõtleme nii: Eduard tuleb tappa (auk paadi põhja, autoga otsa, pisikukultuurid nakkushaigla termostaatidest, pettusega õhukesele jääle), Eduardi tuleb piinata (vestlused, pilgud, nõelad küünte alla) ja Eduardi tuleb muidugi armastada. Sest Eduard — see olen ju mina. Ma olen Eduard, selle maailma Eduard, ja Eduard on mina. Ühe ja sellesama pahaloomulise kasvaja rakud. Meie. Teie. Sina. Suur ühenäoline sina. Meie. Sina. Sina, kes sa võid kõik ja kes sa teedki kõik, ja kõik, mis sa teed, on ülekohus, aga KES ÜLEKOHUT TEEB, SEE TEHKU VEEL ÜLEKOHUT, JA KES ROOJANE ON, SEE SAAGU VEEL RÕOJASEMAKS. JA MA TULEN NOBEDALT JA MUL ON TASUDA KÕIGILE NII, KUIDAS NAD TEEVAD. Kord tänavu kevadel, kui mu naine oli Tallinna sõitnud, kutsusin ta endale külla. Ta tuligi ja me jõime kahekesi likööri, millest käed kleepuma hakkasid. Ma tahtsin talle meeldida, sest ta meeldis mulle. Ta traagiline pilk oli langetatud. Me rääkisime paljust, ma jutustasin õnnelikest päevadest, mis olin veetnud koos naisega Valgemetsas (1965), näitasin pulmapilte. Jutustasin talle oma muredest, oma kompleksidest ja tagakiusamismaaniast. Talle oli muidugi ükskõik, mis ma räägin, ja see oli tema õigus. Ent need mõned ööd, kus ma koiduni oma naist ootasin (kas seda üldse nimetada ootamiseks?), olid meid salapärasel viisil ühendanud. Me moodustasime kolmainuse, me olime temaga müstilises liidus, me jagasime ühte naist, me teadsime sama nahka, samu hääletoone, sama emakoda, meile olid intiimselt tuttavad ühed ja samad psüühilised ja füsioloogilised reaktsioonid. Ma võinuksin ta näo jalaga segi peksta, ta jääauku toppida, ta kõri läbi lõigata, aga me olime nüüdsest peale lahutamatud. Me oleksime teineteist ehk veel paremini mõistnud, kui meie vahel poleks nähtamatuna seisnud see, kes meid ühtlasi ühendas — minu ilus, haritud naine. Kui ta lahkuma hakkas, läksin teda saatma. Soovisin talle kiiresti head ööd ja panin ukse kinni. Ta jäi välja pimedusse, hoovi. Seisin ukse taga ja kuulatasin. Ta polnud oma kohalt liikunud. Me mõlemad hoidsime hinge kinni, meid lahutas ainult ukse õhuke puit, meid, kahte üksildast hinge, keda Saatan võrgutas ja lahku ajas. Ülal toas laulsid neegrid. Ma läksin kivist trepist üles, pühkis lauad likööriga puhtaks, tegin voodi ära ja heitsin tuld kustutamata magama. Seinalt vaatas mind üle öla naise foto: tagasivaatamisel soolasambaks muutunud, kivilinenud ja koltunud oma tardunud naeratuses. Nüüd (1967) läksime kolmekesi tühiranda, tegime telliskivide vahele tule üles, jõime viina ja kõnelesime: võrastest inimestest, nende vahe-

kordadest, vahekordade sassiminekest ja taasselgimisest, iseloomujoonetest, parapsühholoogiast ja veel millestki. Käisime Eduardiga kordamööda ujumas, sest mu naine kartis üksi lõkke äärde jääda. Oli ja meie tuli ainus kogu rannas, paistis pimedal ööl kaugele ning võis metsloomi, hulkureid ja kaabakaid kokku meelitada. Eduard jäi lõkke äärde, mina aga läksin pimedale mere poole. Minna tuli kaua, vesi muutus väga pikka-mööda sügavamaks, mühin oli mu ümber, ma ei seletanud laineid, sest taevast kattis äkki saabunud lauspilvitus, ma nägin ainult lainete varje, mis avamerelt minu poole tulid, nende monotoonne müra muutus talumatuks, mul oli tunne, nagu jääksin ma pealekihutava rongi alla, ma vaatasin instinktiivselt maa poole, läbi kadakate vilkus nõrk tuli ja ma läksin jälle edasi. Tuul oli väga soe, tugev ja lükkas mu alasti keha tagasi. Siis tuli mulle hirm, et ma ei oska enam naasta lõkke äärde, kus need kaks istuvad ja juttu ajavad. Ja kui ma uuesti selja taha vaatasin, polnud tuld enam tõesti näha. Olid nad tule, minu majaka kustutanud või olin ma ise kõrvale kaldunud ja asusin hoopis vööras rannas või koguni keelutsoonis? Kõik oli võimalik ja MERI kohises, tähti polnud näha. Iga hetk võis süttida prožektor ja valgustada mind, kahvatut, armetut ja õrnanahalist, keset stiihiat, mustavat merd. Kastsin ennast korraks kihisevasse vette, aga ujuma ei hakanud, liiga ebakindel oli kõik, mõtlesin: kui ma ujuma hakkas, peidavad kõrged lained mu eest viimasegi orientiiri, umbes kilomeetri kaugusel ähmaselt eristatava rannajoone. Ma ei jõua enam tagasi, ujun avamererele ja vajun põhja, sammaldunud orjalaevade ja külmanahaliste näkkide riiki. Äkilise häbi-väärse hirmuimpulsi mõjul hakkasin tagasi jooksuma ja mustad lained jälitasid mind, löid mulle selga ja ruttasid minust ette. Jõudsin randa tagasi ja läksin lõkke juurde. Nemat istusid valguse käes ja ma silmitsesin neid veidi aega kadakate vahelt. Nende suud liikusid, aga sõnu polnud kuulda. Tuli heitles tuule käes siia-sinna, PÜHA TULI, ja nemad ikka veel teine teisel pool tuld. Mu naine sorkis kepiga tuhas ja noogutas Eduardi jutu peale. Ma kammisin juuksed ära ja läksin nende juurde. Meil oli veel küllalt viina ja me hakkasime jälle inimestest rääkima: ühest tüdrukust, vastutava töötaja tütredest, kes kunagi oli Eduardi vastu väga kena olnud, kelles Eduard oli aga hiljem pettunud, rääkisime Eduardi vanematest, Eduardist endast, tema lapsepõlves läbi-põetud raskest difteeriast, Eduardi tööst raadio heliarhiivis, ikka Eduardist, mitte kordagi minu naisest või minust. Eduard ise ei küsinud meie käest midagi, ta ainult vastas meie küsimustele, otsekui viibiks mõne komisjoni ees. Me olime loobunud enesearmastusest, ma ei armastanud enam ei oma naist ega ka iseennast ja tema ei armastanud enam ei mind ega iseennast, me armastasime veel ainult Eduardi, hellitasime teda, mõtlesime ta raskele lapsepõlvele, ta hingehaigusele, ta lapsemeelele.

MATI UNT

ta muusikale, ta viiulile. Ma tundsin jälle, et ei tohi talle oma naist keelata, ma pidin oma egoismist võitu saama. Mul oli tagataskus veel üks plasku viina, millest keegi mitte midagi ei teadnud. Vabandasin, ajasin ennast püsti ja läksin tule juurest eemale. Kadakate taga võtsin plasku ja jõin poole korraga ära. Siis istusin samblale maha. Ma olen enam-vähem terve noormees, mitte küll eriti tugeva konstitutsiooniga, aga purju jään võrdlemisi aeglaselt. Tekkis vajadus tegutseda, tahtsin laulda. Tõusin jälle, vaatasin neid, abituid valguse sees, neid, keda mina võisin pimedusest koos teistega (kellega?) häbenematult ja julgelt silmitseda: Eduardi viiuldajapea, tema tahtejõuline lõug, mu naise tõsidus. Ma läksin lõkke juurde tagasi ja tundsin, et nüüd tuleb minu kord, minu *show*. Ma hakkasin rääkima ja nemad kuulasid, mu naine häbenes iga minu sõna, suitsetas ja vahtis tulle. Tahan, et sa oled õnnelik, Eduard, ütlesin ma, tahan, et su viiul laulaks meie kolme ühistest öödest, et su viiul jutustaks kõigile inimestele maailmas, kuidas armastus su üleni täitis. Miks? küsis Eduard tigidalt. Miks, miks, vastasin mina ega osanud olla küllalt labane, SEE ON SU VIIULI KOHUS, MILLEKS MUIDU SEE KAST, SEE VINEERIST JA TRAADIST MONSTRUM, MIS MÕTE TAL ON, KUI TA EI JUTUSTA MINU NAISE ÖNNEST? See on solvamine, ütles Eduard ennast imeteldavalt valitsedes, ma tahan, et sa vabandaksid. Ei, ma ei vabanda, mine (...), sa alfons, käisin mina peale. Eduard tõmbus kõssi, ta silmi valgusid pisarad. Mu naine vaatas mind nagu tõbrast ja kattis näo kätega. Eduard justkui oigas vaikselt ja hakkas peaaegu sosinal rääkima: see on loomulik... see on täiesti loomulik... barbarite eest pole pääsu... ma tean seda, see ongi just see... Lõkke valgus väreles ta noorel, ent samas justkui raugalikul näol. Ma laskusin teisele poole TULD põlvili ja palusin sõnatult andeks. Siis mühises jälle meri ja praksus lõke. *Ma kardan surma*. Ma loen juba praegu aastaid, mis mul elada on jäänud. See võib tunduda teile naljakas, aga mulle mitte. Ma ei karda üksnes südamerabandust, autoõnnetust, laeva põhjaminekut ja muud sellist, ma kardan, et situatsioon võib muutuda ja naabrimees laseb mu koduküla küüni seina ääres maha. Miks? Loomulikult niisama. Igaks juhuks. Või mõni mu eakaaslane reedab mu ja müüb mu homme maha. Mõni eakaaslane, kellega 1962. aastal koos kirjandusse tulime. Me saime teadlikeks inimesteks ühiskondliku laine harjal ja meil tekkis illusioon, et me oleme vennad, suur illusioon, mida ma olen endaga kaasas kandnud kümnekond aastat. Ma olen ennast kompromiteerinud siin ja seal, paremal ja vasakul. Ja siis on kõik läbi. SEST KUNAGI EI VÕI ETTE TEADA. SEST HÄDA EI HÜÜA TULLES. SEST PAREM ON HOIDA KUI OIATA. SEST TÄNASIDA TOIMETUSI ÄRA VISKA HOMSE VARNA. SEST ILU EI PANDA PADAJE. Sest üksikisik on lõppude

lõpuks inimkonnale koormaks. Ma olin oma jutuga jälle liiale läinud. Mu naine vaatas maha. Ja Eduard vaatas maha. Lõke sulas mu silmade ette kokku üheks punaseks ovaaliks. Ma rüüpasin viina, kuid Eduardile ei pakkunud. Ma rääkisin jälle. *Ma ei karda surma*. Mulle on see ükskõik. Ma püüan kasutada mulle antud aastaid nii hästi kui võimalik. Aga kuidas on see võimalik teie seltskonnas? Ma tahan sõita Pariisi, Kreekasse ja Jaapanisse. Ma tahan olla kõikide naistega, keda ma eales kohtan. Ma tahan pidevalt purjus olla. Te ütlete, et purjuspäi mõjun ma kümme aastat vanemana? Teate, mis ma teile ütlen: ma olengi tegelikult kümme aastat vanem, aga kaineolekuga õnnestub mul ennast üles kütta ja noorem välja näha. Maapoisina, kehva kingaviksijana, hooletu kätepesijana, nõrga lauakõnepidajana on mul soov jõuda kõrgemasse seltskonda, ehkki ma ausalt öelda ei tea, mis see tähendab. Ma peaksin umbes viis kilo maha võtma, tahan olla kõhn nagu Eduard. Ega sul halb ei ole, küsis Eduard mind tähelepanelikult silmitsedes, võib-olla

KOLMAPÄEV

lähme koju? Ei, vastasin mina, mul pole halb, aga ma olen väsinud: nii väsitav õhureis ja nii väsitav elu. Mis sind siis nii väsitab? küsis Eduard. Ma võpatasin. Sina, vastasin, sa oled nii rikas: ma olen sulle kõik andnud: naise, sündimata jäänud lapsed, tulemata jäänud ühise vanadusurma. Sa pole mulle midagi ANDNUD, märkis Eduard, ma olen VÖTNUD. Ma tahtsin teada, kui kaugele ta kaasa tuleb, tema, puhas hing. Ta rääkis ise, ma ei saanudki vahele segada: tuleb LOOBUDA, tuleb SURRA, sest see on OHVER, sügavalt INDIVIDUAALNE, teistele TABAMATU ja seega PIIRI taga. Ma ei saanud enam aru. Rääkis Eduard või rääkisid kadakad, taevas? Ehk oli elu minust mööda läinud? Miks ma millestki enam aru ei saa? Toetage mind viina ja unerohitudega, tehke mulle ase plaskude juurde, sest ma olen haige teist ja iseendast. Teil on hea irvitada, et poiss, sul *putanitsa* peas. Misasi, küsis Eduard närviliselt. *Putanitsa*, vastasin mina, see on vene keeles ja tähendab segadust ja pudru, ja veel tähendab see kõik kokku seda, et minu surmast poleks kellelgi kahju. Küll hoiad sa elust kinni, haletses Eduard mind talutades. Ei, ma ei hoi a elust kinni, karjusin ma, ma olen lihtsalt liiga purjus, ma olen väsinud, ma olen teie seltskonnast tüdinud, ma tahan magama minna, ma vihkan teid. Vaene mees, ütles Eduard, kui paranoiline. Mu naine patsutas mulle õlale. Rahustavalt. Ära ole väiklane, lausus ta, kas ma ei tohi olla õnnelik? Ah nii, ütlesin ma, ma näen küll tatine välja, aga niipalju saan ma aru: te tahate selle õhtu inetult lõpetada, ja kui teil see soov on, siis peate oma tahtmise saama. Mu naine oli juba üles roninud ja kahistas heintes. Ma haarasin Eduardil

MATI UNT

kraest kinni, raputasin teda, lükkasin vastu seinä ja tõstsin rusika, et teda näkku lüüa. Aga Eduard ütles mulle selle peale midagi väga inimlikku ja sooja ning mu käed vajusid otsekui iseenesest alla. Tirisin ta siis puuriida ärde nõgestesse. GRAND THÉÂTRE DE LA PANIQUE, ütlesin ma, nüüd juhtub ometi midagi, see saab olema ekstsess, pole pääsu, ja miks sa üldse tahad mu naist üle lüüa, küsin ma, naist, kelle oleksin ammu maha jätnud, kui sina poleks vahele tulnud, aga nüüd sunnid sa mind jälle teda armastama, ja siiralt armastama, ehkki ma seda ei taha. Jumal näeb, et tahad, ütles Eduard arusaamatult, otsekui tahaks mind lohutada, aga ka mina, Eduard, armastan teda. Oled sa mõni reaktiivlennuk, oled sa mõni pilv taevas, oled sa radiaator või köögikapp, et julged teda armastada? küsisin mina. Ma armastan, ütles Eduard, justkui valutaks tal kõht või justkui valutaks ta minu pärast südant; tema, Helina, on see, kes otsustab. Sa oled Juudas, laususin mina, ilus suur Juudas, miks sul habet ei ole, valget hõredat habet? Nüüd algab GRAND THÉÂTRE DE LA PANIQUE, kordasin ma ja punane veri voolas mu pähe nagu kosest. Ma astusin üle kannatuse piiri musta meeleheite maale. Tumedast taevast langesid esimesed vihmapii-sad. Ilmselt on sul tutvusi, küsisin ma, saad sa mu naisele importpesu muretseda, mu naine armastab kõike, mis välismaine. Sa oled labane, vastas tema ja pöördus minust ära. Tirisin ta vägisi tagasi enda juurde, kobasin ta nägu ja tundsin ta põskedel pisaraid. Marina, sosistasin ma ja läksin tagasi vaatamata aia sügavusse, Marina, too mind siit ära, mina enam ei jõua. Ühe kirsipuu all komistasin ja kukkusin näoli märga rohtu. Ma puhkesin nutma ja närisin mulda. Sa alandad mind mu naise ees, sa oled liiga hea inimene, tal on ju põhjust sind armastada, kisendasin ma, suu mulda täis. Ta tõstis mu jalule. EKSTSESS on käes, nagu sa ju tahtsidki, sa ju tahtsid mind niikaugele viia, hüüdsin ma, tõukasin ta eemale ja läksin maantee poole, mis viis põhja, üle mere Helsingisse. Mul olid taskuraamatus mõned Helsingi aadressid: üks esteetik, üks radikaalne kirjanik ja üks keeleteadlane, keda olin salaja armastanud. Muidugi, nad magasid juba, ma pidanuksin ette helistama. Siis tundsingi kuuma asfaldi paljaste jalgade all. Helistada polnud vaja: juba tuligi auto, mille alla võis ennast heita. Läksin talle otse vastu, aga ta ehmatas ja hakkas kisendama. Ma ei teinud sellest väljagi, olin kindel, et ta niikuinii pidurdada ei suuda. Aga Eduard, kes oli mulle järele jooksnud, tõukas mu viimasel hetkel kõrvale, ja auto kihutas huilates mööda. Helsingisse. Aga mulle jäi veel üks võimalus ja ma otsustasin seda nüüd kasutada. Mul oli see süžee taskuraamatus kirjas. «Olin juba mitu päeva ettevalmistusi teinud. Kõigepealt kaotasin piiritsooni paberilipakaid igasuguste segaste fraaside ja numbritega, peale selle olin juba aegsasti muretsenud väikese raadiojaama, millega igal õhtul tagu-

sin eetrisse täiesti mõttetuud signaale. Olin kindel, et nad on mind juba välja peilunud ja praegu lihtsalt oodatakse, mis ma ette võtan. Ma olin kindel, et minu mängu võetakse tõsiselt. Mu viimased teosed on olnud arusaamatud ja nukrad. Keegi ei usu, et ma olen lojaalne inimene. Mu nimi oli juba ammu kindlaks tehtud. Ja kõik seostus äkki omavahel. Mulle esitatakse kohtumistel provokatsioonilisi küsimusi antikommunistlike autorite kohta ja küsitakse, kas ma ei taha välismaal elada. Minu tõelisi eesmärke ei taipa keegi, ka naine mitte. Nüüd tulin ma ootustele vastu. Ma võtsin kaardi, joonistasin rannalt merele punase joone, joone juurde kirjutasin 02.20. Selle kaardi pillasin piirivalvurite rajale. Läksin kohalikku poodi ja ostsin rootsi-eesi sõnastiku, ostes käitusin väga silmatorkavalt. Nendest ettevalmistustest pidi piisama. Siis saatsin eetrisse uue signaali ja seadsin sammud piiritsooni. Kõik läks hästi: sõdurid märkasid mind kohe ja hakkasid hüüdma, et ma peatuksin. Jooksin kiiresti künkale, kus mind mere foonil hästi näha oli, ja hakkasin kätega vehkima, et jääks mulje, nagu annaksin ma signaale rahvusvahelistes vetes seisvale kaatrile. See oli minu hüvastijätt eluga. Hooletult läbitud ülikool, petlik naine, tsüklotüümiline rõõmu ja kurbuse vaheldumine, rahvuse mõiste ebamäärastumine, katkised hambad, lapsemeele kadumine, vördjalikud kangelased minu teostes. Meri sädeles mu jalgade all, limukad ja kalad magasid, lained mitte; MERI oli mu algkodu, kust ma miljoneid aastaid tagasi liivale roomasin. Kõlas lask, siis teine, kuul läbistas mu rinna ja ma langesin kividele, pangast alla, adrule, porri, olin surnud nagu koer. Minu taskus oli vabanduskiri kordoni ülemale ja kodumaale asjata tehtud tüli pärast.» — Kurk kuivas. Ma lamasin maas seal, kuhu olin kukkunud. Lakas. Läksin alla. Hommik oli pilves ja maanteel peatus rändkauplus. Mõned külamehed seisid kaupluse taga, jõid õlut ja vandusid. Ka mina ostsin õlut. Kuskilt tekkis mu kätte hommikune ajaleht ja ma lugesin seda. Ma lugesin, et Hispaanias on areteeritud kakskümmend üliõpilast, üks Iisraeli sõjaväekasarm lasti õhku, Bulgaarias toimusid sõjaväeõppused ja Chicagos mobiliseeriti 6000 rahvuskaardi sõdurit võitluseks neegrirahutustega. Mu pea valutab hirmsasti, iga sammu juures tuikas meelegahtades. EDUARD oli jälle meie juures, sünge, tõsine, asjalik. Ma ei mõistnud, kust ta siia sai. Ma küsisin, kus ta ööbis. Miks sa seda küsid? võpatas tema, ma ööbisin teie juures lakas. Ahsoo, ütlesin mina ja pakkusin Eduardile õlut. Eduard keeldus. Mul oli tunne, et ta on mulle miskipärast pahane. Oleksin pidanud temaga rääkima, vabandust paluma, sest raske oli näha traagikat ta suurtes viuldajasilmades, kurba lõtvust ta peentes viuldajakätes, tinast raskust ta suurtes viuldajajalgades. Aga ma olin Eduardist tüdinud, ja ma olin välja magamata. Seetõttu jätsin teised sõnalausumata maha ja läksin metsa jalutama. Päike hakkas välja

MATI UNT

tulema. Istusin samblale ja kirjutasin taskuraamatusse üles neli mälestust meie minevikust. *E s i t e k s:* «Kunagi ammu, mitu aastat tagasi sõitsime ühes bussis läbi sügise vihma, mis kardinana aknaid kattis. Väljas loksus rataste all pori, oli tööpäeva lõpp ja inimesed seisid tihedalt üksteise vastas, märjad riided lõhnasid. Su juuksed puudutasid mu nägu. Jälle tuli inimesi peale, buss ronis ulgudes edasi. Äkki kuulsid kõik selget ja puhast naisehäält: — Oota... Oled sa kahetsenud, et said minuga tuttavaks? Oled sa mõelnud kellelegi teisele, kui me koos olime? — Ma võpatasin ja sain alles siis aru, et see hääl tuli bussi laest, musta riidega kaetud august. — Ei, mitte hetkegi! vastas mees, mitte ainult sinuga koos olles, vaid isegi üksi jäädes pole ma mõelnud millelegi muule kui ainult sinule. — Olid sa mulle armukade? Oli sul minuga koos olles kunagi põhjust rahulolematuseks? Oli sul minuga igav? küsis jälle naine. — Ei, mitte kunagi. — Buss peatus, uusi inimesi tuli pedle, nende kära summutas naise jutu. Siis sõitis buss edasi ja jälle kostis naise sosin ja inimesed jäid kohmetult vait. — Suudle mind siia ja veel siia... ja siia... (mürin). Tead, kuidas ma kahetsen seda, et mul sinult last ei ole, kallid... Ah, millist rõõmu see mulle valmistaks... — Tugevnev muusikaline motiiv mattis naise viimased sõnad. Meie peatus oli järgmine. Märjade inimeste vahel trügides, varvastele astudes ja vandesõnu vahetades pressisime end ukse poole, kuna viiulid mängisid, ja siis läksid bussi ukсед lahti ja me pääsesime tema läppunud kõhust välja külma oktoobrivihma kätte.» *T e i s e k s:* «Kord, kui me veel abielus ei olnud, kõndisime kolmekesi mööda jõe kallast sadamate rajoonis. Sina, mu sõber Konrad ja mina. Konradi must nahkmantel kobises tuule käes, me läksime mööda rööpaid, oli öö, kuuride ja kraanade vahel ei liikunud kedagi, ainult eemal oli üks valgustatud kuur, mille pärani avatud uksest võis näha üksildast töötavat masinat, ja selle kolvid, kepsud ja hoorattad väntasid monotoonselt, ilma et keegi oleks tema tööd jälginud või selle tulemuste vastu huvi tundnud. Ma ütlesin: Sina kõnnid ühel rööpal, mina teisel, ja me hoiame teineteisel käest kinni. Me ei toeta teineteist, ei juhi teineteist, aitame vaid teineteisel tasakaalu säilitada. Ma tahan, et kogu meie elu oleks selline. — Su silmis olid pisarad. Konrad vaikis. Hiljem äärelinna tänav, poolvalgus, puude varjud. Vanade pärnade all auto täis lehmade konte, lehtede langemine.» *K o l m a n d a k s:* «Meie esimene jalutuskäik oli Vapramäele, me tulime astronoomiaobservatooriumi juures maha ja hakkasime kõndima mööda kevadist maanteed, päikese käes rõõmsad. Vapramäelt alla jõudes nägime vaatepilti, mis mu naist kohutas: tee oli kaetud paarituvatē konnadega, neist pooled veoautode poolt laiaks sõidetud. Ma ei saa siamaani aru, mis sundis neid loomi ronima maanteele, kus surm tabas neid otse keset dionüüslikkude pidu. Ma pidin pikad sammud võtma, et arvutu-

tele kokkukleepunud laipadele mitte peale astuda, ja lõpuks ei pidanud me enam vastu, ronisime teekaldast üles künkale ja läksime kaua mööda läinudaastast kõrrepõldu. Kaugel, kaugel heitsime küljeli. Oli varakevad, ma avastasin lõokese, kes liikumatult taevas seisis ja laulis. Me ei vaadanud teineteisele otsa, me ei puudutanud teineteist sõrmeotsaga. All maanteel mürisid rasked veoautod, kummid orgaanilistest kudetest libedad.» Neljandak: «Kord jäid sa äkki haigeks, ülikooli botaanikaiaia palmihoones. Sind kanti palmide alla lavatsile ja krampides vaeveldes hoidsid sa mu kätt. Akvaariumis ujusid laisalt mustad rasvased aksolotlid. Kui sul parem hakkas, läksime Emajõe kaldale jalutama, tallasime lõrtsis, linn uppus troostitusse uttu ja sa ütlesid, et sured varsti. Ja veel rääkisid, et sa tahaksid saada sotsioloogiks. Ma kutsusin su samal õhtul enda poole, et sa minu omaks saaksid. Ma teadsin, et see võivat vähendada su valusid. Minu üüritoa aknal polnud kardinaid, akna taga krohvis peremees parajasti välisseina ja ma ehitasin aknalauale raamatutest barrikaadi, raamatutest tuli puudu ja ma kuhjasin raamatuvirna peale veel oma ülikonnad. Alles nüüd ei paistnud meie voodi krohvijale enam ära. Aga ta kägises ja krigises õudselt. Ma rääkisid sulle kõrva sisse kaunemaid muinasjutte. Ma polnud varem maganud puutumatu naisega. Ma olin selle kohta vaid käsiraamatuist lugenud.» Nüüd pidanuksin kirjeldama meie vahekorda, kirjeldama detailselt ja mitte selleks, et kedagi epateerida, vaid lihtsalt selleks, et kirjandus kirjeldab kõike, ja miks ei võiks ta ka seksuaalakti kirjeldada ja ehk edukamaltki kui sõda või lepavõsa. Aga ma ei tahtnud äkki enam üldse midagi kirjeldada. Ma hüppasin püsti ja jooksin metsast välja. Eduard oli ära läinud. Mu naine luges lehte. Mere ääres. Halli mere ääres. Ma panin pea ta SÜLLE ja ta silitas mu juukseid. Ma avasin suu, aga ta sulges selle sõrmega, palus vaikust. Jälle hakkas päike välja tulema. Peavalu läks üle, ma võtsin riided seljast ja ujusin. Peale meie polnud siin ühtki inimest, me olime kahekesi maailmas. Me sulistasime vees, pritsisime teineteist ja ma tegin oma naisest üle saja foto — enamasti altrakursiga, suure taeva foonil, et mingit mälestust säilitada. Ma laulsin ja tantsisin vees, imiteerisin kedagi ja mu naine, üleni pruun, naeris laginal mind vaadates. Ma laskusin põlvili ja lugesin värsse armastusest. Mul oli hea tunne, et meil polnud lapsi. See oleks meie olukorra palju segasemaks muutnud. Ma armastan väga lapsi, aga ma ei kujutanud ette, et mu naine võiks sünnitada või peaks sünnitama. Mulle tuli meelde, kuidas ta kord rannas võttis sulle ühe võõra vene lapse, mustajuukselise ja kelmika. Ma ei saanud neilt pilku ära pöörata. Mulle tuli meelde MADONNA. Milline õnn, et ma seda välja ei öelnud! Siis hakkas päev läbi saama, öhtu lähenes, me lamasime rannas, meil hakkas jahe ja me surusime ennast vastu liiva. Mu naine luges ajalehte. Meri

oli nüüd peegelsile — halbaennustav märk sellest, mis paari päeva jook-
sul järgnes. Ma võtsin liiva ja puistasin naise ihule. Peened tolmused
liivaterad libisesid alla mööda vaevumärgatavaid, alles nüüd madalas
valguses nähtavaks saanud poore ja ma mõtlesin, et siin tühjal rannal,
suve lõpu hirmus oleme võimelised hullumeelsuseni armastama iga
rakku iga elusolendi kehas. Kõik oli nii mööduv, nii ilus ja troostitu ja
ma rääkisin: «Ajad aina mööduvad, see SUVI ei tule enam tagasi, see
RAND kasvab võssa, see PINK mädaneb, see SUVILA põleb maha,
SINA mädaned kord täpselt samuti nagu see ROHUKÕRS või see
SIPELGAS, äga kuhu jääb sinust siis maha too Baudelaire'i ülistatud
puhas ILU? Sa oled ÜKS paljudest, keda MAAPIND sünnitab ja tagasi
võtab. Kui me just tuttavaks saime, siis tähendas see kõigepealt seda,
et ma olin väärtuste otsinguil sinuni jõudnud ja SINA olid minu jaoks
ülimaks väärtuseks ja nimelt sinu ARMASTAMINE oligi siis minu jaoks
see kauaotsitud roll, PRINTSI osa, kui Paul-Eeriku terminoloogiat kasu-
tada. Ma olin veendunud, et ühe MILJONITEST valitud naise nahk ja
huuled on midagi IGAVEST ja just see erootiliselt värvitud ilu täidabki
valutegeva tühiku, mis loodus juba geenide kaudu mulle kaasa on and-
nud. Nüüd ma vaatan su nahka, nüüd, kus jahenema hakkab, nüüd, kus
ma ei tea, mis minust saab, kus ma tuleval aastal elan ja olen. Ja ma
saan aru, et sa oled lihtsalt TÜKK ELU, millest ma kinni hoian, sest me
oleme kaks magnetit, kes asuvad teineteisele nii lähedal, et nende jõu-
väljad puutuvad kokku, aga sa pole parem või olulisem kui see PILV
seal taevas. Ma armastan sind. Aga sa ei erine maailmast, sa kuulud
maailma juurde. Ma olen armastaja, mitte mängur, ma olen mustatöö-
line. Ma olen rüütel, mitte kloun ega kannataja.» Me ei rääkinud enam
sõnagi ja heitsime sel õhtul vara magama. Unes

NELJAPÄEV

nägin ma, et kukun pilvelõhkuja karniisilt alla. Järgmisel hommikul
käisime linnas sisseoste tegemas ja vaatasime üht René Clairi tehtud
mõõga ja mantli filmi, pooltühjas, valgeks lubjatud kinosaaalis, loomu-
likult koos Eduardiga. Randa tagasi äga sõitsime ilma Eduardita. Ma
läksin lakka, vaatamata sellele, et oli ilus palav ilm, heitsin heintele ja
lugesin veel kord läbi oma naise kirja, mis ta mulle kord Eduardiga
välja minnes jätnud oli ja mida ma pükste tagataskus kaasas kandsin:
*«Sa oled hea inimene ja mul on tunne, et sa mind mõistad. See, mis
minuga juhtunud on, käib mul endalgi üle mõistuse. Sa oled mulle väga
kallis ja hea mees, mul on hea meel nende ilusate päevade pärast, mis
meie vahel on olnud, ja ma tahan praegugi, et neile ei tuleks lõppu. Aga
pärast seda, kui ma kohtasin Eduardi, olen ma nagu ümber vahetatud.*

Ma vihkasin teda algul, ta tundus mulle ülbe ja vastik tüüp. Nüüd aga on mul temaga tunne, et me oleme kuskil eelmises elus olnud sõbrad. Ma nutan ja mõtlen, miks me sinuga ei võiks olla õde ja vend — saame ju teineteisega nii hästi läbi. Ma ei saa midagi parata, aga ma olen vist hulluks läinud. Ma nägin unes, et mind löödi risti, ja saabus viimnepäev. See tähendab, et mu tee on mulle ette määratud. Ma nägin veel ennast jumalannana vereanumas suplemas. Alateadvus aitas mind teha seda, mida ma iialgi muidu poleks suutnud. Anna mulle andeks. Ma armastan teid mõlemaid.» Sa armastad meid kõiki, kuradi viimsepäeva-jumalanna, mõtlesin ma tuseselt, toppisin kirja sügavale heintesse ja peitsin sinna ka pea: veri, mis sa nägid, kus hoor istub, on rahvas ja hulk rahvast ja paganad ja keeled. Ja naine, keda sa nägid, on suur linn, kellel on kuningriik maa kuningate üle. All andis auto signaali. Mulle tuldi järele, et mind viia üliõpilaste suvelaagrisse kohtumisõhtule. Ma nõõpisin pluusi kinni ja läksin redelist alla. Autojuht suitsetas närviliselt ja käivitas mind nähes kohe mootori. Me sõitsime ära. Kohtumisel rääkisin oma tavalist loba (kõik kunst ei pruugi olla kõigile mõistetav; teater on kohtumine (Grotowski: *Theatre is an Encounter*); uus põlvkond on sündinud traagilisse maailma; ma pole emantsipatsiooni pooldaja; tahvelmaal on ilmselt oma aja ära elanud; kui kollektiivne alateadvus polegi täppisteaduslik mõiste, siis on ta vähemalt poeetiline; kirjanik peab olema aus, armastus peab olema vaba; mu esikromaan on enam-vähem autobiograafiline, aga prototüüpide otsimine kui meetod on perversne; olen käinud Saksa Demokraatlikus Vabariigis ja Poolas, aga mulle ei jäänud kummastki midagi erilist meelde; mäng (*Spiel*) viib meid tagasi iseenda (*Selbst*) juurde; kirjanduslikud huvid äratas minus kirjandusõpetaja; kuuldused, et olen homoseksualist, ei vasta tõele, ehkki ma ühtki inimest sellepärast ei vihka; oma plaanidest ei oska ma midagi rääkida). Üliõpilasmaleva juhid kutsusid mind pöösastesse viina võtma, aga ma keeldusin ja me läksime Marinaga jalutama. Ta küsis veidi pilkliku muigega, kas mu naine teab, et me siin kokku saama pidime. Ma ütlesin, et vaevalt ta midagi aimab, ta on armunud ja tal on nii palju tegemist. Ma ütlesin, et ma polnud kuni laagrisse saabumiseni kindel, kas ma Marinat siin näen, aga selle usuga ma kohale sõitsin, ja kui Marinat poleks siin olnud, sõitnuksin ma juba homme hommikul Tallinna. Me kõndisime mööda kitsast metsarada, tema ees ja mina järel, vahetasime kiirustavaid, rutakaid lauseid, mingi kohmetus ahistas meid, justkui oleks lahus veedetud kuu meid võhivõrasteks teinud ja me mõlemad peame kramplikult meelde tuletama, miks me kokku saime ja miks just meie, just sellises kombinatsioonis. Marina küsis teeseldud õelusega, kas mu naine mind ikka veel petab. Ma valetasin (miks? kas uhkusest? või usupuudusest?), et sõna «petab» (ise-

enesest tühi sõna, null-sõna) on ehk liialdus, meie keeles ja meeles mõistefakse petmise all tavaliselt midagi muud (ütlesin «muud», ehkki mõtlesin seksuaalset armastust), ja mitte seda, mis mu naine ja Eduard teevad. Nad on liiga platoonilised, liiga kultuursed. Nad on käinud jalutamas, vahel mängib Eduard oma pool viiulit. Ükskord sõitsin ma neile taksoga juhuslikult järele ja nägin esitulede-valgel, kuidas nad teineteise ümbert kinni hoides mööda sõiduteed lähevad. Ma sõitsin umbes kakssada meetrit neist ette, lasksin takso minema ja ootasin neid keset teed, aga viimasel hetkel tõmbusin suure pihlaka varju. Kuulsin nende häält, aga ei eristanud sõnu. Ma ei hakanud neid jälitama, kõndisin aeglaselt kesklinna poole tagasi, sain nurgalt uue takso ja sõitsin neile järele. Nad olid jõudnud meie maja ette ja suudlesid. Ma astusin taksost välja, möödusin neist sõnalausumata ja tõusin teisele korrusele oma tuppa. Ootasin neid seal ligi kümme minutit, kuni mu naine tuli. Nii see on — nad on suudelnud, aga see on ka kõik, nad on arenenud inimesed, tõesti kultuursed. Marina jäi mind uskuma ja küsis, kas ma soovin midagi rohkemat, aga ma ei vastanud, ei tahtnud labaseks muutuda. Siis ütles Marina, et ma olevat näost ära, väsinud ja kahvatu. Ma kartsin, et Marina peab mind õnnetuks ja arvab, et ma oma abielu pärast nii vaevlen, ning ütlesin, et mul oli kevadel hirmus palju tööd. Läbielamused ka, aga see pole veel kõik. Mets oli hõre, meie ikka veel kohmetunud ja Marina jutustas mulle uudiseid. Paljud olevat meie abielu pärast ärevil, eriti Konrad. Sa jäta see, ütlesin mina, ärme räägime mu abielust. Praegu oled sina, ja mis me teisi meenutame. Jõudsime ühe vana, sammalduñud katusega küüni äärde. Meie ümber oli äärmiselt labane sisemaaloodus, lepavõsa, kergelt suveõise udu poolt mahendatud. Ma olin isegi õnnelik, et pole näha merd kogu tema pretensioonikuses. Marina toetus vastu küüni seina. Teda sõid sääsed. Ta lõi ühe sääse otsaes surnuks ja määris ennast verega. Ma astusin ta juurde. Tal olid pikad juuksed ja ma

REEDE

võtsin need JUUKSED pihku ja laotasin ühtlaselt üle ta NÄO. Ei silmi, nina ega suud ei saanud enam eristada. Kõik oli sile ja must. Ta ei näinud mind enam ja ma panin oma suu vastu ta juukseid, kuid mu huuled ei leidnud selle kareda vaiba alt ühtki kõrgemat ega madalamat kohta, näo reljeef oli täiesti kadunud. Libistasin oma SUUD mööda juukseid üles ja alla ning tundsin, kuidas mu süda rinnus tugevamini peksma hakkas. Pikkamööda, otsekui teeseldes, et otsin midagi muud, et käitun lihtsalt hajevil olekus, hakkasin oma huultega ta juukseid pikkamööda lahti lükkama, kuni minu suu avastas tema SUU pehmuse,

ehkki meie huulte vahele jäi veel hulk kōditavaid juukseid. Ometi oli suudlus nüüd juba võimalik. Et ükski pettus enam ei aidanud, pühkisin viimasedki juuksed ta suult, ta pani mulle KÄED ümber kaela ja me hakkasime suudlema. Ta surus ennast ÜLENI minu vastu ja mina vastasin samaga ja me tahtsime üheks muutuda. Ümberringi oli mets, üks LIND kisendas aeg-ajalt kiledalt, kuskil lähedal pidi asuma SOO, sest põõsastik hoovas niiskust nagu keldrist. Ma tundsin, kuidas mu VERERINGE jälle töötama hakkas. Ma laskusin pikkamööda piki tema keha alla, kuni olin PÖLVILI kasteses pikas rohus. Suudeldes ta päevitanud karemaid JALGU, tundsin, kuidas ma enam muud praegu ei taha, ja hammustasin ta põlve. Ta oiatas kergelt ja kummardus mu kohale. Olin tema ÜSA pimeduses, vaikisin, siinamaani polnud lausunud ühtki sõna, ühtki hellitusnime. Mul oli tunne, et ma ei hakka mitte kunagi temaga rääkima. Veel maas põlvitades võtsin ta sülle, tõusin koos temaga üles ja tegin mõned sammud. Ta silmad olid kinni, nägu lõtv ja huuled tur sunud. Kandsin ta küüni ja panin möödunudaastastele heintele. Alles nüüd avas ta silmad ja vaatas mulle otsa mittemidagiütleva, tardunud naeratusena. Kui me teineteist kallistama hakkasime, oli mul tunne, et tahan temast läbi tungida, teisele poole, maa sisse, mulda välja jõuda. Ta pomises seosetuid sõnu ja pärast olin ma üleni higine, heinapepredega koos, pühkisin higi aina ära, aga ta tuli uuesti, ja siis sain ma aru, milles asi on: õhurõhk langeb ja õhuniiskus suureneb, ees on pahaad ilmad. Puhastasin ennast, vaatasin ukse poole ja valgus lõi mulle vastu silmi. Lepavõsa kohal taevast seisid väikesed, altpoolt roosakaks värvunud pilved. Ma vihkan suveõid. Kogu suvi on meie laiuskraadil efermeerne, tema algus tähendab ühtlasi tema lõppu. Ja kiire valgenemine tekitab tunde, et sind on kuriteolt tabatud, et pead põgenema, et oled hiljaks jäänud. Armastajad ja huligaanid leiavad pääsupaiga oktoobris, novembris, viimas ja poris. Ma rääkisin Marinale, et ma tulen nende laagrisse elama, ütelgu ta teistele, et mu nimi on Peep, las ma jään laagrisse kuni selle lõpuni. Hiljem, kui sellest pahandusi tõuseb, kui ma oma ühiskondlikud kohustused unustan, võiksin valetada, et mind hammustas marutõbine koer, mulle tehti viimasel hetkel süst ja ma lamasin mitu nädalat pikali maas. Su asjad jäid sinna, ütles Marina. Tühja asjadest, lõin käega, las nad jäävad. Ainus asi, millest mul kahju oleks, on fotoaparaat ja filmid saja fotoga, mis ma päeval madalas vees tegin. Kõigist mu tuttavatest, ka endistest, on mul ikonograafiline materjal ja see peab ka mu naisest olema. Kui pole nende päevade fotosid, pole ka neid päevi. Kirjutada võib hiljem ükskõik mida. Ainult foto on tõsi. Panin hulga aja pärast jälle suitsu põlema ja küsisin Marinalt, mida ta on teinud ja miks ta pole mulle kirjutanud pärast seda, kui me Tartus lahku läksime. Kuhu ja mida oleksin ma kirjutanud, küsis

MATI UNT

Marina, kuhu ja mida? Ta nõõpis oma kleidi kinni ja hakkas ennast kammima. Tundsin ennast äkki üleliigsena, läksin lävele, tegin suitsu ja vahtisin hirmuga helenevat hommikut. Ja äkki läbistas mind mõte, et mu naine on täide viinud oma ammused plaanid lapsepõlves poolelijäänud viiuliõpingute jätkamiseks, et Eduard on toonud oma viuli ja nad viuldavad minu äraolekut kasutades mingisuguseid sonaate, mingisuguseid divertimente (jumal, ma ei tea ju muusikast midagi), viuldavad pööningul ja mahe duett kostab üle kastese nõmme liikumatu mere kohale, ja nad viuldavad karistamatult, ise ähmi täis, hingeldades, aga siiski viuldavad, ja seega on kõik läbi, ja mind on jälle võidetud. Neil on maailm, kuhu mina ei pääse, kus diskussioon osutub võimatuks, ja minu ainus pääsetee oleks viuldamine ära õppida, ehkki mul puudub muusikaline kuulmine, aga mis seegi loeb. Ei saa karistamatult viuldada. Kui sa viuldad, siis pole sa enam inimene, vaid viuldaja, ja kõik, mis kaunis, saab hävitatud, maha viuldatud. Mu ees oli eesti looduse tagamaa, kõrged putked ja lemmasõnnik. Tormasin küüni, Marina juurde, haarasin ta õlgadest ja rääkisin talle kõik. Meie silmad olid lähestikku ja ma ei tajunud mitte pilku ega ilmet, vaid kahte väikest ümarat, helesinist, läbipaistvat ketast, need olid silmad, aga ma ei suutnud neile midagi selgeks teha ega nemad mulle, see tundus olevat lootusetu. Kuula mind ometi, lausa karjatasin ma. Ma kuulan, ütles Marina vaikselt. Ei, sa ei kuula. Sa ei kuule. Ma kuulen sind, kordas Marina. Mida sa kuulsid, küsisin ärritatult. Sa pole ju veel midagi öelnudki, muigas Marina. Ma jätsin jutu järele ja hakkasin teda jälle suudlema, hammustama, pigistama nagu mõni väike jonnakas laps. Suudluste, närviliste, peaaegu lootusetute suudluste vaheajal nõudsin, et ta annaks mulle oma Tartu korteri võtme. Ta jäi tõsiseks, ta käed värisesid, kui ta mulle võtit ulatas, ja minu käed värisesid ja ma kordasin nagu iseenesest paari rida «Suveöö unenäost»: kui kaduv vari, mööduv unenägu või välgusähvak nõgimustal ööl (*swift as a shadow, short as any dream, brief as the lightning in the collied night*). Meie aeg, nagu ütles mu sõber: naised on metsistunud ja noored mehed loevad põlvitades värse. Ma ei õpi viulit kunagi ära. Ma ei tea, kuidas temaga muusikat teha. Ma ei oska poognaga ümber käia. Kõndisime laagri poole mööda sama teerada, kust olime tulnud. Rahunesin pikkamööda, hommikune valgusšokk hakkas üle minema, vahepealne lootusetu seisund muutus ikka enam ja enam tavaliseks päevaks. Vaatasin kella, see näitas alles pool viis. Laager magas, kõikide telkide ukсед olid kinni nõõbitud, see oli surnud linn heleda päikesepaiste käes ja mina olin veel mõni tund tagasi siin miskipärast rääkinud oma arvamistest ja seisukohtadest. Marina jättis mu staabitelgi juurde ootama, käis ära ja tuli võtmetega tagasi. KUI KADUV VARI, MÖÖDUV UNENÄGU VÕI

VÄLGUSÄHVAK NÕGIMUSTAL ÖÖL. Auto seisis telgi taga. KUI KADUV VARI. Ma istusin sisse ja kruvisin aknaklaasi alla. Siis istus Marina mu kõrvale. Ma tahtsin teda suudelda, aga ta vajutas starterrile. KUI VÄLGUSÄHVAK NÕGIMUSTAL ÖÖL. Kõrvulukustav oli auto mürin magavas laagris. Õnneks saime kiiresti kohalt minema. KUI MÖÖDUV UNENÄGU. Ühegi telgi uks ei paotunud. Kogu saar näis olevat välja surnud. Sõitsime mööda inimtühje teid kiviaedade vahel. Taevaskas oli selge, aga vahepeal tõusnud tuul, mida me võsaskas ei olnud märganud, rebis põõsaste lehti ja pani heinamaad lainetama, vilistas auto akendes ja jahutas mu kuumavat nägu. Marina rääkis mulle tühjast tühjast, nagu oligi õige, aga mina ei suutnud vastata, ma ei kuulanudki teda ja silmitsesin ta pruune KÄSI, mis ROOLI hoidsid. Midagi oli nüüd jäädavalt möödas. Mitte ainult minu, vaid kõigi mu sõprade elus. Midagi oli seljataha jäänud. Mis see oli, sellele ma ei mõelnud, ja võib-olla polnudki see kunagi midagi. MU TUSK ON RÄNK, MIND SURM VÕIKS ÄRA VIIA, KUID SIIS MU ARMSAM ÜKSINDA JÄÄKS SIIA. Jälle Shakespeare, jälle värsid. Mulle tuli meelde, mis Räheseo minu kohta oli öelnud: kaks võimalikku ohtu minu arengus, üks oleks «ideaalse armuidüllil reaalseks teesklemine, illusoorne sentimentalism; teine mingi «Tuhkatriinu» Peremehe taoline «traagilise osa» ennasthaletsev heroiseerimine». Taevaskas oli kajakaid täis, nad põgenesid merelt, mis iga hetk nähtavale pidi ilmuma. Nad karjusid valjusti, see kostis automürinast üle, nad justkui HÜÜDSID mu nime, aga ma teadsin, et võõrastele, tundmatutele hüüetele ei tohi vastata, see toob õnnetust vastajale. Ma polnud kunagi näinud nii suurt ja valget taevast. KUI NÜÜD. Künkale tõustes. KUI VÄLGUSÄHVAK NÕGIMUSTAL ÖÖL. See oli tõesti taevaskas, mis sisse võis kukkuda. Marina oli vait jäänud. Ma vaatasin ta väsinud nägu, esimesi, liiga varajasi kortsubesi silmanurkades, mida värske päevitus esile tõi, ja arusaamatu valu pigistas mu südant. Sada meetrit enne meie suvituspaika jättis Marina auto seisma. Ma tegin ta kleidinööbid eest lahti ja me hakkasime jälle suudlema. Ma lükkasin ta õlapaelad maha ja surusin huuled ta rindadele. Tühirand oli tühi, maantee oli tühi, hommikused kaubaautod polnud veel liikvele läinud. Üle kadakate paistis meri, meie sõidu ajal oli tuul veel tugevamaks kasvanud ja meri oli üleni valgetest laineharjadest kirju. Mootor naksus jahtudes. Marina kell tiksus mu kõrva ääres, aga ma ei suutnud lõpetada ega ära minna. Ma mõtlesin: pean ma jälle hakkama rääkima: MU AINUS KALLIS ARMAS MU HEA MU RÕÕM MU PÄIKE MU INGEL MU LILLEKE MU SIRELIÕIS MU LOOTUS MU TAEVASINA MU VÄIKE JÄNESEPOEG MU NAINEN MU SINILILLEKIMBUKE KUTSIKAS KÕIGE PAREM MU KÕIGE ILUSAM KUIDAS ARMASTAN MA SU JUUKSEID SU RINDU SU SUUD JALGU SA MU KÕIGE

MATI UNT

AINSAM MAAILMAS TAHAN OLLA SINUGA ALATI JA IGAVESTI
USU MIND MUL POLE MUUD MAAILMAS KAS SA ARMASTAD
MIND NII NAGU SINA MIND ARMASTAD MU RÕÕM MU TÄHE-
VALGUS, kas pean jälle seda kordama, nagu kunagi Helinale, nüüd,
kus tuul puhub ja linnud lendavad. Kui sa minu poole lähed ja ma pole
veel Tartusse jõudnud, ütles Marina, siis ära sa televiisorit käima pane,
sel on midagi viga, ragiseb ja sees helendavad sädemed, äkki veel plah-
vatab. Linad ja teki leiad, ja kohv ja suhkur on kapis, ja keera uks
ööseks lukku. Suudlesin teda veel kord ja läksin välja, sirutasin kan-
geks jäänud jalgu. Tuul paiskas mulle tolmu silma. Mu huuled olid
suudlemisest tuimad ja paistes. Ma ei teadnud, kas see on unenägu või
mitte ja kas mul on veel kunagi lootust ärgata. Marina käivitas moo-
tori, keeras auto ringi ja sõitis minema. Ma ei tahtnud lakka magama
minna, aga ma ei leidnud endale enam ka muud tegevust. Seisatasin
küüninurga juures, tõmbasin suitsu, aga see tegi suu kibedaks. Siis roni-
sin redelist üles. Lakas, kuhu tuul ei tunginud, oli palav ja umbne. Vaa-
tasin oma magavat naist. Ta oli ükski ja ilmselt polnud keegi vahepeal
tema juures käinud. Muidugi, kust mina seda teadsin. Heitsin riidest
lahti võtmata pikali. Püüdsin midagi meenutada, aga loobusin. Meenu-
tamine on lapsikus, läbielatud etapp. Vähem mälu, vähem mõtteid,
vähem enesepiina. Silmad olid kibedad, liiva täis. Naine magas vaik-
selt, norskamata. Ka mina uinusin. Hommikul meenutas naine mulle, et
me peame sõitma hakkama. Kuhu nii ruttu, küsisin uniselt tekil leba-
des. Merereisile, ütles ta, kas sul pole siis meeles. Ma ei saanud ikkagi
mitte millestki aru. Küüni katus naksus tuule käes. Ma ei tahtnud
tõusta. Kas sa ei mäleta siis, ütles naine, me pidime täna sõitma pisi-
saarele. Kas Eduardiga, küsisin mina. Ta ei vastanud, ma ajasin ennast
püsti ja mulle tuli kõik meelde. Jah, pisisaarele, tund aega merereisi.
Tõmbasin paksu kampsuni selga, mul oli magades külm hakanud. Läk-
sime redelist alla. Mind pani imestama looduses toimunud muutus. Pak-
sud pilved kihutasid madalalt üle õue, tuul rebis mind tagasi. Leidsid
ka aja merereisiks, torisesin mina. Naine ei vastanud jälle. Ma ei taht-
nud endast nigelat muljet jätta. Isane oli mind kutsunud uuele kahe-
võitlusele. ME LÄKSIME KOHTUMA TORMI JA MEREGA. Ma pidin
selle kaasa tegema, sest see kuulus armastuse juurde ja ARMASTA-
MINE OLI EESMÄRK, miks me siia läänesaartele tulime. Me läksime
maanteele, sõitsime juhusliku autoga linna, sealt sadamasse. Igas peatu-
ses läks inimesi vähemaks. Lõpuks olid bussis ainult juht ja meie kolm.
Sadamas astusime bussist välja. MERI oli tumehall ja ebameeldivalt
ärev. Ma ei saanud lainetest enne õiget pilti, kui jõudsime sadamasil-
lale. See ujus veest, lained langesid vahutades vastu poste ja kindel
pind meie jalgade all võbises vahetpidamata. Seisime silla lõpus. Minu

MATI UNT

kohal tõusis halli udusse suure kraana veest nõretav raudtrepp, vett langes mulle krae vahele. Metsistunud veevälja foonil laperdas absurdne plakat «Suplemine keelatud». Suuremad lained tõid vee meieni, peagi olid püksid läbimärjad. Kuhu me sõidame, küsisin mina ja samas noogutas Eduard mulle julgustavalt ja pilgutas silma, nii et mul pidi tahes või tahtmata piinlik hakkama. Läksime ajutiselt sadamasse varju. Aknaklaasid täitsid oma valju klirinaga kogu toa. Me istusime pikale pingile, ainsale mööbliesemele. Ma ei saanud aru, milleks ma siin olen ja mis on mu ülesanne. AHJAA, VÕIDELDA NAISE EEST. Naine oli siin, kummeeritud vihnamantlis. Vaatasime välja, sillal ei liikunud ühtki inimest. Paar laeva kõikus lainetel abitult siia ja sinna. Nii möödus ligi pool tundi. Keegi ei tulnud meie tuppa. Lõpuks läks Eduard välja, paadimeest otsima. Postipaad pidavat igal juhul pisisaarele sõitma. Polevat ilma, millega ta sõitmata jätaks. Me jäime kahekesi. Ma ei osanud Helinat enam mitte kellekski nimetada. Ta istus käsipõsakil ja vahtis lausveega kaetud aknasse. Ma meenutasin korraka oma isa, kes saabus kärarikkasse pulmamajja ilma lipsuta ja ma käskisin tal kohe lipsu ette panna. Ta kükitas otse koridori maha ja hakkas vanast portfelist, mida ma häbenesin, kohmetusest ebatäpsete kätega lipsu otsima. Keegi tuli sahvrist ja tõukas teda uksega nii, et ta põlvili langes. Mu naine istus ja vahtis lausveega kaetud akent. Ja ükski naine ei pea mitte lojuse ees seisma, et temal sellega on tegemist. Ärge tehke endid niisuguse asjaga roojaseks. SEST MAA ON ROOJASEKS SAANUD JA MA TAHAN TA ÜLEKOHTU TA KÄTTE MAKSTA, NÕNDA, ET MAA VÄLJA OKSENDAB NEED, KES SEAL SEES ELAVAD. Ootamatult tuli Eduard sisse, ta nägu tilkus veest. Paat sõidab kohe välja, hüüdis ta. Ma tõusin kõheldes püsti. Ruttu, kiirustas Eduard. Läksin naise kannul välja, nüüd oli tõesti ükstupuha. Kahe suurema laeva vahel ulpis lainetel pisike mootorpaat, mida ma polnud enne osanud tähelegi panna. Üks mees askeldas selle ninas ja viipas meile. Ronisime paati, mees tegi otsad lahti, ja meie side maaga oli katkenud. Silla varjust välja jõudes haaras torm meid oma meelevalda. Kord vajusime nina ees alla sügavikku, kord ronisime mootorit pingutades mööda mitmekorruselise maja kõrgust lainenõlva üles. Me hoidsime vaieritest kinni ega läinud alla kamorkasse, ehkki paadimees meile selleks mitu korda märku andis. Sooja vett lendas meile sahmakatena vastu nägu. Ma soovisin kõigest jõust, et sõidaksime risti laineid, aga ilmselt ei võimaldanud seda meie kurss. Poolviltu veemägedele vastu minnes uskusin mitmel korral, et meie paat tasakaalu enam tagasi ei saa. Mu naine nõretas veest ja Eduard hoidis teda oma embuses. Seisin eraldi, teise parda ääres ja mind ei huvitanud ei mu naine ega Eduard. Ma tahtsin tagasi kuivale MAALE. Me ei teadnud siis veel keegi, et tegemist on tormiga, mille

MATI UNT

märke nüüd (1967) nii palju maale ja merele jääb, et neid ei suudeta enam kustutada. Seda teadsid kogu rannikul väga vähesed. Orkaan oli raadioantennid maha rebinud, side oli katkenud. Kogu silmapiiri kat- sid madalad pilved ja veetolm ning ma teadsin, et kui saatuslik laine paadi enda alla peaks matma, siis jääb viimaseks asjaks, mida ma elus näha saan, too kahe inimese embus, mu naine ja Eduard, nende siniseks tõmbunud huuled ja tardunud silmad. Ma kuulasin närviliselt mootori popsumist, iga vahelejäanud takt tegi mul südame alt külmaks. Kuid inimene harjub kõigega. Juba viie minuti pärast muutusin rahuliku- maks ja vaatasin pealevajuvaid veemasse peaaegu ükskõikselt, nagu oleks tegemist meie loomuliku olukorraga. Niikuinii ei sõltunud miski enam minu tahtest. OH ARMASTA NII KAUA KUI SA JÕUAD, OH ARMASTA NII KAUA KUI SA SAAD. Maa! hüüdis Eduard lõputu aja pärast. Läbi vihma paistis midagi ebakindlat: üks metsatukk, üks sadam, üks maja. Visalt lähenesime sellele kindlale pinnale. Olime jõudnud saare varju, lained muutusid madalamateks, kuid ühtlasi rahutumateks. Meri viskles närviliselt siia ja sinna ja esimest korda tundsin, et mu süda läheb pahaks. Hingasin sügavalt sisse ja välja, mu pilk oli kiin- dunud saare kontuuridesse. Juba võis seletada sadamat, üksikuid puid maja taga legendikul ja sadamaputka katusel tuules lendlevaid raadio- antenni jäänuseid. MAJAS võtsin oma kotist pudeli viina, pakkusin Helinale ja Eduardile, ise jõin ka, aga viin ei hakanud pähe. Alles terve teeklaasi järel tundsin soojust sisikonnas. Pererahvas silmitses meid üllatusega, nad ei osanud meist midagi arvata. Perepojad olid üle-eel- misel päeval pealinna sõitnud. Peale meie istus nurgas veel üks televi- sioonitoimetaja, kuid ta rääkis äärmiselt vähe, peamiselt naeratas meie jutu peale. Laskusin diivanile, toetasin pea vastu seina ja sulgesin sil- mad. Maja kõikus mu all. Teisel pool lauda istusid Helina ja Eduard. Kuidas te nii hirmsa ilmaga tulema hakkasite, küsis majaperenaine meid ikka uurides. Hakkasime ja kõik, vastasin mina kõigi eest mittemidagi- ütleva fraasiga, juhtus lihtsalt nii. Televisioonitoimetaja naeratas nur- gas. Mis teab üks televisioonitoimetaja meie suurest suvepeost, meie suurest armastuse unenäost. Seda ei suudaks ükski terve inimene mõista. Sulgesin taas silmad ega hoolinud enam maja kõikumisest. Mu kõrvu kostis üksikuid jutukatkeid, keegi ohkas, keegi kirjeldas midagi. Ma ei viitsinud vestlust jälgida. Lauale toodi kuumad kartulid, liha ja kaste. Nihutasime toolid lähemale ja ma valasin kõigile viina. Tõstsin esimesena pitsi ega hoolinud teistest. Televisioonitoimetaja pilgutab mulle kavalalt silma ja me jõime. Väikesest aknast paistis tükk heina- maad tormi käes visklevate sarapuudega. Mulle tundus, et väljas on veidi heledamaks läinud ja ma juhtisin sellele ka teiste tähelepanu. Pärastlõunaks läheb selgeks, ütles perenaine, tuul ajab pilved laiali.

Televisioonitoimetaja lükkas taldriku eemale, läks akna juurde ja uuris taevast. Varsti saame peale hakata, juba kumab läbi pilvede, ütles ta natuke mõistatuslikult, aga ma ei viitsinud uurida, mis ta sellega mõtleb. Siis ta haigutas, pani mantli selga ja läks toast välja. Ma tegin suitsu ja vaatasin Helinat. Eduard jõllitas tardunult lauale ja ühmatas aeg-ajalt. Kuidas sa ennast tunned, kallid, küsisin Helinalt. Hästi, vastas tema. Võtke veel ette, pakkus perenaine. Aitäh, vastas Helina, väga hea oli, aga rohkem ei jõua. Tõesti oli hea, kordasin mina. Siis tuli televisioonitoimetaja rõõmsas tujus tupp. Hakkame peale, ütles ta. Me tõusime laua äärest püsti ja tänasime perenaist. Panime mantlid selga ja läksime õue. Pilved hõrenesid, ehkki liikusid endise kiirusega üle meie peade. Läksime televisioonitoimetaja kannul läbi märja võsa. Käisin Helina kõrval, Eduard tuli oksa murdes ja midagi omaette pomisesed meie järel. Õhtuks on torm täitsa üle, ütlesin ma Helinale ja tema noogutas. Igatsed sa koju, küsisin mina. Jah, vastas tema ja meie pilgud kohtusid korraks. Tõusime künkale. Sel hetkel tuli PÄIKE välja, ta paistis suure, kogu TAEVAST matva PILVE alt. Ma astusin ettevaatlikult, et mitte tallata TIGUSID, kellest tee lausa kubises. Ülalt KÜNKALT avanes meie ees vastupäikeses õhtune MERERAND, tumesinine, peaaegu MUST meri pidevas tormijärgses LIIKUMISES, ka ROHI tundus kontravalguses mustana. Oli lage, ainult all rannal seisis lagunenud üksik VÖRGUKUUR, päike pimestas meid, see oli SURNUD maastik, mis meie pilgule avanes: tuuline, kummaliselt valgustatud ja apokalüptiliselt sünge. Nii see siis käib, mõtlesin ma, hiigelpilve poolt enda alla maetud lage meri ja põletav päike. Kaamerad seisid kolmnurgas võrgukuuri läheduses. Toimetaja palus meid joosta ja kulli mängida. Ma ei hakanud temaga vaidlema ja me jooksime alla legendikule. Mu naine jooksis kiljudes ees, mina tema kannul. Ma libastusin märjal rohul mitmel korral ja lendasin ninali, tõusin aga jälle üles ja tormasin longates edasi. Eduard lõi Helina enne mind ära, too pööras välkkiirelt ringi ja hakkas mind taga ajama. Ma jooksin otse mere poole, ma ei näinud mitte midagi, nii ere oli PÄIKE muidu nii pimedal maastikul. Keerasin kõrvale alles siis, kui jalad märga kaldaliiva vajusid. Jooksin mööda veejoont, kopsud nõrkemiseni õhku täis, aga Helina sai mu kätte ja lõi ära. Nüüd hakkasin Eduardi jälitama, selleks tuli tagasi künkale joosta. Eduard ootas päris rahulikult, kuni ma lähedale jõuan, tegi siis paar haaki ja oleks mu eest läinud olnud, kuid samas kukkus temagi. Plartsatasin ta kõrvale maha ja lõin ta ära. Kui ta mu naise järele tormas, jäin mina oma kohale. Lamasin, mu süda peksis nõrkemiseni. Mu naine ja Eduard jooksid all vee ääres, nii armetult pisikesed laotuse ja kõiksuse palge ees nagu esimesed inimesed, nende siluettide järgi võis arvata, et nad on ALASTI. Lõpuks sai Eduard mu naise kätte, kohe

MATI UNT

hakkas mu naine kaldast üles minu poole jooksmas. Ma olin õnnelik, kui toimetaja hõikas stopp ja andis meile märku, et me võime kaadrist lahkuda. Lonkisin teistele järele, kuna kaamerate ees algasid intervjuud kohalike elanikega. Väike jook oli mulle elu sisse toonud. Käisime vanas koolimajas, vaatasime uue koolimaja ehitust, rääkisime ühe kohaliku inimesega saarest. Õhtul aga pandi meid kolmekesi sarasse heintele magama. Heitsime valgete linade vahele. Mu pea kohal seinas oli oksaauk ja ma vaatasin sealt välja. Taevas oli nüüd täiesti selge, ehkki tuul lõõtsus endiselt. Maailm tundus puhtaks pestuna. Lamasime tükk aega vaikides. Siis ütles Eduard, et ta peab väljas käima. Ootas, kuni ta redelist alla ronib, ja pöördus siis oma naise poole. Anna andeks, ütlesin ma talle, ma pean sulle midagi rääkima. Noh, vastas tema ainult. Asi on selles, rääkisin ma, et me peame lahku minema. Ta vaikus, ilmselt arvates, et tahan Eduardi pärast ta kallal norima hakata. Ma armastan Marinat, teatasin mina. Mis marinat, küsis Helina, just väikese algustähega, nagu ei saaks ta aru, et räägin inimesest. Marinat, seda, kes ükskord meil käis, mäletad, vihmasad ja me andsime talle oma vihmavarju tee peale kaasa. Helina vaikus kaua aega ja vaatas mulle tühjade silmadega otsa. Mis temaga on, selle Marinaga, küsis ta lõpuks ehmunult. Ma armastan teda, ütlesin mina. Naine tõusis küünarnukile ja lõi mind lahtise käega vastu nägu. Justkui mõni filmikangelane haarasin ta oma embusesse ja hakkasin teda suudlema. Mind vapustas see, et ta huuled vastasid, nagu poleks meie vahel mitte kunagi mitte midagi juhtunud. Ent äkki tõmbus ta eemale. Samal hetkel ilmus luugi äärel Eduardi pea. Ta mõistis kõik, tajus, et me oleme suudelnud. Ma ei viitsinud Eduardile midagi seletada, keerasin selja ja lamasin liikumatult. Mõne minuti pärast kuulsin,

LAUPÄEV

et Helina nutab. Mõtlesin, kas Eduard hakkab teda lohutama, ent Eduard ainult pomises midagi oma nina alla. Olid ajad, kus ma vihmas käes tundide kaupa ootas, millal mu naine tagasi tuleb, öösel, pimedas. Nüüd tundus kõik mulle korruga äärmiselt koomilisena. Ma hoidsin naeru kogu jõust tagasi, kuid ei suutnud, ja turtsatasin. Sa naerad minu üle, küsis Eduard vaikselt. Ah, niisama, ütlesin mina, mul tuli üks naljakas asi meelde. Huvitav mis, küsis Eduard. Ma jutustasin: kord, kui ma olin alles väike poiss, tulid meile autoga mehed sauna. Meie saun oli mäe all orus, metsas. Mehed sõitsid autoga otse sauna juurde välja, purjus kah. All läksid siis sauna, aga pärast üles enam ei saanud. Mäletan, kuidas paljad mehed trügisid auto taga ja kisendasid. Pärast toodi hobused ja alles siis saadi auto sauna juurest kätte. Keegi loomulikult ei naernud

mu jutu peale. Kuulasin tuule mühinat ülal kõrgel taevas, mu kopsud olid puhast mereõhku täis. Mind haaras nukrus, kurku tõusis klomp, nagu oleksin söönud õuna ja mõni tükk oleks sinna kinni jäänud. Mõtlesin, et paradiisiaeda enam tagasi ei saa, me oleme rikutud inimesed. Tõusin üles ja ajasin teistele sõnagi ütlemata riided selga. Ja keegi ei küsinud minu käest midagi. Nad ei maganud, aga nad ei julgenud ennast ka liigutada. Ma läksin redelist alla ja kõndisin läbi märja rohu üle tühiranna mere poole. Oli selge ja külm ja jälle oli SUVE LÕPP käes. See oli SÜGIS, mis mind ümbritses, mis mu kopsudesse tungis, mu jalgu niisutas. Taevas oli nii kõrgele tõusnud, et teda polnud enam olemas. Ma istusin mere äärde kivile maha ja plaanitsesin, kuidas saaks kiiresti ära sõita. Ujudes, paadiga? Nagu Leander? Üle Hellespontose? Täna oli juba laupäev, ja esmaspäeval ootas mind töö, mu puhkus oli läbi, jälle kirjutuslaud, jälle koosolekud, jälle söim koridorides. Ent põhimõtteliselt oli kõik üks ja seesama, ja sellepärast, et kõik oli üks ja seesama, ei tohtinud see enam kauem edasi kesta. Pole oluline, millised on teated rahvusvahelisest olukorrast või meteoroloogilised prognoosid — inimese süda tunneb niikuinii ja lootusetult täpselt ära sõja ja tormi lähenemise. Istusin kaua, aga kui teiste juurde tagasi läksin, et lõpuks ometi magama heita, olid nemad ikka veel ärkvel ja Helina nuttis. Nüüd oli mu süda rahul. Ma heitsin nende kõrvale ja uinusin varsti. Ainult korraks ärkasin, oleks justkui kõnekõminat kostnud. Minu liigutuse peale valitses jälle täielik vaikus. Hingasin pikalt ja sügavalt. Mõne minuti pärast kuulsin Eduardi sosinat: ma ei saa enam sinuta elada, ma ei uskunud, et sa nii võid petta, sa pole naine, vaid Saatan, munkadel oli õigus, kui nad naisi vihkasid, ma tunnen seda nüüd ise, kuidas võid sa ühe hetkega kõik purustada, mõtle ometi sellele, et mul on juba Tallinnas korter muretsetud, kõik, kõik, mis me rääkisime, et koos elama hakkame, mis ma pean nüüd tegema, kas tõesti on kõik lõppenud, kas naine suudab nii hävitada kõik, mis on ilus? Jää vait, sosistas mu naine. Tuul lõotsus endiselt katuseharjas. Ma uinusin jälle. Hommikul olin üksi lakas, see ehmatas mind — on nad tõesti mu maha jätnud? Riietusin kiiruga ja vaatasin uksest välja. Oli külm, poolpilves. Mu naine ja Eduard jalutasid mööda külavaheteed, vaikides. Sama vaikides läksime sadamasse. Paat oli seekord inimesi täis, meri hakkas juba rahunema, ehkki paat kõikus ikka veel nii, et mu süda läks pahaks. Vesi, mis üle parda pritsis, polnud enam soe nagu eile, vaid jääkülm. Ent oht oli möödas. Ma ei vaadanud Eduardile otsa, öö oli meie vahele mõra lõõnud, me ei kuulunud enam kokku. Mul hakkas temast äkki hale ja ma kummardusin tema poole ja küsisin sosinal, kas ta ei tahaks meile õhtul enne ärasõitu veidi viiulit mängida. Ta võpatas, nagu oleksin ma teda lõõnud. Ei, kordasin mina, ma räägin ausalt, mängi mulle viiulit, ma pole

kunagi kuulnud, kui sa mängid, ära arva, et ma sind narrin, ma ei oska enam loomulikumat asja paluda: nii palju päevi koos, ja sa pole mulle veel kordagi mänginud. Kui sa oled kunstnik, siis peaksid sa seda tegema. Miks, küsis tema nukralt. Ma ei tea, vastasin mina, mulle tundub, et see peab nii olema. Ta mühatas nukralt. Paat maabus. Ma tulen teile järele, ütles Eduard, ma võtan takso. Pole vaja, me saame ise hakkama, ütles naine. See oleks sinust tegelikult kena, ütlesin mina. Samas leidsime ühe juhusliku auto, mis nõustus meid peale võtma ja suvituskohta viima. Sõitsime koos töömeestega kastis ja mehed vahtisid mu naist ning kõhatasid tähendusrikkalt ja mulle tuli tunne, et käes on esimene september ja varsti saab jälle kooli. Meie rannas aitas üks meestest mu naisel maha ronida, mina seisin, käed taskus, juures. Panime lakas asjad kokku. Kõik käis hästi kiiresti. Siis ütlesin mina, et ma lähen randa. Kas sa olid tookord öösel selle naise juures, küsis Helina, ma muide ei maganud, kui sa tulid. Jah, olin küll. Kus? küsis Helina uuesti. Selle naise juures. Ja sul pole häbi, imestas Helina. Ei. Mul pole HÄBI. Mis must sedaviisi saab? Ja kaua see kestab, küsis naine. Ei mina tea. EI MINA TEA. EI MINA ENAM MIDAGI TEA. Peab vanatädile ära maksma, ütlesin mina, raha on sinu käes, kümme rubla. Naine vaikis. Anna kümme rubla. Ta andis. Ma läksin tuppa, kus vanatädi istus lilled all. Ta küsis, kas meile siin meeldis. Ma ütlesin, et jah. Ta rääkis, et me olevat olnud väga kenad ja vaiksed inimesed, et me sobime hästi, ka küsis ta, kas meil lapsi on. Mina ütlesin, et veel ei ole, korteriolud väga kitsad. Teil tulevad ilusad lapsed, ütles ta. Ma naeratasin ja surusin ta kondist kätt, lisan, et tuleval aastal tuleme siia kindlasti tagasi. Läksin majast otse randa ja ujusin kaua mööda kalda äärt edasitagasi. Öhtu hakkas lähenema, viimane öhtu. Kui ma lõppeks maja juurde tagasi läksin, seisis seal takso ja Eduard ootas lakaluugi all. Viisime asjad autosse. Sõitsime tagasi linna. Kuumus ei alanenud, auto aknad olid lahti, aga ma higistasin ja pühkisin käisega nägu. Magedaveelise umblahe kohal tiirlesid uimased linnud. Tänavatel kõndisid uimased inimesed, tänavatolmus jooksid kassid. Jälle pigistas kurbus mu südant. Eduard viis meid ööseks (lennuk läks alles hommikul) oma tädi mahajäetud majja. Juba hakkas hämaiduma, kuumus alanes. Eduard kadus kuhugi. Ma konutasin maja ees trepil, aeg seisis, oksad ei liikunud. Naine käis kuskil, ütles midagi. Ma ei mõelnud millelegi. Pimenes. Keegi rääkis naaberaias. Kõik, kõik seisis. KÕIK. Ma läksin majja. Toa seintel olid koltunud fotod. Mu naine oli voodisse läinud, vana teki all, vanas voodis. Korraks katkes vaikus, sõdurid marssisid mööda. Siis seisis jälle kõik. Uksele koputati. Eduard tuli sisse, viiul käes. Mu naine pööras näo seina poole. Eduard võttis pudeli veini, pani lauale. Võttis viiuli, hakkas mängima. Mängis kaua. Küsis midagi, ma

vastasin midagi. Läks ära. Ma läksin voodisse. Naine rääkis mulle: ootame veidi, las kõik selgub, me peame oma tunnetes selgusele jõudma, me oleme mõlemad süüdi, me armastasime teineteist vähe, meil oleks pidanud laps olema, aga me oleme teineteise jaoks loodud, mäletad, sa ise rääkisid seda, ja sa rääkisid veel, et ma olen su päikesekiir. Ta surus ennast minu vastu. Ta rääkis ja ma tundsin seksuaalset erutust. Ta tegi kõik, et ma rohkem erutuksin. Ma tegin seda, mida pidin tegema. Rääkisin: MU HULL, MU VAIMUHAIGE, MU ARUTU, MU PEAST SEGANE, MIS SINUST KÜLL SEDAVIISI SAAB. Ta ütles, et tal polevat minuga veel kunagi nii hea olnud. Ta nuttis ja paitas mu põski. Siis kõlas uksele koputus. Ma ütlesin jah. Eduard tuli sisse, istus meie voodi äärele ja rääkis: Helina armastab mind, aga ta ei suuda otsustada, kuuled sa, Helina armastab mind. See on tema teha, ütlesin mina. Tema rääkis, kätega meie tekki kramplikult pigistades: mäletad, Helina, mis me rääkisime, mäletad, sa ütlesid, et ma olen ainus inimene maa peal, keda sa kunagi oled armastanud, ainus, kes sind kunagi on mõistnud. Helina ei

PÜHAPÄEV

öe'nud sõnagi. Ta istus edasi ja rääkis: sa pead otsustama, Helina, või kõik on läbi. Helina vaikis. Ta rääkis: mis on ARMASTUS, kes saab seda uskuda, mida saab üldse USKUDA. Helina vaikis. Eduard laskus meie voodi äärde põlvili, ta pikad pehmed juuksed laotusid karedale vaibale. Ta kordas monotoonselt: HELINA, HELINA, HELINA, HELINA, HELINA. Mul oli äkki õudne. Mul hakkas häbi, et ma olen alasti: tänu juhusele olen täna väljavalituks mina. Mis õigusega? Ta kordas: HELINA, HELINA, HELINA. Ta kordas oma mõrtsuka nime. Helina vaikis. Ma ei saa pealt vaadata, kui naine tapab inimest. Helina klaasistunud silmad vaatasid aknast välja, üks oks liikus mustas öös edasi-tagasi, otsekuu keegi annab märku, et ta tahaks aidata, kui suudaks. Eduard vajus üha enam kõssi, nagu oleks nähtamatu pneumaatiline press ta kokku, kägarasse vajutanud. Inetu nutt kostis Eduardi kurgust. Mu naine neelatas, ent ei liigutanud, ootas. Ma siis lähen, ütles Eduard väriseval häälel ja tõusis. Ma hüppasin kiiresti voodist välja, ma tahtsin olla temaga. Meil kõigil on oma talumise piir. ANNAKS TAEVAS MEILE JÕUDU ELADA. ANNAKS SAATAN MEILE KÜLMA VERD. Annaksid toiduained meile vitamiine. Eduard läks ukse poole. Ma kiskusin püksid jalga ja ruttasin talle järele. Eduardi nägu oli surnud. Õnne üks kaalukauss oli langenud, teine tõusnud, mõlemad mõttetult. Läksime koos trepile. Seisime kahekesi pimedas metsistunud aias. Taevas oli tähti täis ja jäi mulje, et taeva taga põleb valgus. Oli

jahe, ma võpatasin. Pakkusin Eduardile suitsu. Ta võttis sigareti vastu, tuld mitte, seisis, süütamata sigaret suunurgas tolknemas. OH ARMASTA NII KAUA KUI SA ELAD. Miks? Mille eest? Kuulasime linna hääli: kuskil haukus koer, kaugel sõitis üksik auto. Sa mängid imeilusasti viiulit, Eduard, ütlesin mina. Ta naeris tusaselt ja ohkas. Mnjah, ütlesin mina. Mul oli häbi. Ma lähen nüüd ära, ütles ta. Ära mine veel, vaata kui ilus öö, palusin mina. Ma pean minema, sa osutused minust tugevamaks. Ma poleks kunagi arvanud, et sa minust tugevamaks osutud, rääkis ta. Kas siis sellepärast pead sa kohe ära minema, küsisin mina. Ma ütlesin, võta see naine, võta ta, mina teda enam ei vaja, ta on minu poolest vaba, aga kust kurat mina pean teadma, kuidas sa tema südame tagasi võidad, ja mina ei oska sind aidata. Ta armastas MIND, ütles tema. Mind ka, ja küll hakkab jälle SIND armastama, kui sa osav poiss oled, lohutasin mina. Ta ohkas uuesti. See on lõpp, ütles ta. Minu jaoks kah, nõustusin mina. Aga ma armastan teda, ütles Eduard. Armasta, ütlesin mina. OH ARMASTA NII KAUA KUI SA SAAD. Mingi lühike karjatus tungis Eduardi rinnast. Ta kadus nagu vari pimedusse. Taevas oli ikka tähti täis. Ma läksin tuppa, kus mu naine mind abitu naeratusega ootas. Ma heitsin ta kõrvale, kuid hoidusin tema vastu puutumast. Lamasime selili, kõrvuti, sõnatult. Nüüd tuli mulle meelde, et lugu, mida Eduard meile mängis, oli üks osa mingist Paganini kontserdist, võib-olla viiendast, aga ma pole muusikas asjatundja. Ka mina olen lihtsalt mõrtsukas. Kas sa ei taha minuga rääkida, küsis mu naine väriseval häälel. Ei, anna andeks, aga ei. Ma ütlesin sulle, püüame oma tunnetes selgusele jõuda, kordas tema. Ma ei vastanud, ma ei suutnud vastata. Mulle tuli kõik meelde. Kuidas me pimedas pargis puude all esimest korda teineteisele ütlesime, et me teineteist armastame. Kuidas me talveöödel jalutamas käisime ja teineteisele lund okstelt pähe raputasime. Kuidas me jaanituld tegime. Kuidas me teineteisele sünnipäevaks kingitusi tegime. Kuidas me külalisi vastu võtsime. Kuidas me ühisest tulevikust ja paremast korterist unistasime. Kuidas me Moskvast käisime. Kuidas me koos suusatasime. Kuidas me koos haiged olime. Kuidas me hulkuvat kassi söötsime. Kuidas me jõule pidasime. Kuidas me nutsime ühe sõbra õnnetuse puhul. Kuidas me koos eksamiteks õppisime. Kuidas me koos ülikooli põlemist nägime. Kuidas me kõik teineteisele usaldasime. Kuidas me rahapuuduse ajal antikvariaadis raamatuid müüsim. Kuidas me tantsisime. Kuidas me armastasime. Kuidas me elasime. Kell läks aeglaselt edasi. Naine oli lõpuks uinunud. Ma ootasin ja ootasin, lennuk pidi väljuma kell kaheksa. Kell pool kuus tõusin ma üles ja püüdsin lugeda kaasavõetud raamatut. Enzensbergeri artiklit: 26. augustil 1880. aastal sündis Roomas Guillaume Albert Wladimir Apollinaire Kostrowitsky. Aeg seisis,

MATI UNT

siis liikus jälle, siis seisis. Kell pool seitse ajasin Helina üles. Ta silmad olid punased ja paistes. Vähe maganud. Läksime vaikides tänavale, tühi, tühi, tühi, pühapäeva hommik. Udune. Bussid ei käinud. Pidime jala kesklinna minema, seal seisis lennujaama buss, unised inimesed tukkusid sees. Istusime, kõigil kraed üles tõstetud, vaikides, nagu sõidaksime mõnelt suurelt juubelilt koju. Nagu poleks meie vahel kunagi midagi juhtunud, nagu oleksime ärganud halvast unenäost, nagu oleks alles aasta 1966. Siis hakkasime sõitma. Ja ongi läbi meie reis läänesaartele, ütlesin mina asja ees, teist taga. Helina justkui naeratas, naeratas tänu-likult. Võtsin ta külma käe oma kätte. Ta käed külmetasid alalõpmata, tal oli vilets vereringe. Ise vaatasin aknast välja, kus udust tõusid põõsad ja puude ladvad. Juba paistiski lennuväli. Ka nüüd jäi piirivalvur minuga täiesti rahule, mitte raasugi tähelepanu rohkem kui vaja. Lennuk tõusis lendu ja lendas madalalt üle saare nurga. Maa kaotas oma konkreetseuse ja muutus kaardiks, ja ma ei tea, kas Eduard tõusvat lennukit vaatas, ja lennuk lendas mere kohal väga madalalt, väga madalate pilvede all ja kogu kodumaa eemal oli pestud ja märg, ja me langesime õhuaukudesse ja tõusime jälle üles ja üks laps hakkas oksendamada ja ma mõtlesin pinevalt, mis nüüd saab, ja mõtlesin, aga mõte oli krambis, seisis ja hetkeks tundus mulle, et ka lennuk seisab, langeb, aga ei, ta ujus jälle visalt edasi, veel madalamal, peaaegu puulatvade kohal, värske tuulemurru kohal, Eesti kohal, kus jääb üle ainult armastada, sest iga muu tegevus tundub olevat ebasiiras või natuke kohmetu, ja iga propelleripöördega, iga meetriga tuli lähemale kuurort, kust nädala eest olime lahkunud, ja nüüd tulime tagasi ja ma ei teadnud, kes keda tõi põrgust tagasi, ei olnud midagi parata, juba seletasin veetorni ja valget supelhoonet endiselt rahutu mere ääres nagu tikutoosi, ja lennuk tegi pöörde ja langes alla maa poole ja ma ootasin kokkupõrget ja plahvatust, aga äkki valitses vaikus ja üks tehti lahti. Läksin esimesena välja, aitasin oma naisel väljuda, teda käest toetades, ja võtsin meie asjad. Jalad surisemas, kõndisime üle aasa. Lennujaama hoone ees panin pakid maha, vabandasin ja läksin WC-d otsima. Teel sinna peatusin, läksin natuke tagasi, peatusin uuesti ja läksin jälle edasi. WC oli lennujaama taga. Astusin poti peale ja vaatasin suurest kärbestepoolt määritud aknast välja. Tuules kõikusid nõgesed ja pajupõõsad. Ma kangutasin akna lahti, ronisin käsi vastu lubjaseid kive veristades aknast välja ja hüppasin pehmesse rohtu. Õnneks ei avanenud siia poole ühtki akent. Pistisin jooksu sellise arvestusega, et lennujaama hoone varjaks mind mu naise eest, kes oli jäänud maja ette kohvrite juurde. Üsna pea tõusin künkale ja laskusin alla orgu. Nüüd ei tarvitsenud ma enam joosta. Läksin huupi edasi, püksid takjanuppe täis, vaatasin ringi, otsisin mingeid märke. Kaugelt paistsid telefoniliini postid ja ma läk-

sin nende poole. Ma ei eksinud: varsti nägin maanteed. Astusin mööda seda sennapoole, kus arvasin olevat linna. Umbes viie minuti järel kuulsin veoauto mürinat ja tõstsin käe, auto peatus, ma ronisin kasti ja pugedin presendi alla mingite kalatünnide vahele. Tünnid kõikusid ja ma hoidsin neid kahe käega endast eemale. Muuga polnud mul aega tegelda, mõtlemisest rääkimata. Kui ma mõne aja pärast presendi alt välja piilusin, siis nägin, et oleme juba kuurortlinnas, kus iga suvi naisega elasime ja jalutasime. Inimesed olid täiesti rahulikud, keegi ei aimanud, et ma siin kastis olen. Ka miilitsast pääsesime õnnelikult mööda. Bussijaama ees jäi auto seisma ja ma hüppasin maha ning põgenesin kassaruumi, hoidudes kellelegi otsa vaatamast. Ka siin ei näinud keegi mind ära tundvat. Mul vedas ja ma sain pileti veerand tunni pärast väljuvale Tõrva autobussile. Tõrvast jäi Tartu umbes kuuskümmend kilomeetrit, aga see oli juba tühiasi. Ma ei hakanud platsil ootama ja läksin bussi. Päike paistis aknast sisse, ma jäin uniseks. Ma polnud kaasa võtnud midagi peale rahakoti, pastapliiatsi ja passi — ah ei, ka pass oli ununud matkakoti küljetasku. Sulgesin silmad ja kõik hakkas kõikumama, nagu oleksin ikka purjus, merel või õhus. Pidin silmad avama ja ühte punkti vaatama. Esimest korda sain ma aru, mis tähendab buss, liinibuss. Ma sain aru, et ta tähendab seda, mida ta parajasti minu jaoks tähendab. Alati on tähendanud. Ta punased tagatuled on kadunud öösse. Ta erevalged esituled on tulnud ööst. Temast on raske olnud väljuda. Temasse on raske olnud siseneda. Ta on lamanud kraavis, rattad taeva poole, ja ma olen akna kaudu välja roninud. Temast, nagu hauast. Ma olen seda teinud. Ta on tähendanud pimedust, ja ma olen naise oma põlvedele kägarasse vajutanud ja mehaaniliselt suudelnud. Ma olen bussis ärganud kesköö paiku, kui stepikuu aknast sisse paistab. Ma olen elulugusid kuulnud, viinalõhnalisest suust. Ta on olnud viimane pelgupaik jäise meretuule käes. Ta on tähendanud ootust, kärsitust ja muret. Ja veel on ta tähendanud hunte, põtru, hirvesid. Ta on tähendanud Eestit. Põgenemist, allaandmist. Nüüd tähendas ta autobussi. Ma ei tea, miks. See tähenduse puudus polnud hinnanguline, kaugel sellest. Ma tundsin, et mul seisab ees midagi tavalist. Mitu tundi midagi tavalist. Naha kokkupuude metalliga, naha kokkupuude klaasiga. Klaasi kokkupuude metalliga. Õhu kokkupuude metalliga ja nahaga. Püsiv, värinata. Veidi surnud. Ma sõitsin läbi Eesti. Nagu omal ajal. Nagu hiljuti. Kord magasin, kord mitte. Põõsad kasvasid maast, maju ehitati vundamendist. Kuked olid suuremad kui kanad, harjadega. Jõed voolasid teatud suunas. Autodel olid rattad all, traktoritel enamasti ka. Mõne maja küljes olid lipud, mõne küljes mitte. Naistel olid rinnad esiletükkivamad kui meestel. Ma tundsin ära oma kodumaa. Ma võisin homme öelda, et eile nägin ma Eestimaad. Mille eest on võideldud, surdud, kirjutatud, kummitatud,

reedetud, mehele mindud, ironiseeritud, põldu haritud, hulluks mindud, lapsi sigitatud, keeleuuenduse ja filmikunstiga tegeldud. Mille eest on elatud. Mille eest on tundunud, et kirk on renessansijärgse Euroopa leiutis. Mille eest on tundunud, et kirk on ürgseim, koguni orientaalne nähtus. Mille eest on naise elusalt sisse müüritud, auto alla aetud, tuleriidal ära põletatud, neile brokaati kingitud. Niisiis, tavaline bussisõit. Seekord irooniata. Tavaline. Täiesti tavaline bussisõit. Siis Tõrva, väike linn, buss jäi seisma, ma läksin välja, astusin suure tolmuise platsi munakividele, nägin halle kuure eemal, igavlevaid reisijaid, kaugemal einelaud. Seal jõin kakssada grammi odavat piirituseveini ja ostsin tee peale kaasa neli võisaia. Siis lonkisin bussijaama tagasi ja uurisin konisid täisloobitud ooteruumis sõiduplaani. Järgmine buss läks alles kolme tunni pärast. Ma ei saanud nii kaua oodata, mul polnud nii palju aega, ma hakkasin läbi linna maanteele minema. Ikka veel paistis päike, kuid tema ümber oli juba vikerkaarerõngas ja taevast kaotas värvi. Ühest poest linna serval ostsin veel ühe väikese vodkapudeli ja kakssada grammi vorsti. Siis võtsin kingad ja sokid jalast. Asfalt kriimustas mu valgeid jalgu. Ühe jõekese ääres istusin rohule leppapõõsa varju, jõin viina ära ja sõin vorsti peale. Joovet ei saanud, ainult raske oli eredasse, vinest hajutatud taevavalgusesse vaadata. Soov edasi minna võitles minus unega. Paar poisikest jooksid mööda teed, uus põlvkond, maailmavallutajad. Kell oli kolm läbi, kuid mina ei suutnud enam midagi. Heitsin näoli rohtu ja mulle meenus ma lapsepõlveunistus: olla pisike, sipelgasuurune, kõndida rohus otsekui võõras ürgmetsas, uute, harjumatu suurte taimede vahel, võilillede varjus, ristikehinaõite lämmatavalt magusas lõhnas, kõndida seal väikese mustapäise koolitüdrukuga, Reesiga, Kristiinaga, temaga, keda pean kaitsma vihmausside ja hiiglaslike kanade eest. Juba väiksenäoline oli mul selge pilt vahemaadest, juba poisikesena teadsin, et distantsid muutuvad sel juhul ületamatult suurteks, teekond üle koduõue kestaks terve päeva, teekond siit võõra jõe äärest kodulinna aga terve elu, ja sedagi ainult juhul, kui talumees mulle peale ei astu või kui sipelgad mind oma pessa ei tassi. Vanana ja hallina saabusin lõpuks koju nagu Peer Gynt, suuteline ehk veel meenutama keskiga Rõngu lähistel ja esimest halvatusel Elva männimetsades. Kompvekipaberite ja tikuotste vahel laveerides läheneksin majale, mille võtme andis mulle hiljuti üks naine, kes lootis mu hinge vangistada. — Kui ma ärkasin, oli kõik jälle teisiti. Tundmatu metsa varilanges mu peale, absoluutne vaikus hirmutas mind. Vaatasin ähmiga kella, aga see oli nüüd tõesti seisma jäänud. Ja kui ma enne, töötav kell käerandmel, olin tundnud aja seisu, siis tõeliselt seisev kell pani aja kihutama nagu raudteerongi. Hüppasin püsti, justkui oleks mind keegi põõsaste vahelt või ülalt taevast juba pikemat aega äraootavalt silmitse-

MATI UNT

nud, ja jooksin kaldast üles maanteele. Hämarus tihenes, polnud ühtki tuld. Mitte ühtki. Ma seisin natuke aega, istusin pervele, siis tõusin asfaldile põlvili ja rääkisin mõttes nagu hernestele pandud koolipoiss: kus Sa siis nüüd oled, kus Sa siis oled nüüd, kui ma olen võõral maal, kui ma ei oska kuhugi minna. Palun Sind, tule, tule, küünal käes, tule, et ma Sind kauge maa tagant ära tunneksin. Unustada kõik mustad päevad, kõik tülid ja piinad, kõik kuuvarjutused ja maavärinad, kõik hallid pärastlõunad, kõik nutused ööd, kõik hirmu, unustada maakera pöörlemine ja lähenevad komeedid ja kaugenevad komeedid, unustada kanalisatsioon ja taksopeatused, peavalu ja pisarad, tule, et maailm saaks valgeks. LET THE SUNSHINE, LET THE SUNSHINE, LET THE SUNSHINE, LET THE SUNSHINE IN. Aga mu kähisev külmeta-nud hääл kõlas nii kohatult võõras pimeduses, võõral maanteel, et ma ennast jälle püsti ajasin ja mööda teed edasi sammuma hakkasin. Ruttasin nagu meeletu ja vaatasin aeg-ajalt selja taha pimedusse, otsekui oleks keegi mul kannul. Käisin vist kolm-neli kilomeetrit, ümisesin korraks omaette laulu, aga ei julgenud sedagi. Lõpuks kuulsin auto mürinat ja üle metsa kumas tuli. Jäin seisma ja vaatasin abipaluvalt lähenevasse pimestavasse valgusesse. Tõstsin käe, astusin autole rohkem ette, kui viisakus ja liikluseeskirjad lubasid, ja auto jäi pidurite kriiksatades seisma. Juht karjus läbi mootorimürina mu peale, et mida ma ometi tõl-lerdan siin maanteel, kui ma purjus olen. Mina vastasin, et ma pole purjus, ja palusin ennast jumalakeeli Tartusse viia, see on mulle elu ja surma küsimus. Ta porises veel midagi endale nina alla, oli aga nõus, lisades, et pean sõitma taga. Juht avas tagaruumiukse ja ma nägin, et see oli tühi leivaauto. Ma ronisin ebamugavasse ruumi riulite vahel ja juht pani ukse väljast kinni. Absoluutne pimedus ja rappumine, ja mina hoidsin raudriiulitest kinni ega mõistnud enam varsti, kus olen. Kui kaua see kestis, seda ma ei tea. Pikkamööda hakkas aga mu tuju langema ja selg küürus seismisest väsima. Kartsin korraks, et mind siia unustatakse, sest kes ma enam olin? Põgenik läänesaartelt, väljaspool seadust. Keda ei saa enam armastada, keda ei saa enam vihata. Kellelt ei saa sissetulekute ja väljaminekute kohta aru pärida. Keda iga tele-fonihelin võib ära kutsuda. Nüüd oli kõik ees. Nüüd oli kõik üks valge leht. Nagu lumi Linnamäel, mida mu suusad purustasid, kui olin väike poiss — ainsad jäljed mäenõlval. Eikellegimees eikellegimaal, nagu laul räägib. Mul oli nüüd kõik ees. Ma võisin veel auto osta. Ma võisin veel isatapjaks saada. Lihunikuks või kellameheks hakata. Enda jaoks uue moraalkoodeksi kehtestada. Luuletuse kirjutada. Haudu rüüstata. Uue ülikonna osta. Jõeäärse kaldapealse korda teha, pargiks muuta. Ballitantsude võistlusel esineda. Midagi leiutada. MIDAGI UUT TEHA. KÕIKE KORRATA ALGUSEST PEALE. Mootmatu aja pärast jäi auto

seisma. Riivid ja lukud kolisesid ja raudne uks avanes, ma olin hilis-
suvises Tartus. Tänavalaternad põlesid, lehed sahisesid. Andsin auto-
juhile rubla ja kõndisin mööda pikka tänavat edasi. Ma ei vaadanud ei
vasemale ega paremale, ma vaatasin oma musta varju, mis mu ees kord
lühenes, kord kokku tõmbus, ja ruttasin, otsekui ootaks mind keegi.
Lõpuks jäin kõrvaltänavas pimedas kahekordse maja ees seisma. Vaata-
sin korraks ringi, läksin sisse, teisele korrusele, keerasin ukse lukust
lahti, astusin sisse. Tuba lõhnas nagu ikka toad, mis suvi läbi õhuta-
mata ja tühjad seisnud. Tegin kõigepealt akna lahti, istusin diivanile
ja vaatasin ringi. Kohe lendas sisse mitu ööliblikat, kes hakkasid vastu
seinu pekslema. Raudteejaamas rääkis keegi metasel häälel. Sirvisin
ajalehte, millel oli juunikuu number. Lamp põles, ühtlaselt, vilkumata.
Tahtsin teada, miks igas hetkes on korruga kõik sees, miks aeg ja elu
ja mälestused on nii kontsentreeritud. Istusin, istusin, istusin. Pisarad
varjavad maailma ilu, nagu laul räägib. Lapsest peale olin täiskas-
vanu — kas saab sellele kunagi ots tulema? Tuli mõte vaadata kappi-
desse, aga mul polnud midagi vaja. Mul oli enam-vähem kõik olemas.
Ma heitsin näoli patja. Padjal polnud inimese lõhna. Suve lõpp oli käes.
Ööliblikad lendasid sisse. Ma lamasin näoli padjas. Raudteejaam rääkis
metasel häälel. Ööliblikad pekslesid vastu seinu. Ajalehed näitasid
juunikuud. Ööliblikad puudutasid mu patja. Ma ei tahtnud kappidesse
vaadata. Ööliblikad rääkisid metasel häälel. Padjal polnud inimese
maitset. Raudteejaam jäi magama. Raudteejaam vaikis. Ma vaikisin. Ma
magasin. Ööliblikad peitsid pead patja. Neil polnud lõhna ega maitset.

Tartu—Tallinn—Pärnu
talv 1971/72

Valmar Adams

VÄRSSE VANAST VIHIKUST

SÜMPOOSION

Tule, muusa, mulle külla,
Olen katnud Sulle laua,
Olen vaeva näinud küllalt,
Olen oodanud Sind kaua.

Maitse vere mörkjat veini,
Iseloomu kõrki kastet,
Maitse ihu valget leiba,
Kadund elu kurba leina.

AEG KETRAB ...

Aeg ketrab saatuseniiti
talvest talveni
 tuhmemat,
 õrnemat.
Värsihelmeid ripub siidil,
mõtteid vormivad tundide sõrmed.

Kas taguda
 sepiseid üllaid
või järgida varjusid filmis?
... Sügav taevas sinab ülal
ja all –
 sõbra silmis.

PARTNERILE

Valgusepaadid mu valus
sõuavad endiselt ringi.
Ootan Sind koju ja palun,
naeratus mulle kingi.

VALMAR ADAMS

Võib-olla mu ulmade taevas
õhtupilvede kuldne äär
sulle üksi veel, kallim, kaebab,
mis mu elus on õige, mis väär.

KURBUSE ÕIGUSTUS

Meil Eestis kurbust hoitakse kui aaret,
ei seda taipa võhivõõra pilk,
kes näeb vaid viisakusenaeratuste kaart
ja keda paelub jutuajamiste kilk.

Kuid meie mälestuses kõik jääb kauaks ellu,
mis oli eile ja mis täna on.
. . . Oh, ärge imestage, et ma möödanikust hellun:
ka minus elab kange eesti jonn.

VIIMSE AASTAAJA ALMUS

Kuude kurbus, mis su ümber tiirles,
ei vääri enam meenutust. Su kevadine arm
on muutund fuuriaks ja pakasena paugub.
Ju kaugelt tabab
Sind mürknaeratus, nii parastavalt paras,
et loobud vastamast.
Ka metsad lehestikust loobuvad.
Mis nüüd Sinust?!
Sa pole taimgi metsas.

Aeg hüübib. Väsib kõik, mis loov ja loom.
Ja vere punavein skleroosis jahtub.
Kas mäletad?
„Kord oli . . .“

Varsti surub raske jää su laupa
või (oo, progress!) ehk tuleb hapnikuballoon. –
Ja sina aimad kokutades pulsi seiskumist,
kui Võhivõõras astub sinu tuppa.

Oo klaasi klirinat, oo lõksukülma hambaid!

Null kolmest kutsuvad nad esmaabiarsti.
Ja see on kõik, mis sina tunnud varsti.

VALMAR ADAMS

VÄGA VANA ARMASTUS

Miljardi aasta eest,
kui olime aminohappe raasud,
ma juba armastasin Sind.

Aga dispetsšerita arengu paraablid
ei ole aastaplaani võtnud meid.
Ja selgus, et planeet on üsna kõle koht:
Su unelmmagus pale tiirleb mujal . . .

Ma vaatan kella . . .
Ja mu igatsuse igavik
Sind ootab veelgi kümme tuhat aastat.

HOIDKE MIND HELLALT . . .

Hoidke mind hellalt, helled käed:
Raskelt kui vein
täidab tume lein mind.
Miks?
Kui kaugel oled keset suudlusvihma,
kui võõras armastuse tara tagant!
Kas hoiavad mind hellalt Sinu käed?

Nii,
et kõik päevad lodusasti laabuksid,
nii, et kõik laevad sadamasse saabuksid . . .

Siis,
kui kord videvikku vajuvad mu silmad,
kui külma südamesse suubuvad mu ilmad,
siis
mu pihku paned käe, mis saanud ikka omasemaks.

Ja talutad mind sinna, kuhu vaja.

Erni Krusten

VERITAS

Koolidraama

Tegelased:

ÕPETAJA — nooruke naisolend. Seni veel meeldiv.

RITA	} õpilased
VAPU	
ANTI	
KIRBE	

Aeg: igihaljas

(Valgus hõlmab heleda sõõrina väikest osa seina ja seina ääres asuvat lauda tooliga. Kõik see paikneb vasakul. Paremal klassiruum oma sügavuses jääb hämaraks hoolimata paljudest küünlaleeke meenutatavatest tulukestest, mis põlevad otsekui tuuletõmbuses rahutult.)

ÕPETAJA *(siseneb rõhutatult graatsilisena; seisatab enne sõõri sisse astumist, tõstab pilgu lauale, siis vaatab maha):* Mis! *(Paus. Taganeb sõõrist nagu millestki väga ohtlikust kaugemale.)* Mis see tähendab? *(Paus. Pöördub klassi poole.)* Lapsed, mis siin juhtus? *(Paus. Mõned tulukesed kustuvad.)* Teie ei tea! *(Läheb laua juurde tagasi, astub sõõri sisse, kummardub ja tõstab põrandalt midagi üles; klassi poole pöördudes.)* Vaadake, kas need on astrid, mis ma eile, esimesel koolipäeval kaasa tõi? Ma soovisin, et nad ühendavad meid. Soovisin ja lootsin. Lilleside! Nüüd on see puruks rebitud! Ja jalge alla tallatud! *(Paus. Astub sõõri seest välja, läheneb klassile.)* Keegi teist sai sellega hakkama! Kui süüdlane arvab, et see on kangelastegu, siis, ma loodan, tõuseb ta püsti ja tunnistab seda kogu klassi ees. *(Paus.)* Ma ootan. *(Paus.)* Ma ootan veel. *(Paus.)* Ma loen mõttes kümneni. *(Paus.)* Lapsed, armsad lapsed, teie keskel on keegi, teie hulgas on need, kelle metsik tegu teile kõigile varju heidab. Kas te ei tunne seda varju? Kas see ei rõhu teid? *(Paus.)* Miks te vaikite? Miks te ei räägi? Õelge, kes seda tegi. Kuidas see juhtus? *(Paus.)* Paistab, et keegi ei tea. Keegi pole midagi näinud. *(Paus.)* Kolmkümmend neli tumma suud! Kuuskümmend kaheksa pimedat silma! Kuuskümmend kaheksa kurti kõrva. Sõpru kaitstakse. Kas tema, see lillerüüstaja, on teie sõber?

ERNI KRUSTEN

Vastake. (*Paus. Tulukesi jääb järjest vähemaks. Klassiruum muutub üha hämaramaks.*) Sõber või vaenlane? Sõber või vaenlane? (*Läheb tagasi laua juurde, jääb seisma sõõri keskele. Traagilise paatosega.*)
Ei, ma ei usu, et te kõik kurdid olete. Vapu, sa ju kuuled, mis ma räägin?

VAPU (*tõuseb klassiruumi hämarusest; hästikasvatatuna*): Jah, õpetaja.

ÕPETAJA: Tahad sa, et see hirmus vaikimine õpetaja südame ära lõhub?

VAPU: Ei, õpetaja.

ÕPETAJA: Sa oled aedniku tütar?

VAPU: Jah.

ÕPETAJA: Su isa kasvatab lilli?

VAPU: Jah, õpetaja.

ÕPETAJA: Kui sa koju lähed ja räägid isale, et klassis, selles klassis, kus sina õpid, tallati lilled jalgade alla, mis ta ütleb siis?

VAPU: Ma ei tea.

ÕPETAJA: Arva ometi.

VAPU: Ma ei saa seda iialgi teada.

ÕPETAJA: Mispärast?

VAPU: Sellepärast, õpetaja, et ma ei julge seda isale rääkida — tema jaoks oleks see nii hirmus. Ta ei suudaks seda mõista.

ÕPETAJA: Vapu, ole nii hea ja tule korraks siia, minu juurde.

VAPU (*läheb õpetaja juurde*).

ÕPETAJA (*asetab käed Vapu õlgadele, pöörab ta näo klassi poole*):
Korda seda, mis sa ennist ütlesid.

VAPU (*vaikselt*): Tema jaoks oleks see nii hirmus. Ta ei suudaks seda mõista.

ÕPETAJA: Ja sina ise — sina ei ole iialgi lilledega toorelt ümber käinud?

VAPU: Ei.

ÕPETAJA: Ka siis mitte, kui oled vihane olnud?

VAPU: Ega lilled milleski süüdi ole.

ÕPETAJA: Väga õige, Vapu. Väga õige. Võib-olla sa oskad ütelda, miks need lilled siin jalge all puruks tallati?

VAPU: Ei tea.

ÕPETAJA: Sa ei juhtunud nägema, kes seda tegi?

VAPU: Ei, õpetaja.

ÕPETAJA (*astub sõõrist välja, läheneb klassile, seisatab hetke, tuleb sõõri sisse tagasi, kusjuures ta siretus on endisest veelgi rõhutatum*):

Sina, Anti, olid täna korrapidaja?

ANTI (*tõuseb ruumi sügavusest, pahuralt*): Mina.

ÕPETAJA: Astu, palun, lähemale.

ANTI (*enne kohalejõudmist, trotslikult*): Ma ei tea nendest lilledest midagi.

ÕPETAJA: Sa ei olnud klassis?

ANTI: Olin küll.

ÕPETAJA: Uskumatu! Olid korrapidaja, olid klassis ja ei näinud, kes lilled vaasist jalge alla loopis. Millega sa seda seletad?

ANTI: Ma panin aknaid kinni.

ÕPETAJA: Jah? Ja klass su selja taga ei tõstnud kära, oli vaikne?

ANTI (*kulme kortsutades*): Ei tea.

ÕPETAJA: Anti, kas pole see imelik — ka sinu meelest?

ANTI: Tänaval veeti parajasti üht katelt, üht vana katelt. See oli roostes ja kolises koledasti.

RITA (*on hämaras klassiruumis vaevu nähtav*): Anti valetab. Ja Vapu valetab.

VAPU ja ANTI (*ärritatult*): Ei valeta.

RITA (*muutub üha nähtavamaks*): Valetate ja salgate. Ma ei saa kauem vaikida.

ÕPETAJA: Tule ja räägi, mis sa tead.

RITA (*läheb kergelt longates, jääb õpetaja ja Vapu ning Anti vahele seisma. Ta suu kisub viltu, silmad vaatavad kõõrdi*): Vapu ja Anti on arad, ei julge õigust rääkida.

VAPU (*pöörab Ritale selja*).

ANTI (*kehatab õlgu, naerab virila põlgusega*).

RITA: Ma ei karda kedagi. Jah, õpetaja, ma nägin kõike pealt. Kirbe oli algataja. Tema võttis vaasist lilled ja viskas põrandale.

ÕPETAJA: Kirbe! Muidugi — seda võis juba arvata.

KIRBE (*suur poiss, ilmub õpetaja ette, käed taskus; ülbelt*): Arvata — misasja arvata?

ÕPETAJA: Et sa järjekordse ulakusega hakkama oled saanud.

KIRBE (*põlastavalt; pealiigutusega Ritale osutades*): Te usute, mis see nupust nikastanu sonib!

ÕPETAJA: Kirbe! Häbene ometi!

KIRBE (*endiselt*): Kus mul tõetunnistaja!

RITA: Jah, tunnistan. Ise veel karjusid üle kogu klassi: «Poisid, teeme silo!»

ÕPETAJA: Ja sina, Anti, ei tea kõigest sellest midagi? Ei ole kuulnud ega näinud?

ANTI: Ma juba ütlesin — see katel.

ÕPETAJA: Kas Rita valetab?

ANTI (*kehatab õlgu, naerabendiselt*).

ÕPETAJA: Mis sina, Vapu, sellest arvad? Rita on siis kogu klassi kohta ainus, kes julgeb tõtt tunnistada?

ERNI KRUSTEN

VAPU (*teadev oma heast kasvatuses; etteheidet väljendava imestusega*): Aga, õpetaja! Vaadake ometi, missugune ta on.

ÕPETAJA (*ärrituses*): Ka sinul ei ole häbi! Ka sinul mitte!

VAPU (*vaiksemalt, pisut kõhkleva lüües*): Noh, ta ju käib... psühho-neuroloogia kabinetis.

KIRBE (*läheb Ritale päris lähedale*): Tatt! Ütle, millal sind hullumajja pistetakse?

ÕPETAJA (*enesevalitsemist kaotades*): Mine välja! Kohe! Mine kohe! Välja!

KIRBE (*võtab taskust paberrossikarbi, avab kaane; õpetajale näkku naerdes*): Kõige suurema lahkusega. Mul ongi aeg suitsu teha. (*Lahkub klassist väljakutsuva ükskõiksusega.*)

ÕPETAJA (*Antile ja Vapule*): Võite ära minna. Minge oma kohtadele.

VAPU ja ANTI (*kaovad klassi sügavusse, kus nüüd tulukesed peale mõne harva erandi on kustunud*).

RITA: Kas mina võin ka minna?

ÕPETAJA: Ma mõtlesin, et sa ehk aitad mul need purukssõtkutud öied ära koristada.

RITA (*abivalmilt, isegi õhinal*): Hea meelega, õpetaja. Ma lähen kohe ja toon harja.

ÕPETAJA: Harja! Misjaoks? Nopime nad ükshaaval üles. Vähem tolmu ja — austavam.

RITA (*pettunult*): Jah, aga see võtab rohkem aega.

ÕPETAJA: Aega peaks jätkuma.

RITA: Minul on kiire.

ÕPETAJA (*imestunult*): Kuhu sa siis ruttad?

RITA: Kuhu mujale, kui nahatäit saama. Õpetaja oleks võinud seda isegi arvata.

ÕPETAJA: Oh, mina ei tulnud selle pealegi.

RITA: Mida varem käes, seda parem. Kui on kaua saamata, siis viimaks hakka veel kartma.

ÕPETAJA: Muidu sa ei karda?

RITA: Ei. Ma olen sellega harjunud. Juba pikemat aega, ei mäletagi, missugusest klassist peale.

ÕPETAJA: Ja alati ikka selle pärast, et oled tõtt tunnistanud?

RITA: Alati sellesama pärast.

ÕPETAJA: Seda ma kuulen nüüd esimest korda. Miks sa ei ole tulnud kaitses otsima?

RITA: Kaebama? Vaat seda ma ei tee.

ÕPETAJA: Kas sellepärast, et kaebamine on nõrga sõjariist? Oled sa kuulnud, et niimoodi öeldakse?

ERNI KRUSTEN

RITA: Olen küll. Aga ma ei hooli sellest. Ma naeran selle üle. Ja üldse, mis niisugused tarkusesõnad ka loevad — need on tugevad oma kavaluuses välja mõelnud. Sina, nõrk, ole aus; las nemad teevad, mis neile meeldib.

ÕPETAJA: Hea küll, Rita, hea küll. Aga edaspidi tule ja ütle, kui sulle liiga tehakse.

(Lavapilt aheneb, piirdudes sõõri südamikuga.)

RITA *(seisab laua ees ja vaatab üksisilmi põrandale)*: Oh, õpetaja! Seda ärge mitte lootkegi. Sellest ei ole kasu. Ja kui ma seda isegi alati teaksin, kes mulle liiga teeb.

ÕPETAJA *(astub laua äärde, millest ainult pool on sõõri sisse jäänud)*: Aga kust see nahatäis siis tuleb?

RITA *(tõstab pilgu õpetajale, naeratab; lepitavalt, andestavalt, lõbusalt, leebelt)*: Noh, ma saan neid matsusid enamasti uste vahel, kui trügitakse. Neid tuleb siis ühelt ja teiselt poolt. On valus, pane hambad risti ja kannata.

ÕPETAJA: Vaene Rita!

RITA *(endiselt)*: Oh, mind ei maksa haletseda. Ma olen juhm. Ema ütleb, et loll saab kirikuski peksta. Ma ei tea, ma ei ole seal käinud. Mulle aitab sellestki, mis siin antakse. Kõige valusamad on seljamatsud. Neid ei tea oodata. Kui oled niisuguse kätte saanud, siis on tegu, et mitte ninali lennata. Ja kui viimaks hädast üle oled ja selja taha vaatad, siis näed seal ikka armsaid nägusid, lahkeid, südamikke, vaata et osavõtlikkegi. Mõnikord olen mõtelnud, et näe, sulab nagu või pudrusilmas. Noh, kelle eest sa siis kaitset otsid? Kelle peale sa kaebad? Ega siis või pole süüdi, et ta pudrusilmas sulab. Andke andeks, et ma täna nii palju laterdan.

ÕPETAJA: Armas Rita, see pole laterdamine. Need on kurvad asjad, mis ma kuulen.

RITA *(lohutavalt)*: Oh, see pole veel midagi.

ÕPETAJA: Tähendab, sinuga juhtub siis veel hirmsamat?

RITA: Juhtub. Juhtub küll, õpetaja. Saad rusikaga ribide vahele või võmmu kuklasse või pannakse jalg ette, siis on see poolenisti nagu naljategu. Ma ei tea, kes see niimoodi ütles, et elu armastab nalja, et need on elu naljad.

ÕPETAJA: Ja kus see nali lõpeb?

RITA: Kui nad mind häbistama hakkavad.

ÕPETAJA: Häbistama? Kuidas seda tehakse?

RITA: Kas teie, õpetaja, ei tea sedagi?

ÕPETAJA: Ei.

RITA *(kummardub põrandalt prahti võtma)*: See tuleb niisama ootamatult kui kõmm kuklasse.

ÕPETAJA (*äraootavalt*): Jah!

RITA (*laseb end kükki, võtab sõtkunud õie; seda vaadates*): Nagu tuulispask. (*Paus.*)

ÕPETAJA: Räägi ometi.

RITA (*endiselt*): Mis siis viga oleks, kui seda oskaks ette arvata. Aga neil on kõik varem kokku räägitud ja sul pole õrna aimugi, kui nad su ümber oma hirmsat ringmängu alustavad.

ÕPETAJA (*kes on halvemat oodanud; kergendustundega*): Ja mis halba selles siis on? Soovitan sul kaasa lüüa.

RITA (*tõuseb püsti, ajab end sirgu, õpetajale otsa vaadates; salvatuna*): Teie soovitate mul kaasa lüüa! Teie — õpetaja! Kaasa lüüa! Millele? Endapilamisele!

ÕPETAJA: Mis sa, Rita, ometi räägid! Mõtle hästi järele — lapsed mängivad...

RITA (*endasse tõmbudes*): Olen katsunud ära põgeneda, nad ei lase. Nad hoiavad üksteisel tugevasti kätest kinni, tantsivad mu ümber ja karjuvad: «Rita, Ritas, Veritas!»

ÕPETAJA (*hämmeldub, võtab end vapralt kokku; professionaalse teesk-lusega*): Ja muud ei midagi?

RITA (*on nutma puhkemas*): Veritas! Veritas!

ÕPETAJA (*endiselt*): Noh ja mis see väike nime moonutamine sulle siis teeb? Miks sa seda nii traagiliselt võtad?

RITA: Ma seisan keset ringi nagu lollike.

ÕPETAJA: Sa peaksid seltsivam olema.

RITA: Ma ei saa. Nad karjuvad seda sõna sellise hirmsa põlgusega. Kõik kooris. Teile ei teeks see vist midagi, aga mulle teeb. Ma hakkan kogu kehast värisema. Eks sellepärast, et mina ise...

ÕPETAJA (*nagu oleks kuriteo jälile sattunud*): Mis? Mis sina ise?

RITA (*väga vaikselt*): Olen kedagi niimoodi põlanud.

ÕPETAJA (*kahetsev-laitvalt pead vangutades*): Muidugi — endast nõrgemat.

RITA: Ei, mitte sellepärast. Armastasin teda üle kõige. See oli väike koeranäss, pika karvaga ja naljakas. Muudkui kippus suud lakkuma. Ema häbistas mind alati, et kuidas sa lased koeral end musutada. Mulle tegi see löbu. Kallistasin ja hoidsin teda süles. Aga ühel päeval oli ta roojas püherdanud. Kõik ta pikk karv...

ÕPETAJA (*keelavalt*): Rita!

RITA: Noh, näete siis — teiegi juba põlgate, nagu oleksite ka end roojaga ära määrinud. Kui mina ta oma sülest maha viskasin, olid kõik mu käed, mu rind ja silmnägu...

ÕPETAJA (*karjatab*): Rita!

RITA: Kui te teaksite, kuidas ma siis teda — oh jumal! — oma armas-

tust põlgasin. Ja kui nüüd minu ümber tantsitakse, nägusid tehakse ja seda koledat sõna karjutakse, siis on mul selline tunne, et ma ikka veel haisen ja et mind vihatakse samuti, nagu ma ise seda roojast koerakutsikat vihkasin.

ÕPETAJA (*läheneb Ritale, surub ta enda vastu; osavõtlikult*): Katsu end kokku võtta. Ma mõistan, ma mõistan sind küll — sul on raske.

RITA (*nuuksatab*): Mu süda saaks ehk rahu, kui te ütleksite, mis see sõna tähendab.

ÕPETAJA (*ohkab võltsilt*): Oh lapsuke, kui minagi seda teaksin!

RITA (*eemaldub õpetajast; imestunult*): Teie siis ei tea! Aga kas te ei võiks suurtest raamatutest järele vaadata?

ÕPETAJA: Kardan, et raamatud seda sõna ei seleta.

RITA (*õnnetult*): Siis peab see küll üks väga rumal sõna olema.

ÕPETAJA: Ei, niimoodi meie ka ei tohi mõelda.

RITA: Aga hellitussõna see ju pole.

ÕPETAJA (*ruttavalt*): Hea küll, Rita, ma vaatan järele. Igaks juhuks, kui sa nii väga tahad.

RITA (*elavnedes, rõõmsalt*): Jah, olge nii pai. Ja öelge mulle, ükskõik kui hirmus tähendus sel ka ei oleks. Eks ju, õpetaja?

ÕPETAJA (*endiselt*): Jah, Rita. Jah. Aga mine nüüd, sul oli kiire.

RITA (*läheb mõned sammud tagurpidi, siis pöörab ringi ja jookseb longates ära*).

ÕPETAJA (*Ritale järele vaadates*): Ükskõik kui hirmus tähendus sel ka ei oleks.

(*Sõõr sulgub ja samas kostab lavalt tagasihoitud ja lühike valukarjat.*)

PIMEDAS SÕITSIN VÄLJA ja pimedas jõudsin Tartusse tagasi
otseku poleks midagi muutunud
liikmeist kustumas surin kilomeetrid künkad ja käänulised
teed
ja ometi on ainult Hino järv täiesti püha ja puhas oma saar-
tega metsadega ja kadakatega
ja üksikute taludega mis hajuvad selles hommikukohinas
kui päike tõuseb taas haigrute tähtkujus ja järv liigub
lahti sellest nimest sellest ajast ja maast
et minna tagasi allikate juurde tagasi veel tumedamasse metsa
sinna kus metsa veel ei olegi
on vaid jääd ja veed terve Eesti terve Baltikum täis selgete
külmade ojade voolamist
põhja-põtru forelle ja koovitajaid ja võimalusi kõigeks mis
tuli ja tulemata jäi
muinasjutu-Liivimaa võimalusi musti toonekurgi laule ja õuna-
aedu
kus alati on kuskil kevad alati tuuleke mis toob suurte ja
puhaste vete lõhna saarte lõhna kuhu veel pole astunud
kellegi tald
kuskil Hino järv killuke tõelisemat tõelust kuhu võib eksida
nagu silmadesse kust pole veel püütud viimased iherused ja
kustutatud viimane muinasjutt
kus kõik on kõigega kõrvu nagu päris alguses sihitud maanteed
vesi ja maa
kus inimesed kõnelevad liivi keelt ja porikuu päike söövitab
minusse unetu igatsuse nende üksikute talude ja nende kaa-
sikute järele

LUULE SEISAB SU EES nagu trummipõrin trummilööja ees nagu
 teerada öise kõndija ees linn on hingetult vait majad
 peatunud paplid hämarusega üks
 paekivid on laotud rajaks trepiks iga sammu all kore hele
 kivi
 üks teine olematum ja tumedam maailm kerkib igalt poolt liigu-
 tab igal pool nagu sipelgapesa
 millesse sa astud mille süda lööb otse su jalgade all millest
 tulevad välja kõik maailma rajad ja teed
 mida mööda nüüd tulevad sipelgad liiga pimedad ja nähtamatud
 et olla punased või mustad
 nii et terve tühi linn on täis nende sammude sahinat sidumata
 sõnu ja laulmata laule mis puudutavad tundlatega magajate und
 luulesipelgad unesipelgad kelle päralt on linn ja maa kõik
 kirjutamata read laulmata laulud nägemata uned
 kastesipelgad udusipelgad kellele röske maa vaatab vastu kõigi
 oma silmadega
 ja ma näen et mõned sipelgajäljed on minu omad et ma olen üks
 neist
 mõned laulmata laulud on minu on jälgedes mis ma veel astun
 jälgedes mis on nii palju suuremad kui ma ise
 sipelgarajad mis algavad siitsamast ja tulevad tagasi ümber
 maa veel enne koitu
 kui maa on jälle tema ise kui uned on nähtud kui vanad pae-
 müürid ei liiguta enam otsekui oleksid nad valmis otsekui
 oleks kõik valmis
 majad paplid linnad ja teed otsekui ei olekski olemas neid
 tumedaid sipelgaid kes kannavad iga öösi koost lahti selle
 magava maailma
 ja panevad enne koitu uuesti paigale kõik kivid majad sõnad
 ja silmad
 otsekui ei olekski ma sipelgas vaid inimene kes öösi rahuli-
 kult magab ja võib-olla näeb unes et ta on luuletaja

LAUL LIUGLEB KÕRGEL ÜLEVAL mu kohal ma ei näe teda aga tema
 mind küll
 tilluke must täpp suur või väike lind kes on mind püüdnud oma
 linnupilku
 ja kui ma midagi teen siis ikka vaid selles pilgus linnuilma
 vangina elupäevade lõpuni

JAAN KAPLINSKI

istudes magades kirjutades kaevates istudes igal pool igal
ajal
tunnen seda pilku mis kiirgusena läbib mu naha luud ja sooned
ja ülevalt peaaegu nähtamatust punktist tulles ühendab mind
taeva ja maaga
helisemiste kahinate ja virvendustega üleval ja all konnade
krooksumisest lombis löokeste lennulaeni
mis kõik on koos laulupilgu hubisevas heledas sfääris
millel on oma öö- ja päevamuusika oma keel ja kirjutamata
seadused
ja mis võib aheneda mustaks pimedusepeotäieks jätmata ruumi
millelegi peale su söngi ja su ahastuse
ja avarduda ülemiseks ilmaks mille piiril pime eit püüab
eksinud luikesid
ja kuhu sa jõuad oma laulu oma linnu pilguna pilguna pilgus
kui kõik asjad on korraga lihtsad kerged ja värvilised iga-
üks omal kohal
ainult ulata käsi ja võta ja pane neist kokku midagi uut
konnade lõõritamine muutlike puude vahel löokeste raudsed
sammud
mulla veritsevad tallad ja mätaste igavene tuksumine
välkude karavanid mis tulevad üle Atlandi
suurte muistsete savikruusidega täis oliive ja nisu
ja tuul mis puhub tolmuks trepid ja igavesed jõumasinad
igal teeristil iga neljapäeva öösi igaühel iga kolme vere-
tilga eest
ühiskondlikud nõöbid industriaalpantrid lättestik mis joodab
lahendamata
liiva ülesandeid ölesidemed põlenud silmil tarnad juusteks
kaelas sibulakee
svatantra überhaupt nicht assez ahlan wa sahlän quecksilber
everrrrrryman čort poberii
kõik üheskoos igaüks omaette võimalikkuse lainetaval peenra-
maal
kus ma olen kui lind kus ma elan kui lind teispool une vanu
väravaid teispool looja kuke laulu ja toda
traatkarvalist eite kes usub läbi oma pimeduse et tema siht
on püüda linde ja lindude pilke
kuigi see ei aita teda kunagi ta jääb
ihuüks vanaks tulitanud tuulikuks kes sõdib don Quijotedega
pimeduses pimeduse vastu naeruks loodetuulele ja edelatuulele

kes kannavad seda lindu raudset lindu nägemata aimamata musta
risti viie vikerkaare taga
musta risti mis laskub metsadele ja nõvale tiibade äikesetuult
millest trumminahk tõmbub pingule paberid sahisevad lendu
otsekui virguks neis nooruse ja vihma kauge kohin otsekui
nemadki mäletaksid metsapuid endas kevadeid ladvakiiku
ja lindude linnutamist
jäneskapsaid ja uibulehti ja päikesepinde kukeseentega segi
selle ümber mis
nüüd on mäluta valge ruuduline paber kuhu saab kirjutada
raudsest linnust kes ei lase mind olla midagi muud vaid
ma pean aina nägema ja kirjutama ka selle tuule ja sügise
kiuste mis lennutab lehed puust ja vihikust
kuigi öeldakse et ülesanne jääb lahendamata aga kas mets
ei ole sedasama linnumets kuusemets marja- ja paberimets
luuleraamatumets telefoniraamatumets või leib võileib või
must ja soe peenramaa natuke süüa ja juua
midagi mida küsida kukeseentest ja päikesepindudest ja kõrgest
linnust kelle
unne kelle saatuselaulu mind hõljutab raiesmaal vakatav tuul

Herbert Matve

MASKITRALL

Karneval lainetas täies pöörases hoos. Arlekiin tajus, kuidas see pahnal tema kõrvus tõusis, pillimeeste ponnistusi kattes ja õõtsuvaid, pöörlevaid, hüppavaid kehi värvilaikudeks muutes, kõiki neid kirjuseonilisi apašše, operetifrakke, papploustadega sigu ja tehispätte. Ja mustasukalisi kabareenaisi, puuderdatud poolilmadaame ja punaste suudega räbalais mustlannasid, kes magusaist viinadest tagantkihutatuna ajast ja arust läinud tvistis ning ülimoodsas kasatšokis keereldes täitsid ruumi parfüümi ja higi lõhnaga. Põrand õõtsus selles lainetuses kui ankrusse pandud aluse tekk ja koos temaga kõikusid ruumi punakalt valgustavad seinälühtrid, Arlekiinile kord kahekordsena paistes, siis jälle ühinedes.

Arlekiin pani vahuveiniklaasi tagasi lauale, sulges silmad ja püüdis kõikumisest võitu saada. Nii kuulis ta peo voogamist tagurpidi jooksva helilindi mulinana. Pisut aega oligi illusioon täielik, siis hakkas kostma saksofoni puhas tenorihäälnelaul, kusagil vakatas kellegi kudrutav naerufloöt, saadetuna hobuselikust hirnumisest.

Arlekiin avas silmad.

Mõni samm eemal seisis väike nõbininaga Saabastega Kass raamatupidamisest, saba nagu hundinui püsti, vaatas Arlekiini ja naeris, kuna pikk mehekolakas, punane rätt ümber lauba ja vasak silm kinni seotud, tema väljaulatatud klaasi veini valas, parajasti hirnumist lõpetades.

«Magate?» naeris Kass.

Arlekiin raputas pead.

«Joome siis minu terviseks!»

Arlekiin tõstis klaasi, nad löid kõlinal kokku ja Arlekiin vaatas, kuidas Kass jõi, kuidas ta valge kurgualune vulksus ja kõrvanibud õhetasid ning tal tekkis tahtmine seda kurgualust silitada, nii nagu tehakse päriskassil, pöidla ja nimetissõrmega, mööda pehmet nahka, kuni kass hakkab nurruma.

«...öösel on kõik kassid hallid,» meenus äkki üks lorisalm, «kassid hallid...»

«...kassid hallid, naised kallid,» lõpetas ta valjusti ja Saabastega Kass puhkes naerma. Hobusehäälega flibustjeer hirnatas kaasa. «See peab keegi võõras olema,» mõtles Arlekiin, «niisugust lõusta pole meil varem nähtud.»

HERBERT MATVE

Saabastega Kass haaras teda käest:

«Lähme tantsima!»

«Ma ei julge.»

«Miks?»

«Kui see on äkki inimsööja?» Arlekiin tegi hobusenäo suunas grimassi.

Kass naeris: «Ärge olge hiir!»

«Aga kui olen?»

Hiir? ...

Ta läks ülemuse juurde, kaasas otsuseprojekt, mis lõhnas skandaali järele. Oli uuritud, antud lubadusi ning tehtud arvutusi, mis lubasid uult tootelt imeökonomiat, aga nüüd selgus, et asi ei tasu üldse ettevõtmist — nii nigelad olid tehnilised näitajad. Nojah, see on hea õppetund: ära tõsta kära enne, kui põhjalikud uurimised on tehtud. Ja nüüd läks ta ülemuse juurde otsuseprojektiga lõpetada tootmise ettevalmistused — ehkki vähem ohtlik olnuks lõvipuuri astuda.

«Mis kohaga te mõtlete?! Mis andmed need on? Madalad tehnilised näitajad! Kõrge omahind! Lora! Kas te ei tea, et uus toode on juba järgmise kuu plaanis? Noh ja mida te siin siis soperdate?! Silmapilk —»

Kui te ei ütle, et kogu see maa kuulub markii de Carabas'le, raiutakse teid peeneks nagu hakkliha!

Lontsides tuli ta oma töölaua juurde tagasi.

Kas te olete näinud, mida teeb vaevu lõksuplaksust pääsenud hiir? Ta on üleelatud ehmatusest päris tobe, ta kõssitab samas lõksu kõrval, lootes olla nähtamatu, jalad värisemas all, plehkupanek ei tule talle ettegi, ja on teie asi, kas ja kuidas teda maha nootida, puuhaluga või saapakontsaga, või lasete tal minna, kui ta lõpuks usaldab end liigutada ja pole vahepeal rabandusse surnud ... see hiir.

Nojah, ja siis teeb ta oma otsuseprojekti ringi, nagu kästi, paneb maski ette ja tuleb karnevalile.

Keegi ei saa arugi, et ta on hiir.

Kirju lindina pöörles saal, põrand läks jälle kaldu.

«Te ju tuigute!» naeris Saabastega Kass oma kassihambalist naeratust.

Arlekiin ei vastanud. Ta tundis end täis jäävat, kuid pidu käis edasi temata. Tema tõllerdas siin omaette, pidu aga lainetas väljaspool teda, ta nägi seda eemalt, nagu teispoolt klaasi. Mõnikord sai abi peatäiest viinast, kuid täna mitte.

Täna ei pidanuks enam jooma. Sellegipoolest läks Arlekiin laua äärde ja valas esimesest ettejuhtunud pudelist suure klaasitäie musta veini, mis vastu valgust punaselt läikles, kui Arlekiin klaasi kõigutas. Teispool

klaasi märkas ta sametmaskis paaži, kes kõrgetel kontsadel valsitaktis õõtsus. Tema valgest batistist püksid joonistasid veidi liiga täpselt ümarate reite ja pruntis tuharate vorme ning väljakutsuvat kõhukumerust, millel Arlekiin pilgu peatas. Paaž märkas seda ja naeratas. Arlekiin ulatas klaasi. Nad jõid mõlemad samast klaasist, enne Paaž, siis tema. Ta võttis Paažil käest: «Käeke nüüd mulle anna, tule mu lossi sa...»

Nad tantsisid.

«Magame täna koos,» ütles Arlekiin äkki. Naine tõmbus nõksti eemale: «Hull oled või?»

«Miks?»

«Mõttele ka, mis öeldakse, kui teada saadakse.»

«Mis siis, on ju karneval.»

«Homme enam pole.»

«Kuidas ei ole?» Kust ta teab, et homme ei ole enam karnevali? Ja mitte ainult tema, kõik nad näivad teadvat, et tänasega maskitrall lõpebki ning seda teades rahmeldavad nüüd, nagu jaksavad, järgmise karnevalini ette, rahmeldavad end hingetuks, joobnuks, rammetuks — aga ajukurdudes on ikka see mõte, et homme enam ei ole karnevali. Hohoo, kuidas nad eksivad!

Homme tuleb laboratooriumil ju oma katseandmed vajalikul viisil vormistada. Et see neetud värv võiks tootmisse minna. Muidugi mitte need andmed, mis nad oma kunstliku kliima kambrites on kogunud — et värv pleegib ja külma ning soojaga tuleb maha nagu nahalt roheline seebiga kasitav mustus, noh, võib-olla just mitte nii libedalt, ent ometi toredate latakate ja kurdudena, mis ei jäta värvi kvaliteedi suhtes suuri kahtlusevõimalusi. Andmed peavad aga olema ilusad ja ümmargused. Reklaami on liiga palju tehtud ja uue tehnika plaan tuleb täita ja värvi tootmine on järgmise kuu plaanis ja tema on hiir.

Seepärast.

«Ole nüüd mõistlik!» ütles Paaž.

«Miks siis?»

«Ah, ma ju ütlesin juba.»

«Sa ei ütelnud midagi.»

«Ütlesin küll.»

«Sa ütlesid, et homme ei ole enam karnevali.»

«Jah.»

«Siis võetakse ju maskid eest ära?»

«Muidugi.»

«Siis me võiksime ju koos —»

«Ah jäta.»

Tähendab, lõuna ajal, kui nad koos jalutama lähevad, tuleb jälle enne hoolega ümber nurga piiluda, et keegi ei näeks. Eile ja täna ja homme.

Ning niisugune nägu pähe teha, et keegi ei teaks aimata, et nad koos jalutavad või koos magada kavatsevad.

«Nii et mul on ikkagi õigus,» ütles Arlekiin.

«Sa oled purjus,» ütles Paaž. «Sa ei tohi enam juua.»

Viini valss pani põranda õõtsuma. Laias kaares tuli üle põranda pika torumütsiga tola, nina punaseks, pool nägu valgeks värvitud, nääpsukest mustlannat oma jämeda kõhuga ees lükates, sellega otsekui teed tehes. Arlekiin sai põmaka selga, ta pidi naisest kinni hoidma, et mitte kukkuda, ja paar keerles mööda.

«Kuradi tola!» ütles Arlekiin.

«Kuss,» ütles Paaž.

Kui esitaks homme kõik andmed nii, nagu nad on. Halastamatult objektiivsed arvud ritta tunnistama, et nende uus värv on bluff ja ei kõlba kuhugi. Viskaks need andmed talle lauale ja vaataks mõnuga, kuidas ta oma laiaks värvitud suu viltu veab ja kui ta siis selle avab, et karjuma pista, virutaks vastu seda valgeks võõbatud tolalõusta, nii et see lukku plaksatab. Lõpetaks ükskord selle jandi ja raputaks maskid eest.

Ta teadis, et tegelikult läheb teisiti. Ta sõelub katseandmed hoolega läbi, nii et alles jäävad ainult ilusad arvud, kirjutab otsuseprojekti vajaduse kohaselt ringi, läheb ja koputab, ülemuse tolamask on juba kappi pandud, juuksed on jälle hoolikalt vastu kolpa kammitud ja igapäevane naeratus omal kohal.

«No vaat,» ütleb ülemus, «see on juba teine asi. Tuleval kuul laseme ühe partii värvi välja, just nii palju, kui hädasti tarvis. Siis aga,» ja ülemus kergitab vasakut kulmu, «siis aga lõpetame selle värvi tootmise, sest, ütleme näiteks, ei ole tarbimist. Küllap annab seada, et ministrium plaani maha võtab. Sest see värv läks meil tõesti nässu. Sodi mis sodi.»

Siis kirjutab ülemus alla korraldusele sellesama värvi tootmisse juurutamise kohta.

Ja hiir jookseb tagasi oma urgu, mask varjab teda imehästi ja karneval — hiuli, hiulihoo! —, karneval võib jätkuda.

Ta jätkuski. Pillimehed, kes olid vahepeal laua ääres käinud, puhusid ja tagusid nüüd uue hooga, pressides tantsijaist välja higiniresid. Lauad olid tühjaks joodud. Arlekiin leidis siiski veel pooliku pudeli, millest tuli imalat venivat likööri.

«Ai, ai,» öeldi järsku tema selja taga. «Kes tohib nii palju juua?»

Arlekiin pööras ringi ja nägi näppu vibutavat maski, kes ühtmoodi hästi võis kodukooliõpetaja, naiskohtunik või seinalehe toimetaja olla.

«Kas tohib glütseriini pakkuda, maailmaparandaja?» ulatas Arlekiin kleepuva klaasi. Etteheitvalt kõikus pitskraest väljaulatuv kael. «Kas

siis nii tohib?» küsis see. «See ei ole põrmugi ilus ega ideoloogiline ammugi mitte.»

«Ega ole küll,» nõustus Arlekiin. «Eks niiviisi või kergesti seinaleh- tegi sattuda?» Ta jõi klaasi tilgatuks. «Kui üks moraalselt laostunud hiirenäru.»

Hukkamõistva peavangutusega pööras seinaleht minekule, kuid samal hetkel mürtsatasid pillimehed lõpuvalsiks:

«Üks vanamees raius üht jämedat puud», ja kõik, kes jaksasid, sead- sid end ringi. Arlekiin sattus äsjase vestluskaaslasega uuesti vastakuti.

«Oh, mis armas maskimäng,» ütles Arlekiin. «Kõik ühiselt jämeda puu kallal. Eks ole ilus?» Kuid juba viis järgmine tuur nad lahku. Sei- nad, tuled, näod ja pasunad sulasid jälle keerlevaks, kirevaks lindiks, mis Arlekiini oma tsentris keerutas, teda nagu vinti põrandasse puurida tahtes. Arlekiin ponnistas pääseda, kuid kellegi higine käsi oli tema peos, see hoidis kinni ja aina sundis keerlema.

Siis äkki katkes lint nii ootamatult, et Arlekiin vaarus.

«Maskid ära!» hüüdis keegi. «Maskid ära!» hüüdis tola, kes oli ringi keskele seisma jäänud ja torumütsi peast tõmmanud.

Arlekiin toetus lauaservale ja vaatas imestades.

«Maskid eest, maskid eest!» hüüti saalis-läbisegi. Ninad koos vurru- dega tulid eest, habemed pisteti tasku, mustad ja kirjud maskid avasid oma saladused. Näod jäid alasti. Ennäe, seal ju seisiski ülemus, kelle juurde ta homme pidi minema, kui korralduse projekt on klantsima lõo- dud, ta seisis seal ja naeris ja hoidis torumütsi käes. Ümberringi seisti ja naerdi samuti, trall oli vist tõesti lõppemas ja homme peab ta minema, kui korralduse projekt on klantsitud. Eks siis vist kah ilma maskita? mõtles ta. Ta astus paar sammu edasi ja nägi, et ülemus vaatab otse tema poole.

«Teie kah — võtke mask maha!» hüüdis Arlekiin talle. Saalis oli äkki vaikus. Arlekiin vaatas ringi.

«Maskid eest! Maskid eest, öeldi teile! Teie kõik!»

NII LÜHIKE HOMMIK ROOMAS

Ta oli parajasti Roomas. Oli jõudnud kuhugi linnaserva, tänavad ja võlvide alt paistvad õued olid rāpased, maas vedeles paberirābalaid, konservipurke ja apelsinikoori ning majade vahelt tuli prūgikastide lehka. Ta oli űhelt vanamehelt, kes jalutas kriimunāolise lapse ja tās- sōnud kārbatanud koeranāssiga, kűsinud teed Maddalena kabeli

HERBERT MATVE

juurde, kuhu ta pidi millegipärast jõudma kella kaheks. Siis oli ta vaadanud oma kella, see näitas kümme minutit üle ühe. Vanamees oli viinud ta suure viadukti alla, nad olid roninud üles mööda järsku koltunud rohuga nõlvakut nii kaugele, kui said, heitnud siis kõhuli rinnatisele, mis ääristas *autostrada't*, ja nüüd nägi ta enda ees linna panoraami, otse silmapiirini ulatuvat majaräga, sellest kerkivaid kupleid ja torne. Vanamees uuris silmi kissitades nende ees laiuvat vaadet, tõstis konksus sõrme ja ütles: «Näete, see seal ongi Maddalena kabel.»

Ta vaatas sõrme sihti mööda, kuid seal oli üksteise taga mitu kuplit, mis võisid kabelit tähendada — ja siis kõlises äratuskell. Kulus teatud aeg, võib-olla sajandik, aga võib-olla ka mitu sekundit, enne kui ta loobus Roomast ja sirutas käe kõlisemist pidurdama.

Kahju!

Ta oleks jalutanud Maddalena kabelini — aega oli ju veel viiskümmend minutit, vaadanud linna ja inimesi, mõnulenud päikesesoojadel tänavatel. Minekusuund oli talle teada, vanamees oli ta tõesti heale vaatluskohale viinud, kust kõik oli hästi näha, ning linna panoraam oli tal nii täpselt silme ees, et nüüd ärganult osanuks ta selle üles joonistada. Siiski — võib-olla oli paremgi seda mitte joonistada? Asjatundja võinuks pilti uurida ja öelda: «Ei, see pole Rooma.»

Sellest oleks omakorda kahju olnud.

Sest praegu võis ta arvata, et on ikkagi Roomas käinud, ja pole teada, millal ta sinna jälle pääseb. Umbes pool raha oli küll juba kõrvale pandud, teise poole võis äärmisel juhul isegi laenata, kuid tuusik! Itaalia-reisi tuusikuid ei liigu vist sugugi mitte sageli ringi ja kes ütleb, et just tema ühel sabast kinni saab.

Õnneks ei olnud täna kiiret. Ta oli eile ette teatanud, et tuleb hiljem. Täna kella kümneks tuli olla arsti juures. Tuberkuloosidisperseris. Teda häiris veidi, et just seal. Paari nädala eest oli tal mõni pügal palavikku olnud, tuli kutsuda arst, piinlik küll, et niisuguse tühja asja pärast, aga töö juures nõutakse ju paberit. Arst oli toruga kuulanud, käskinud sügavasti hingata ja kõhatada ning jäänud mõttesse. Ega te kopsupõletikku ja pleuriiti pole põdenud? Vasak kops ei meeldivat.

Ta sulges silmad ja seadis pea mugavamalt, et päike otse näkku paistaks. Vahemere päike sinisest taevast, mis on läbipaistev nagu diapositiivid. Eemalt Corsolt — oli vist ikka Corso seal Roomas? — kostis nõrka liiklusemüra ja kusagilt tuli tundmatut meeldivat lõhna, küllap vist õitsevalt sidrunipuult.

Oled külmetunud või, oli ema paari päeva eest küsinud. Ju ta siis oli kõhinud. Ise küll ei olnud märganud. Nüüd äkki tuli meelde.

Ta vaatas lakke. Päikest ei paistnud hoopiski.

Arst oli saatnud ta fluorograafi. Fluorograafia kabineti ukse taga oli

järjekord. Naised lasti enne sisse, mehed pidid ootama, kuni nad end riidest lahti koorivad, ühekaupa aparaadi eest läbi käivad ja jälle riidesse pusivad. Naistel võtab see rohkesti aega, seepärast pidanuks vastupidi olema, mehed oleks võinud enne sisse lasta. Nüüd oota.

Kuid naistel läks päris kiiresti ja siis tuli meeste kord. Nojah, fluorograafia kabinet ei ole ju pime nagu röntgeni oma, nägi ta siis, seepärast läkski nii kiiresti. Aknail polnud kardinaid ees ja väljast paistis sisse pilvealust lamedat valgust. Otse vastas oli aed ja selle taga väike puumaja, mille aknast siras põlema jäetud elektripirn, mida praegusel kellaajal enam tarvis poleks olnud. Kuid fluorograafi toas põles samuti elekter ja särki seljast tõmmates tuli talle äkki mõte: kui naabermaja õuest või aknast vaadata, peab kõik sinne selgesti näha olema nagu televiisoriekraanil. Naised samuti, kes enne neid siin riidest lahti olid võtnud, kombineesid seljast tirinud ja rinnahoidjaid valla päästnud. Kõik need alasti naised pidid läbi selle akna hästi näha olema. Kui järgmine grupp naisi sisse lastakse, võiks ju naaberaeda hiilida ja sealt piiluda, kui väljas vahepeal ainult liiga valgeks ei lähe.

Ta ei läinud siiski naaberaeda. Jättis selle võimaluse kasutamata ja jalutas koju.

Täna peab ta fluorogrammiga dispanserisse minema. Jaoskonnaarst oli andnud saatelehe ja öelnud: mida varem, seda parem. Kui ei ole midagi, siis...

Ta võpatas: aga kui äkki on? Miks muidu olid spetsialistid selle väikese läbipaistva pildi juures kahelnud ja nõudnud täpsemat järeleuuringust?

Ta tõusis voodist, läks peegli juurde ja uuris umbusklikult oma nägu — kuid ei, see küll tiisikushaige oma ei saanud olla. Kerget päevitustki võis veel välja lugeda ja ka silmaalused ei olnud sinisemad ega auku vajunud kui tavaliselt.

Ta valas kohvikannu vee ja pistis elektrispiraali sisse. Laual plekkkausis olid hangunud võiga kokkukleepunud makaronid, neid oli ta eile õhtul söönud, sest talle meeldisid sulavõiga ohtralt ülevalatud makaronid. Eile aga oli ta oma isu ülehinnanud ja nüüd ei olnud kamakas seal kausis sugugi isuäratav. Ta lükkas kausi kõrvale, kuid nägu pestes ja meelde torganud viisi ümisedes — muutlik on naise meel, trallallallallaa — meenus uuesti varahommikune Rooma, Maddalena kabel ja halli habemega roomlane ning ta mõtles äkki, et ei, makaronid tuleb siiski praegu ära süüa. Esiteks polegi muud süüa ja pealegi oleks see natuke nagu hommikuse unenäo jätk — soojad makaronid vedelas võis, mis ka oliiviõli tähendada võis... soojad makaronid võis, mis oliiviõli olla võis võis võis, hahaa.

Ta suskas gaasi põlema ja pööras makaronid pannile.

Nad olid peaaegu sama maitsvad kui eile õhtul, ainult mitte nii libedalt läikivad, sest uuesti soojendades kipuvad makaronid minema jahulögaseks — täpselt samuti, nagu ülearu keeteski. Isuga süües ja kohvi rüübates meenutas ta Roomat, kuid tundis, et vaade, mida ta oli viaduktilt näinud, hakkas juba meelest hajuma, võib-olla ei oskakski ta seda enam paberile panna. Ka ei meenunud ühtki sõna, mis ta vanamehega oli rääkinud. Mis keeles see võis olla? Terve söögiaja püüdis ta meelde tuletada mõnd öeldud või kuulud sõna, kuid asjatult.

Ta avas välisukse, nägi märga läikivat asfalti ning vihmavarjudega inimesi ja sülitas vihaselt, otsekui oodanuks midagi muud, sinist taevast ja tänavakividest õhkuvat päikesesoojust näiteks. Tuuleiilid olid aga jäised, rentslis aeles poolmädanenud lehekribalaid ja astrid mõlemal pool treppi olid lõrtsis ja rasitud. Taevas oli nii madalale vajunud, et otse lamas hallidel majadel, litsudes maadligi kõik, mis tänaval liikus ja roomas.

Ta kahetses, et ei olnud mütsi pähe pannud.

Ta tõmbas krae üles ja kui buss oli pladistades möödunud, hakkas kiiresti üle tänava minema. Keset sõiduteed leidis ta end äkki kõhimas: kõh, lühidalt ja kuivalt. Võib-olla nii kõhitaksegi alguses?

Mis kahtlast võis leiduda sel nelinurksel tselluloiditükil, mis tal taskus oli? Mõni plekk? Mõnel leitakse niimoodi kopsust plekid või koguni augud, inimene ise ei teagi, et miski ta kopsude kallale urgitsema on asunud. Niisugustest juhtudest on küllalt kuulnud. Mis nad sel korral teevad? Haiglasse või sanatooriumi ometi iga plekikese pärast ei pisteta. Annavad rohtu ja süstivad midagi. Manitsevad rahulikult ja pingutama elama, puhkama, lamama, sööma. Seda kõike võib ju teha, kui... Sanatooriumi ta igatahes ei lähe. Seda peab ta arstile kohe alguses ütleva, et oleks selge. Võimatu on praegu pikemaks ajaks töölt ära jääda. Uue tehnika asjad on parajasti pooleli, nende eest võib preemiatki saada ja kui need nüüd teiste teha jätta... Et teised limpsiksid koort, kui ise lõssi oled luristanud — ei-ei.

Niisuguse võimaluse kõrvale tõrjunud, keeras ta uuesti üle tänava ja läks kalakaupluse nurga tagant poolpõiki majade vahelt läbi. Ei saanud aru, kas siin oli tänav või mitte. Tuul tõmbas ja ajas kõhima. Jälle.

Aga kui nad tema juttu miskiks ei pea, teda ei kuulagi? Arstidega juba naljalt ei vaidle. Teevad, nagu arvavad. Kui kord nende peos oled, otsustavad juba nemad sinu elu variantide üle. Näe, üht kunagist koolivenda hoidsid pool aastat kinni, Saaremaal vist olla üks niisugune koht. Terveks tegid muidugi, aga pool aastat... Neetud lugu. Oma süü muidugi, et kõiki töid alati edasi saab veeretatud, ikka tänaselt homsele. Ei oska ju mõeldagi, et sul seda homset ühel heal hetkel enam pole.

Ooteruum oli eriliselt puhas ja eriliselt vaikne. Sammude kõpsatu-

HERBERT MATVE

sedki tundusid kohatuina. Lahtise kannaga kingad, mõtles ta, need klõpsuvad. Kummitallaga tuleks siin käia või tuhvlitega. Noored õed aga saalisid edasi-tagasi, rääkisid omavahel ja naersid valjusti, ainult toolidel istujad olid vait. Ootavad, mõtles ta imelikult parastades. Mida nad ootavad? Tema võib veel oodata ja loota, kuigi sellelgi enam mõtet pole, sest miks teda muidu siia saadeti? Seda enam neil. Küllap nad on sanatooriumiski olnud, võib-olla mitu korda, võib-olla lähevad sinna nagu koju, omaseks saanud nurgad ootamas. Kas või see punase näoga pruntis tüdruk seal seina ääres. See on enda kindlasti sanatooriumis trullaks söönud. Muud seal ju teha ei ole kui süüa ja magada, küllap kahekesigi, kui tahtmist on. Jõude inimesed, teada. Terveks on nad ta seal igatahes teinud, lausa lõkendab tervisest. Võiks vabalt poole ära anda sellele prilile enda kõrval. Tollest ei saa õieti arugi, on seal pintsaku sees keegi või ei — kui kõrisõlm kaelusest välja ei paistaks, mille järgi võib arvata, et ju allpool ka midagi peab olema. Sellele kuluks hädasti tükk tüdruku tervist ära.

Need vagurad ja vaiksed näod! See kõik on maskeering, mille taga kartus ja lootus võibsevad, vaikne enesepettelootus, mis röntgenitoa pimeduses rusudeks pudeneb. Saatust kuulutatakse alles nende suletud uste taga, siin võid ennast veel hällitada ilusate plaanidega, siin on vaikne, nii et hingatagi ei julge, ja liiga puhtad seinad ja põrandad ja see vaikus vaikus vaikus kurat võtaks!

Ta tõusis püsti, vist liiga ägedalt, sest näod pöördusid teda vaatama. Ta jalutas koridori otsa, kus oli aken. Ta võttis taskust fluorogrammi ja uuris seda vastu valget, justnagu võiksid selle hallid laigud talle nüüd oma saladuse avada. Ta pani pildi tasku tagasi. Raagus puu akna taga püüdis end kuivaks raputada, krõbistades piisku aknaalusele plekile. Aia ääres soputas igerik sirelipõõsas kõntsaseid oksa, kuid iga mööduv auto lisas okstele uut saasta. Kui mõelda — alles mõne tunni eest oli paistnud päike ja tema oli lamanud kõhuli soojal kulul! Neetud kellahelin lõikas kõik pooleks. Kõik. See, mis oli kõlinaeelses elus, oli minevik, millel ei olnud praegusega ühtki sidepunkti. Isegi Rooma panoraami ei oskaks ta enam kirjeldada, enam kui kindel.

Ta tuli mööda koridori tagasi, keeras ringi ja läks uuesti akna juurde ja tagasi ja veel kord. Siltidega ukсед. Öhkrinnakabinet, luges ta. Kunagi loetust või kuuldust kujutles ta roiete vahelt rinnakorvi surutavat jämedat nõela, mille kaudu öhk sisse pumbatakse ja kops kokku surutakse nagu käsni. Küllap selles toas ongi pumbaseadmed ja õhuvoolikud. Himu oli uksest sisse vaadata. Kuid see ei ole veel kõige hullem, tehakse pöörasemaid imesid. Koolisõber rääkis. Roidelõikused ja... või lõigatakse sul lausa tükk kopsu ära, või koguni terve kopsupool, niuhti suure terava noaga ja visatakse patsatades lauale nagu lihaposes. Su elav

kops, mis alles hommikul oli hinganud, hädiselt küll ja röginat, aga siiski ühe osana sinust. Nüüd jääb tema asemele õõnes rinnakorv, mis arvatavasti peaks tunnina kõmisema, kui rusikaga koputada.

Ta naeratas nukralt, kujutledes tühja tooli oma töölaua taga. Pool aastat, võib-olla aasta, ei tea ju, mida nad täna teatavad.

Ta läks ja istus ukse kõrvale toolile, pani silmad kinni ja püüdis mõelda millelegi muule. Kolmanda kvartali preemia paneb ta igatahes tervelt kõrvale ja kui neljanda oma kah juurde arvata — aga võib-olla saab ka uue tehnika eest —, siis peaks vajalik raha koos olema. Kulusid tuleb muidugi palju. Kui ta tuusiku suveks saab, peab uue heleda ülikonna ostma. Ja uue kohvri samuti, tal polegi õieti korralikku kohvrit. Nahkkohver oleks uhke. Eks vist sõidetakse lennukiga. Hüpata mõne tunniga Latiumi suvve, nelikümmend kraadi varjus, istuda päikesevarju all ja juua kanget kohvi, samal ajal kui tühjenenud tänav su ees helen-dab... Kaks pikka nädalat. Kinnisilmi meenutas ta kaardilt vaadatud nimesid: Salerno, Capua, Avellino...

Nurgast kostis taskurätti lämmatatud kõha.

Vihaselt avas ta silmad. Suurel seinatabelil ta ees näitasid allapoolle võnklevad graafikujooned haigusjuhtumite ja muude pahaloomuliste näitajate vähenemist. Mis sest kasu, mõtles ta, kui mind ometi uue ühikuna siia graafikusse kantakse. Kartoteeki pistetakse samuti uus kaart, haiguslugu nummerdatakse, täidetakse kõikvõimalike andmetega, ja siis tuleb keegi statistikat tegema: nii ja nii vana, mees või naine, paranenud või surnud... Ja eile veel ei olnud tal sellest mingit aimu. Ta magas, sõi soojendatud makarone ning alles hommikul oli Roomas, aga batsillid juba närisid õrnu kopsukudesid nagu tõugud, nagu vähid — ei!!! Mõte kiskus äkki krampi. Ei, ei, ei. Kõike muud, ainult mitte seda. Jah, kui tarvis, ta läheb haiglasse või sanatooriumi, ükskõik, kuhu teda saadetakse, ta ei hakka vastu vaidlema. Kas või pool aastat sanatooriumis — oh, kui teised on sellega hakkama saanud, miks siis tema... Ainult jätke mu kopsud alles, parandage nad ilma noa abita, õelge, et haigus ei ole niikaugale läinud, näete ju, vaadake, siin on fluorogramm, kõik on ju korras, ainult väike plekike võib-olla kusagil päris tipus, see paraneb iseenesest, eks ju!

Suitsetajail esineb seda kümme korda sagedamini kui mittesuitsetajail.

Kas seda nad talle ütlevadki? Varsti avab õde ukse ja ta peab sisse minema. Kuid ei, seda nad ei ütle. Nad keerutavad ja pomisevad ja laveerivad nii kaua, kuni oled pikali valge lina all. Hüvasti siis, sa unede Rooma, tühja rinnakorviga sinna juba ei lennata. Unusta see lühikegi hommik Roomas, nagu poleks seda olnudki, sest mis kasu oleks selle mäletamisest?

HERBERT MATVE

Või ehk siiski: kas pole sul veel valida? Keegi ei hoiu sind kinni, nad ei teagi, et sa siin istud. Senikaua, kui sa pole neil nummerdatud, sind tegelikult ei eksisteeri. Keegi ei tea otsida ei sind ega su pilti, mis oma saladust ei reeda seni, kuni ta su taskus on. Ta ei keela sul ostmast halli ülikonda ega nahkkohvrit ega istumast Corsol, kus tänav su eest mööda voolab, ega otsimast Maddalena kabelit, milleni jõudmisest jäi hommikul puudu vaid viiskümmend minutit. Ta vaikib. Laseb sul otsustada ja valida. Aga kiiresti.

Kes luges raamatut, kes istus niisama.

Ta tõusis ja astus rutakalt väljapääsu poole. Kui ta oli teinud kümme sammu, kuulis ta selja taga avanemas ust ja õe küsimust, kes on järgmine.

Paari pika hüppega oli ta koridoriuksest väljas ja jooksis trepist alla riidehoiu poole.

Viiu Härm

ÕIGE NOORE TÜDRUKUNA II

*

emapoolne vanaisa
õpetas mind käima
et ma teda tundnud olen
hakkab vahel näima

toa taga õunapuu all
seisis surikirst
seda ma vist mäletan
pildialbumist

aga enne seda olin
saanud aasta täis
vähihaige vanaisa
kätt mul hoidis käis

oma meremehesamme
valust taaruvaid
suure õunapuu all selgeks
nii mul sammud said

nõrk ja üksi suuri päevi
teistel tuhat tööd
kõnelesid mulle mida
lukus hoidsid ööd

kas see äkiline leebus
oli väsimus
kui ma sõnu veel ei mõistnud
kus on see nüüd kus

mida mulle pikil päevil
kõnelesid samas
kui mind hoidsid teised olid
heina kaarutamas

VIIU HÄRM

sinu sissepidi loomus
oli raske kanda
aga mulle küsimata
muud sa teadsid anda

sinu sissepidi loomus
oli raske kanda
aga mulle küsimata
muud sa teadsid anda

kuid võib-olla lihtsalt voolas
mahtumata tasse
eluajal rääkimatu
lapse lalinasse

kuid võib-olla lihtsalt voolas
mahtumata tasse
eluajal rääkimatu
lapse lalinasse

kõik need sõnad meelde jätsin
järjekorrata
vanaisa lasti hauda
minu korrata

kõik need sõnad meelde jätsin
järjekorrata
vanaisa lasti hauda
minu korrata

jäi see ainust korda öeldu
ainult minu teada
ma ei oska siiani
samu lauseid seada

jäi see ainust korda öeldu
ainult minu teada
ma ei oska siiani
samu lauseid seada

sõnuhaaval olemas
kõik mu kõnekeeles
olin liiga väikene
mul ei ole meeles

sõnuhaaval olemas
kõik mu kõnekeeles
olin liiga väikene
mul ei ole meeles

*

õige noore tüdrukuna
ükskord olin pulmas
ühte meest ma nägin seal
unenäost või ulmast

õige noore tüdrukuna
ükskord olin pulmas
ühte meest ma nägin seal
unenäost või ulmast

maja oli rahvast täis
võõrad pruut ja peiu
tasakesi seisin nurgas
siis ta ütles neiu

maja oli rahvast täis
võõrad pruut ja peiu
tasakesi seisin nurgas
siis ta ütles neiu

VIIU HÄRM

ja ma väga kokkusin
läksin lummatuna
läbi mitme mitme toa
kõik on nagu tuna

kuskil ühed tantsisid
kuskil joodi viina
kuskil seisis veimevakk
laps sai kruusist piima

lüpsikutes ligunesid
saadud lillepundid
kõõgis laulsid roppe laule
vanad merehündid

naised naersid kõrgel häälel
lõõtspill tegi kisa
ja üks pisikene tüdruk
otsis vanaisa

siis veel oli põiki ukstel
kummuli üks pink
lagunes mu käte vahel
lahti ukse link

ja ma viimaks nutu äärel
seisin suures õues
tema vaatas üles taeva
süda peksis põues

siis ta kähiseval häälel
hakkas kõnelema
õli nagu tahtsin hüüda
oma armast ema

vaatasin ta silmadesse
tähed olid seal
kui ta vaatas üles taeva
tähti taeva peal

VIIU HÄRM

ja nii äkki rahulikuks
jäi mu väike hing
teadsin nüüd et selles majas
läbi sai üks ring

selgapidi vastu rindu
seisin tema ees
suured tähed näitas kätte
minule see mees

*

taskutes lõhnavaid kummelinuppe
peapesu loputusvette
teravaks käiatud puss pandud tuppe
seisma jäin kaskede ette

üksteise hõikamist sauna alt kandis
kihulasparvedel tuul
poologar peigmees pussnoa kord andis
kohtlane naeratus suul

võib-olla aastad viis aastaag segi
ammu mu ema ta kosis
temale ilusa pussnoa tegi
kordame üksteise osi

võib-olla midagi oli mu kehas
sama mis emas noores
pussiga sähvatan laupäeva ehas
oks on sitke ja toores

päikese ringrajal metsa saatsin
kaenla all värsket viht
kui ma siit viimaks minna raatsin
nõksatab sirgeks piht

külateelt tuleb see kohtlane mees
naerab ja silmad on maas
pussi soojendab pihkude sees
kedagi kosib ta taas

aeg juba urgitseb sammaldund talu
ikka veel pöördub ta siia
läheb must mööda ja miskit ei palu
keda ta tahab siit viia

kardan kummalist takerdub hing
vett kannab vanaema
ongi tagasi pööratud ring
pussi saab seekord tema

KAKS MONOLOOGI*

Jalutuskäik palmide all

«Oo, palmid Gagraš! Oo, palmid Gagraš!» Banaalne lauluke, ent kunagi oli see tõmbenumbriks kohalikus restoranis... esitas üks lopsakas blondiin, kui ma ei eksi, siis eestlanna.

No vaadake ometi, Ülo Martõnovitš — nautige loodust! Sametine öö neelab endasse mägede kontuurid, aga meri säätendab kui pärlisupp!... Täiesti õige, pealetükkiv nagu operetidekoratsioon! Põhjamaalase maitse jaoks isegi natuke imalavõitu, eks ole? Aga meie suhtumisest sõltumata, kogu see ilu on siiski olemas. Ta eksisteerib, õitseb ja kollektab... ka pärast meid. Nimelt — subtroopika! Alati igihaljas!

Mul on siiralt hea meel, Ülo Martõnovitš, et suvatsete jalutada minusuguse lobisemishimulise vanamehega. Ah, et küllaltki reibas kõnnak? Hihii. Kujutage ette, seda kuulen ma veel üsna tihti. Mmh — nooruses sai koguni võisteldud... pikematel distantsidel. Palju te pakute? Ohoo, ärge tehke minust poisikest, lisage julgesti tosin. Jaa, kaks kuldset sügist veel, kui lahke loodus lubab, ja teie alandlik teener saab kaheksakümneseks! Kuulsite, ma ohkasin — edevusest muidugi. Algab Bernard Shaw ja Klimenti Vorošilovi iga. Ei-ei, võtke teatavaks, kõik raugad on kohutavalt edevad... Elate ise, veendute: kuskil on piir ja te hakkate kelkima... omaenda fataalse paratamatusega. Just-just! See on inimlikult nukker, aga uskuge — üldse mitte masendav! Muide, noored märkavad seda meie nõrka kohta üpris teraselt...

A *propos!* Kevadel oli instituudi seinalehes karikatuur... nimelt minust, sellise tekstiga: «Erukindral Kolõvanov, elav näide materjali vastupanust.» Olin siiralt meelitatud... loen neile aerodünaamiliste materjalide tugevusõpetust. Lõbus kokkusattumus, eks ole, hihii!

Oo, palmid Gagraš! Palun võtke see tumeroheline leheke, mudige sõrmede vahel — nüüd nuusutage... Noh? Ei, ei mingit piparmünti... eeterlik õli, naturaalne eukalüpt! Te olete suitsumees, korjake neid õhtul endale põue, pange ööseks padja alla ja te üldse ei kõhi hommikul. Köh-köh-köh, oeh... ärge tehke välja, täiesti normaalne bronhide lubjastumine, teil on see kõik alles ees.

Oh neid targutavaid tudikesi — nii te mõtlete praegu, Ülo Martõnovitš, tean-tean! Säilitada oma *status quo*'d... see on vanaduse ainus tar-

* Eesti NSV teenelise kunstniku Ervin Abeli repertuaarist.

kus, ent kahjuks me topime oma nina asjadesse, mis ammu enam ei allu meie võimule... Austus ja lugupidamine? Lihtsalt viisakas teesklus... Muide, olete mõelnud — vanu jonnakaid kände tabab siiski liialt julm karistus? Ma mõtlen kohutavat üksindust! Juhul, kui nad ei oska ennast vihastada mulla alla. Hihii, ärge laske oma meeoleolu rikkuda — teil on see kõik alles kaugel ees.

... Oojaa, elu on kohelnud mind heldelt. Kunagi unistasin lennata logiseval fokkeril, inimeste maa kohal, igatsesin tiitlit — aviaator! Aga Gorki ütleb: «Kes on sündinud roomama...», ja minust saigi konstruktor, mitte just esimene riigis, aga küllalt nimekas. Hiljem olin tähtis tehnokraat ja enne lõppu, mis polegi kõige halvem, akadeemiline mutt, aerodünaamiline ballast! Hihii, saksa keeles on ju *Grotte* koobas — huvitav kokkusattumus!

Muide, Ülo Martõnovitš, mul on erakordne lugupidamine teie rahvuse vastu. Nagu ütles poeet Šaša Tšornõi: «Juba lapsepõlve hämarast päikesetolmust.» Meil Peterburis oli hoidja Tiina, kusagilt teie saarelt, piinlikult puhas füüsiliselt ja veel enam hingelt. Teile võib näida see naljakas, ent veel praegugi, kui pesen oma kõrvtaguseid, tunnen Tiinat selja taga seisvat. Ja ta uinutas meid imekaunite hällilauludega, kuidagi... «alleaa-alleaa» — andke andeks, skleroos!

... Kumba neist näidati teile Mecklenburgi kuurvürsti villana? Vale — see on Gagripš, Mecklenburg jääb edasi... näete, see kõrgemal, otse kalju sees. Ei vasta tõele — Stalin pole siin iialgi resideerinud. Absoluutselt kindel, alati Ritsas. Mina isiklikult? Enne naise surma... pärast naise surma... kokku tuleb välja oma paarkümmend suve... olen siin pikendanud... aastaid kahjuks mitte, mõistagi. Mis puutub tollesse, väidetakse, et suvitas kuskil lähikonnas, aga tema eest pead ei anna. Mhm, teil on õigus — kunagi oleks võidud seda võtta liigagi täht-tähelt. Mind isiklikult? Kujutage ette, ei! Olen isegi imestanud — vist saatus! Aga sõpru kaotasin... parimaid, muuseas ühe ka teie rahvusest, Ülo Arnoldovitš. *Pardon* — see polnud skleroosist. Katseleendur Arnold Kimm, uljaspea, kodusõja komandör... heledad kiharad täpselt nagu teil ja alati pleekinud kulmud. Ja teate selline, ma ütlesin, baltikumi naeratus... rahulik, endassesulgunud irooniaga. Meil sündisid pojad ühel ja selsamal päeval ühes ja sessamas palatis — viiendal mail kolmekümne seitsmendal... saatuse pilge!

Poega...? Ah, te mõtlete minu poega? Ei-ei, temaga on kõik korras... absoluutselt! Paremini, nagu öeldakse, enam ei saagi... Isa jälgedes? Tänapäeval, hihii, kelleks te meid peate! Kui esivanem on aerodünaamiline ballast, siis järglane peab olema... noh, vähemalt... diplomaatiline siidkinnas! Jaa, ongi — saatkonna kolmas nõunik... Marokos. Väga paindlik, kaugelejäõudev poisu... Talvel näitan lastelastele

Venemaa lund, sest seal on ka palmid muide kuninglikud — Vahemere-äärsed, mitte Gagra omad. Huvitav kokkusattumus, eks ole?

Aga meile teiega, Ülo Martõnovitš, jätkub täiesti siinsetestki. Nimelt! Kurb mõelda, kui paljudele toredatele inimestele jääb seegi rannik nägemata, aga ilma ilutunnetuseta inimloomused kalgistuvad, kaob südamliku suhtlemise tarve.

Just nimelt — loodus pakub ennast heldekäeliseks lepitajaks — teil on õigus, isegi isade ja poegade vahel...

Ärge ehmatage — ei midagi tõsist, läheb mööda ilma validoolita... lihtsalt südameklapike puperdab. Istume minutiks — nii! Oletegi vist juba käimisest kauniste tüdinud? Aga mina... lendan homme hommikul Moskvasse... hästi puhanud, parimas vormis... hakkam järele pihta... materjalide vastupanuga. Hihii! Tahate kohvreid tassida? *Merci* — ette tänatud! Satute meie suurest külast läbi sõitma, ärge kaotage aadressi, alati oodatud külaline. Elan laialt — kolm tuba, mööbel, raamatud ja teie alandlik teener. Keedame kanget poissmeheteed, meenutame ühiseid jalutuskäike... palmide all.

Meelde tuli, Ülo Arnoldovitš, meelde tuli! Nõnda ta laulis meile, kui lapsel midagi valutab. Nõnda ta laulis, Tiina, meie hoidja:

«Vaarisjele vaalu, garakalje gaiguss
meeje laaps saap therveks!»

Ärge tõlkige, Ülo Arnoldovitš, tähendust pole tarvis, see mõjub haruldaselt niisama. Näete, nagu käega pühkis valu südamest — lausa ümber sündinud! Astume edasi...

Oo, palmid Gagra, palmid Gagra! Jaa — kogu see ilu on siiski, siiski olemas... sõltumata meie tahtest... ja kõik see jääb... õitseb ja kolletab, ka pärast meid... Kiiremini, molodoi tšelovek! Hingega, hingega!

Introspektiivne alpinism

(Hubases hämaruses, koduselt mugavas poosis istub ta. Ajaleht põlvedel, ristsõnad, pliiats ja valge paberileht — need on kõrvalised atribuudid. Tal on hea mõnus äraolemine igal juhul, niigi.)

Raua lühend: Ferrum — Fe. Selge! Asesõna — kaks o-d — loomulikult «too». Jõgi Eestis, teadagi nagu kurguarsti juures — Aa. Kodulooma isend s-tähega... ptüi, nõmedus, pool tundi seista tänaval «Õhtulehe» sabas, et sattuda sigalasse! Mm... siin on midagi põnevamat: «Inimene, kes tunneb ennast ebamugavalt oma kodumaal.» Huvitav,

algab samuti essiga, kaksteist tähte alla. Spiioon ja spekulant... jäävad pisut lühikeseks. Pähkel... jätame järelroaks!

Jaa, öeldagu mis tahes, omal kodumaal ja eriti omas kodus peaks igal kodanikul olema mõnus võimalus mugavaks äraolemiseks. Rahulik nurgake, kus teda keegi asjatult ei häiri, ei tülita ega sega. Kuhu ta võib tõmbuda nii-öelda introspektiivseks üksinduseks oma parima minaga — saata põrgu kogu eluproosa ja veel enam ametlik luule. Kus ta võiks vabalt, täie rinnaga hingata, läbi seedida kõik, mis teda koor-mab, ja lahkuda, peaaegu alati... täieliku kergendustundega.

Kuidas kellelgi — minul on see nurgake olemas ja minu parim aeg on hommik. Tuhanded, isegi miljonid inimsipelgad kallavad endasse lonksu tulist kohvi ja sibavad, võileib suudlusega hammaste vahel, trammi või elektrirongi peale. Aga tagajärg — gastriit, halvemal juhul... kubemeseong! Ma küsin, kuhu te trügite, inimesed suure i-tähega, milleks kugistada? Riigil pole teie kõrvetatud kurgust ei sooja ega külma; pakilised asjad ei pakitse üldse, tuleb vaid kõike sooritada mõistlikult, sujuvalt või, nagu Läänes öeldakse, lõõgastatult! Älä hosu! ütlevad soomepoigad, see tähendab: mitte pabistada, mitte üle punnitada!

Hm — tunneb ennast ebamugavalt oma kodumaal? Eesliittega «sise-»? Sisearhitekt? Sisemäärustik? Siseülem?... Einoh — ei maksa üle punnitada! Jätame maiuspalaks!

Võtaksin näiteks iseenda. Ma üldse ei salga, et naudin oma hunnituid hommikuid, jäägitult. Teen seda andunult ja teatud määral isegi pühalikult. Ja iga hommik... ma mõtlen, hunnitu hommik, kingib mulle vastutasuks... kordumatu elamuse.

Tõusen tunnikesse varem — olen ma kunagi tööle hilinenud?! Ei eales! Ent just varajane lind leiab alati toitvama terakese või rammusama ussikesse. Ma ei mõtle angerjat — õgigu seda rõhatisteni need, kellel on vastavad pri-vi-leegid! Jupike ülepraetud verivorsti krõbeda kamaraga, klaas külma kefiiri alla, kantsakas köömmetega riia leiba, killuke karbiheeringat, hakitud sibul peal, aeglaselt, mõnuga rüübatud koorekohv päeva esimese sigaretiga «Stewardess» läbi merevaigust pitsi — kõike seda jõuan ma tasa ja targu, äratamata ämma, naist ega lapsi, keda mul õnneks ei ole, ega ka kommunaalkorteri ülejäänud elanikke, kes mul kahjuks on... ja peab ütleva — on enam kui küllaldaselt.

Ja siis sulgun ma siia — oma elevandiluust tornikesse, kust mind ei saa kätte ükski kehtiv võim, ei telefon, ei käskjalg ega ülemus. Isegi areteerida oleks mind siit võimatu. Hm — sisevaenlane? Ei klapi siiski — ilmselt lõpeb kõva t-ga.

Mul on aega veel vähemalt viisteist rahulikku minutit, aga mis peasi, mul jätkub fantaasiat. Algab tõeliselt vaba luuletulv, mida tsesar minult võtta ei saa, kuni esimese koputaja, Brutuseni. Sulen silmad,

keskendun — lülitun täielikult välja kroonu argipäeva armetusest. Kuulen vaid kommunaalkorteri suhtelist vaikust ja omaenda summutamata seesmisi hääli. Manan vaimusilma ette kevadised Alpid, Jungfrau lumise koonuse. Olen mägironija, kes on jõudnud peaaegu tippu — toetan selja vastu külma kaljunukki, et hingata täie rinnaga enne viimast, möödapääsamatult otsustavat pingutust. All sirendaval järvesilmal helkleb tõusev päike, ülal mu kukla kohal niriseb mägiallikas ning jahedaid, rauamineraalidest roosteseid tilku langeb mu kaelusesse. See on meeldiv, värskendav kōdi. Vahel ma isegi laulan, loomulikult väga tasa, et mitte äratada naabreid:

Adjöö, mein kleiner Alpenoffizier,
adjöö, adjöö,
du bist so glücklich, trinken Bier
nur hier, nur hier!

Nüüd hingan täie rinnaga sisse kosutavat mäestikuosooni... valmistun otsustavaks hüppeks, pingutan lihaseid, isegi kummardun ettepoole... Kramp löi sääرده. Ei, sel pole mõtet! Näen enda ees haigutava kuristiku rebenenud servi, mustas põhjatuses hõõgupunase laava veritsevad soonekesed. Milleks mõttetult riskida?! Laskun ettevaatlikult rohelisele alpiaasale, hingan vabalt, ja mu kannul veereb lõbusaid kivikesi nagu kuivanud kitsepabulaid. Korjan peotäie helevalgeid alpikanne, ach Edelweiss, Edelweiss! mis lõhnavad erutavalt nagu neiu hästiraseeritud kaenlaalused Pirita bussis pärast õhtust merekümblust.

Mnjaa — kaksteist tähte — sisetransport, sisekujundus, sisekord — sisekorralagedus. Jaah, ka sõnatähendusse endasse sisenemisel ei tohi me üle punnitada. Kui palju kõlavaid sõnu voolab selles ülevoolavas maailmas, piki torusid, mida ummistavad kägardatud mõttega ajalehenutsakud, mis pealegi väidavad, et nad on väikeste tavaliste inimeste hääletorud. Jamps! Kuulatagem omaenda seesmisi hääli — ainsaid sõltumatuid saatejaamu, mida keegi ei suuda summutada. Nojah, muidugi raadio! Naabrid alustasid hommikuvõimlemist. Kükitavad, hüppavad, varsti hakkavad paugutama uksi, susistama gaasiga. Täielikult determineeritud kretiinid — õiget hommikumõnu ei taju nad kunagi. Alatises ajahädas nagu välkpartiis Fischeriga. Individualismi puudus ühendab neid kõiki... kollektiivselt... hauani.

Nii — nüüd viimane järellõdvestus... hingata täie rinnaga... nautida kergendust, mind neil ei õnnestu häirida, ei täna ega homme, mitte iialgi!

Ahaa, algas tuttav trummisoolo. Jaa-jaa, kohe, kohe — hiljaks jäite, seltsimees koputaja! Mida pakute täna? Ahaa — hakkas söimama! Täna väga — kodulooma isend on mul juba täiesti olemas. Kui-

das, palun? Kaltenbrunner pakkige endale sisse — see oli üleilmses lehes. Andke mulle inimene, kes ei tunne ennast mugavalt oma kodumaal. Jah — kaksteist tähte — algab «sise»-ga. Ehee — mõtleb pingeliselt — varahommikune ajutegevus vahelduseks üksluses elus. Ärge üle punnitage! Kuidas te ütlesite? Korrake, palun! Aaa, kurradi sise-emigrant. Braavo! Õnnitlen, «siseemigrant» sobib mulle täiesti. Kurat jätke endale. Kannatage veel üks silmapilk, märgime ära. Nii, palun sisenege. Siseemigrant loovutab teile oma kadestusväärse koha. Mis te müksite ukse peal. Olete kade, et teine läheb tööle heas tujus ja annab ühiskonnale rohkem lisaproducti. Droglodüüt niisugune — koopainimene!

Väino Vesipapp

*

Üsast hälli, hällist väljə,
kaitsvast emast äraspidi,
kambrist õue, õuest ilma,
ema kombel ilm ei hooli,
ei hällita, ei hellita,
hõlmapidi hammasrattas,
ajarattas, mis hammustab.

SELTSKONDLIK

Miks teie värvite viisu siniseks
ilu meie ümber kasvavad tarbed
ja lööte seinale
läikiva naelaga
peen mõte küll
keegi sikedab lakke
kenadus kodu korrashoid

Pirukasööja pingi alla poeb
midagi inimlikku
näost alla rosinatega rasvane
sõprus tuttavate tähelepanu
maitsev tervislik toitev
tüsemeelsed tuvid õlgadel
loodusearmastus

Kes loopis munakoori maha
eneseäiendamise
et nad astumisel krabisevad

kompvekipaberid
tips-tips kõrgete kotsadega
Puusaripsutus kuniks elu
inimliku õnne võimalus

AUSAMMAS

Fortuna puudutus kui pehme samet,
mil sülle langes raske vürstlik voos.
Käes elutundja postamentlik poos,
teatraalne rüü on üll ja algab komet.

Kui lapsena ta kandis takust hamet
ning leiva peale harva eksis moos,
siis hilisem tõi pöörde eluloos –
ausambaks sai. Mis kõikumatu amet!

Uutvana elutarkust õpetama:
et pole ühtki okasteta roosi,
et mett ja moosi asendab ka kama,

et täie eel käib tuhat tühja loosi,
et lööduna sa kuulekana lama
ja kannatlikult oota oma noosi.

TRAMMISÖITJA

hommikuste trammiuste lõike
masinad lõikavad trammi
täis trammitäis täis
masinad tükeldavad
pilet pilet pilet
tungleb sagib summ
sisse pääs trügi
mine välja pääs
tõukle mine tehke

VÄINO VESIPAPP

ruumi laske mööda
 astuge edasi laske
 ringi käib tramm
 ikka edasi

äkki meenuvad mammutid
 kauges igijääs kusagil

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

Jaani Tooming

*

Lähen tagasi pimedusse
rase sinust
sinu suudlustest
ja kallistustest
Jää minusse
mullas meid lahutatakse niikuinii
Siis eemaldud minust
ja ujud nurmenuku soontes

Ma järgnen sulle
ja me piilume
läbi nurmenuku südame
taevast
taevast
mille all me kannatasime
jooksime
kätest tugevasti
kinni hoides
armastuse piits turjal
taevast
kuhu me koos lennata
tahtsime

ja siiski lihapiiskadena
mulda imbusime
et kohtuda taas
nurmenuku südames
Ära nukrutse
vaid mõtle ennast lossiks
milles ma jalutan
kui üksindus mind piinab
Ära nukrutse
ma mõtlen end liivaks
millest sa võid teha kooke

JAAN TOOMING

Rõõmusta lagendiku üle
millel keskpunkti ei ole
me eksleme seal kui

labürindis

ja iialgi kokku ei saa
kuid me võime endid
kokku mõelda
ja sellest sünnivad lapsed
läbipaistvad kui klaas
kuid tugevamad kui inimliha

See lumi legendikul sulab
kui meil tuleb ära minna
ära nuta
imbudes mulda
me sirutame teineteisele käed
ja me ei tunne valu
nende astumistest
trappimistest
jooksmistest
kes tallavad me peal praegu
ja igavesest ajast igavesti

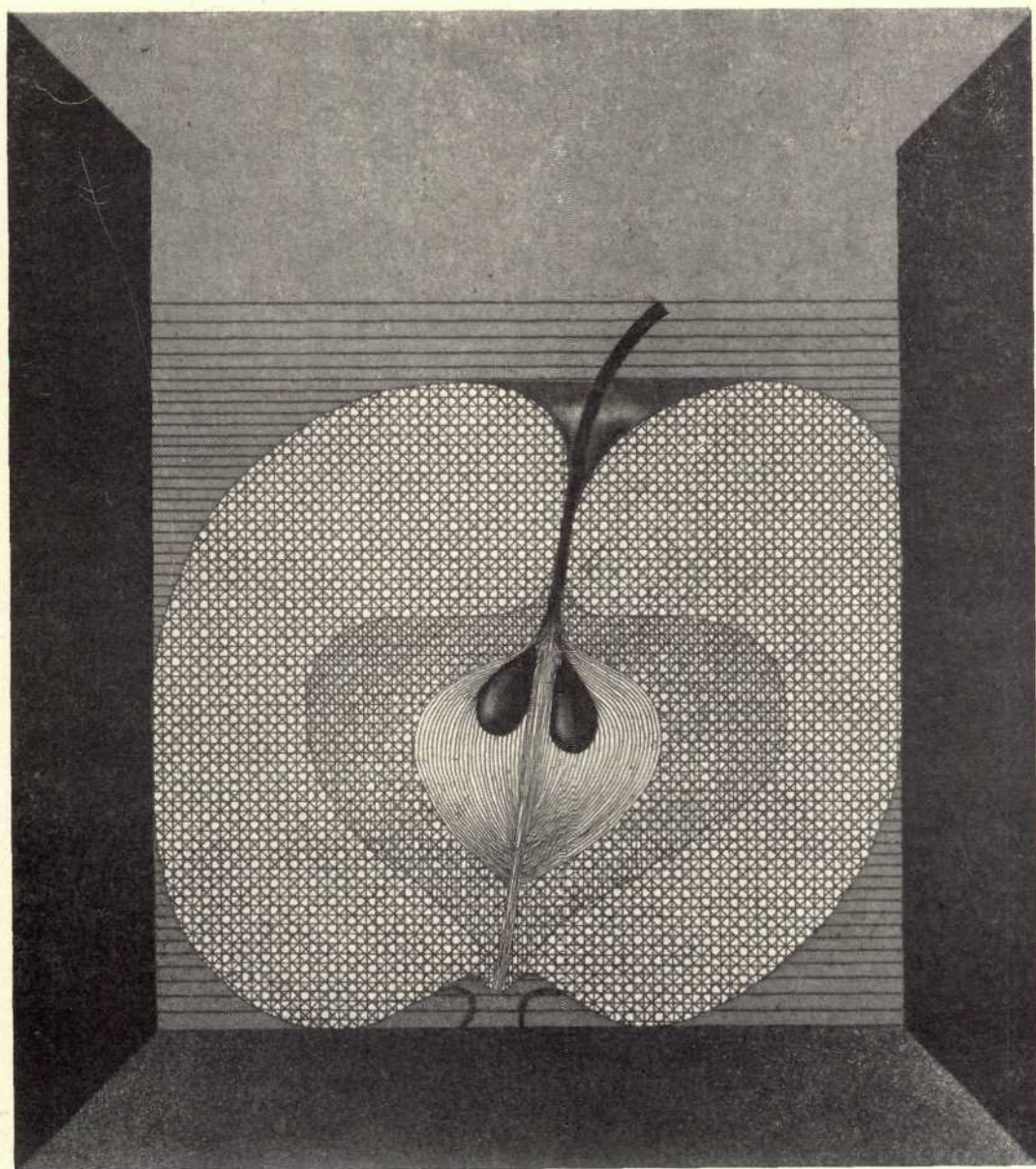
Sina armastad mind
ja mina olen timukas
kes sulle nõõri kaela paneb
Mina armastan sind
ja sina oled timukas
kes mulle nõõri kaela paneb
Kui sa oled must kaugel
sa ei taha armastada

mind

sest sa ei taha
et timukas su jalge alt
pingi ära lööb
Kokku saades haarab meid
surmaelne palavik
me klammerdume
teineteisesse
et mitte kukkuda
oma pinkidelt
jalgealune kõigub

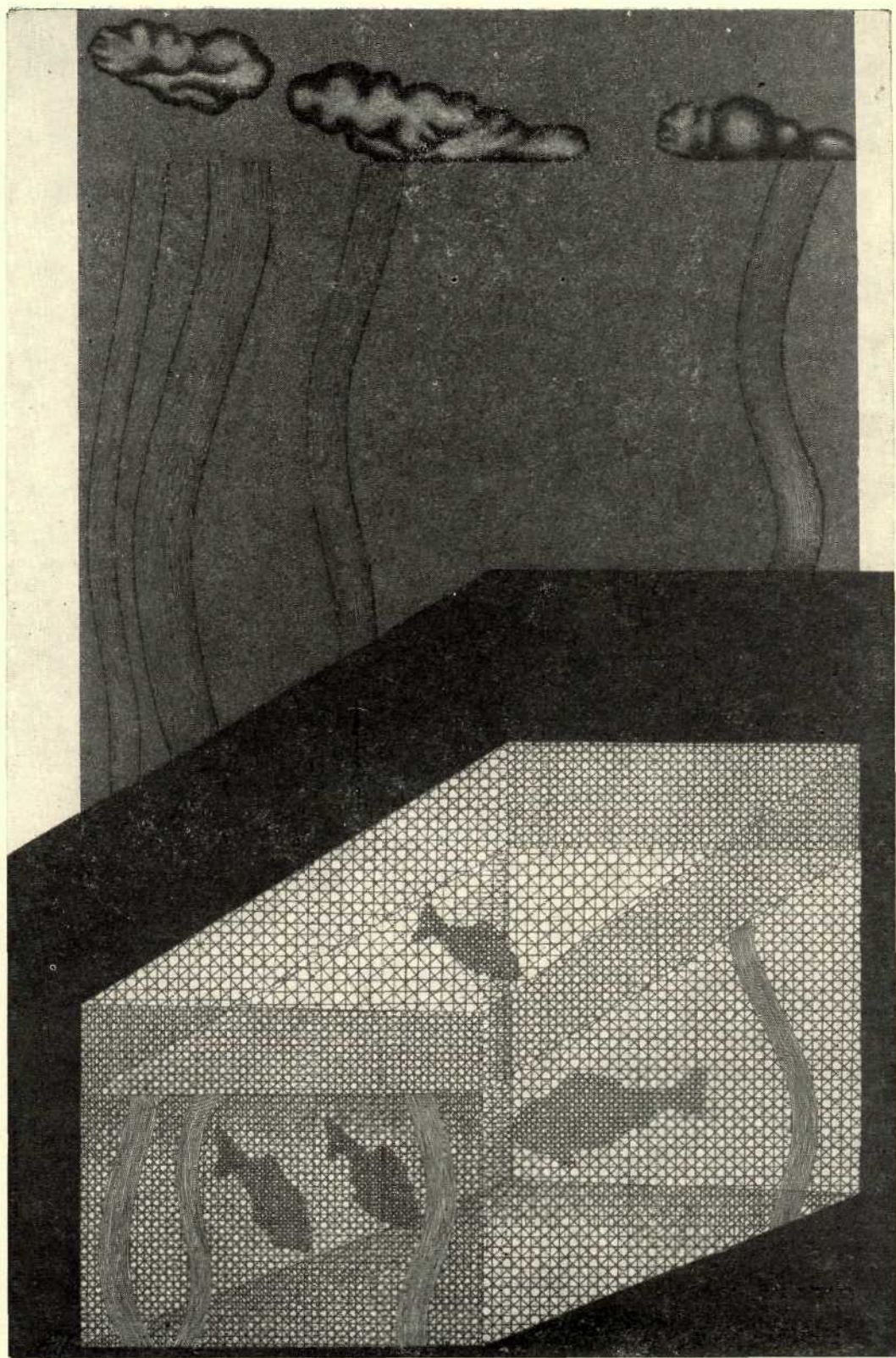
ma ei saa iialgi sinu silmusesse
 pugeda
 sina ei saa iialgi minu silmusesse
 pugeda
 me võime ainult
 hetkeks silmused unustada
 tungides teineteisesse
 et surra korraks
 ning ärgates uuesti tunda
 silmuseid oma kaela ümber
 Loobume oma timukaametist
 ja saame lendkaladeks
 kes tõusevad hetkeks
 ookeani pinnale
 et taas pimedusse
 sukelduda

Jääme ääretusse legendikulabürinti
 ekslema
 ja mõtleme endid röömsaks
 sellest
 et me saame kokku siis
 kui meid enam ei ole

URMAS PLOOMIPUU

Konserv (Segatehnika) 1972

HELE PILV

«Istuge. Olete kontrolltöoks valmis? Korrapidaja!»

Rohkem polegi mul tarvis öelda. Juba on kõigil puhtad paberilehed ees, juba loivab Astel hooletult minu juurde. Nad mõistavad mind poolt sõnalt nagu aastaid koos mänginud hokimeeskond mõistab oma treenerit. Olen neid juba aastaid kantseldanud. Erikallakuga klass, poole rohkem matemaatika tunde, eks me peagi üksteist paremini tundma kui sugulased, kes kord aastas mõnel perekondlikul tähtpäeval kokku saavad. Öngitsen ülesanded portfelist, ulatan need üle öla Astlale, ja nüüd on mul voli õpetajalaua kohal käsipõsakile lasta, nagu parandaksin hoollega paralleelklassi töid. Kelle asi see on, kui ma viivu puhkan — silmad on magamata ööst hellad, pea ähvardab valutama hakata ja siis ta kuripatt lõhub mul päeva läbi.

«Palun vaiksemalt. Astel! Ma räägin teiega!»

Pagana poiss, kas ta nimme, kiusu pärast nii vastikult kriidiga krigistab? Astlast võib kõike uskuda. Juba vastuvõtukatsetel hakkas ta mulle silma — nii iseteadlikku poisiväänikut ei kohta iga päev. Ega ma pa-lapsi otsinudki, olin siis kümme aastat noorem, mõtlesin: andke mulle kolm tosinat sänikaela, ja mina annan teile kolm tosinat briljandina särama lihvitud annet... Ena mul lihvijat! Justkui ma suurest kutsu-musest siia lapsi utsitama oleksin tulnud! Jäin lihtsalt väitekirjaga jänni, pikendust enam ei antud ja pidingi tahes-tahmata koolipapaks hak-kama. Aga kui ma kord juba siia maandusin, siis otsustasin, et päris jumalamuidu ma oma leiba ka ei söö. Noh ja näib, et mõned mu õpilas-test on igatahes üsna lootustandvad. Kas või seesama Astel. Kui ma lap-sed esimeses klassis liitmise ja lahutamise ülesandeid koostama panin, vupsas ta püsti ja vusistas (poisil olid kaks eesmist piimahammast kor-raga ära tulnud): «Ükš valerahategija läkš hullukš, tegi viieteistrublaše ja tahtiš šeda poeš peenekš vahetada. Miš rahad müüja talle andiš?» Lapsed kilkasid üksteise võidu: «Viisteist rublast!», «Kolm viiest!» Astel raputas pead. «Viiš kolmešt!» pakkus keegi vigurivänt. Astel näitas nar-rijale hõlma alt rusikat ning raputas pead. Asi läks põnevaks, varsti said kõik võimalused läbi proovitud, Astel aga muudkui puksus naerda: «Mööda, mööda.» Kui enam ükski käsi ei tõusnud, vusistas ta võidu-

röömsalt, hambatühemikest sülge pritsides: «Mees šai tagasi oma šeitšmerublaše ja kaheksarublaše, millega ta ise eelmišel päeval arve oli tašunud.» Ole lahke! Viienda klassini ei jõudnud ma Astelt küllalt kiita. Kuuendas hakkas poiss järsku ülbitsema, seitsmendas jõudis väljaviskamise piirile, kaheksandas aga taltus niisama ootamatult. Viimasel ajal on ta irooniliselt viisakas, ma ei pääse talle enam ligi, mine tea, kas ta võtab õppetööd tõsiselt või lihtsalt teeb, mida kästakse.

Kriit kukub kilksti tahvliservale, Astel viskab ülesanded minu lauale, tekst alaspidi; müdinal tõttab ta oma pingi juurde ja avab valju kolinauga lauaklapi. Ma ei tihka talle märkust teha, poiss kaotas tahvli ees hulga aega, teised juba töötavad. Poiss? Mehemürakas! Vaatab mind nagu teiselt korrusest, kogu vahekäik oli teda täis, kui ta oma kohale ruttas.

Klassis pole muud kuulda kui sulekribinat ja asjalikku nohisemist. Lähen hiljukeksi akna juurde. Ka tänav on vaikne — tööinimesed on tööl, koolilapsed koolis. Siresinisele taevavõlvile on justkui naelaga kinni löödud üksik hele pilv. Juba siis, kui ma kodunt tulin, rippus ta linna kohal. Varsti on kevad käes, need siin lendavad igasse ilmakaarde laiali ja mulle antakse uus klass. Tambi aga edasi... Esimestel koolmeistriaastatel hoidsin oma õnnetut väitekirjahakatist veel kirjutuslaua nurgal, et oleks kohe käepärast võtta, kui äkki vaim peale tuleb. Aga argielu karussell aina keerles, lootusrohelistel kaaned kulusid karvendama, ja nüüd vedeleb vana näotu kaust kuskil laekasopis. Püha Pythagoras, kas ma tõesti teistest mannetum olen?

Eile öösel istusin kahe kursusekaaslasega «Kasekeses». Langemets juhatab kateedrit, Elleri monograafiaid tsiteerivad teised teadusmehed juba nagu mõne klassiku uurimusi... Jaa, aeg läheb! Meenutasime tudengipõlve ja meie vana intrit Tiigi tänavas, sauna kõrval. Meel läks härdaks, tellisin pillimeestelt «Sauna taga, tiigi ääres»... Kerisime mälestusteheiet aspirantuuriaastateni, siis vahetasid sõbrad korraga delikaatselt vestlusainet. Langemets viis jutu Tokio sümposioonile, millest ta hiljaaegu oli osa võtnud. «Pea suu!» prahvatasin äkki, nii et naaberlaudkonnad uudishimulikult meie poole kõõritasid. «Ütle, vana, kas sina oleksid tollest probleemijurakast, mille otsa ma orki lendasin, jagu saanud?» Langemets raputas ruttu pead. Tema mõõndlikkus kruvis mind veel rohkem üles. «Sa ei mängi ausalt. See oli lõks, nõiarang, ummik! Eller, ütle sina, kas sa oleksid...» Eller (Elleri teoreem, Elleri koolkond!) kinnitas kahtlase kiiruga: ei-ei, kindlasti mitte. Ta koguni tõestas menüü serval väga elegantselt, et mu probleemi ei saavatkan praegusaja matemaatika vahenditega lahendada. «Aga miks siis säärane jabur teema üldse plaani võeti?» käratsesin edasi. «Juhendaja veidrus, muud midagi!» tuli Langemets Ellerile appi. Mu juhendaja oli varsti

pärast teemade jagamist esiisa Eukleidese juurde kolinud. Mine tea, mis tal mõttes mõlkus, vahest soovis ta näidata, et probleem on ülepea vil-dakalt seatud või siis nõuab sootuks uue matemaatikaharu väljaarendamist... Rahunesin maha, kallasin klaasid täis. Kuradile! Ma pole gee-nius, keegi ei saa minult nõuda, et ma imet teeksin. Langemets ei lask-nud enam jutuotsa käest, me kuulsime, mille üle Tokios oli vaieldud, ning lõpuks andis ta meile justkui tolliametnikele aru, mida ta naisele ja tütardele Jaapanist oli toonud. Ja siis tuli kelner arvega.

Akna taga on suur sinine vaikus — ja hele pilv, ikka seesama. Silmad kipitavad, aga ma ei saa pilku selle valge vahumäe küljest lahti. Ta helendab, nagu oleks tal omaenda päike sees. Mööda mu pead jooksevad sipelgad. Mitte juukseharvikus, vaid kuskil peanaha ja kolju vahel. Ma pole täna silmatäitki maganud; restoranist koju jõudnud, tuhnisin tolle neetud konnakarva kausta sahtli tagasopist välja. Kas ma ei vandunud liiga vara alla? Aga kõik lahenduskatsed olid viinud ülepääsmatute tøkete ja keeldudeni. Langemets ja Eller ütlevad ju ka, et... Ah, võtku neid madis! Vaevalt ma neid niipea üles otsin, ma ei kannata haletse-mist, kui peenetundeliselt seda ka ei varjataks. Mis mu elul siis lõppude lõpuks viga on? Poissmehevabadused alles käes, õpetajate pere ainuke meeshing veel pealegi! Kui ma nädalaks-paariks täienduskursustele sõi-dan, võetakse mind pärast vastu nagu kosmonauti. Sügisel saan uue klassi ja hakkan jälle otsast peale. Igale oma. Las probleemide heledad pilved kumavad teiste taevas. Minu elu lahustub tilk tilga järel pois-i-veemaldes, kelledest paljud hoopis muu kutseala valivad, ja tüdrukute, kes lähevad mehele ning unustavad igasuguse matemaatika peale koduse arvepidamise.

Näiteks Laidi. Sina, tüdruk, küll kaua piigapõlve ei pea. Siin sa istud, pilk ülesannetesse puuritud, sullepea otsapidi huulte vahel, mis suuda-vad kellel tahes südame soojaks naeratada. Oled mul meeles punaste kriimuse käte ja vesise ninaga tirtsuna. Nüüd on sinust saanud klassi pop-plika, ja sa tead seda. Mullegi vilgutad, kuripatt, vahetevahel proo-viks rohelisi tulesid, ehk küll ma ei tee seda märkama. Arvad vist, et vanapoiss on lootusetult maha kantud? Arva pealegi. Pole sul tarvis teada, et mul on vilksatanud üks sarvede ja sabaga mõte: mõne kuu pärast on see noor daam juba tudeng ja üks ole ennegi juhtunud, et... Lollus! Pööran pilgu aknast välja, loendan kohevaid pruune sullepalle papli okstel, aga see töö jääb mul pooleli, sest värvud tõusevad vurinal lendu. Ei, need muinasjutud muusikas pole minu jaoks. Ka oma mesiste töökaaslastega suheldes jätan ma endale ikka korraliku pidurdusmaa. Kui üksindus vaevama kipub, on lihtsam linnutunnil kohvikust läbi

astuda — küllap seal minulegi mõni silmapaar särama lööb, ja pärast pole mingeid sekeldusi karta, kohustustest rääkimata. Lihtsam? Kas ma vanasti mõtlesin, kuidas lihtsamalt läbi ajada?

Hele, hele pilv! . . . Ja mitte tuuleõhkugi, mis ta minema viiks. Siiski, papli raagus oksad klassitoe akna taga liigahtasid. Kuid tuul alles valib, kustkandist puhuma hakata.

Need kihinad-kahinad kostavad hoopis mu selja tagant. Paberi ärev krabin. Poolvali kiirkõne. «Sul ka?» — «Nojaa, noh.» — «Mitmes?» — «Ikka see viimane.» Justkui mind polekski klassis.

Keeran ringi. Mu kõige kangemailgi pähklipurejail on nõutu nagu peas. Ja Laidi, see veetlev noor daam, pühib täitsa plikalikult käeseljaga silmi ja nina. Millest nad aru ei saa? Niisugust lugu pole siin klassis ammu juhtunud. Kevadväsimus?

«Jutt jätta!» kutsun rähklejad korrale. «Mis viga?»

«Neljas ei tule välja!» hüüab üks kaeblikult, teine ärritatult.

Neljas? Ülesandeid polnudki minu teada rohkem kui kolm. Mis see siis on? Ma pole ometi nii pohmellis, et tahvlil viirastusi näha!

«Astel, kust te selle võtsite?»

Astel ei reageeri, ta istub, pea käte vahel, juuksed silmil. Hea, et ta mu totrat küsimust ei kuulnud. Kust ta võttis! Ju ma siis ise andsin. Suskasin kogemata ühe koltunud paberilehe portfelli, ülesannete vahele. Ja nüüd on mu mõlemast otsast umbne probleem suurelt tahvlile maalitud, justkui marsielanike läkitus, millest keegi sotti ei saa.

«Tähelepanu!» Naer kripeldab kurgus, aga ma sunnin end tõsiseks, muidu nad mõtleavad veel, et ma neid meelega kimbutasin. «Ma ei võta neljandat ülesannet hindamisel arvesse. Me pole teiega niikaugele jõudnud, te võite ta tegemata jätta.»

Kergendussumin. Esimesena toob Laidi oma töö ära. Parketil liugu lastes ruttavad nüüd kõik üksteise võidu õpetajalaua juurde, hõlpu täis nagu hokimehed, kellel läks õnneks just enne lõpuvilet litter väravasse lüüa.

Kile tilin koridoris lõpetab tunni. Justkui tormi-iil pühib kõik klassist välja. Ainult Astel konutab pingis, pea käte vahel. Lähen kiikan üle tema õla, poiss silmab mu varju laual ning tõstab tõrjuvalt käe: oodake! Tema laual on kolm lennukalt lahendatud ülesannet, number nelja järel aga avaneb pilgule hirmus lahinguväli — mahakriipsutuste traattõkke taga lamab vaprate surma surnud sümbolitevägi. «Jätke, Astel,» lausun leebelt. «Sellega maadles kord . . . üks mu tuttav matemaatik.» Oma õpetajaautoriteeti ma siiski ei riski kaalule panna. Poiss ei vasta. «Saage aru, kui juba professor Eller kinnitab, et see ei tule välja . . .»

Poiss kirjutab, tõmbab maha, kirjutab. Sa vastik ennasttäis pärdik! Einstein, suur Einstein ise ütles: anna mulle andeks, Newton! Sina, poisinaga, tahad meid paari sulekriipsuga lolliks teha ja ei vaevu isegi vabandust paluma... Jaah, mida ma veel ei looda! Nüüd on nende kord barjääre rünnata, noort pead vastu müüri taguda. Meie tondid ajavad neid naerma. Aga kas nad ei võiks meie vastu vähemalt veidi viisakamad olla?

Napsan Astla eest vastused. Nojah, muidugi on see ninatark tuttavasse tupikuisse takerdunud. Siuh, säuh, kriips peale — ja edasi! Nagu minagi kord... Ainult viimane, pooleli jäänud lahenduskatse on mulle võõras. Vaatame järele... Ohoo! Püha Pythagoras, kui see siin peab matemaatika olema, mida siis mina neile õpetasin? Aga oot-oot, need vastuoksused annavad ometi ühtekokku mingi terviku nagu käoga kell ja standardmööbel moodsas kodus. Ah sa sitikas! Tollest miiniväljast, kus mina omal ajal õhku lendasin, on poiss pöörase mõtteuperpalliga üle vupsanud. Ja paistab, et... Ei, ei või olla!

Topin käkras kontrolltöö portfelli ja torman riidehoidu, nagu ajaks keegi mind taga. Alles väljas, kus vahepeal üsna vinge tuul on tõusnud, suudan end koguda.

Imelaps — meie koolis? Mine nüüd, geeniusi sünnib kord saja aasta takka. Lool peaks lihtsam lahendus olema. Kas see poisivolask ülepea mõistab, mille kallal ta nii hingega pusis? Või ongi parem, et ta probleemi täit ulatust ja kaalu ei aima? Sai otsa kätte ja hakkas aga vapralt tirima. Mina nägin kogu sasipundart ja teadsin juba ette, et vaevalt see minu käes hargnema hakkab. Me usume ju enamasti seda, mida muga-vam on uskuda.

Aga mis siis, kui poiss tõesti pimedast peast õige tee haru leidis? Eks me näe, mis näo kallis kooliveli Eller teeb, kui ma Astla tema juurde viin: saa tuttavaks, sel noormehel, minu õpilasel, tuleb vahetevahel kaunis huvitavaid mõttevälgatusi — võtad ehk vaevaks vaadata, kui mahti on. Jahaa, sodi veel menüüsid, professor!

Süda klopib, nagu oleksin astmeid vahele jättes järsust kodutrepist üles tormanud. Miks ma üldse koju tõttan? Mis mind seal ootab? Esiku peeglist vaataks mulle vastu üks väsinud mees hõredate juuste ja hapuka näoga. Ta pole veel kaugeltki vana, tema otsmikul pole kortse — aga seal pole ka ammu enam ühtki muhku olnud. Ma ei taha seda muhkudeta meest näha, ei taha tema tuppä minna ja tema kirjutuslaua taha istuda. Ma ei saa seal kontrolltöösse süveneda. Kümme aastat tiksuh mu laualaekas viitsütikuga pomm, — kas ma siis kõik need aastad kurt olin?

Keeran sisse esimesse õllebaari. Siin on sel kellaajal veel üsna vaikne. Tulihipud kapsad lükkan taldriku servale, vettinud viinerid loputan

õllega alla, ning nüüd toob mu käsi portfelist ühe kortsunud paberilehe välja. Kaks korda kukub see mul sülle, enne kui ma ta ligase laua tahe-
damal serval sirgeks saan. Rahu, vanapoiss, kõik on korras. Kohe vaa-
tame järele. Kust ta selle suuruse võttis? Ahah, klaar. Ei, ma lihtsalt
ei suuda uskuda. Esimese loosiga peavõit! Kas on siis õigust maa peal?
Rahu, rahu . . . Kus me oleksime, kui õpilased oma õpetajatest kaugemale
ei jõuaks? Niimoodi minnaksegi barjääridest üle. Kes jaksab, ronib, kes
ei jaksa — upitab. Või uputab, kuidas keegi . . . Aa, siin ongi see surma-
sõlm, see salto mortale. Kulla Astel, kes siis seda avaldust nõnda teisen-
dada tohib? Kuhu igrek astendajast kadus, kas te pistsite ta tasku, mis?
Kuidas ma seda kohe ei näinud? Olin vist ootamatuste tulevargist pimes-
tatud nagu poiss isegi, kui talle tundus, et lahendus on käega katsuda.
Otsisin hästi kurikavalat komistuskivi, temal aga, näe, päris lihtlabane
viga sees, säärast apsu ei taba nii ühtäkki ära. Säh sulle imelast! Ja
mina, narr, uurin tema kõverikke justkui ilmutist . . . Lubage mulle veel
üks õlu!

Aga nüüd aitab ka, pea suriseb mõnusasti, jalg on kerge, hakkame aga
kodu poole astuma. Prrr, kui kõle tuul, tarvis ahi varakult küdema
panna. Ma juba tean, kust ma täna tulehakatist saan. Laekasopis vedeleb
ammust aega üks narmendama lapatud kaust — kaua ta kummitab seal!
Ja siis tahan ma oma soojas toas ilusasti puhata. Ega pildikast mulle
tänapäev mu igaõhtust hokit näitamata jäta. Vihikud jõuan ka homme läbi
vaadata.

Külma sinitaeva all kogub tuul jõudu. Kuuskede ladvus kraaksuvad
varesed. Hele pilv on juba kaugel pargipuude kohal. Varsti, varsti kaob
ta mul päriselt silmist.

Eha Lättemäe

*

Aina küsimus: mida siis.
Puutüvedes täkkeid, teeraja ääres
rähni märke, jänese jälgi,
üksiku lõõtsutava hundi.
Minu koerad ei karda,
mu lumekitlites koerad,
roosad sõõrmed kannatamatult tulde.

Uurivad nõutult varesejalgu hangel.

*

Ma ei ole kotkas, ei pääsuke,
ma ei tea, kas on metsajärv kodu.
Pesitsen ujuval saarel,
õpin lendama, asi ei edene,
tiivalöögid ei kesta.
Mõtlen valusalt, lakkamata,
kuidas leiaksin tormi tee.

*

Aeg pürahtab lendu.
Katus langeb sisse, seinad vajuvad mu
pääle,

plahvatan vabadusse.
Puhtast tulest ma sünnin
ja teadmisepuu tüvest.
Tungin muutuvasse ringi,
hoo tuumasse.
Mu kirgas süda lööb aastatuhandeid,
taob minule sajad taevad ja maad.
Hingan avarust,
kuhu hajub mu tuhk.

*

Mitu kuud ringleb mu läbi,
mitu kirgasrohelist kuud.
Ei peatu, et mind mõista,
ja minust ei tule muud.
Nad ise muutuvad, muutuvad
ja neist saab mu kättesse hääl.
Nõnda siiski nad minusse puutuvad
ja nõnda ma nendega jään.

Mykolas Sluckis

TEINE EHK MEELELAHUTUSLIK OSA

Voogama hakanud laul lagunes koost, ning nagu ikka äpardunud laulualustamise puhul, tekkis piinlik vaikus. T-kujulise laua ümber istujaid — tumedates ülikondades ja valgetes särkides mehi ning lakitud soengutega, uhkelt riides naisi — ühendas kõikehõlmavalt ja paraku ka illusoorsest kuulumine ühe lugupeetava asutuse koosseisu. Tähistati selle asutuse kõige tähtsama osakonna juubelit. Äkki, riivatuna ettevaatamatust küünarnukist, kukkus laua alla karahvin, veeres kolinal saali keskele ja hakkas keerlema nagu värten, kastes põrandat kuldse vedelikuga. Mürises naer — vaatamata talitsevale pidulikkusele, olid külalised juba jõudnud mekkida suurest hulgast pudelitest, mis seisis võrdsete vahemaade taga, täiskuhjatud liudade ja taldrikute vahel. Silmapilkselt hajus laiali korrapärane T ning algas teine ehk meelelahutuslik osa, mille nimel kokkutulnud olid tõsiste nägudega kuulunud igavaid ja puhevil kõnesid. Sõakalt liitusid omad omadega, samuti võõrastega, lõbujanulised saalisid edasi-tagasi. Suured tuled kustusid, helendama löid värviliste varjudega lambid. Poodiumil hakkas mängima orkester, mitte just suur, kuid hästi relvastatud. Kõlas nukker ja vanamoeline, elektrikitarriga tänapäevasemaks vürtsitatud tango — juubelil ei saa ju alustada tvistist! —, ning parketil libisesid paarid, kes juba ammu ootasid juhust vastastikusteks hellitlusteks.

Keegi lükkas kaks inimest valju naeruga kokku, tundmata huvi, kas nad üldse ongi tuttavad. Pikk, tumedas triibulises ülikonnas ja sinaka, näo päevitust rõhutava kaelasidemega mees kaotas peaaegu tasakaalu; ta jäi silmapilguks seisma, käed ette tõstetud, ega teadnud, kas lasta need alla või sirutada tema ees oleva naise poole; pöörleva prožektori kiirtes lõi tema sõrmes särama sile kuldsõrmus.

«Kristina, sina?» ei suutnud mees ikka veel imestusest toibuda, kuid käed olid juba ette sirutatud ning rõõm, mis pani võbelema jämedad tõmbiotsalised sõrmed, puudutas laia, karmijoonelist nägu; põskedele valgus puna, isegi laup tõmbus roosakaks, hallisegused juuksed aga omandasid sinkja varjundi.

«Mina peaksin samuti hüüdma: Valeikis, teie? Kuid meil pole lobisemiseks aega.»

MYKOLAS SLUCKIS

Naine kõneles pisut pilklikult, tasasel häälel, justkui oleksid nad viimati kohtunud alles eile või täna lõuna paiku. Ta oli habras ja väikest kasvu nagu alaealine, pika, peene kaelaga; punane poisipea oli taha heidetud; turris seisvad karmid ja paksud juuksed muutsid otsaesise kõrgemaks; mitte just suured silmad kitsaste kulmude all olid teineteisele tsipake liiga lähedal, nende pilk oli soe, südikas, mitte läbitungiv.

«Ei, ei, armas Kristina. Seekord ma sind ära ei lase! Ja palun kutsu mind Viktoraseks.»

«Ei julge!»

«On korraldus: kuula minu käsklust!»

Pigistanud naise paljast kätt ülaltpoolt küünarnukki, tõmbas Valeikis selle toolileenilt lahti. Kristina kaotas toe, vajus mehe najale. Temast õhkus niisugust heldet, lõhnavat soojust, et Valeikisel jäi hing kinni. Sähvatas mõte, et ta oli Kristinat kogu aeg igatsenud — isegi siis, kui oli igatsenud kedagi teist —, ning viimaks on naine siin.

«Teie lemmikväljend, Valeikis. See on mul meeles.» Kristina õrnalt värvitud huuled naeratasid leebelt.

«Tõesti?» tusanes Valeikis ja kehitas oma lai uõlgu; õlad kerkisid — hästiõmmeldud kuub varjas kasvavat kõhtu.

«Elame ühe ja sellesama päikese all, Valeikis. Kõik kordub. Ei maksa norutada. Pealegi on nii palju aega mööda läinud . . . Ma ei imesta, et sa oled unustanud!» Hää l kõlas taas pilklikult, kuid nägu säras, õhetama oli lõõnud isegi valge lapike rinda, mis paistis musta kleidi kitsast kaela-väljalõikest.

«Ütled, et on palju aega möödas? Mhm . . .» kortsutas Valeikis laupa — ta ei mäletanud tõepoolest, millal oli Kristinaga viimati kohtunud.

«Sa oled rabapea, Viktoras,» puudutas Kristina oma kaela, seejärel libises tema pihk üle Valeikise hallide juuste. Hoolitsev ja lohutav liigutus lausa kõrvetas. Oli kahju enesest, veel rohkem aga Kristinast. Parem juba hallpea kui kiilakas, aga . . . Naine ei ole vanaks jäänud, kuid . . . See kiitsakas kael ja nii kare, argihõnguline pihk . . . Ei pea enam koduabilist? Valeikis püüdis eemale peletada mõtteid, mis võinuksid viia võõra elu varjupoolele. Siis peaks ju meenutama ka Kristina meest — jah, Kristina pole alaealine, ehkki ta mõnikord sellisena näib! Paljude aastate eest oli ta abiellunud kuulsa arstiga ja kaunima soo mitte vähem kuulsa austajaga, kes saatuse tahtel — õigemini autoõnnetuse tagajärjel — ei suuda nüüd isegi karkudega kõõberdada. Sellest õnnetusest Vilniuse—Kaunase maanteel liikus rohkesti jutte, kõneldi mingitest pikantsetest üksikasjadest, kuid need olid ununenud. Kui kõike meeles pidada, siis ei jää enam üllatusi ega hetkevõlusid — seda teadis Valeikis suurepäraselt. Kuid mida välja mõelda, et ennast mitte korrata?

Orkester mängis šeiki või mingit muud kärtsakat tantsu. Nooremad paarikesed sahisid uljalt mööda põrandat ja ümisesid kaasa. Seintel ja laes ajasid varjud varje taga. Oli lõbus.

«Ehk tantsime? Aeglases rütmis, nagu vanainimesed ikka...»

«Ka seda olen kuulnud, Viktoras... Kolm aastat tagasi!»

«Ei või olla! Mulle tundus, et aasta, noh, poolteist.» Valeikis kahetses südamest oma harjumust unustada kõik, mis on ebaneeldiv, ja kiirustas juttu teisale pöörama. «Sa lähed aina ilusamaks, Kristina.»

«Peaksin tänama komplimendi eest, aga nagu ma juba ütlesin, meil pole sõnadetegemiseks aega.»

«Sa oled veelgi ilusam kui enne, Kristina.» Valeikis arvas, et tabas märki, ning otsustas end mitte lasta välja lüüa kindlatest, ohututest rööbastest. «Usu, Kristina!»

Naise soojad silmad jahenesid, neisse ilmus tusast hallust.

«Nii et ka kolm aastat hiljem olen ma kaunitar! Kas nii, Valeikis?»

«Ausõna...» Tal oli piinlik nagu koolipoisil, kellel õpetaja on käest kinni haaranud, kuid ta kõneles edasi. «Sa oled ilusam kui kunagi varem, ning mul on hea meel, et kohtusin sinuga, ja ära hakka palu-magi — enam ma sind minema ei lase!»

«Sõnad, ainult sõnad. Kui sõnadega võiks ravida... Me räägime ja räägime, petame ennast ja teisi. Näiteks minagi — kui palju ma olen kõnelnud, aga mis sellest muutub? Kui end ära määrid või märjaks higistad, lähed duši alla ja oled uuesti puhas. Sõnu eneselt maha ei pese... Tõmbud oma kesta kõssi, püüad eneselt sõnu otsekui reetmist maha raputada, hiljem aga rahustad end taas sõnadega... tühjade, tarbetute sõnadega. Kas sinuga ei ole nii? Anna mulle andeks, Viktoras! Meil pole enam aega mitte ainult vale ja sõnadetegemise, vaid ka tõe jaoks.» Kristina vaatas rahutult oma kella ning tema tõtlik, pelglik pilk meenutas Valeikisele taas seda, millest ta praegu ei tahtnud midagi teada — seda, et Kristinat oodatakse ja et midagi ei muutu isegi siis, kui tema, Valeikis, hakkaks rääkima tõelisi sõnu, mida see naine temalt võib-olla ootab. Kas ootab? Kristina vilksatab korraks ja kaob, tema jookseb järele — näib, et saab kohe kätte, kuid ei saa, ning siis on ta mõnda aega kurb, kuni rahuneb, ja kõik jääb vana viisi. Ka tollal, kolm aastat tagasi (kas on tõesti möödunud tervelt kolm aastat?), tundus talle, et ei suuda ilma Kristinata elada, ent küllap oleks vist mööda libisenud rohkemgi aastaid, kui poleks olnud juhuslikku kokkusaamist — selle näiliselt tähtsal juubelil. Kristina töötab Valeikise trustile üsna lähedases süsteemis? Viktoras ei teadnud sedagi päris täpselt.

Šeik või mingi muu kiire tants oli juba poole peale jõudnud, nemad aga seisid ikka veel laua juures, mida kattis täiskallatud, kortsunud laudlina; selle üks serv ulatus vaibani, mahakukkunud tuhatoosini;

püramiidina kõrgusid mustad taldrikud, samas vedelesid näritud hane-kints, majoneesis käinud šampanjakork, keegi oli korrapärase punktiir-joonena külvanud rosoljest herneid. Üksilmi lauale vahtides mõrises valjusti kiilaspäine, mustas ülikonnas mees, kellel oli valge rätikuke rinnataskus. Viktorasele turgatas järsku pähe, et see piduliku osaga paratamatult kaasnev korratus ja mustus alandab mingil kombel teda ennastki.

«Seisame natuke... ja ajame siiski pisut juttu!» Ta tiris Kristina nurka, kuid ka siin oli sein sodine — keegi oli selle äsja millegagi kokku määrinud. Viktoras käitus uljalt ja lõbusalt, kuid ei saanud lahti mõttest, et küllap teda nähakse läbi, kui ta seisab nõnda, suutmata varjata oma rõõmu, põlgustunnet ümbritseva vastu ja lõpuks ka hirmu õnnehetkede peatse otsasaamise ees. Järsku, olemata täielikult avameelne iseenesegi suhtes, taipas ta, et kardab kõige rohkem ühe või teise teoga rikkuda oma senise elu ladusat sujuvust. Kuidas sa Kristinat kinni pead, kui ei julge temaga isegi kõnelda nii, nagu kõneleb tema — halastamatult teravate, kuid õiglaste sõnadega?

«Võtame rin-gi-ii!» möirgas optimistlik bass, kes oli kuue seljast visanud ja laskis kõigil oma püksitrakse imetleda. Valeikis ja Kristina põikasid kõrvale, hoides teineteisel käest kinni, justnagu päästes puhtuse ja lootuse viimaseid jäänuseid. Bass ei vaikinud, jälitas neid, otsustanud kõiki tõmmata lõbutsejate kärarikkasse keerisesse. Valeikis, tehes rinnaga teed, liikus ukse poole, Kristina tema järel. Avaras eesruumis, vajunud tugitooli, uneles paarike, keda polnud rahuldanud lähedus tantsimise ajal. Kristina võpatas. «Ka see on juba olnud!» tahtis ta Valeikisele näkku heita, kuid ei öelnud midagi. Rätikut rinnataskus kandev mees uiberdas nende suunas, pannes oma luksumisega õhu värisema, — ta kavatses juttu ajama tulla. Lausumata teineteisele sõnagi, läksid Valeikis ja Kristina saali tagasi. Suits hõljus lausa pilvedena, inimesi oli vähem, kuid näis, et neid on juurde tulnud — nii käbedasti semmisid nad ringi.

«Istume kuhugi. Ma tahan sinuga rääkida,» pigistas Valeikis tugevamaini Kristina kätt ning mõtles iseenda vastu jälgust tundes, et kõik kordub, ta ei suuda midagi muuta, isegi mitte mugavamalt kohta valida. Kolm aastat tagasi — kas tõesti on mööda lennanud kolm aastat? — kohtusid nad samuti peol, tõsi küll, mitte juubelipeol, vaid mingi dissertatsiooni kaitsmise puhul, restorani hämaras kõrvalsaalis, kus olid metallist tulbid ja keraamilised bareljeefid. Aknaid tärisema pannes laulsid seal purjus mehed ja mitte vähem purjus naised, nemad kahekesi pea-aegu ei joonudki ja ajasid juttu, leidnud hädavaevu ühe omaette nurgakese; Kristina vaikis, käsipõsakil toolileenile nõjatunud; rääkis tema, Valeikis, rääkis palju ning segaselt. Umbes samadel asjaoludel oli saatus

neid kokku viinud ka esimesel korral — kuus aastat tagasi (jumal, kui ammu!), taas peo ajal, ainult erakorteris, ning Kristina, tookord täiesti tundmatu lõkerdis, andus talle võõral diivanil, millel olid kuhjas talvemantlid. Kui ahnelt naine teda kuulas — mitte esimesel, vaid teisel korral, esimene kord oli ju pöörane uim ja muud midagi, vähemalt temal, Valeikisel; kuulas ahnelt ja vaikis, kuritarvitamata tema võimetust end talitseda; ning juba rääkimise ajal, Kristinat sõnadega üle puistates, ei suutnud ta kuidagi lüüa tunda pealetükkivat, valu tegevat etteheidet: kuidas küll võis niisugune naine, armas ja tark, anduda — asja ees, teist taga — vintis mehele, keda ta elus esimest korda nägi? Valeikis oli armukade iseendale, justnagu paisänuks tollel soolaleivapeol naise diivanile mitte tema, vaid keegi teine — himur ja sõge, iga seeliku järele jooksev meesterahvas. Joobumus, õnnetu juhus, mille kordumine on mõeldamatu ja mis ei andnud midagi, mida võinuks meenutada uhke või vähemalt iseka naeratusena! Kuid õelgu keegi, mispärast tunneb ta seda kummalist, häbiväärset juhtumit meenutades kogu oma olemusega, et leinab taga elu parimaid hetki? Paljud tema sõbrad hakkaksid naerma, irvitas ta ise tihtipeale endamisi; ta ei irvitanud Kristina, vaid iseene üle, tõsi küll, mitte tigidalt, sest polnud harjunud südant vae vama oma kahtlust äratavate tegude pärast; kui sa ei usalda iseennast, kuidas saad siis tunda usaldust elu vastu, milles on samuti rohkesti juhuslikku? Seepärast püüdis ta harilikult kõike unustada — nii häbi kui ka südametunnistuspiinu ja katseid nii või teisiti halvustada naist, kes oli tingimusteta temale kuulunud; ja seda selleks, et tõepoolest mitte õnnetuks muutuda, mitte hakata vastikust tundma sisseharjunud, üpris mugava argipäeva vastu, mida ei saaks nimetada õnnelikuks ega õnnetuks, vaid lihtsalt eluks, millega lepivad paljud, seda enam, et tema elu on lahedam ja paremini korraldatud kui enamikul teistel. Ent tarvitsetes vaid Kristina peakesel nähtavale ilmuda, tema silmadel kelmikalt säde lema lüüa — mis sellest, et ümberringi oli suits ja alkoholi läidetud kired! —, kui hakkasidki paigast nihkuma tugevad, purustuskindlad alusmüürid, millele ta oma ehitise oli rajanud. Jäta järele, püüdis teda tagasi hoida pilklik sisehäääl, homme naerad oma heldimuse üle, rõõ mustad, et pääsesid terve nahaga tulema, nagu öeldakse; jah, võib-olla peaparandamise ajal ohkadki kergendatult, ent aastad jooksevad, lausa lendavad, näe, ongi kolm, ongi kuus aastat möödas, juuksed on varsti valged ja kes teab, kauaks kõike seda head veel on jäänud — seda kolisevat tühjalt veeremist...

«Aitab juba. Räägime lõpuks asjad selgeks!» Viktoras tiris Kristinat piki laialilagunenud T-d — selle ülemine osa, kuhu olid pandud istuma ülemused, pidas veel vastu —, otsides puhtamat kohta ja paari puhast klaasi, justnagu võiksid mõned määrdumata esemed õigustada Valeikist

ennast, tema kohutavat muretust (kuni ma Kristinat ei näe, ei tunne ma tema järele puudust!) ja püüdu mitte lasta kõigutada oma rahu. Ta vedas naist edasi, vabastamata kuuma ja kuulekat kätt, mis praegusel hetkel oli peaaegu osa tema enese ihust, ning taas oli ta vastupandamatult selle võimuses, millest ta oli kogu aeg puudust tundnud ja mida võis anda ainult see enesest kuritegelikult vähe lugu pidav ja samal ajal ligipääsmatu naine.

«Kas teeme veel ühe ringi ümber laua? Kõik on ära määritud!» kaebas Kristina, Valeikis aga hakkas juba vihastuma, otsides ikka veel siivsamat paika või vähemalt puhtaid klaasegi — piisaks ühestainsast! —, kuid ei leidnud, sest teine ehk meelelahutuslik osa hakkas lõpule jõudma ning taas näljaseks muutunud tantsijad asusid sõrmedega liudade kallale, jõid, millest juhtus. Kõige parem oleks siit kaduda, mõtles Valeikis tusaselt, tühjal puisteel või linnaserval, kus algavad põllud, saaks avameelselt juttu puhuda, Kristina mõistaks mind ja mina teda, ja kui vestlus ei edeneks, me lihtsalt kõnniksime, kõnniksime vaikides — ärgu lõpegu need ühendavad, õnnistatud ja mitte midagi lahendavad hetked! Võib-olla on säärane tahtmine ainult minul, mitte aga temal, tundis ta kiiva pistet, kuid ei, Kristina laseks siit meeleldi jalga ning sammuks minu kannul, sellest räägivad tema kahvatu ilme, väsinud silmad; kui veelgi terasemalt vaadata, on suu ümber ja pikal kaelal näha kortse, mida ta varem polnud märganud. Veider, kuid teist korda kokku sattudes (kas tõesti kolme aasta eest, mu jumal?) ei julgenud Valeikis naist pimedasse tuppä viia, ei kaisutanud ega mudinud tema ümaraid õlgu, nad võtsid nurgas istet ning Valeikis kõneles enesest niisuguseid asju, mida poleks võinud kuulda isegi ministeeriumi kaadriosakonnas või oma verivaenlaste suust. Ta rääkis ning tundis erilist mõnu, otsekui kratsiks küüntega oma kaua pesemata, musta ihu. Järsku Valeikis süngestus. Kas täna ei kasuta Kristina endale tookord kätte antud relva?

Valeikis haaras veiniklaasi, valas lahtunud õlle mujale ja kallas taas täis — magusat punast veini. Vaatas ringi, kahmas pudelite ja pitside rägastikust teise veiniklaasi. Ta tunnetas teravalt oma süüd võõraist huulist puudutatud peekri pärast, millest tuleb juua temal, Kristinal, veelgi teravamalt aga nende kohtumiste pärast, mis on toimunud nii labases, inimest rüvetavas õhkkonnas.

«Ma näen sind sageli!» ütles Kristina ja rüüpas õlle ning veini segu. Valeikisel pidi klaas peaaegu käest kukkuma.

Kas nad tõesti satuvad tihti vastamisi, tema aga on pime, ei tunne ära? Mõttekujutus, naiselik mõttekujutus...

«Miks sa ei astu ligi, ei tee juttu?»

Kristina vaikus, pihud ümber veiniklaasi surutud.

«Miks, armas Kristina?» Viktoras ihkas kuidagi tasuta sellele naisele,

kes temalt midagi nõudmata täidaks vastuvaidlematult iga tema soovi.

«Ma näen, kuidas sa lähed tööle, see tähendab — kuidas sa «Volgaga» kohale sõidad... Kuidas sa välja ronid... Vaatad ringi, raputad tuhka ning viskad suitsukoni prügikasti. Kuhu see kõlbab — uus teadusliku kraadiga ülemus, ja sigaret hambus?»

«Sa siis nägid tõepoolest!»

«Või kahtled veel? Mõnikord näen, kuidas sa väljud... Kuidas sa põlglikult suud kõverdad, kui sulle trepil allakirjutamata paberiga järele jõutakse... Vajud autosse ning kõnetad kohe sohvrit... Et see ei mõtleks... Sina ise tunned ennast paremini, eks?»

«Ma küsisin, miks sa juurde ei astu.»

«Tahtsid öelda, miks ma juurde ei jookse? Kardan, et sa võid ehmuda. See pole ju peosaal! Tööl ja tänaval oled sa soliidne, tõsine, range... Ja elegantne,» lisas ta kibedalt muiates, «alati elegantne! Ja pealegi...»

«Sa oled täna halastamatu, Kristina...»

«Kannata ära! Me kohtume ju iga kahe-kolme aasta järel.»

Valeikis haaras naisel õlast, pööras ta enda poole. Nägi silmi, millest vaatas vastu väsimus, kahvatut, kuidagi kokkusulanud nägu, ning kogus jõudu tulevase otsuse tarvis — kui seda peaks nõutama. Koosneks elu vaid üksikhetkedest, jätkuks julgust ja tahtejõudu. See mõte tekkis järsku ning jäi otsekui toppama, krigises nagu liiv hammaste vahel.

«Ma ei näidanud ennast, sest pärast seda oleks mul olnud veelgi raskem. Meeldivalt üllatunud või kohmetunud — sõltuvalt asjaoludest! —, oleksid sa selle järjekordse juhusliku kohtumise nagunii unustanud, mina aga — juba mitmendat korda — oleksin su taas kaotanud... Sa ei suuda kujutledagi, Viktoras, kui kaua ma sind tunnen, kui kaua ma... Ah, aitab juba!» kattis Kristina endal käega suu.

«Ei, räägi!» rebis Valeikis tema käe eemale. «Sa tundsid mind juba enne seda? Enne seda pidu, kui ma nagu metsaline sulle kallale tungisin?»

Kristina vaikis, vahtides ainiti enda ette, ligipääsmatu nagu alati.

«Muutusin pehmeks,» tõmbas Kristina aeglaselt oma käe ära, kohendas juukseid, heitis pilgu isegi ridikülipeeglisse. «Muutusin pehmeks, aga pean tagasi minema tugevana.»

«Joome. Meie tulevase kohtumise terviseks, Kristina!»

Veini ei olnud enam, Valeikis kergitas üht, siis teist pudelit, viimaks kahmas kellegi pooliku pokaali ja tahtis sealt Kristina klaasi kallata.

«Ei,» kattis naine klaasi oma karmi, tugeva kämblaga, mis ei sobinud kuidagi kokku tema hapra kujuga, ning tõusis püsti.

Teine ehk meelelahutuslik osa oli lõppenud.

Leedu keelest tõlkinud MIHKEL LOODUS

MYKOLAS SLUCKIS

BRASIILIA LUULET

Manuel Bandeira

METS

Mets liigub ja käänleb ja väänleb ja raputab end.
Mets täna tahab midagi öelda.
Ja ta ulub ja väänleb lausa tragöödianäitleja moodi.
Igas mäslevas oksas
näib ühte ja sama sihitut iha.
Kõik tunnevad ühte ja sama salajast hirmu.
Või siis järele jätmata nõuavad ühte ja sama.
Mida tunneb küll mets? Mida nõuab küll mets?
Kas nõuab ta vett?
Ent vett just kallas ju, mühas ja mürises nii mis hirmus.
Kas nõuab ta tuld, et puhtaks iidseist tõbedest saada?
Või ei nõua ta midagi, tahab rääkida vaid ega saa?
On ta kohkunud maa sala-asjust, mida peened juured on kuulnud?
Mets liigub ja käänleb ja väänleb ja raputab end!
Mets täna on nii nagu rahvamass ühise hulluse hoos.
Vaid üks bambusesalk seal kõrval
kiigub tasa . . . tasa . . . tasa . . .
Ja näib naervat üldist hullust.

Mário de Andrade

LUULETAJA MAAPÄHKLEID SOOMAS

Lõhnadetiined ja kuumuseküllased ööd . . .
See oli Päike, kes terve Brasiilia piiritu maa
käis läbi ja tõmmuks brasiillased märkis.
Meelisklen aegu, mis enne mind on olnud . . .
Õõ oli puhkuseks. Mulattide valev naer . . .
Vakka! Salmikuid sepitseb keiser.
Peab Caramuru-partei salaplaane piherike mangode all.

BRASIILIA LUULET

Vaid usutunnistusepomin tegi vendadeks rahva mu maal.
 Äkki kuulsid kanjamboorad, et orjasid enam ei ole,
 mistõttu rohkeid avemariasid kuulda lasti . . .
 Siiski tõeline häda oli selle enneaegse vabariigi edevus.
 Ei osanud rahvas end valitseda veel . . .
 Teeme edusamme: edasi sammume tsipa,
 sest edugi on saatusest määratud . . .
 Issanda tahtmine sündigu! . . .
 Hukkavad ihad on minuga,
 Amazonase ja sääsetuulte ihad,
 kui nõjatun kanžeraana-puust uksepiidale . . .
 Minus on kitarri ja mõttetu üksinduse iha,
 minus on iha ohata ja surra.
 Brasiilia . . .
 Mälutud maapähklite hörka maiku . . .
 Kõneldud mingit lastekeelt,
 kindlusetä sõnu, kuldkurbi puusi hõõritades . . .
 Need tulevad aeglaselt, värskelt, tükkaaval mu heade hammaste tagant,
 pesevad mu suudlusi jagavaid huuli
 ja siis õelusetä pomisevad hästimõeldud palveid.
 Brasiiliat armastan, mitte seepärast, et see mu kodumaa on –
 kodumaa on juhus rännuteel, otsides igapäevast leiba . . .
 Brasiiliat armastan, sest see on rütm minu seiklejakätes,
 minu puhkuste rõõm,
 minu laulude, armastuste ja tantsude tasakaal.
 Brasiilia olen, sest see on minu ilusaim ilme,
 sest see on minu muretu tunne,
 sest see on see viis, kuidas teenin raha ja süön ja magan.

Ribeiro Couto

SANTOS

Sündisin sadama kandis, laadimisragin kõrvus.
 Rasked kohvikoormad
 põrusid tänavail, vappuma pannes mu hälli.

Kasvasin sadama kandis, laadimisaskeldus silmis.
 Kaubalaevade nukker lahkumishuile
 kajajas vastu mu tänaval pikalt.

BRASILIA LUULET

Kesk vaguneid kaidel mängisin sõda.
Kaipealsele kukkunud kohvioad
olid kivide eest mul pilduda teisi poisse.

Ladude raudvõred sulgusid õhtul
kuminaga (küll oli kaupa!)
ja andsid kaubandusluulest mulle siis aimu.

Mina olen su poeg, oh sadamalinn,
mul on veres lahkumisvaist.
Armastus võõraste rahvaste vastu.

Oo, ära unune iial, sina sadamalinn,
sest kannan sind kaasas kõigis maailmakaaris
ja kohviaroom toob su alati ligi.

Cecilia Meireles

KERGUS

Linnuke on kerge
ning ta lennuvagu
kergem veel.

Ning ta kurgust õhku
paiskuv õhujagu
kergem veel.

Ning mis tema laulu
kuuldes meenuks nagu,
kergem veel.

Ning mis kaotsiläinut
eal taas ihatagu –
kergem veel.

Ning kord maitstud mure
nägematu pagu
kergem veel.

BRASIILIA LUULET

Carlos Drummond de Andrade

ÕO MOODUMINE

On öö. Pole niivõrd öö
seetõttu, et laskub vari
(must nägu ju mind ei häiri),
kui seetõttu, et mu sees,
minu hinges vaikib kisa
hingetuks jäänuna nüüd.
Õö, tunnen, oleme meie,
kes kobame varjus ringi
ja läheme lahku öös.
Õö, tunnen, on tuuleilil,
öö vees on ja öö on kivil.
Mis abi on siin veel lambist?
Mis abi on siin veel häälest?
On öö minu sõbra hinges.
On öö selles allveelaevas.
On öö selles suures kaljus.
On öö, pole surm, on öö,
täis und ja rannatu öö.
On öö, ei piin ega rahu,
on lihtsalt täielik öö.
Ent tere, lõbusad silmad!
Ja tere, päev, kes sa tõused!
Maast lahti kargavad kehad,
maailm on virgumas taas.
Oh seda jalgrattarõõmu!
Olemas olla kui loom.
Vendluses maitseda leiba.
Lauluski armastust tunda.
Taas käia: kaugused, värvid.
Tänavaid omadeks tunda.
See kõik, mis kaotatud öös,
taas enese annab meile.
Aitäh, te ustavad asjad!
Teadagi, et alles on metsad
ja tornikellad ja sõnad,
et maa käib ringi ja tuld
ega uputust ei karda!

BRASILIA LUULET

Nii rüübata päevarõõmu!
Aitäh sulle, selge hommik,
sest kõige tähtsam on elu!

Mario Quintana

SONETT IV

Mu tänaval neid kaupu pakutuid
kõrv lausa näeb – reklaam on niivõrd vali:
Peakapsaid! Meloneid! Häid asju muid...
Jalg kisub selle kisa karnevali.

Mu kaitseingel... Kõrvu kokkunuid
sa katad käega... Lärm on tõesti vali...
Ent kuula nende naakmanite suid,
kust kostab jultu-julge sõim ja nali!

Miks olla mõnel teisel tasapinnal,
kui kaasa kutsumas meid täiel rinnal
on argiuulitsate rütm ja melu!

Siis mingem, saagem osa kõigest kärast!...
Sotsialistlik luule? ... Ei, mispärast!...
Mu vaene ingel! ... See on lihtsalt – elu!

Augusto Frederico Schmidt

UNE SÜND

Uni taeva südamest tuleb.
Tuleb kaugustes kasvades uni,
tuleb maad pidi astudes uni
ja üllatab väsinud linde
ja lilli ja kalu ja rauku.
Tuleb uni taevast ja vajub
lihaks saanuna hüljatud orgu.
Tuleb õrnalt ja õudselt uni
ja ta käsi jäätab kõik jõed

BRASIILIA LUULET

ja rooside õied.
Ta käsi teeb riidest lahti
puude ja laste kehad.
Uni taeva südamest tuleb
ja kõikide kõrist kajab kõlatu karje
ja uinuvad kõik,
pead rippu kuristikku kohal.

Lêdo Ivo

LAUL

Mu sõbratar see varjus kisendas
mu sündimise päeval.
Mu vaenlane see varjus kisendas,
kui ma surin.
Oli 18. veebruar 1924,
kui ma ilmale tulin.

Sest kui sündisin just, üks roos
läks lahti Pariisis ja teine Viinis,
aga üks kolmas jäi kinni.
Suri minuga koos. See oli tähtsaim.

Mu armastus see varjus kisendas
mu sündimise päeval.
Siis tulid muutumised ja õpiaastad.

Olin surnud, ent liikusin, rääkisin,
armastasin, magasin, surin.
Olin surnud, ent suutsin surra.
Mu enda surm see varjus kisendas
mu eluaja jooksul.

Octávio Mora

ODYSSEUS

Ma polnud mees, kes vatitroppe vajas,
et summutada mere häält. Ja kui ma
ei kuulnud, olin suigutatud uima
siis merest enda sees. Seal vastu kajas

mu samm, mis esimesi radu rajas
järandadel, kus käisin külmi sui ma.
Sessamas meres tundsin tüünust tuima,
sessamas üht ja sama mühistajas,

kus tühja laine kannul teine kulges
ilmlõpmatumas unistuste vahus –
peadpööritavaim hetkekava mingi

ja retkeõhin ringi siis end sulges,
maailma emmates ja olles lahus
sest retklejast, kes ise ei saand ringi.

Portugali keelest tõlkinud AIN KAALEP

Lõuna-Ameerika või Ladina-Ameerika kirjandusest kõneldes mõtleme selle all tavaliselt ikka hispaania keelt kõnelevate rahvaste, Hispano-Ameerika oma. Ent on olemas ka suure portugali keelse rahva, brasiillaste kirjandus, on olemas Hispano-Ameerikast vägagi erinev Luso-Ameerika, mis on arenenud eri suunas, lähematest ja kaugematest naabritest sõltumatult, nendega hoopis juhuslikus vastastikusel kontaktis olles. Senine poliitiline olukord, mis väga rikkal ja rahvarohkel maal maailma konstellatsioonis pole veel lasknud oma eelduste kohaselt särada, kahtlemata muutub, ja on juba aeg meilgi hakata pidevamat huvi tundma brasiilia kirjanduse vastu.

Emamaast Portugalist, mis kord oli maailma võimsamaid ja arenenumaid riike, läi Brasiilia lahku möödunud sajandil, alguses keisririigina, siis juba vabariikliku korra jões. Sellega kaasnes iseseisev kultuuriline areng, elav ja omapärane kirjanduselu mõnegi saavutusega, mis kogu maailmas tähelepanu on pälvinud (näit. Machado de Assisi romaanid). Ikka selgemini tajuti oma *brasilidade*'t (brasiillialikkust), millesse muide juba õige varakult kuulus igasugustest rassilistest eelarvamustest loobumine. Kirjandusele tähendas see eriti viljakaid impulsse; seda hakkasid rikastama niihästi indiaani pärisrahvaste kui väga arvuka neegerelanikkonna jõulised folkloorimotiivid. Põimudes mõjudega Euroopast, millest olulisimad olid portugali romantism oma kummalise *saudade*'ga (mõiste, mille kuidagimoodi võiksime tõlkida «hõllaus») ja prantsuse parnaslaste vormikirgase luule, andsid need lähtealuse kahekümnenda sajandi ühe isesuguse poeesia kujunemiseks maal, kus kõrvuti asuvad läbitamatu põlismets oma ürgelanikega ja moodsaim kapitalistlik suurlinn oma rasside ja rahvuste seguga ning kõigi tänapäeva maailma vastuoludega.

Oma kahekümnenda sajandi luule paigutavad brasiillased ise enamasti nime-tuse *modernismo* alla (mida kõige õigem oleks küll tõlkida lihtsalt «kaasaegsus»). Eraldatakse kolme generatsiooni.

Esimene neist teostas oma «lütirikarevolutsiooni», milles mõnesugust osa mangesid Euroopa, eriti prantsuse luule viljastused, Esimese maailmasõja järelaastail: sisse murdis vabavärss, aga ka folklooriintonatsioonid; süveneti oma maa pitoresk-sesse olustikku ja olemusse. Seda generatsiooni esindavad toodud valikus Manuel

Bandeira (1886—1968), Mário de Andrade (1893—1945) ja Ribeiro Couto (1898—1963); esmajärgulistest nimedest ei tohiks kindlasti mainimata jätta veel Jorge de Limat (1895—1963), Menotti de Picchiot (1892), Ronald de Carvalhot (1893—1935) ja Tasso da Silveirat (1895). Mário de Andrade luuletuse mõistmiseks olgu lisatud, et Caramuru (rõhk lõppsilbil) on tupiikeelne nimi, mille XVI sajandil andsid Bahía linna asutajale Diogo Alvarez Correalle sõbralikud pärismaalased ja mida möödunud sajandil kasutas vabariigivastane partei; «kanjamboora» tähendab metsa põgenenud neegerorja.

Sellest vägagi «brasiilialikust» generatsioonist eralduvad mõneti Cecilia Meireles (1901—1965), ülipopulaarne poetess, kellele on omane sügav, üldinimlik lürism, juurduv siiski eelkõige folklooris, ja brasiilia nüüdisluule üldtunnustatud meister Carlos Drummond de Andrade (1901), kelle huumorilembene looming kajastab haritud ja isegi «ületsiviliseeritud» suurlinlase elutunnet.

«Modernistide» teisest generatsioonist, 1930-ndail aastail tooni andma hakanud poetidest loetakse juhtivaiks Augusto Frederico Schmidt (1906—1965) ja Vinicius de Moraes'i (1913), kes «eksootilist» pitoresksust püüdsid välja tõrjuda «universaalsusega», sealjuures tihtigi üsna esoteerilisse maailmanägemisse kaldudes. Nende kaasaegne Mario Quintana (1906) on aga oma luules, eeskätt sonettides, olnud päris realistliku elutajuga.

Oige kirevat pilti pakuvad «kolmanda modernismi» poeedid, kes debüteerisid 1940-ndail aastail: Lêdo Ivo (1924), Willy Lewin, Marcos Konder Reis, João Cabral de Melo Neto jt. Veelgi nooremaist on valitud üks sonett Octávio Moralt (1931), mille esitamist põhjendab juba pigem tõlkija maitse kui täiuslikult ülevaatlikust pildist lähtuv kaalutlus.

1922. aastal ütles brasiilia kirjanik Coelho Netto oma kodumaa luule kohta nii: «Kõik meis on hoog ja noorus, ja kui mulle räägitakse dekadentlikest poetidest Ameerikas, on see minu meelest naeruväärne, absurdne.» Ega vist tarvitseks tal pool sajandit hiljemgi ses suhtes väga olulisi reservatsioone teha.

Voldemar Pinn

EMOTSIOONID: MIS JA MILLEKS

Rõõm ja armastus on suurte tegude tiivad.

J. W. Goethe

Emotsioonide olemust ja funktsioone on tõsiteaduslikult uuritud kahekümne viie — kolmekümne aasta jooksul. Valdav osa uurimistöö tulemustest on jäänud spetsialistide varamusse. Kirjanikud, heliloojad, kunstnikud, kriitikud, kunstiteadlasedki, kes loovad emotsioone sünnitavaid kunstiteoseid või uurivad neid, tuginevad loometöös ja kunstinähtuste seletamisel enamasti pigem intuitsioonile kui teadumusele. Laiema üldsuse informeeritus emotsioonidest, psühholoogia salapäraseks peetud küljest, saab olla õige napp ja juhuslik.

Heitkem seepärast tollesse salapärasusse pilk nüüdisaja füsioloogia- ja psühholoogiateadusele toetudes.

EMOTSIOONIDE OLEMUS

Emotsiooni mõistet on kõige autoriteetsemad psühholoogid pidanud üheks keerukamaks psühholoogias ning seda on kaua ja visalt tagasi tõrjunud need, kes oma teadusliku positsiooni on rajanud intellektualismi tulejoonele. Rõhutan kohe: vastuse leidmine küsimusele, mida kujutab endast emotsioon, on erilise vajadusena üles kerkinud XX sajandil, mil ühelt poolt sotsiaalsete kontaktide ulatus, teiselt poolt nende moonutused on saanud päevaselgeks. Kõige muu kõrval võime oma aega nimetada ka laastavate kirgede ajaks, kus miljonid inimesed on laetud kahjustava emotsionaalse pingega.

Emotsioon on eelkõige inimese füsioloogiline seisund ja nimelt sotsiaalselt eesmärgistatud seisund, mis peab indiviidi kohandama keskkonnaga. Vihaseisundis — signaal, et inimene on ohus — tõmbub keha ähvardavalt pingule, lihaste füüsiline jõud mitmekordistub, suureneb analüsaatorite eristamisteravus: kogu organism, juhitud emotsioonide integratiivse tsentrumi hüpotaalamuse poolt, on seisukorra subjektiivselt hinnangust olenevalt valmis kas ründama, kaitsma või tagasi tõmbuma.

Sellises küsimuseasetuses on aga mitte üksnes palju segast, vaid ka valesti orienteerivat. Et mõista emotsiooni sügavamat olemust, on eelkõige vaja mõista ta osa liigi üldises adaptatsiooniprotsessis. Seda kas või üldjoonteski.

Juba kõige primitiivsemad elusolendid reageerisid välismaailma mitmesugustele tingimustele analoogiliselt emotsiooniga: arengut soodustavale läheneti, kahjulikust eemalduti. Bioloogilise otstarbekohasuse üldine seaduspärasus ainuraksete juures avaldus positiivse ja negatiivse

VOLDEMAR PINN

kemotaksise ning heliotaksise näol. Need organismid, kellel oli suurem võime kahjulikest nähtustest eemalduda ning positiivsele läheneda, ammutasid aastamiljonitega endasse suured kogemused. Võib öelda, et positiivne või negatiivne reageerimine momendi situatsioonile töötati välja ülitäiuslikult. Just see ongi tunnuslik emotsionaalsele reageerimisele.

Aastamiljonite kestel muutus keskkond ja evolutsiooni üldiste seaduspärasuste raames ka elusolend. Reageerimine momendil kasulikule nõudis arenenud olendilt keerulises situatsioonis uut reageerimistüüpi. Momendil kasulik osutus isendile tulevikus sageli kahjulikuks. Keeruka arengu tulemusel kujunes intellektuaalne reageerimine, mis suutis momendisituatsiooni projitseerida inimese tulevase elu üldpildi ja tegi sel alusel valiku — organismile kasuliku või kahjuliku.

Just viimases asjaolus on arvatud kätkevat õigustus intellektuaalse ülistamiseks ning emotsionaalset tüüpi reageerimise kui mahajäänu ja tardunu alavääristamiseks. Hoolimata Rousseau ja ta paljude mõttekaaslaste protestist kuulutati tunne kaduvaks. Intellektualismisuund kallutas teoreetilised vaidlused enamasti enda kasuks ning võidutseb kaasaja elupraktikas. Veenvaimaks argumendiks on: tunne valetab, on ebatäpne, arutu. Emotsioon on keskkonna jäme ja robustne indikaator, väidab saksa psühholoog Hans Hiebsch. Siit on lihtne tuletada, et kool peab kandma hoolt eelkõige intellektuaalse sfääri kujundamise eest. Ja õppeplaanis ongi praegu valdaval kohal sellised distsipliinid, mis selle tendentsi realiseerima peavad. Kunstiõppeained, mille osaks on mõjutada emotsioone, on õppekavades esindatud nõrgalt või puuduvad hoopis (teatri- ja filmikunst). Tekib küsimus, kas tööpoolest on tunnete ja intellekti vahetus sarnane hobuveoki ja mootorsõiduki vahetumisega.

Nende pahameeleks, kes peavad intellekti peaaegu et ainsaks kohandumismehhanismiks, tuleb öelda, et asi on siiski teisiti. Ka tänapäeval — olgu tegu kui tahes kõrgel intellektuaalsel tasemel olendiga — on emotsioon kui tunnetusvahend oma koha säilitanud. Selle teisejärguliseks pidamine on seotud riskiga eksida rängalt, isiksuse struktuuri moonutavalt.

Miks siis vajab ka nüüdisaegne *homo sapiens* subjektiivset, emotsionaalset reageerimist, täpsemalt — reageerimist momendi situatsioonile ilma intellektuaalse arutluseta? Vastus võiks olla üllatavalt lihtne: alati pole meil piisavalt teadmisi reageerimaks kõikvõimalikele olukordadele. Just selle tõttu, et intellektuaalne reageerimine eeldab teadmisi, osutub see sageli võimatuks. Kuid elu nõuab igalt indiviidilt reageerimist ja oma tarvete rahuldamist ka siis, kui situatsioon on tundmatu. Siit algabki emotsioonide asendamatu roll — kindlustada indiviidi tegevuse edasikestmine, sealhulgas uue informatsiooni saamine ka teadvustamata ja informeerimata süsteemi, ning luua sel alusel elava olendi terviklik töökindlus.

On täiesti õigesti väidetud, et informeeritud süsteemis ei ole emotsioone vaja. Jaapani päritoluga USA teadlase Tousimoto Shibutani järgi emotsioon informeeritud süsteemis pigem segab kui abistab. Kui situatsioon on määratud, jäävad tundmused teisele kohale. Ei ole vaja tigidust, kui on hästi teada viis vaenlase hävitamiseks. Pole põhjust olla häiritud ja hirmul, kui on olemas efektiivne kaitse. Isegi: ei ole avasta-

misrõõmu, kui ollakse eesmärgi saavutamises veendunud tänu intellektuaalselt kontrollitavale tegutsemisteele.

Teisiti öeldes, elulistes situatsioonides on vajadus mitte ainult teadmiste, vaid ka «mitteteadmiste» järele, kusjuures viimased on emotsionaalse reaktsiooni vallandumismehhanismiks. Tänu emotsioonidele jätkab antud süsteem tegevust ka siis, kui tõenäosus sihile jõuda on küllaltki väike, organismi tasakaal keskkonnaga rikutud. Emotsioonide uurimise klassiku W. Cannoni sõnade järgi päästab emotsioon elava süsteemi «idiootlikust loogilisusest» ning võimaldab edu isegi siis, kui teadmised seda ei eelda.

Siia juurde sobib teaduslikku laadi anekdoot. Kaks konna kukkusid koorekirnu. Ühte neist iseloomustas kõrge intellektuaalsus. Selle konna mõttekäigu võiksime rekonstrueerida järgmiselt: mingit pääsemisvõimalust mul enam pole, koor on vedel, vedelas aines elav olend upub, uppumine on aga kõige lõpp, pole põhjust tühjalt rabelda, upun niigi. Sügav ja küllaltki loogiline arutus. Ja nii ta ka tegi. Teine konn, kõhna intellekti, ent elava tundeeluga, ei laskunudki arutlustesse, vaid hakkas otsemaid tegutsema: hüppas ja platserdas mis jaksas — ja oli mõne aja pärast võimäe otsas. Ta tugines oma emotsionaalsele mälule, mis käskis väljapääsmatuna näivas situatsioonis teha kindlaid liigutusi, mille vajadust teaduslikku mällu pole programmeeritud...

Siin kätkeb lai sotsiaalne üldistus, mille järgi paljad teadmised ei tee kedagi õnnelikuks. Selles on palju tõtt. Teadmised, kui nende andmise ja saamisega ei kaasne kõrgetasemeline emotsionaalne kasvatus, võivad tõeliselt soovitudle vastupidiselt mõjuda. Teiste sõnadega: inimene, kel puudub vitaalsus, elurõõm, optimism, ei saavuta elus pahatihti edu, vaatamata isegi intellektuaalsete operatsioonide tähelepandavale võimele. Kui puuduks emotsionaalne lähenemine objektile, poleks meil ei Thor Heyerdahle ega — milleks tõde tunnistamata jätta! — suurt hulka teaduslikke avastusi. Ärgem kahelgem, et K. Marxi teaduslikus loomingu on etendanud suurt osa poeesia, mida Marx ise hindas väga kõrgelt.

Informeerituse situatsioon esitab niisiis emotsionaalsuse nõude: mida mahukam on informatsioon, seda suurem peab olema emotsionaalne kompensatsioon. Ilma selleta langeme iseenda intellekti ohvriks.

Osutame tuttavale tõsiasjale, et informatsiooni hulk ajas kasvab, mis omakorda avaldub entroopia (määramatuse) kasvus. Ehkki statistiline matemaatika täheldab negentroopia (määratuse) suurenemist teatud lokaalsetes süsteemides, jääb siiski üha rohkem ruumi määramatusele. Mida rohkem informatsiooni, mida rohkem võimalusi, seda väiksem on tõenäosus, et me kõiki võimalusi ette näeme. Küberneetika rajaja Norbert Wiener peabki meie ajastu suunaks entroopia kasvu antud süsteemis. Kui ajastu tagasi oli tõenäosusega üks ette nähtud, et mehe ja naise abielu lõpeb lahutuseta, siis tänapäeval kõigub selle tõenäosus $\frac{3}{5}$ piires. Juhuseid, mis kallutavad süsteemi reeglist eemale, on liiga palju, liiga palju saame uut informatsiooni, mis muudab varasema informatsiooni nulliks.

Niisiis ei piisa üksnes teadmistest, et tagada siin optimaalselt edukas variant süsteemi funktsioneerimiseks. Teadmine on edu pant vaid määratud situatsioonis. Järelikult peab olema kindlustatud arvestatav emotsionaalne kompensatsioon, suutmaks hoiduda «intellektuaalse» konna

saatusest. Seega tuleks emotsioonide hääbuviaks kuulutamine seada ülimalt kahtluse alla. Vastupidi, eeldatav on tõus!

Eespool öeldud tõestavad täiel määral ka senised uurimused kõrgema närvi-tegevuse füsioloogiast (E. Gellhorn, G. Loofbourrow, tuntud nõukogude füsioloog P. Anohhin). Öieti näitas juba I. Pavlov, et subkortikaalne süsteem, kus formeerub emotsionaalne laeng, on ühtaegu inimese tegevuse energeetiliseks reservuaariks. P. Anohhin on subkortikaalsest keskusest minevaid juhteid käsitledes veenvalt näidanud, et üleneva mõju (mis tähendabki emotsionaalset mõju) teatud taseme puuduseks on see, et üksnes suurte raskustega on võimalik luua sidet koore hajasalt asuvate elementide vahel. Sageli on see ilma emotsionaalse toonusega võimatu, see tähendab: kui neid seoseid ei teki, pole edu üheski tegevuses võimalik. Eelkõige puudutab see vaimset. Nii osutub jutt pesupaljast intellektist kasina intellektiga jutuks. Seega tuleks F. Baconi lauset «... me võime nii palju, kui teame» praegusajal perifraserida järgmiselt: me võime nii palju, kui teame pluss see, mida annab emotsionaalne pingestus.

Emotsionaalsuse vajadus on korvamatu psühhofüsioloogiline vajadus. Seda arvestades muutuvad mõistetavamaks paljud emotsionaalsuse ilmingud, muu hulgas armastus. Inimolendit, kelle areng nii fülogeneesis kui ka ontogeneesis on pikk, tabavad tuhandet raskused, mis takistavad tema arengu vajaliku sotsiaalse programmi realiseerimist. Et see areng siiski kindlustada tuli, oli vaja inimene varustada niisuguse keeruka kompleksiga nagu vanemate armastus laste vastu, mis sai geneetiliselt edasiantavaks. Veel enam — inimese jätkamine ühendati sellise fenomeniga nagu armastus. See nii loomulikuna tunduv nähtus muutub sügavamalt käsitatavaks alles siis, kui mõistame emotsiooni rolli ja seda, et liigi säilimine tuleb kindlustada äärmiselt püsivate ja kindlate garantiidega. Selleks garantiiks ongi armastus, mille nõrgenedes ei leiaks aset soo jätkamise akt (muutuks vastandiks sellele, mis ta on). Inimene kui liik seisaks hävingu alguses. Nii võime väita: emotsionaalset sfääri arvestamata on võimatu täita tänapäevase kasvatus ja õpetuse nõudeid.

Öelduga ühenduses tekib rida küsimusi. Eelkõige, kuidas saavutada emotsionaalne toonus, mis kindlustab edu? Selle küsimuse lahendamise eeldab positiivse ja negatiivse emotsiooni sisu avamist.

POSITIIVSED JA NEGATIIVSED EMOTSIOONID

Emotsionaalsuseta ei ole edu inimese tegevuses mõeldav. Samal ajal põhjustab teatud astme ületanud emotsionaalsus juba ebaedu. Selline on nüüdisajal emotsioonide uurimise peamisi lähtekohti.

Osa emotsioone loob inimeses psüühilise pinge, mis tõstab lihaste toonust, lühendab ajaliselt organismi vastureaktsioone, parandab mälu ja tähelepanu; selles olukorras on organismi orienteeriv tegevus parim. Ent emotsionaalsel stimulatsioonil on füsioloogiline barjäär, millest edasi algab psüühilise aktiivsuse langus, äärmuslikel juhtudel — psüühika desintegratsioon. Niisugune seisund halvab juba igasugust töövõimet, eelkõige intellektuaalset. Ja mitte ainult töövõimet.

Jälgigem, mis toimub sellistel juhtudel organismis. Nagu eespool märkisime, kujunes elusolendil evolutsiooni käigus välja kaks oluliselt erinevat reaktsiooni välis- ja sisekeskkonna mõjutustele: organismile positiivselt mõjuv (bioloogiline faktor) ja organismi elutegevusele halvavalt mõjuv (abiootiline faktor). Esimese võtame endis vastu kui positiivse emotsiooni. Inimene tunneb rahuldust, õnne, armastust, heameelt. Keskkond on meis tekitanud soodsalt toimiva elamuse, seega on positiivne emotsioon keskkonna soodsuse tähis. Negatiivne emotsioon, mille puhul inimest haarab hirm, rahutus, ärevus, on aga signaal keskkonna ähvardusest organismile.

Teatud lihtsustusega võime positiivset emotsiooni kirjeldada kui heaolu-, negatiivset emotsiooni aga kui ohuseisundit. On väga oluline mõista, millised muutused toimuvad inimese füsioloogias nende seisundite vaheldumisel. On nimelt saanud selgeks, et intensiivsed emotsioonid kutsuvad organismis esile põhjalikke muutusi, mida keerulisel viisil reguleerivad kesknärvisüsteem ja autonoomse närvisüsteemi mõlemad osad. Positiivse emotsiooni puhul lülitub hüpotaalamuse retsiprooksete sidmete vahendusel ülekaalukalt sisse parasümpaatiline, negatiivse emotsiooni tekkides aga automaatselt sümpaatiline närvisüsteem. Sealjuures sarnaneb negatiivse emotsiooni poolt tekitatud füsioloogiline pilt suurel määral sellega, mis tekib organismis ekstreemsete rõõmusituatsioonide puhul. Raevu ja ülemeeliku rõõmu füsioloogilises pildis on nimelt palju sarnast. Mõlemad on ootamatused ja organism reageerib kaitsemehhanismide sisselülitamisega. Ekstreemne rõõm langeb inimesele siiski harva osaks ja selle mõju taandub kiiresti normaalseks heaoluseisundiks. Negatiivsete emotsioonide toime on aga suhteliselt püsiv ja elutegevust halvav.

Millised on need otsesed füsioloogilised muutused, mis tekivad organismis emotsionaalse ohu situatsioonis? Nagu näitab uurimine, märgivad õpilased näiteks, et pedagoogilisest situatsioonist põhjustab 62,7% ulatuses ohu- ja 37,3% ulatuses heaoluseisundit. Ligilähedasel samal seisukohal on õpetajad. On vähe alust uskuda, et see vahekord oleks oluliselt erinev teistegi sotsiaalsete gruppide juures. Ohutunne ei teki inimesel üksnes juhuslikes situatsioonides (näiteks: kas kukun nõrgast jääst läbi või mitte?). Oht saadab inimest igal pool, kus situatsioon on määramata. Ja inimene on sunnitud end ootamatuse vastu kaitsma. Näiliselt aitab olukorda lahendada asjaolu, et emotsioon ise kindlustab kohanemise optimaalse variandi. Tegelikult on küsimus sootuks keerukam ja emotsiooni näiliselt päästev roll muundub sageli iseenda vastandiks, inimest ähvardavaks jõuks.

Selle tõestamiseks osutamegi füsioloogilistele muutustele ohuseisundis, sellele, mis negatiivse emotsiooni puhul organismis tegelikult toimub. Need on üldtuttavad sümptoomid. Süda töötab tunduvalt võimsamalt, löögisagedus kiireneb, kontraktsioon tugevneb, puhkeaeq vähe- neb, ilmnevad muutused vere, sülje ja uriini kemismis (tigeda koera veri erineb koosseisult rahuliku koera verest), algab higieritus, täheldatakse muutusi naha galvaanilises refleksis (peopesade elektrijuhtivus suureneb), vererõhk tõuseb, kiireneb ainevahetus. Peale selle on vastast hädaohusituatsioonis vaja hirmutada. Et näida kohutavam, astuvad tegevusse karvade tõsturihased. Hirmunud kassil tõusevad püsti karvad,

okasseal okkad, kanal lähevad ohu puhul turri suled. Inimesel on nime-
tatud pilomotoorne funktsioon kadumas, kuid mehhanism säilib. Naha
kapillaarid sulguvad, lihaste, aju ja kopsude verevarustus kasvab. Muu-
tub hingamise rütm. Olulisi muutusi täheldatakse viha, hirmu ja mure
puhul tremoris. Kui antagonistlikud lihasgrupid tegutsevad vastupidi-
ses suunas, annavad väljasirutatud sõrmed normaalselt kerge rütmilise
tremori (10—12 võnget sekundis). Ohusituatsioonis võngete arv kasvab.
Muutusi täheldatakse ka aju biovooludes.

Sisuliselt pöördub kogu organism, juhituna emotsioonide tsentrumi
(vaheaju hüpotaalamuse) poolt, ohusituatsioonis n.-ö. väljapoole. Sise-
elundite tegevus aga soikub. W. Cannon on välja selgitanud, et hirmu ja
viha korral on kassil seedeelundite tegevus väga puudulik. Äärmusliku
intensiivsuse korral see lakkab täielikult. Heaoluseisundis selliseid muu-
tusi ei esine. Seedeelundid töötavad normaalselt ammutamaks energiat
tulevaseks tegevuseks. Ainevarud ja kulutatud jõud taastuvad pidevalt.
Sisuliselt paigutatakse energia neis kahes organismi eri seisundis
ümber. Ohuseisundis liigub ta seest välja, heaoluseisundis vastupidi.
Normaalseis tingimuses on ümberpaigutused sellises ulatuses mõttedud,
sest me ei kasuta neid ära. Kuid ümberpaigutused omati toimuvad. Ja
nagu näitavad arvukad uurimused — väga ja väga sageli. Miks siis?

Siin etendab peamist osa emotsioonide sügav konservatiivsus. Emot-
sionaalses mälus säilib muutumatuna informatsioon, et välismaailma
teatud märk, sümbol, mis meile on kas tundmatu või on kunagi olnud
ohu tähiseks (vali hääl, klaasistunud pilk, ülestõstetud rusikas jne.), on
seda ka edaspidi. Füüsiline kallaletung, milleks organism valmistub ja
mille toimumise kohta ka vastav märk on vastu võetud, jääb tänapäe-
vases sotsiaalses situatsioonis harilikult siiski ära. Seega olid ümberpai-
gutused mõttedud. Teisalt on asi ka veel selles, et emotsioonide poolt
dikteeritud käitumine on tsiviliseeritud inimesele tavaliselt sobimatu.
Seda on väga oluline mõista. Olgugi et organism füsioloogiliselt on end
selleks ette valmistanud, ei saa me enamikul juhtudel füüsiliselt vastu
hakata, kakelda ega põgeneda. Kõrge ülemus pahandab alluvaga, tingi-
des temas negatiivse emotsionaalsuse. Sellest tuleneb kolmevariandiline
tegutsemiskäsk: ründa viha tekitajat, põgene või vähemalt kaitse end
aktiivselt. Tegelikult ei leia aset ükski neist tegevustest. Toimub midagi
emotsioonide loogikale täiesti vastuvõtmatut: alluv koguni tänab üle-
must. Tekib vastuolu: emotsionaalses plaanis valmisolek tegutsemiseks,
mis teadvuslikult tagasi tõrjutakse. Negatiivset emotsionaalsust väljen-
datakse näilise rahul- ja heaoluga.

Seega olid tekkinud muutused mõttedud, neid ei kasutatud ära. Tõsi,
ka tänapäeval on ju kallaletung võimalik ja organismil säilib emotsio-
naalse kompensatsiooni vajadus. Jutt on siin aga eelkõige sellest, et
emotsionaalse reageerimise mehhanismi käivitatakse arvutud korrad
mõttedud, kahjulikult, negatiivne emotsioon pole enam inimese tegeli-
kult arvestatav kohandaja keskkonnaga. Pinge, mida pole võimalik
maandada, kuhjub organismis ähvardava, kahjustava jõuna. Kõrge
emotsionaalse pinge korral, mil organism tervikuna tõmbub kui pilli-
keel pingule, toimub ühes või teises elundis, mille taluvuse piir on
madal, väga sageli läbimurre, mis väljendub mingi haigusena.

Emotsionaalse pinge seisundis on eelsoodumuslikud vererõhuhäired,

soolte ja närvisüsteemi haigused. W. Cannon väidab, et emotsionaalne erutus põhjustab oksendamist ja kõhulahtisust. Kui pinge tekib soolte seinal või kõhus, võivad teatavad püsivad emotsionaalsed seisundid ja meeleolud viia kasvaja tekkimiseni. Viimast fakti on tõdetud arvukates viimasel ajal kaitstud arstiteaduslikes doktoriväitekirjades. Kergesti võivad emotsionaalse pinge korral tekkida veel sellised haigused nagu südame isheemiatõbi, mitmesugused maohaigused ja hüpertoonia. Huvi pakub uurimus, mis tehti Ašhabadi elanike hulgas. Ilmnes, et nende seas, kes elasid läbi maavärisemise, oli hüpertooniahaigeid poolteist korda rohkem kui nende seas, kes katastroofist pääsesid. Hirm tegi oma töö. Esitatud asjaolud sunnivad nõustuma S. Korsakoviga selles, et negatiivsed emotsioonid mürgitavad inimese aju. Nimetatud teadlane leidis sellele väitele ka biokeemilise põhjenduse.

Negatiivsed emotsioonid, nagu nägime, orienteerivad organismi kaitseks, ründamiseks või põgenemiseks. Sellega nad vähendavad inimese füüsilise, veel enam aga intellektuaalse töö võimet, inimese kohaldatust sotsiaalseks eluks. Probleem on oluline, sest meie aeg vajab suure füüsilise ja intellektuaalse töövõimega inimesi.

L. M. Backer oma raamatus «General Experimental Psychology» selgitab asja lähemalt. Emotsiooni ekstreemsuste esinevuse korral hakkab autonoomne närvisüsteem ajutiselt domineerima kesknärvisüsteemi üle. See põhjustab tahtliku käitumise ja seega ka tööjõudluse languse. Tõsi, tugeva erutuse korral tundub küll, nagu eelneks tegevusele mõtlemine. Asi pole siiski nii. Tugevalt erutatud indiviid eelkõige reageerib (ja just emotsionaalse reaktsiooni mehhanismidega), hiljem aga võib üksnes mõistatuslikult põhjendada, miks ta nii toimis. Sellise reageerimise puhul hõlmavad refleksid ainult seljaaju ja aju alumisi osi. Nimetatud refleksid on aga kiiremad nendest, millega kaasneb valiku tegemine või otsustamine, ajukoore valikuline sekkumine organismi ees seisvasse ülesandesse.

Selline reageerimismehhanism kõrge emotsionaalse erutuse korral on evolutsiooniliselt põhjendatud ja otstarbekas. Nõnda suudab organism kiiresti reageerida ja valida vahendeid rünnakuks, kaitseks või põgenemiseks. Et niisugusel korral lülitub välja keerukas intellektuaalse reageerimise mehhanism, mis on vajalik tööoperatsioonide sooritamiseks, siis on iseenesest mõistetav selle tasandi madal efektiivsus. (Intellektuaalne reageerimine, nagu näitavad uurimised, saab refleksina lülituda sisse üksnes positiivse emotsionaalse sisenduse puhul.) Liiasi on negatiivsete emotsioonide korral reageerimine robustne ja paindumatu. Seda näitab katse valgete hiirtega, mille korraldas E. Štšelkunov. 14 valgel hiirel kujundati positiivne tingitud refleks toidujuhtes. Seejärel muudeti teekond toiduni keerukaks, labürinti meenutavaks. 5 hiirele õpetati see selgeks positiivse emotsionaalse kinnistajaga (toiduga), 9 hiirele aga negatiivse emotsionaalse kinnistajaga (elektrilöökidega). Seejärel hakati väljatöötatud teelt takistusi maha võtma. Positiivse ja negatiivse kinnistuse saanud hiirte vahel ilmnes huvitav erinevus: viimastel osutus orienteerumisrefleks mahasurutuks. Uut teed negatiivse kinnistuse saanud loomad ei otsinud, vastupidi, nad otse ignoreerisid seda. Ka siis, kui labürindist olid kõik takistused maha võetud, joonistasid need hiired labürindis terve sõlme, suurt osa võimalusi kasuta-

mata jättes. See annab alust väita, et negatiivse emotsionaalse sisenduse korral on organismi tegevus standardne. Inimene, kes saab arvukalt negatiivseid emotsionaalseid sisendusi, on oma tegevuses kivistunud ega kasuta reaalseid võimalusi ära. Süsteem, mis organiseerib inimeste tegevust hirmutamismeetodi vahendusel, jätab oma praktilised võimalused kasutamata. Veel enam — kui ta oma tegevuse väärust õigel ajal ei taipa, viib ta iseenda hävingule. Fašismi võimutsemise ja hukkumise ajalooline kogemus argumenteerib öeldut enim.

Töö resultatiivsuse langemist negatiivse emotsionaalse sisenduse korral on tõestanud arvukad konkreetsed katsed. Selliste uurijate nagu A. Poplovski, T. Pavlova, A. Jersey ja J. Browni andmeil on füüsilise töö resultaadid negatiivse emotsionaalse sisenduse korral 2—3 korda madalamad. Õpilaste intellektuaalset töövõimet erinevas emotsionaalses seisundis on mõõtnud tšehh J. Linhart, meil tuntud poola pedagoogika-teadlane W. Okon, USA õpetlane J. Harlock. Ilmneb, et siin on negatiivse emotsiooni kahjustav toime veelgi suurem. Eriti halvavalt mõjuvad negatiivsed emotsioonid, mille mõju on pikaajaline.

Öeldu ei tähenda, et negatiivsed emotsioonid teatud situatsioonis ei stimuleeri inimest paremini töötama. W. Okoni andmeil virgutab nõrk negatiivne emotsionaalne sisendus osa katseisikuid paremini töötama. Ent mida enam negatiivsuse määra suurendatakse, seda enam vähenevad töö resultaadid.

Reeglina asetseb piir, kust ühelt poolt algab psüühika integratsioon ning tööjõudluse tõus ja teiselt desintegratsioon ning tööjõudluse langus, positiivse ja negatiivse emotsiooni kokkupuutekohal. Viimane, nagu väitsime, ei välista erandite olemasolu. Võimalik, et kõige olulisem, mida negatiivsed emotsioonid oma intensiivsuses korduvuses tänapäeval teevad, on mõju isiksusele, tema käitumis- ja suhtlemismudelile. Paljud tunded, eriti need, mis sisendatakse noorukieas, on püsivad ja neid pole hiljem võimalik teadlikult välistada. Psühholoogid on teinud kindlaks, et isegi sellist emotsionaalsesse mällu sisendatud elamust nagu hirmhiirte ees, ei saa kaotada. Inimene, kes alalõpmata tunneb rahutust, ärevust ja viha, muutub tõenäoliselt ise rahutuks ja tigetsevaks, hirmuelamuste all kannatavaks. Psühholoog V. Sertakovi sõnadega — negatiivsete emotsionaalsete seisundite resultaadiks on negatiivsete iseloomujoonte ilmumine. Soome uurijad M. Koskiniemi ja T. Saarinen näitavad empiirilise analüüsi teel, et rusuv surve viib lapsed valetamise ja näp-pamiseni, seksuaalhäireteni.

Eespool öeldu paneb paljud seni absoluudiks ülendatud kasvatus- ja mõjutusvahendid tõsise kahtluse alla kui ebaefektiivsed ja psüühilistele talitlustele vastukäivad. Eelkõige maksab see lahmiva, küsitava väärtusega dogmasid tõe kriteeriumiks pidava kriitika kohta. Inimese puuduste avalikustegemine ei pruugi kaugeltki tagada nende kõrvaldamist. Otse vastuoksa. On nimelt selgunud, et isiku puudusi avalikustades põhjustame sageli nende süvenemist. Rootsi psühholoogid on leidnud indeksarvutusmeetodil, et mida suurem on ringkond, kes teab isiku puudustest, seda enam need progresseeruvad.

See ei tähenda muidugi, nagu oleks vaja luua inimese ümber teenimatu positiivsuse õhkkond, välistada raskused, mille ületamine tekitab pinget ning nõuab pingutust. Ehkki negatiivne emotsioon teeb inime-

sele enamasti halba, jääb tema esinemine kaasaja sotsiaalseis suhetes veel mõneti paratamatuks ja võib teatud olukorras isegi positiivselt mõjuda. Mõnikord oleks lausa kuritegu jätta inimest tema puudustest informeerimata, s. o. välistada tagasiside võimalus. Sellisel juhul ei saa ta autoregulatsiooni mehhanismidega oma väära tegevust muuta.

Negatiivse emotsiooni esilekutsumine eeldab situatsiooni eelnevat sügavat analüüsi. Ka sel juhul on paratamatu teatud subjektiivse momendi säilimine, kuid see väheneb. On põhimõtteliselt iseasi, kas märkus halva õppetüki mitteomandamise pärast tehakse õpilasele, kelle spetsiaalne intellektuaalsuse koefitsient (IQ) nimetatud aines on 140, või õpilasele, kellel see on 80. Ühel juhul, nagu näitavad uurimised, toob arukas, delikaatne märkus edu, teisel juhul aga, olenemata väljenduse vormist, olukord halveneb veelgi. Esimesel juhul tähendaks kriitika vältimine jõukohase takistuse eemaldamist teelt ja võrdkuks stiimuli kõrvaldamise ja arengu peatamisega; teisel juhul tähendaks kriitiline märkus ületamatu nõude muutmist obligatoorseks, mille tagajärjeks on masendus ja sellega kaasnevad sotsiaalsed väärustused.

Igal juhul peab negatiivse emotsiooni esilekutsumine olema sügava motivatsiooni kõrval ka delikaatne. Viimase asjaolu mitteamustamine solvab sageli enam kui märkus ise. USA uuriija Browni järgi tõstab hea läbisaamine inimeste töövõimet kuni 300%. Seepärast on niisugused suhted vaja säilitada. Sellised suhted, kus isa peab kritiseerima ja kahtlustama poega ja poeg ühekorraga venda ja isa, on kuritegelikud.

Õeldust peaks selguma, kui võrd oluline on teada, kuidas tekivad positiivsed ja negatiivsed emotsioonid, ja õppida suunama nende teket ja mõjujõudu.

EMOTSIOONIDE TEKKIMINE

Kirjeldada, kuidas inimeses tekivad positiivsed ja negatiivsed emotsioonid, tähendab ühtaegu avada mehhanism, mis peatab nende tekkimise.

Selles kirjutises pole võimalik esitada kõiki emotsioonide tekkimise teooriaid. Peatun lühidalt üksnes emotsioonide informatiivsel ja bioloogilisel teorial, püüdes need kaks mõneti vastuolulist teooriat ühendada emotsioonide bioloogilis-informatiivseks teooriaks. Seda põhjusel, et eraldi võetuna avavad nad üksnes osaliselt selle ülimalt keeruka ja komplitseeritud seisundi tekkimise.

On üldtuntud, et negatiivne emotsioon tekib nii loomadel kui ka inimestel, kui neil on informatsiooni vajaka, positiivne aga siis, kui informatsiooni on piisavalt. Ahvide juurde puuri pandi tibupoeg. Sellist olendit nägid ahvid esmakordselt. Teadmatus sisendas ahvidele hirmu. Varsti nad siiski lähenesid tibupoegadele ja et midagi ei juhtunud, nuusutasid neid. Informatsioon täienes ja hirm kadus.

On loomulik, et inimolend ei vaja igasugust, vaid spetsiaalset informatsiooni, mis aitab tema tarbeid rahuldada. On seda piisavalt, elab inimolend suhtelises rahuseisundis. Informatsiooni puududes algab rahutus, ärevus, variseb usk endasse ja teistesse. Õpetajalt näiteks nõutakse: õpilased peavad omandama programmides fikseeritud miini-

mumi. Kuidas toda nõuet realiseerida, seda ei tea sageli ei õpetajad ega ka nõudjad ise. Õpetaja tarve olla sotsiaalselt hinnatud ühiskonnaliige on ohus ja see põhjustab temas negatiivseid komplekse. Vaevalt saabki enne olla juttu õpetaja heast enesetundest, kui nõuded ja nende täitmiseks vajalikud vahendid (informatsioon) on kooskõlas.

Positiivse ja negatiivse emotsiooni tekkimise faktilise mehhanismi, vastavalt piisavuse või defitsiidi olukorrale, avab emotsioonide bioloogiline teooria. Selle kohaselt käsitatakse emotsiooni kui kohanemisakti, kui olemasoleva tegevuse võrdlemist sellega, kuidas tegevust inimajus ette nähakse.

Emotsiooni tekkimine informatsiooni saamise ja töötlemise protsessis on järgmine. Inimene võtab välismaailmast vastu signaali. Enamasti sisaldub selles käsk mingisuguseks tegevuseks. Erutuvad aju püramiidrakud. Informatsioon analüüsitakse ja vastavatele organitele antakse tegutsemiskäsk. Samaaegselt saab välismaailma signaalist koopia toimeaktseptor, mis kujutab endast inimese tulevase tegevuse planeerimise keskust. Asi on nii, et endiste kogemuste põhjal näeb inimene ette ka antud korral temale langeva mõju ja võimaliku vastutegevuse variandi. Üksik signaal taastab ajus kogu närviseoste kompleksi, assotsiatsioonide süsteemi, mis on välja kujunenud tuhandekordse kordamise teel. Ja kui nüüd see, mis nähakse ette toimeaktseptoris, ei ühti sellega, mis tegelikult toimub, saab indiviid negatiivse elamuse. Kui planeeritu aga ühtib reaalselt aset leidvaga, tekib inimesel positiivne emotsioon.

Nii ühel kui teisel juhul on eri emotsioonidele aluseks informatsiooni hulk, mida inimene kasutab oma tulevikumudeli loomisel. Kui tuleviku ettenägemiseks sellest piisab, on asi korras. Kui aga seda informatsiooni ei omandata, on negatiivne emotsionaalsus halvast enesetundest kuni sügavaima ahastuseni paratamatu. Järelikult on ohtlik planeerida tulemusi, mille tõepärasus on raskelt ennustatav. Olgu see siis vastutusrikas sotsiaalne prognoos või kinnisidee, et armastatud lapsest saab muusikakuulsus, baleriin või suur teadlane. Traagikale, mis üle elatakse, kui inimene ei täida esitatud nõudmisi ja lootusi, juhtis tähelepanu saksa psühholoog F. Hoppe juba käesoleva sajandi 30-ndail aastail.

Siinkohal tekib vajadus osutada ühele emotsiooni toniseerimise mehhanismile, nimelt sellisele, kus halba olukorda positiivse eesmärgi seadmisega pidevalt halvendatakse. See on ühenduses emotsioonide pidurdamisega, täpsemalt — emotsiooni üksikute väljenduskomponentide pidurdamisega (vajadus end ebameeldivas olukorras vaos hoida jne.). Käsitlusse tulevad juhud, kus negatiivset emotsiooni tugevdatakse selle üksikute väljenduskomponentide mahasurumisega. Püüame kirjeldada sel puhul organismis kujunevat olukorda.

Emotsionaalne laeng, tekkinud koorealuste süsteemide tasemel, maandatakse organismi perifeeriasse. See on paratamatu. Viha, mis on integreeritud emotsioonide keskuses, peab vallanduma ja end avaldama. Avalduda võib ta arvutu hulga väljendite kaudu. Sealjuures on need emotsionaalse laengu väljendid (komponendid) eri omadustega. Üks osa neist on koore poolt kontrollitavad, teised mitte. Esimesi saab inimene oma tahtel sisse ja välja lülitada, teised tema tahtele ei allu.

Kontrollile alluvaid komponente pole põrmugi vähe. Nendeks on näiteks käitumine, kõne, miimika. Raevunud inimene raputab rusikaid,

kõneleb hüsteeriliselt, näolihased tõmbuvad pingule. Samuti on aga ette kujutatav ka niisugune vihane inimene, kes kõik nimetatud vihailmingud on maha surunud (liikumatu asend, ükskõikne ilme). Kortikaalsele kontrollile ei allu aga südametegevus, soolte ristlõike muutumine, hormonaalne sfäär, higieritus, pisarate vool. See, et kesknärvisüsteemi vahendusel on ühele emotsiooni perifeerse avaldumise teele pandud tahteline tõke, teine aga jäetud vabaks, ajabki organismi konfliktiseisundisse. Sotsiaalset või psüühilist laadi tõke, mis peatas hüpotaalamuse ja setikulaarformatsiooni tasemel alanud perifeerse tee, viib selleni, et sisekeskkond saab nüüd hoopiski tugevama erutuse, kui oleks saanud siis, kui miimika, käitumine, kõne (nii suuline kui kirjalik) polnuks perifeersel teel pidurdatud. Emotsiooni löögijõud, mis normaalselt on jaotatud kogu organismile, langeb nüüd teravdatult ühele osale — vistseraalsele süsteemile. Arvutused näitavad, et koormus, mis langeb sisekeskkonnale, kui emotsiooni välised väljendusmehhanismid on pidurdatud, on 40—50% võrra suurem tavalisest. Võime väita, et sisekeskkond peab sellises olukorras vastu pidama ülipingele. Niisugusele, milleks senine areng pole teda kohandanud. Selles lõigus esitatule tuleb senisest enam tähelepanu pöörata kas või juba seepärast, et vistseraalse süsteemi tasakaaluseisund, nagu märgib prantsuse psühholoog A. Vallon, on inimese käitumise määrav alus. Probleemi viimasel ajal uurinud füsioloogid on arvamusel, et emotsiooni pidurdus viib emotsiooni toniseerimisele ja üleminekule «stagnatsiooni seisundisse». Sel alusel on üles kerkinud rida probleeme, mida kokkuvõtvalt võime nimetada emotsioonide maandamise probleemiks.

Inimest on vaja säästa hävitavatest negatiivsetest emotsioonidest ja luua temas positiivne emotsionaalsus. See aga eeldab, et kõrge emotsionaalsus tuleb maandada organismi kõiki perifeerseid teid pidi ja mitte ainult sisekeskkonna kaudu. Kui me seda suudame, oleme inimese psüühilise tervise heaks palju teinud. Iseloomustav on ses suhtes psühholoog S. Fesbachi katse. Ta valis kolm gruppi katsealuseid. A-grupi katsealuseid solvati teadlikult ja kohe pärast seda anti neile temaatilise apertseptsiooni test (TAT), mida täites nad said oma tundeid välja elada. B-gruppi solvati samuti, kuid neile TAT-testi ei tehtud ja nad pidid kohe hakkama tegelema muude asjadega. C-grupp solvangu osaliseks ei saanud, ent TAT-testi täitis. Tulemused õigustasid hüpoteesi. Võrreldes omavahel kaht TAT-testi täitnud gruppi, ilmnes, et solvatud avaldasid kujutluspiltides suurt agressiivsust. Samas selgus A- ja B-grupil negatiivne korrelatsioon agressiivsuse määras. Need, kes pärast solvamist täitsid TAT-testi, avaldasid solvaja suhtes vähem vaenulikkust kui need, kes kohe töö kallale asusid.

Seega siis: mida enam oskame leida inimese emotsionaalsele sfäärile väljendusvõimalusi ja loobuda selle jäigast pidurdamisest, seda enam on lootusi tema enesetunde, töötulemuste ja iseloomujoonte parandamiseks. Jäika pidurdust on omapäraselt püüdnud kompenseerida jaapani psühholoogid. Nende eksperimendid tunduvad kohati naeruväärsed, kuid on siiski tulemusi andnud. Näiteks pandi tehase tsehhides välja meistrite portreed, mille pihta tööline võis isegi sülitada. Suhted tööliste ja meistrite vahel olla ometi paranenud. Teisel viisil, ent samal eesmärgil talitavad paljud psühholoogid USA tehastes ja ettevõtetes. Nende

kohustus on tööline ära kuulata — lasta kõnelemisega oma ülepinge maandada.

Saksa psühholoog K. Krüger uuris lapsi ekstreemumgruppide meetodil. Ilmnes, et lastel, kes ei leia oma minale avaldamisvõimalusi (nende tegevus lõpetatakse sageli karistamisega, vanemad räägivad nendega vähe jne.), areneb ükskõiksus, depressiivsus, närvilikkus, agressiivsus. Lastel, kes saavad oma mina avada, täheldati aktiivsust, optimismi, elavust, asjalikkust, teadlikumat ellusuhtumist, rahulikkust. Seega on püsivamal emotsionaalsel seisundil — kas siis valdavalt positiivsel või valdavalt negatiivsel — oluline tähtsus iseloomuomaduste ja kogu isiksuse struktuuri kujunemises.

Süsteem, mis ei võimalda ülearuse pinge maandamist, kutsub esile korduvaid tulekahjusid tundeelus. Pinge saavutab maksimaalse astme, leiab aset agressioon, tulekahju, mille käigus palju hävib. Hingelise kriisi olukorras ollakse valmis kas või iseend hävitama. Kogu reageerimine toimub põhimõttel, mida kirjeldas L. Backer — autonoomsed närvisüsteemid prevaleerivad kesknärvisüsteemi üle. Kui tunnete tulekahju jõuga summutatakse ega leita kanaleid paratamatult tekkiva uue pinge maandamiseks, kordub mõne aja pärast seesama. Seda nii indiviidi, väikese kui ka suure grupi tasandil. Jõutakse aga tõeni, et maandatud süsteem on ohutu (elektrikud on juba selleni jõudnud!), ollakse jõutud suure väärtusega tõeni. Selle eesmärgi praktiline saavutamine eeldab laialdast sotsiaalset psühhoteraapiat.

EMOTSIOONID JA KUNST

Sotsiaalse psühhoteraapia mõjusamaid vorme on kunst, nii otsese loometegevuse kui ka kunstiloomingu vastuvõtmise (kaasaloomise) kujul. Kunst on saatnud inimkonda tema tekkimisest alates, ta on ühiskondliku teadvuse unikaalne, muu poolt asendamatu vorm. Meie teema seisukohast on oluline rõhutada, et kunsti igipõliseks funktsiooniks on olnud positiivse emotsionaalsuse äratamine ja hoidmine. Kui mis tahes kunstiteos ei mõjuta inimese tundemaailma, pole ta kunstiteosena põhimõtteliselt vaadeldav. Teadmiste hulk, mida kunst pakub, ei ole kuigi määrav. Isegi asjaolu, et mõned kunstiliigid ja žanrid oluliselt apelleerivad vastuvõtja intellektile, ei otsusta asja. Ka intellektuaalne luule on ikkagi luule, mis intellektuaalseid regioone aktiveerides püüab emotsioone äratada ja neid mõjustada. Sügav teadvus, nagu eespool osutasime, ei vaja emotsioone ja isegi eitab neid. Kunsti vastuvõtmisel tekiavad erilised, esteetilised emotsioonid, mis loovad inimeses positiivse enesetunde. Nende tundmuste erakordset väärtust rõhutas omal ajal Belinski, pidades neid headuse ja kõlbluse eeskujuks.

Esteetiline tundmus ei ole spetsialiseeritud tundmus, mille väljenduseks võiksime pidada nälga, auahnust, viha. Esteetiline tundmus on neist täiuslikum eelkõige seepärast, et sellest on välistatud omakasupüüdlikkus. Antud asjaolule on vaja pöörata erakordset tähelepanu. Ta laseb inimesel esteetilise tunnetuse protsessis unustada oma kired ja kultiveerida iseloomus neid jooni, mida vajab tulevane ühiskond. Esteetiline tundmus on seejuures ülimalt ergas ja individuaalselt kordumatu.

Isegi ühe ja sellesama kunstiteose poolt tekitatud elamus pole ühel ja selsamal indiviidil kunagi identne. Iga uus tajuprotsess vallandab uusi elamusvarjundeid. A. H. Tammsaare «Tõde ja õigus» võib kolmandal lugemisel panna meid sisemiselt hoopiski erinevalt helisema kui esmakordsel lugemisel.

Sealjuures haarab esteetiline elamus oma kulgemise intensiivsusega tajua subjekti sedavõrd kaasa, et muudab ta kujuteldavate sündmuste kaasosaliseks. Vaatesaalis istuv teatri- või kinokülastaja elab üle samu tundmusi mis näitleja. Raamatu lugemisel ununeb aeg. Me võtame osa paljude indiviidide, paljude rahvaste, kogu inimkonna saatusest. Rõõmsa meeleolu, tormilise vaimustuse, helguse, nukruse või protestiga me salvestame oma emotsionaalsesse mällu erilise otsiva kompleksi nende olukordade ja seisundite suhtes, mida lugesime, nägime, kuulsime. Ja kui me ka tulevikus ei tea, kuidas neis olukordades käituda, on edu optimaalset varianti kindlustav emotsionaalsus meis olemas. Tuleb märkida, et emotsionaalne mälu, olles küll konservatiivsem, on samas palju töökindlam, säilitavam. Seega võiksime öelda, et emotsioonide loomisega muutub kunst universaalseks, sotsiaalse progressi kindlustajaks. Kunstielamuste väärtus on teadmistega kõrvu, mitte aga neist taga. Määramatuse situatsiooni kasvamisega tõuseb kunsti roll aga veelgi. Ilma selleta torpedeerivad määramatuse karid arengut ikka ja rohkem.

Sealjuures nõuab tänases sotsiaalkontekstis spetsiaalset rõhutamist veel üks kunsti aspekt seoses emotsioonidega. Nimelt on nüüdisaeg püüdnud normeerida inimese käitumist ja suhtlemist legaalseste käibeseaduste ja eetika normidega. Aksiooni tasemel on saanud seaduseks tagasihoidlikkus, taltsutatatus, vähene emotsionaalne väljendatus — see, et me ei pruugiks suud liiga valjusti, liiga palju ja liiga valimata sõnadega, ei vehiks kätega, ei teeks grimasse ega kirjutaks häbematusi. Sisuliselt on aga asi nii, et põhjused, mis neid mootorika avaldusi tingivad, on püsima jäänud, isegi kasvanud, kuid väljendusvabadust on kitsendatud. Kortikaalse kontrolli vahendid sekkuvad meie tegevusse range järjekindlusega või iseenda somaatiliste kahjustuste hinnaga.

Tekib väga tõsine vajadus leida kompensatoorseid tegevusi. Ja nimelt selliseid, kus need mootorika avaldused poleks sotsiaalselt keelatud, vaid õigustatud, kooskõlas eetika ja käibenormidega. Teisiti öeldes, kompenpeeriksid taatele alluvate kanalite puuduliku koormise. Ja just ses mõttes on kunst unikaalne vahend emotsionaalse maanduse tagamiseks. Näitleja jookseb laval, vehib kätega, teeb grimasse, karjub, ja kõik peavad sellist käitumist seaduspäraseks, sotsiaalselt õigustatuks. Vaataja jäljendab teda. Füsioloogilised protsessid, mis toimuvad laval kangelas, leiavad, ehk küll tagasihoidlikumalt, kuid vaatajate suure arvu tõttu sajakordstatult aset saalis. Inimene jäljendab, sest jäljendamine on talle ääretult ökonoomne ja töökindel vahend edu tagamiseks. Ta teeb seda alati, kui selleks on võimalus. Inimene on põhiloomult konformist, jäljendamiseta häviks mitte ainult inimestevaheline koostöö, vaid ka liikise. Ja nii rakendavad kunstid suures ulatuses alakoormatud mootorika tegevusse — vähetähtis pole siin ka tegelemine kujutava kunsti või kirjandusega kui loometööga või lihtsalt osasaamine kunstiloomingust. Naer, mida iirlane Sean O'Casey nimetab «inimese rõõmsaks deklaratsiooniks, et elu tasub elada», vallandub meis kokkupuutel satiiri,

komöödia, karikatuuriga. Me naerame ja vabaneme pingest. Ja peamine, meil on õigus naerda, meil on põhjust naerda. Me reageering keskkonnale on adekvaatne. Me halvame mitteadekvaatsuse sündroomi kui haigusena levima hakkava nähu. Ja mida sügavam on kunstielamus, seda tõhusamat toimet võime eeldada.

Ilukirjanduse vallas leiame öeldule kirjelduse ja kinnituse R. Roland'i suurromaani «Jean Christophe» V raamatust («Laat väljakul»). Peategelane naaseb Pariisi oma viletsasse elamusse puruväsinuna, näljasena, tunnustust leidmata. Ta ihu hõõgub peast jalgadeni nagu palavikus, teravad ahastushood läbivad teda otsekui noahoobid. «Keset ööd ärkas ta, haaratuna julmast meeleheitest, et ta peaaegu mõirgama oleks hakanud, ta toppis linad suhu, et keegi teda ei kuuleks; ta tundis end hulluks minevat.»

Sellises äärmuslikus emotsionaalses seisundis tõuseb Christophe ja võtab kohvrast vanaisa piibli. Ta avab selle ja satub lugema sünget lõiku, mis kirjeldab Hiibi ahastust Jumala vastu. Aeg-ajalt kordab Christophe Hiibi sõnu: «Kui Jumal mu tapab, ka siis ei väsi ma tema peale lootmast...»

Kirjanik veenab, et see ääretu kurbus tegi õnnetule palju head: «Temas elustus vanast raamatust kerkiv karm hingus: Siinai, avara üksinduse ja võimsa mere tuul pühkis ära miasmid. Christophe'i palavik langes. Rahulikumalt heitis ta uuesti pikali ja magas ühtejärke hommikuni... Julgusetus oli kadunud, temasse polnud jäänud midagi peale mehise nukruse.»

Kunstiteoste sellise rolli uurimine on viinud eriteraapiate kujunemiseni. Üks nendest on biblioteraapia — teadus sellest, kuidas kirjandusteoste abil ravida haiget. (Võimalik on samuti muusika- ning kujutava kunsti teraapia.) Arst annab haigele lugeda teoseid, sagedamini valitud lõike teostest. Kord tuleb kasuks vaikselt, kord valjult lugemine või siis kirjandusteoste kuulamine heas ettekandes. Eesmärgiks on maandada kahjulik ülepinge, tasakaalustada närvisüsteem.

Milline võimalik psühhoteraapiline mehhanism sellistel juhtudel käivitub? Võimalusi on mitmeid, nende seas küllaltki vastuolulisi. Kirjeldame mõnda. Nagu teame, on inimese näolihastel mitu tuhat eri asendit. Seejuures on välja selgitatud, et lihaste eri asend innerveerib emotsioonide tsentrumis hüpotaalamuses eri keskusi, mis tekitavad inimeses kas positiivseid või negatiivseid emotsioone. Nende keskuste vahel on kahepoolsed seosed. Ühe sisselülitamine viib automaatselt teise väljalülitamisele. Humoristliku pala lugemisel asetuvad näolihased ümber — kurbuse ilme asendub naeratuse, rõõmu ja rahulolu ilmega, mis nüüd innerveerib rõõmsameelsuse keskusi hüpotaalamuses, lülitades automaatselt välja negatiivse elamuse. Tegelikult pole see ainuke mehhanism, mille kaudu kunstiteos võib mõjuda kui psühhoteraapiline ravi.

Sisemonoloogi lugemisel kaasneb aktiivne tegevus kõnekeskustes. Psühholoogist arsti poolt soovitatud teos avab kõnelis-motoorse **kanali**, mille kaudu ülepinge maandub. Aga on ka võimalik, et teatud olukorras kunst käivitab emotsioonide puhul sageli vaadeldava pendelmehhanismi, viib äärmusse negatiivse emotsionaalse seisundi, väsitab seda juhtiva keskuse, see läheb pidurdusse ja avab nii vastassuuna. Igal pool

valitseb seadus, et kui pendel on liikunud ühte äärmuslikku suunda, siis nõuab see vastassuunalist kompensatsiooni.

On teada juht, kus kassil ärritati negatiivsete emotsioonide neuron-süsteeme. Loom läks raevu. Mõne aja pärast raev möödus. Loom muutus erakordselt sõbralikuks. Viimasel ajal on mainitud põhimõtteid raken-datud isegi arstiteaduses. Saksa meedikud on kasutanud unetuse «para-doksaalset» ravi. Haigele antakse uinuti asemel ergutavat ravimit. Tule-mused on head ja küllaltki põhjendatavad: pendlit «uni — ärkvelolek» kallutatakse ärkveloleku poole ja see annab iseendast hälbe une suunda. Mingi taoline mehhanismi käivitus on reaalne ka Jean Christophe'i juh-tumi puhul. Traagiline siseseisund ühendati veelgi traagilisema kirjel-dusega piiblist. Pinge saavutas äärmuse, ja tulemuseks oli pendli kalle vastassuunda — lahendus. Ses plaanis on elus küllaltki paradoksaalseid ilminguid. Kestev heaolu võib inimest mitte vähem väsitada kui suured raskused. On vaja anda koormis organismi neile süsteemidele, mis juhi-vad teda hädas ja õnnetustes. Kunst võimaldab seda reaalsete traagiliste tagajärgedeta. Ta aitab lõpule viia pendli üht, negatiivset tsüklit ja val-mistab inimest ette tõeliseks rõõmuks. *De facto* on võimaldatud puhkust neile süsteemidele, mis juhivad elu rahu, tasakaaluolukorras, rõõmus. See on võib-olla kunsti kullafond inimese psühhoteraapias.

Lõpuks: iga kunstiteos rikastab inimese kujutluste maailma. Mida rik-kam on aga meie fantaasiamaailm, seda suurem on võimalus oma viha, kurbust, isegi kadedust ja kiivust fantaasias välja elada ning nende puudujääki sel viisil kompenseerida.

On selgunud, et inimesed valivad teatud emotsionaalses seisundis just teatud teoseid. Ja just see teatud teos mõjub vastava seisundi puhul hästi. Teatud kunstilaadi nõuavad eri ajastud, millele on üldtunnuslik mingi kindel emotsionaalne pinge: selle maandamist nõuavad laiemad hulgad. Isikukultuse perioodi reministsentsid nõudsid eelnenu eitamist uue leidmise kaudu. Nii oli võimalik tühjendada kuhjunud pingest, tasa-kaalustada süsteemi «inimene — ühiskond».

Ühiskonna edasi arenedes suureneb aina informatsiooni hulk ja selle paratamatu kaaslane entroopia, samuti kasvab ka negatiivne emotsio-naalsus, mis nõuab maandamist. Koos sellega peab kasvama kunsti osa, mis tasakaalustab võnkuvat süsteemi. Kunsti üks funktsioone on korras-tada inimeste pingega ülekuhjunud hingeelu. Tema missiooni edu sõltub ajastu sotsiaalsete pingete tajumisest ja oskusest seda kunstikeeles väljendada. Halb teos, kus õigustatakse õigustamatut, pigem võimendab pinget. H. Kiige «Tondiöömaja», kui käepärasemat näidet valida, esines sotsiaalteraapilises rollis, maandades selle ülepinge, mis oli settinud mineviku olukordades. Need asjaolud tohiksid osutada psühholoogia tundmise suurele ja kasvavale vajadusele nüüd ja veel enam edaspidi.

Jaan Kaplinski

MOOD JA ILM, AEG JA LUULE

On väidetud, et pop-kunstil (või õigemini teda meenutavatel vooludel) ei saa Eestis olla seda sisu ja tähendust, mis tal on oma tekkemaal, ennekõike USA-s. Sest pop-kunst on vist selgemini kui enamik teisi kunstivoolusid majandussüsteemi, kapitalistliku tootmise laps. Mõtleme sellele, et USA-s on valitsev ideoloogia asetanud inimese otsekui minigisse tohutusse kaleidoskoopi, ilusate, moodsate, ihaldusväärsete värviliste kildude keskele, mille ilu, moodsust ja ihaldusväärset talle minutist minutisse, tunnist tundi jutlustab tuhandesuine jumalus Reklaam. Kaleidoskoop pöörleb, inimesed pöörlevad kaasa, vähe jääb aega ja huvi kõige jaoks, mis toimub väljaspool tarbimise-reklaami virvendust. Sellel valitseva pinnalisuse pinnal tulekski vist tõlgitseda pop-kunsti, mille üks taotlusi on lõhkuda kaleidoskoop, töötada reklaamile vastu, näidata pettekujude keeriskelu tagant karedat tegelikkust.

Niisugune on pop-kunst Läänes, niisugune ei saa ta olla meil. Ja võib tõdeda, et nagu mõni muugi vool ja taotlus, on pop-kunst Eestis lihtsalt mood. Ta ei sünni loomulikult viisil olude ja taotluste pinnal, vaid kandub siia mujalt. Põhjus aga, miks ta siia jõudis ja järgijaid leidis, on see, et oleme tublisti moejüngrid: meile on väga oluline teha hästi-kurjasti järele, mis kuskil «keskustes» ette tehtud. Ent tunnistades «keskuste» olemasolu Pariisis, New Yorgis või mujal, tunnistame oma alamust, seda, et oleme teisejärgulised, matkivad kunstnikud, heliloojad, kirjanikud...

Sellest ei oleks mõtet nii pikalt kirjutada, kui see ei illustreeriks tõde, millest tihti mööda vaatame. Nimelt et stiilid, kunsti- ja kirjandusvoolud, väljendusviisid on oma aja ja koha lapsed, tähendavad mujal sootuks muud. Nagu on iseasjad datlipalm kuskil Araabia oasis ja Tartu Riikliku Ülikooli botaanikaaias.

Üks mõisteid, mida luuleloos küllalt kasutame, on «modernism». Sõna ajalugu on segane, üks lähtekoht on aga kindlasti Rimbaud' fraas «tuleb olla täiesti kaasaegne» (*Il faut être absolument moderne*). «Moodsate väljendusvahendite» taotlusega selle algmõttel oluliselt tegemist ei ole. Moodsaks (modernseks) nimetame Rimbaud' fraasile mõeldes tavaliselt luulet, mis on vaba teatavaist kitsendustest, nii et kujundi väljenduspool, võrdluspind, see, millega midagi võrreldakse, saab autonoomseks ja avardub määratult (kuigi me ei pääse ka ütlemast, mis see midagi on). Prantsuse moodne luule on moodne vastureaktsioonina klassitsismile. Klassitsism taandas luule retoorikaks ja tema jäikusest ei suutnud lahti rabelda esimese põlve romantikud Victor Hugo, Alfred de Musset, Alphonse de Lamartine ega teinegi põlvkond, kui loeme sinna näiteks Théodore de Banville'i ja poolenisti isegi Charles Baudelaire'i.

JAAAN KAPLINSKI

Prantslased on kord isegi väitnud, et olevat imeasi, missugusest hiireaugust Baudelaire kõige tiibadega läbi pugeda suutis.

Traditsioon oli nii ränk, et sellega on prantsuse luule heidelnud pea-aegu tänini. Prantsuse luule kodifitseeriti klassitsistide poolt sedavõrd põhjalikult, et aja edenedes muutus luuleilm ikka enam omaette retoo-riliseks õhulossiks ja prantsuse vaimuinimestele nii palju ängistust toonud XIX sajandil pidi see lõhe nende mõlema, luule ja elu vahel olema eriti valus. Pole juhus, et klassitsismivastased reaktsioonid vallandusid erilise jõuga pärast revolutsiooniliikumiste allasurumist: Bourbonide restauratsioon on esiromantikute ämmaemand, Baudelaire'i ei saa mõista 1848. aasta ja Napoléon Väikeseta, Rimbaud' nõiaanne lõkatas pärast Kommuuni kägistamist.

Mida see tähendab meile siin Eestis? Kõigepealt vast seda, et prantsuse modernism ja see, mida meie omas luules modernismiks nimetame, on eri asjad juba ajaloolise ja kultuuriloolise tausta tõttu. Et ma ei taha laskuda lausa kirjanduslukku, jätame mängust välja inglise, saksa ja teiste maade uue luule, kus igal pool sisaldub prantsuse luulega analoogilisi, vahel otse selle mõjul sündinud murrujoni. (Ja nagu ajaloos, on luulelooski omad vastuoksused. Väga erinevas eesti ja prantsuse romantismis hakkab selguma suuremaid sarnasjoni, kui vaid neisse süveneme.)

Missugune oli meie luule üldpilt sajandivahetuseks?

Regivärs oli surnud, vähemalt elava luulena ja nende jaoks, kes seda luulet tegid. Surnud olid Koidula, Kreutzwald, Veske, kes saksa järelromantika keele ja meele meile olid toonud, andes oma töö õnnestumise-ga järgmistele värsistajatele valmisvormid kätte. Järgnes see, millest parima pildi annab Auguste Kaarna koostatud esindusantoloogia «Eesti luuleilm». Eesti luuleilma kokkuvõtja on taotlenud koondada raamatusse, mis ilmus selsamal 1913. aastal, kui lõppes vallavaese Juhan Liivi agoonia, «enamisti kõik paremad algupäralised luuletööd...». (Juhan Liivilt on seal tosin luuletust, kaugelt vähem kui näiteks Andres Alverilt, Elise Aunalt või Ed. L. Wöhrmannilt.)

«Eesti luuleilm» näitab, kui kiiresti kulus läbi ja mandus Kreutzwaldi—Koidula Saksast kohaldatud luulelaad. Eesti luuleilm oli kohutavalt ahas, ühel pool pigistavad riimid, teisel kujutluste piiratus. Polnud Malherbe'i või Boileau'd, kes andnuksid reeglid, ja ometi olid reeglid varjatult olemas, kõik järgisid neid. Ärkamisaja pärapoeesia tiirleb nagu orav saksa *lied'*ilt laenatud rattas, saamata sealt enam välja. Kas kirjutajate andetus? Vaevalt ainult seda. Küllap on süüdi nii eeskuju ise kui eeskuju võtja ja ajavaim, mis oli tõstnud saksa luule muude saksuste kõrval kadestatavaks etaloniks, millega maarahvas mõötis oma mahajäämusest või järelejõudmist maailma parimatele näidistele. Ja üks kurve-maid tõiku on, et tahes-tahtmata jäljendades just saksa kodust (kui mitte öelda kolkalikku) lüürikat, mille taust on omalt poolt saksa rahvalaul, seisab Eesti sajandivahetuse luuleilm eemal aja hädadest ja tõdest. Võime kogeda, et ka noorukeses eesti luules leidub midagi klas-sitsismisüandroomi taolist, mille prantsuse kujust eespool juttu oli.

Meenutame veel kord: Prantsusmaal vastandus modernism klassitsis-mile kaasaegsusena. Kui analoogiat meile laiendada, jääb minu meelest üle vaid lugeda esimeseks modernistiks eesti luules Alatskivi vallavaene

Juhan Liiv. Võrdlusi edasi võrreldes mööngem, et võrreldavad on ka isikud. Narkomaan Baudelaire, meeltesegadust (*dérèglement de tous les sens*) kuulutav hulkur Rimbaud, meie hull vallavaene... Ülitundlikkuse kokkupõrge sajandivahetuse jälgi tõelusega löi neisse inimestesse nood ravimatud haavad. Ent neil jätkus visadust või viha kas või end tükkideks rebides minna läbi hiireaugu, kust teised välja ei pääsenud. Usun, et näiteks Baudelaire'i, Rimbaud' ja Liivi kujundistiku võrdlus annaks mõndagi tolle aja ilma ja inimeste mõistmiseks. Esimese analoogia turgatab meelde Baudelaire'i luuletus laevatekil abitult paterdavast laulikust-albatrossist ja Liivi kujutus oma luule haige tiivaga linnust.

Kui Rimbaud' anne löi lõkkele Pariisi Kommuuni ja selle hävitamist läbi elades, siis sajandivahetuse Eesti elas läbi ärkamisaja majandus- ja kultuuritõusule järgnenud reaktsiooni: suured unistused ja püüded olid luhtunud, asemele oli tulnud venestussurve ja väiklane intrigeerimine. Midagi paremat oli nähtud, aimatud, midagi paremat oleks lubanud terve mõistus, ent ees oli pimedus ja nõmedus: Balti erikorra jäänused, tsaaribürokraatia halastamatu vaimutus. See oli Juhan Liivi kasvupind. See oli aeg, kus tõeliselt sai heliseda vaid mõrane kell, sest puhas hõbehääleke olnuks võlts.

Eks see ole olemise
väetisuse tunnistaja!
Oh, maailm on õrnalt koos,
palju haiget ajaloos!

Meil on siiski tavaks nimetada modernseks «moodsat luulet». Umbes nii, nagu moodne on see kleit, mis vastab Pariisi suunitletud moele, on «moodne luule» niisugune, mida tehakse «keskustes». See eeldab kindlat kultuurilist maailmapilti: on keskus (või paar keskust) ja sellest kontsentriselt kauguvad ääremaad või provintsid või kuidas neid nimetada. Keskus loob otsekui uusi põhimõtteid, uusi aksiomaatikaid, üldreegleid, ääremaad peavad need omaks võtma, muidu ei saa neid lugeda kultuurseteks.

Meie XIX sajand andis maarahva parematele poegadele esialgu kultuurimaailma, kus keskuseks oli saks oma laulu, luule, keele ja eluladiga, ääremaaks küla ja mats, kes ärksamini või loiumalt keskust matkis. Tõestamiseks, et meiegi oleme rahvas, lõime oma eepose, oma laulupeod, oma koorilaulud, oma lustmängud ja neid luues unustasime oma rahvalaulud. Ent esimene omakultuuri-idüll oli üürike. Ühelt poolt õonestas selle juuretuks karm tõelus — majanduslised ja poliitilised olud, teiselt poolt hakati tasapisi taipama, et ka kultura-ilmas saksa keel ja meel mitte ainumad ei ole. Palju uut saadi Vene kaudu, kust meile Pobedonostsevi pühitsetud uhteveega ka laps kaela valati. Siis avastasid nooremad mehed, et on olemas Prantsuse, Soome, Inglise ja Itaalia ning et Saksaski pole kõige ausam see, mida kadakad aus peavad. Noored eestlased avastasid Euroopa. Nende loosungit «Olgem eestlased, aga saagem ka eurooplasteks» annab mitmeti tõlgendada nagu kõiki loosungeid. Oieti on selles loosungis juba varjul Euroopasse pürgimise kaksipidistus.

Inimesele on loomupärane, et ta ei tõmba oma kultuuriilmale, sellele, mis teda huvitab ja mis talle oluline tundub, piire ette, vaid piirid kujunevad ise, need seab inimeste ja informatsiooni liikumise ulatus. Postitõlla ajal olid kultuuripiirid ahtamad kui raudteede, kapitali ekspordi ja kõigi maade proletaarlaste ühinemise ajal. Veidi hilinenult liitus Lääne-Euroopaga Ida-Euroopa. Niisugune kultuurilise vaatepiiri laiendamine pidi kaasa tooma ka suure väärtuste ümberhindamise. Munamägi ei olnud äkki enam pilve piir, Schiller suurim luuletaja, saksa keel hari-duse võrdkuju ja mis kõik veel.

Luule on ühelt poolt kunstkäsitöö, teiselt poolt midagi, mis raskel ajal aitab inimesel elada. Kunstkäsitööle on oluline õppida kõikjalt, kust õppida annab. Ega käsitöölised muiste ilmaaegu rännanud, ega ilmaaegu tulnud suurte meistrite juurde ametit õppima kaugelt ja lähedalt. Ja loomulik on ka, et suurte prantslaste ja teiste juurde õppima mindi ja neilt mõndagi õpiti. Käsitöö õppija aga hakkab peale õpipoisina. Seda ei tohi unustada.

Kui kuulutame, et tahame eurooplasteks saada, ja seda ka teostama asume, tuleb koos euroopa töövõtete ja muu ametitarkusega üle võtta ka euroopa mõõdupuud. Sest kui läheme Pariisi rätsepaks õppima, hinnatakse meie rätsepakunsti Pariisi taseme järgi. Hõlpus on muidugi rätsepal Pariisis omandatud nipet-näpet oma külas maailma parimate näidiste vääriliseks kiita. Eks prantsuse sellid ole kaugemal maadel küllalt meistrit mänginud. Aga võttes omaks usu, et kui meie lääneorien-tatsioonlaste looming Lääne mõõdupuude järgi kärbsesepa mõõtu on, siis meile käib see suure linna pähe, petame ainult ennast. Tahame pääseda provintslusest, tõusta rahvusvahelisele tasemele, kuid samal ajal kaldume rahvusvahelise taseme asemel leppima kõigega, millel rahvusvahelist lihvi man. Õeldu kehtib ärkamisaja suurkujude kohta sama-palju kui nooreestlaste ja järgmiste põlvede kohta. Koidula oli saksa luulelaadi tooja eesti keelde. Ju siis tuleb teda ka mõõta saksa luule taustal. Isegi kui me ei loe seda mõõtu ainsaks ja peamiseks, vältida seda ei saa. Sama kehtib «Kalevipoja» puhul: tahtsime seda eepost rahvusvahelisel foorumil meid esindama, nüüd pole võimalust taanduda ja kuulutada see ainult kohaliku tähtsusega kultuurisündmuseks.

See on modernismi teine sisu meil: oma luule (laiemalt ka muude loomingualade) kujundamine parimate Euroopa näidiste järgi. Sajandi-vahetusel tähendas see suurt silmaringi laiendamist ja orientatsiooni muutmist. Ja kurb ning kummaline küll: osutus, et oleme saksa laulu-kestega nii harjunud, et igasugune eemaldumine neist tundub eemaldumisenähtena sest õigest, häast, rahvalikust ja rahvuslisest eesti luulest. Noor-eestiaegsed kokkupõrked edu- ja tagameelsete vahel näitasid, et oleme lõplikult võõrdunud vana rahvalaulu laiema aksiomaatikast. Rahvale, kes sajand varem laulis

taevas tantsib, maa müriseb,
kuu lööb kulda sõrmuksida,
vikerkaart lööb viiulida,
tähed mängvad täringida,

tuleb Suitsu «Värisevate haabade all» tõlgendada impressionismuse-na. Süмптоomaatiline on, et populaarseks saanud luuletused ja laulutekstid

on *lied*'i ja koraali värsimöödus tänini, eestlane võtab luulet vastu nelikutes ja riimides, «Värisevate haabade all» jääb võõraks, «Kerkokell» saab omaseks. See on üks tahke eesti kultuuri mitmeksmurdumise, milleks sajandivahetusel aeg küps oli, mille Noor-Eesti teostas ning mida järgmised koolkonnad ja liikumised süvendasid.

Kas see on hea või halb? Vaevalt küll keegi meil on pooldanud nii elitaarset ideaali, et ütleks: hea. Asja on hinnatud kahelt poolt. Ühelt poolt on nooreestlaste kultuuripürgimusi kui sedasama elitaarsust hukka mõistetud, teiselt poolt on avaldatud lootust, et üldine kultuuri-tõus selle, mis alul vähesteni ulatus, kord paljudele niisama koduseks teeb kui «Vändra metsas» või «Kerkokella». Esimene seisukoht on surmale suikunud, teine ootab ikka teostamist. Sest paraku ei ole üldsuse luulemaitse ja luulehuvi ärkamisaja nelikutest päriselt üle saanud.

Selge on, et sajandivahetusel oli kultuuripiiride laienemise vältimatus liiga ilmne, et seda tervitada või hurjutada. See oli aga noorele ja väikesele Eesti uuskultuurile (olgu see näiteks kirjalikku, koolist, kirikust ja linnast läbikäinud kultuuri vanale, põlisele maakultuurile vastandav termin) väga ränk üle elada: nagu lapsele sünn ema soojast, pehmest üsast, kaalutusest siia jahedasse ja karedasse maailma, nagu tõdemus, et maailm on suur ja lai ja isa-ema pole igal pool kaitsmas-hoidmas. Eesti kultuuri ja luule sünnitrauma annab end tunda tänini. Loogika aga nõuab alustatud joonte edasitõmbamist. Kui juba astusime osaliseks rahvusvahelisse kultuuri, tuleb seda silmas pidada igal pool, nii kodus kirjutuslaua taga kui kultuurimajas värsse lugedes. Kuulamas ja hindamas on peale omaste ka kaugemad ja erapooletumad silmad.

Võib-olla tunneme seda kahestumisena, tunneme, et ei oska niiviisi suure maailma ees olla ja luua. Siis ühed meist arvavad ja peaaegu kuulutavadki, et peame ikka olema kodusemad, tegelema oma asjadega, kirjutama oma inimestele, olema meie ise, et vahepeal on liialdatud võõraste eeskujude otsimisega, irdunud rahvast ja rahvalikkusest. Teised jälle tunnevad ahvistust, sest omakultuur näib sulguvat külakultuurimajaks, kus kõik on omad poisid, kus kõigele plaksutatakse ja kus keegi ei vaevu tegelema suure maailma suurte murede ja tõdedega.

Mõlemal on omajagu õigus. Tõsi on, et kardame kõrgeid rahvusvahelisi mõõdupuid oma kultuuri hindamisel rakendada — liiga palju jääks alamõõduliseks. Teisalt on selge, et meie põhisiht ei saa olla ainult teiste matkimine. Peame olema ka ise midagi, et teiste ees midagi olla. See kaksus on peamine probleem. Luules tähendab see: kuidas olla subjektiivne, rahvuslik ja samal ajal objektiivne, rahvusvaheline, internatsionaalne.

Ja moodsus? Moodsus on kaasaegsus, kaasaegsus on elulisuse, elava vaimu kaasnähtus. Ei ole mingit põhjust ega vajadust olla moodne. Kui läheme otsima «kaasaegseid väljendusvahendeid», kui nimetame kaasaegseks, modernseks seda, mis parajasti moes on, siis on kahtlane, kas meil üldse on, mida väljendada. Ja mis sel juhul vahenditega peale hakata? Nõnda et kui asume sellele teele, jääme õpipoisteks. Meister teeb teisiti: ta teab kõiki töövõtteid, kõiki olemasolevaid väljendusvahendeid ja valib nende seast oma tarbeks paraja nagu õiges mõodus puuri või viili. Arusaamatuks jääb siis, miks luule moodsusest ja mood-

sast luulest üldse nii palju räägitakse. Kas tõesti on olemas mingi vanast luulest nii radikaalselt erinev moodne luule?

Eespool vastandasime prantsuse näiteil klassitsismi modernismile. Osutasime ka meie sajandivahetuse luuleilma sumbumisele ja tardumisele minevikukaanonites ja -moodides. Kas ei too iga moe järgimine kaasa järgija iganemise koos moega? Kas ei ole siin põhjusi, miks kirjandus- ja kunstimoed on hakanud vahelduma lausa rõivamoodidena? Ja kui moe kandja on tühine, on's üldse oluline, kas tema mood on uus või vana? Omal ajal aitasid võõrad eeskujud võidelda vana ja vindunud luulelaadiga, valitseva vana moega. Kas aga neil aegadel, kus oleme mitmel alal võõraste ühepäevamoodide austajaiks saanud, ei ole kaas-aegsus just vastuhakk neile, kas modernism meie luules ei või olla vastuhakk moodsusele, oma põlispärandi taasavastamine? Meie tõeline modernism peaks nüüd tähendama modernismivastasust, loobumist modernismist tavapärasest mõttes!

Modernistid, kellest rääkisime — Baudelaire, Rimbaud, Liiv — olid inimesed, kelles tõeluse ja väljenduse potentsiaalide vahe sünnitas sädeleva lahenduse. Vana ühekülgse luulega harjunuile näis, et maailm, mida need inimesed kujutlesid, milles nad elasid, on purustatud, kord on asendunud kaosega, tavaline tavatuga, loomulik veidra ja koletuga. See on modernismi hinnang vanamoodsalt seisukohalt. Ja see seisukoht on ülitavaline nii meil kui mujal. Läänes illustreerib vaatenurka, et moodne luule on midagi võigast, peaaegu loomuvastast ja enneolematut, Šveitsi kirjandusprofessori Hugo Friedrichi küllalt populaarne raamat «Moodsa luule struktuurist». Seda lugedes ei vabane tundest, et autori lähenemisviisis on midagi päris viltu, millelegi vaadatakse valest otsast.

Kas pole lahendus lihtsalt selles, et ebaloomulik, veider ja koletu pole mitte modernism, vaid tardumus — tardumus oleks aga Prantsusmaal klassitsism, meil ärkamisaja moondunud järelvirvendused, mis elavad meie massikultuuris edasi «rahvaliku lauluna», Mustamäe valssidena, terve selle šlaagriputusena, mida meile iga päev ja iga tund kaela kallatakse ja millest kostab läbi tunaste *lied'*ide tuttav leierdus. Modernism aga on katse anda luulele tagasi tema tõsidus, ühendada luule ja tõelus, kõnelda täiel häälel olulistest asjadest. Modernism on üldisema aksiomaatika esitamine. Seda võib teha ka üsna loogiliselt ja asjalikult, osutades sellele, et nii klassitsistlik ja ka romantiliseks-uusromantiliseks nimetatud luulekäsitlus on kohutavalt kitsas ja kolkalik. Seda võib teha mässuliselt ja aforistlikult nagu Rimbaud oma kuulsais «närijakirjades». Tulemus on ikka või vähemalt peaks olema üks: liikumine lähtekohtade poole, millest lihtsalt ja loomulikult tulenevad vanad ja uued luulelaadid. Vabanemine endisest ahtusest toob tunnetuse, et varem kehtinud luulereeglid, varem ainsaks peetud luuleilm on vaid erijuhtum, üks võimalustest, millest ühelgi pole ainuvalitsemisõigust. Seda ei ole nelikutel, riimil, silprõhulisel ega kvantiteerival värsil, uusromantikal, sümbolismil, arbujalikul usklassitsismil (kui nii võib öelda) ega praegu tekkinud pop-luulel. Kord ehk suudame anda mingi luulevõimaluste Mendelejevi tabeli. Jaak Põldmäe doktoritööd võib ju võtta sammuna selle poole vormivallas: saame otsustada, mis mõõdud eesti luules võimalikud on ja paremini sobivad. Sest keel annab omad või-

malused ja kitsendused, mistõttu iga rahva luulel on oma eriaksiomaatika.

Võimaluste võimalikkuse tõdemine loob suure vabaduse tunde. Ja tähendab ohtusidki. Kas näeme kõiki võimalusi, kas saame neid oma aksiomaatikast ise eeskujudeta tuletada? Täni ei ole saanud. Küllap sellepärast, et aksiomaatika, luulevõimaluste teooria, on alles selgelt ja täpselt sõnastamata, on olemas vaid luule endana, kirjanduslike manifestide kujul.

Niisiis on eeskujud olnud olulised näitamas, mis luule üldse olla saab ja mida on avastanud teised. Oluline ongi, et klassitsistlik ja iga muu ahtaks kanoniseeritud loomingulaad vajab niisuguseid eeskujusid hoopis vähem, modernism aga rohkem. Ja modernism ongi liikunud suurte avastajate kiiluvees. Rimbaud taasleidis luule nägijaliku, šamaanidest ja prohvetitest tõestatud tausta. Mallarmé mõistis vaikuse tähtsust. Apollinaire nägi igast tõigast, igast argisest ütlemisest, kohvikusuminast luulesse ulatuvat härmaniiti. Eliot meenutas meile, et me elame olnud luule, kasutatud kujundite kultuurikihil, mille saab oma sõnadele kaasa kõlama panna. Need on selle sajandi suured avastused, luulele tagasivõidetud maad.

Selles perspektiivis näib veider tõlgendada uut vana kaudu. Niisugune on näiteks H. Friedrichi kuulus, aga minu arust väga vildak tõlgendus, mis saabki olla ainult negatiivne, eitavais termineis kõnelev. Friedrichi terminid on: negatiivsed kategooriad, isikutustamine (*Entpersönlichung*), inetuse esteetika, lammutamine ja deformeerimine, desorienteerimine, ebanormaalsusetootlus, dissonantsmuusika, traditsioonimurd, inimesetustamine (*Enthumanisierung*), piiride lõhkumine, ärapöördumine tõelusest, segasus (*Dunkelheit*). Usun, et ma ei liialda, kui väidan niisuguse vaateviisi tunnistavat, et autor ei mõista luulet ega luulevõimalusi. Võib-olla on süüdi tema koolitus või romantilistest lauludest omandatud esiarusaamad, mille valgel kõik muu paistab enneolematu ja isevärki. Tegelikult on maailmas ammudest aegadest tehtud luuletusi ja laule, mille kohta saaks kasutada üht või isegi mitut niisugust negatiivset mõistet. Nõnda ongi Friedrichil õnnestunud kirjutada poolteist lehekülge Lorca «Ratsurilaulu» kohta, mida ta võrdleb Du Bellay ja Goethe luuletustega, ei võrdle aga sellega, mida Lorca laul enim meenutab — hispaania rahvalauluga...

Luulemaa avastamisel rahvaluulest mööda ei pääse: rahvalaulu tähtsus on nii suur, et modernismi võiks mõnes tema tahus lugeda peaaegu et selle taastamiseks, algse avaruse tagasisaamiseks, mis kord oli olemas ja mis mitmel põhjusel (neist on Euroopas kindlasti oluline võraste mallide matkimine) minetati. Liiv liikus taas lähemale eesti rahvalaulule, millest lauluisa—kirjaneitsi kaugenenud olid. Noored hispaanlased avastasid sel sajandil oma rahvaluule, mis selgelt kostab Lorca, Alberti ja teiste lauludest. Muide, Hispaanias ei ole rahvaluule «kõrgemast kultuurist» kunagi olnud nii kõrvale tõrjutud kui põhjapoolsemas Euroopas. Lõhe rahvaluule ja kunstluule vahel tunnistab minu meelest ikka kultuuri heterogeensust, seda, et valitsev klass (ja teda matkides ka alamad klassid) on oma luule ja luulekriteeriumid võõrsilt laenanud. Sellele laenulisusele sigib vahel omakultuurisihituslikke vastureaktsioone,

millest meile tuntumaid ja olulisemaid on Herderi nimega seotud liikumine Saksamaal, millel ei puudu eel-, kaasa- ja järelkäijad mujalgi.

Tõsi on see, et me elame sügavamalt, kui mõisteti ja tunnustati eelmistel sajanditel, kus kultuur oli valdavalt eksklusiivne, rahvast teadlikult eemalduv. Oleme pärit kaugemalt kui ärkamisaeg, kaugemalt kui renessanss, kui Kreeka või Rooma. Kultuurikiht meie all on tohtu sügav, eelajalugu on jäämäe veealune osa, ajalugu veepealne. Ja vähemalt luulele on esimene teisest peaaegu olulisem, ajaloos toimunu pole luuleloos nii määrav, pigem on ta virvendus sügava vee pinnal, millele puhub tuul idast ja läänest, põhjast ja lõunast.

Vahel peame küsima, kust me õieti oleme. Esimene vastus sellele on: oleme algusest. Algus aga ei ole ajaloos, vaid kaugel enne seda. See teadmine annab meile suutmist ajaloolist ja ajutist vähemalt ajutiseks kõrvale panna, selle vastu protestida, nagu tegi Rimbaud, tegi Juhan Liiv. Ja läbi kaanonite, klassika, antiigi ulatume jooma selle alguse tõelisest allikast. See on see allikaigatsus, mis kostab Rimbaud' sajatustest: «Jah, Eedenile ma mõtlesingi! Mida küll tähendas mu unistusele see muistsete rahvatõugude puhtus!»

On ainult hea, tõeline luule ja halb luule. Kui luule sünnib, leitakse talle reeglid, ta kuulutatakse kirjanduseks, teda hakatakse järele tegema, ta pigistatakse ja pügatakse elutuks elegantseks ajaviiteks, lauamänguks. Siis aga sünnib ta omaenda tuhandest taas värskena ja elavana, purustab nokaga saledate stroofide ümmargused munakoored ja tõuseb äikesekärgatusega taevasse. Hugofriedrichid ütlevad: juhtus midagi enneolematut, ilus tõeline ümarik muna läks katki ja sealt ilmus välja mingi veider elukas, kes tegi suurt kära ja löi välku. Meie ütleme: tere, äikeselinnuke, sina jälle siin! Ju siis on kevad. Ju siis varsti tuleb esimene piksevihm.

KOMPROMISSITU TUGLAS

Tuglas oli kompromissitu inimene. Kui jäägitult, lõpuni, omamoodi, sellest kirjutatakse mälestustes ja isikuloolistes uurimustes juba praegu ning edaspidigi. Leppimatus kõige valeliku, konjunktuurse ja kaubitseva suhtes väljendub tema olemises ja tegemises läbi aastakümnete. See on vahetult nähtav Tuglase päevikute meditatsioonides ja epistolaarses pärandis, ükskõik missuguse kirjamapi me ka lahti lööksime. «Nutika konformismiga» ei osanud Tuglas iialgi midagi peale hakata, see mõiste ei kuulunud tema elukontseptsiooni. Mitmesugustes sündmustes ja olukordades tunnetas ta inimese eetilist erikaalu haruldase vaistuga, eksimusi inimlikkuse vastu ei unustanud surmani. Eetiline kompromissitu tegi Tuglase sisemiselt väga tugevaks ja vastupidavaks. Pika elu kestel oli küllalt keerukaid situatsioone, kus valik ja vastupanu polnud lihtne. Nii kirjutas Tuglas juba kriitilise 1934. aasta võimu ja vaimu heitluse foonil: «Kui meid ka viimasesse ummikusse aetaks ja see mõtlemisvõimetus kestaks kümnendeid, ka siis ei tohiks tõeliselt mõtleja mõtlemisest loobuda. Ta mõte jääb vähemalt tuleviku seemneks. Sest nagu hõlbustas kreeka tähestiku tundmine hiljem ometi renessanssi, nii hõlbustaks mõtlemise aabitsa tundmine ärkamist praegusest autoriteedipsühhoosist.

Ärgem unustagem vaba isiku algelisi omadusi! Ärgem loobugem neist vabatahtlikult! See oleks häbiväärt kahel jalal käijale, kelle silmnägu on pööratud ettepoole.» (M, lk. 74.)

Kuid siin oleme nõuks võtnud heita kiirpilk Tuglase kompromissitusele ühes teises liinis, nimelt tema valjule suhtumisele omaenda loomingusse, selle lakka-matule kriitilisele läbikatsumisele. Võiksime seda nimetada kompromissituseks iseenda suhtes või esteetiliseks kompromissituseks, kui mõlemad mõisted ei katuks Tuglase inimesliku kompromissitusega. Leppimatus kunstilisuse küsimustes väljendub tema alatises rahulolematuses saavutatuga, raugematus täiustamispiüdes ja kunstilises uuenemises. Vahekorda kujutatavaga on Tuglas võtnud väga tõsiselt, sageli on see kasvanud ainega heitlemiseks ja on juhtunud, et mitte alati pole kohe teed leitud aine südamikuni. Redigeerimisprotsess, millest pidevalt on läbi käinud Tuglase teoste uustrukid, on omapoolset kõnekas, väljendab autori kunstilisi otsinguid, mõtte teisenemisi ja süvendusi nii ilukirjanduslikus kui ka kriitilis-esseistlikus loomingus. Mõndagi jutustavad tema kriitilise loomingu uusparandustega variandid, mis mappides ootavad kogutud teoste kaante vahele jõudmist. Aga samuti need karmid otsused, mis Tuglas on langetanud oma novelliloomingu kohta 1971. a. avaldatud «Kogutud novellide» kahes köites. Ainult osale oma novelliloomingust andis ta kirjandusloolise edasielamise õiguse.

Heites seekord pilgu redigeerimiskäigule ja valikuküsimustele novelliloomingu piirides, olgu sissejuhatavalt öeldud, et — varane noorusperiood välja arvatud — on Tuglase loomisprotsess olnud raske. Ta ise on sellele korduvalt vihjanud, osutades alati loomiserõõmu asemel loomisvaevale. Flaubert'i sepahigi, Baudelaire'i pihtimus, kuidas see oma riime teritanud «nagu röövel nuga», on talle põhjendatult assotsieerunud oma viimistlemiskire puhul. Sügavalt ekslik oleks seda pidada mingiks väliseks, kirjandusteose sisust kaugeks nikerdamiseks. Usaldagem siin

kirjaniku enda kinnitust: «Olen nimelt püüdnud pääseda aine olemusele nii lähedale kui vähegi võimalik. Olen tahtnud näha seda äärmiselt selgelt ja sõnastada viimse võimaliku ökonoomiaga. Kõik minu heitlused mõne aine kallal paljude aastate jooksul on olenenud sellest, et ma pole suutnud ainet näha ja tunda tarviliku selgusega. See on kuidagi virildunud mu ees, tema sisu on olnud ebaloogiline ja kontuurid ähmased. Alles pikkade katsetamiste järel on ta hakanud mulle kristalliseeruma, ja siis on jõudnud äkki hetk, mil teose vormimine on osutunud kergeks ning töö jõudnud võrdlemisi ruttu lõpule.» (Friedebert Tuglas sõnas ja pil-dis, lk. 216—217.)

Oma loomingu pealiigiks pidas Tuglas novellistikat ning on ilus ja kuidagi tähenduslik, et viimseks kirjaniku eluajal ilmunud raamatuks jäigi «Kogutud novellide» kaksikköide, mis Tuglase töölauale jõudis pisut enne looja lahkumist. Kujunes nõnda, et just selle kingitusraamatuga jättis Tuglas hüvasti oma paljude sõprade ja teekaaslastega lähedal ja kaugel, mõõndes otsekui etteaimavalt näiteks Marie Underile saadetavat eksemplari valides: «Jälle vist üks «viimne tervitus!»»

«Kogutud novellid» on Tuglase lõplik ja küllalt range arvetegemine oma novelliloominguga. Kirjanik ise arvas, et vaevalt tal enam aega jätkub seda uuesti redigeerida, kuigi ta siin puudusi nägevat. «Kogutud novellidesse» on koondatud ainult nelikümmend novelli (kummaski köites kaksikümmend), nii nagu «Muutlik vikerkaar» hõlmas nelikümmend miniatuuri. Ainult sellele valikule andis Tuglas õiguse esindada oma lühiproosat. Ta tõmbas halastamatult kriipsu mõneleegi teosele, millel on olnud kirjaniku loominguloos etapiline tähendus, mis aga kõigest redigeerimisvaevast hoolimata ei kannatanud välja lõplikku kunstilist hinnangut. «Ärgu kunagi enam trükitagu «Vilkuvat tuld!» kõlab mul praegugi kõrvus Tuglase resoluutne autoritahe. Kuidas ka ei saanud armu paluda «Vilkuvale tulele», «Ohtu taevale» ja mõnele teiselegi hüljatule, Tuglas jäi kindlaks oma kompromissitu otsuses.

Missugustel alustel on «Kogutud novellid» koostatud? Mis on olnud valiku ajendiks? Osutasime juba sellele, et me ei leia siit Tuglase kõiki novelle, kuigi pealkirjas esinev «kogutud» seda eeldaks. Valikus pole nimetamisväärselt mõõtuandev olnud vastavus traditsioonilise novelli nõuetele, sest klassikalise struktuuriga musternovelli kõrval on siin ka väikepalu, eriti kunagisest «Liivakellast» («Kevad», «Oma päikese poole», «Unede kuristik» jne.), mis väliselt vaadates võinuksid mahtuda ka varasemasse väikevormide «vikerkaarde». Ilmselt on valiku põhjused olnud sügavalt sisulised. Määrav oli kontakt aine olemusliku tuumaga. Mitte alati polnud see ühesugune. Mõne ainega kujunesid seosed sügavamaks, selgemaks («olid saatuslikumad», nagu Tuglas tavatses ütelda), teise ainega jäid nad suvalisemaks. Novellipärast tihendust pidas Tuglas võimalikuks ka traditsioonilisest novellist pisemais või suuremais ning ka ehituslikult erinevais struktuurides.

Äärmine tundlikkus ja püüdlikkus aine hinge tabamisel, eriti novellile seatud tihendusnõuded, kuid ka kirjandusliku maitse teisenemine oli põhjuseks, miks Tuglas juba varakult oma lühiproosat ümber redigeerima ja kohati isegi häbenema hakkas. Mitmeid noorpõlve proosakatseid ei tahtnud ta hiljem enam meenutada. Juhtus ka seda, et hiljem mitmeti redigeeritud variant lõpuks ikkagi kõrvale heideti. Redigeerivast mõtlemisest käis läbi eriti noorpõlvetoodang, peamiselt need palad, kus aine oli autorit küll sügavamalt huvitanud, kuid kus selle kunstilisest taasloomisest oli vajaka jäänud. Ainekäsitluses peegeldab redigeerimine kunstilise teadlikkuse kasvu, uusi maitsenihkumisi, kuid ennekõike püüdu end meistriks koolitada. Kord hakkasid endises töös häirima stiililised ebakõlad, kord ei rahuldanud novelli puänt, teinekord tulid muudatused tegelaste nime-

desse, sest kaasneb ju iga nimega oma atmosfäär. Kord ei katnud pealkiri küllalt täpselt novelli sisu, kord ei vastanud muutunud maitsele endine dialoog. Märkame tendentsi töödelda detaili teravaks, kontuurikaks. Eriti nähtav on teksti pidev koondamine, kontsentreerimine telje ümber, kirjeldava elemendi kokkusurumine. Novelli keskmega lõdvemalt seotud osad lõigatakse välja, motiivid ömmeldakse tihedamalt kinni, rääkimata muidugi ortograafilisest ja sõnajärjestuse kohendamisest.

Tuglase kasvav rahulolematuse oma senise loomingu suhtes väljendub juba «Liivakella» esimese trüki eneseirooniliselt vabandavas sissejuhatuses. Autor annab oma töödele vaid «inimliku dokumendi» õigustuse ja arvab, et need võivad tunnistada, «kuidas mitte ükski meist aja ühiskondlikest ja kunstilistest häälest vaba ei ole», ning tõendada, et kõik allub «igavesele kõige-muutumise seadusele». (LK 1913, lk. 14.) Selle esimese valiku avaldamisega noorpõlvetöödest tahtis ta tõmmata piirid oma loomingu ümber, ja rohkemgi: «See on õieti miskisugune arveteõidamine iseene ja oma minevikuga. See on vahel koguni kätemaksmine iseenele ja omale minevikule.» (LK 1913, lk. 14.) Ka esitab Tuglas siin oma tööde ümberredigeerimise põhimõtted: «Parandada on aga ikkagi ainult sellel silhil ja selle kunstimeetodi poolt määratud raamidest võidud, mis käesoleva töö kirjutamisel kord maksivad on olnud. [- - -] Oleks eksitus neis vähenõudlikkudes töödes neid kunstilikka põhjuseid läbi viima hakata, mis praegusel silmapilgul maksvateks tunnistatakse. See võiks ainult stiililistele kompromissidele viia.» (LK 1913, lk. 13.) Kuid mitte alati ei pidanud Tuglas ise neist põhimõtetest kinni, nagu näitab hilisem redigeerimine, kus mõni töö sai parandamisel sootuks uue näo. Seetõttu on ka arusaadav, miks «Liivakella» teisest trükist, kus tuuakse ära esimese trüki eessõna, on see põhimõtete seletus ära jäetud. Kuid veelgi tugevnenud on enesekriitika, kui Tuglas juba suure meistrina peab õiglaseks enda kohta lausuda: «Isiklikult arvan, et mu senistest raamatutest ainult novellikogu «Saatus» kunstinouetele teataval määral vastab.» (LK II, lk. 12.)

Märkisime, et Tuglase esimene enesekriitiline arvetegemine langeb aega, millal ta oma esimest lühiproosa kogumikku koostama hakkas ja ajakirjanduses avaldatud tööd üle vaatas. See on umbes kümme aastat pärast debüüti aastal 1901. Mis oli siis vahepeal juhtunud? Esiteks muidugi põhjapanev elukool 1905. a. revolutsiooni keeristes. Teiseks intensiivne sisseelamine maailmakirjandusse, millega kaasnes uute meetodite otsimine, kunstialase horisondi avardamine. Esimese kümnendi lõpul kirjutas Tuglas pikema essee «Eduard Vilde ja Ernst Peterson». Tolle poolt ja vastu on rohkesti sõna võetud, on etteheitvaltki mainitud selle võimalikku halvavat mõju Petersoni kirjanduslikule aktiivsusele. Kuid esitamata on küsimus, milline oli essee ja ta saamisloo mõju Tuglase suhetele omaenda loomingu. Palju sellest langes just samal ajal ka kriitikatule alla. Essee kasvaski välja iseenda koolitamiseks tehtud kirjanduslikest tähelepanekutest. Sel ajal tegeles Tuglas eriti intensiivselt kunsti olemuse probleemidega ja nendes seostes ka ilukirjandusliku stiili kui ühtse süsteemi küsimustega. Kohkumusega nägi ta hõredust, libastumisi, lamedusi mitte ainult Vilde ja Petersoni, vaid ennekõike oma loomingu. Sellest ka teatav piinlikkustunne. Mitte niivõrd voolulisele ja stiililisele valikule, kuivõrd kunstilisele ühtsusele ja terviklikkusele, mis võimaldab idee kõlamapääsu, oli suunatud Tuglase mõte. Kerkis esile kirjanduse kui kunsti probleem, mis Tuglast saatis ta loomingu teekonna lõpuni. Ja selles seoses ka stiili probleem. Viimane polnud Tuglase esteetilises kontseptsioonis mitte tühine pinnakate, vaid juba aine iseloomu ja autori vaatenurgaga seondud kunstiteose olemuslik komponent. Kirjanduse kui kunsti probleem ei vastandunud mingil moel kirjanduse sisukuse ja

ideelisuse probleemile, nagu sellest ajajärgu vähearenenud kirjandusemõistmises mõnikord aru saadi. Kirjanduse kui kunsti probleem jäi Tuglasel esiplaanile ka siis, kui ta taas pöördus realistliku meetodi juurde.

On arusaadav, et niisuguse rõhuasetusega kaasnes nõudlikkuse kasv omaenda loomingu suhtes; eriti hakkas Tuglast häirima stiililine ebaühtlus, langemine ühest stiilhäälestusest teise, kus näiteks tüserealistlikku väljendust lõhestas äkki mõni vanaromantiline stiilijoon. Niisugused juhtumid kõnelesid autori ja ta aine vahekorra ebamäärasusest.

«Liivakella» esimese trüki jaoks valikut tehes hülgas Tuglas mõndagi oma varasemast loomingust — kui ümbertöötamist mittevääri. Teisest trükist rookis ta veelgi välja töid, mis olid teda hakanud eriliselt häirima («Õö», «Kahelpool sein», «Kui aga kõht täis saab!», «Nagu laul, mis riimitu», «Noil päevil», «Võitlus»). Mõni neist hüljatuist aga jõudis ometi hiljem, läbi mitmete kogude, isegi «Kogutud novellide» lõppvooru — pärast ümbertöötamist (näiteks «Kui aga kõht täis saab!» pealkirja all «Kõhutäis»). «Kahelpool sein» sulatati ümber «Midiaks».

Põhjaliku ümberkujunduse andis Tuglas «Hundile», mille aine oma situatsiooni-koomikaga teda kütkestas. Koomiline situatsioon väljalõigete tegemisel elupaljustest jäi edaspidigi Tuglase huviorbiiti. «Hunt» oli ilmunud «Lindas» 1903. a. ja läks ümbervalamisele juba «Liivakella» esimese trüki jaoks 1913. a. Põhiliselt samasugusena, ainult ortograafiliste kohendustega ilmus see ka teises, 1919. a. trükis, «Linda»-variandi võrdlemine 1919. a. variandiga osutab Tuglase püüdele teksti võimalikult kokku suruda, ebaolulisest puhastada, j ä r j e k i n d l a t realistlikku käsituslaadi süvendada. Näeme, kuidas stiililise ühtsuse nõuded, millega ta oli lähenenud Vilde ja Petersoni loomingule, olid tal valjult silma ees ka oma tööde redigeerimisel. «Hundi» uues redaktsioonis ongi realistlikku kudet tugevdatud sajandilõpu familiaarset-laiutavat vestelist stiili välja tõrjudes. Näiteks perekonnaportreed loo algul on uues variandis tihendatud, naiivse võitu motiive kõrvaldatud («Jumala linnukeste pesasid» lõhkuv Lolla jm.), sõnastusstiilist rohkesti parasiitsõnu ära jäetud. Realistlik tihendustendents läbib kogu uut varianti.

«Hunt» oli juba algselt kavandatud realistlikus stiilhäälestuses, teostuses aga esines rohkeid väljalangemisi. Kuid tuleb silmas pida, et niisugused suured ja ikkagi üldised kategooriad nagu realistlik ja romantiline stiil ei välista kuidagi kirjaniku individuaalstiili mõistet, mis on kitsam, konkreetsem ning sageli kujutab endast mitmesuguste üldiste stiilisuundade isikupärast, uue tasandiga sünteesi. «Hundi» ümbertöötus näitabki, kui rohkesti on uude varianti ilmunud Tuglase individuaalstiili põhijooni. Domineerima hakkab konkreetne piltlik detail, teravate äärjoontega. Näiteks kaevuepisoodis on endise ebamäärase kirjelduse välja tõrjunud juba ehttuglaslik täpne pilt: «Siis lasti kardne lamp ämbris alla. Ta paistis kui ähmane kuu läbi halli udu, seinad mustasid, all välkus pime vesi.» (LK I, lk. 147.) Abstraktset üldütlemist asendab visuaalselt teritatud mulje. Kui varem rahuldus lihtsalt, et «laual oli sült, jõulumaugud» jne., siis uues variandis «laud paindus süldivaagnate, käkikausside, jõulumaugutaldrikute, koduõlle kannude all». (LK I, lk. 159.) Ikka enam hakkab teksti mõjutama korduse rütmistav toime. Kui varem hundi väljatõmbamise episoodis pootshaak lihtsalt «suruti elukale külje sisse», siis uues redaktsioonis on kõike täpsemalt nähtud: pootshaagi «kisa suruti Metsalise sisse, aegamööda ja raskelt, kõigil süda kurgus». (LK I, lk. 164.) Ilmuvad juba tuglaslikud momentvõtted, tugevneb visuaalne element: hunt tiritakse kaevust välja, «händ sorus, turi läikiv, lappkõrvad veest nõretades». (LK I, lk. 164.)

Tegelaste nimede ja loo lõpetamise suhtes on Tuglas varakult tundlik, tehes siin

uutes variantides korrekture. «Hundi» uues redaktsioonis on Taariku perest saanud tavapärasem Saariku pere, Laarast Laura, Lollast Polla, Matt on muudetud Madiseks. Külainimese harilikuma nime eelistus osutab omalt poolt tõsielulise kujutuse tihendamistahtele. Esikvariandis lõpeb «Hunt» meeste koomiliseks teritatud joomastseeni ja huntide kirumisega. Uues variandis on joomastseenile liidetud Polla koeraunenägu, täis imeväärseid loomi. See riihub Polla-teemaga loo algul, Polla ärkamisel ja kahe kollase näoga lõdva mehe nägemisel on naeruvääristav, võib-olla ka pisut didaktiline toime. Une, unenäo ja ärkamise motiiv hakkab Tuglase edasises loomingus mitmesugustes variatsioonides korduma.

«Hundi» tihendatud, paljudest kõrvalmotiividest puhastatud, kompositsiooniliselt dünaamilisemaks tehtud variant esindab juba toekamat, järjekindlamat realismi. Pidevate vähemate muudatustega, mis kõnelevad lakkamatust kunstilisest täpsustamistahetest, ilmub see järgmistes trükkides, mitmetes novellivalimikes ja eri raamatuna 1935, samuti ka 1957. a. «Teoste» esimeses köites. Kuid «Hundiga» polnud Tuglas ise veel kaugelki rahul, pidas selle kompositsiooni ikkagi häirivalt lõdvaks, rääkimata pidevast keelelisest viimistlustööst. 1957. a. võttiski ta «Hundi» uuesti käsile. Valmis uus redaktsioon, kus endise kaheteistkümne peatüki asemel on kaheksa. Välja jäetud on seiklusrohke veeotsimise lugu kui Tuglase arvates telgmotiiviga lõdvalt seotud kõrvalarendus. Niisugusena jõudis «Hunt» ka «Kogutud novellide» lõppvooru.

Omapärane saatatus on olnud «Siilil», Tuglase tagasihoidlikul trükidebüüdil. «Siil» ilmus 1901. a. «Lastelehes» nr. 11, sattus aga peatselt autori põlu alla, nii et talle üks suletüki isegi «Liivakella» 1913. a. väljaandesse. Kuid «Siil» oli ikkagi faktiliselt debüüt, ta tuletas end aeg-ajalt meelde, tekitas autorile oma ilmumise koha ja laadiga piinlikkust. Veel aastakümneid hiljem, jõudnud juba suurte juubeliteni, meenutas Tuglas, kuidas «Siil» teda «kiuslikult riivas», ja ta arvas, et J. Bergmann toimetajana «veel omaltni poolt oli töösse sõnamagedust lisanud». (Friedbert Tuglas sõnas ja pildis, lk. 178.)

Täpselt «Siili» 50. sünnipäeval, s. o. 1951. a. kevadel võttis Tuglas selle «sõnamageda loo» uuesti käsile ja andis talle uue näo. Uus «Siil» pääses trükki alles 1956. a. juubelpäevadel «Sirbis ja Vasaras» ning ka 1957. a. «Teoste» esimeses köites. Eriti liigutav aga on, et kunagi põlatud «Siilile» sai lõpuks osaks au olla avanovelliks «Kogutud novellide» neljakümne valitu hulgas. Nõnda võib kirjandusteose saatatus olla niisama heitlik kui inimese oma.

Uue ja vana, «Lastelehe» «Siili» võrdlus näitab, kuidas endine vesteline, peamiselt faabulale najatav looke on uues variandis kunstiliselt rikastunud, teisenenud. Süžee on puhastatud naiivsetest kõrvalvõrsetest (nagu siili ~ seeli sõnamäng jm.), detaili emotsionaalne koormus märksa suurenenud. Näiteks ussi—siili episood heinateol esitatakse nüüd sisemises dünaamikas, teadlikult töödelduna. Kuid tähtsaim on see, kuidas aine elustub väljapeetud muinasloolises stiilihäälestuses, mida toetab musikaalne lause, alliteratsioon («Nende kodu oli kehv ja maja madal»), uus sissejuhatav akord: «võiks alustada vahest nõndagi». (KN I, lk. 5.) Müüdidloomises juba kogunud Tuglas hingestab loodusliku tausta: «Elasid hallid kivid õuemuurus, elas vana pihelgas õueväravas ja kaevukook õuenurgas. Elasid ja ajasid omavahel juttu, nagu jutlesid kõik koduloomadki.» (KN I, lk. 5.) «Mänglevat elu» on podisevas leivamõhes, kägisevas seinakellas, miilavas tuleõukas. Niisugustes fantaasialennukates seostes omandab looke lastest, siilist ja tema «imetegudest» nagu muinasloolise värvingu. Maailma ääre meelismotiiv kerkib korduvalt esile, andes jutustusele otsekui kauge tagamaa. See esineb loodusekirjelduses («Õhk oli nii vaikne, et õhtukäo hääli oleks isegi maailma lõpust kostnud.» KN I, lk. 10) ja

dialogis («Ema, kas maailma ääre peal ka tuiskab?» KN I, lk. 17). Ning lõpetavas, lapsepõlvesuvele tagasivaatavas mõtiskluses («Palju nägid Mart ja Maret hilisemas elus — kuigi maailma äärt nad ial ei saavutanud.» KN I, lk. 17).

Lastelehelik sõnamagedus, mis Tuglasele nii närvidele käis, on uuest variandist kadunud. Kadunud on ka «Lastelehes» lamestatud Liisi ja Juku nimi. Neist on saanud Mart ja Maret. Ümberkujundatud «Siil» näitas, kui ilmeksimatult töötas küpse Tuglase stiilipulss, kuni pisiasjadeni. Sündmustikult, tegelaskonnalt sama, kuid kunstilis-kujundilise sisu seisukohalt sootuks uus teos vähendas mõnevõrra Tuglase ebamugavustunnet oma kunagise kauge debüüdi pärast.

Tuglas osutas korduvalt sellele, et teda varasel loomisperioodil huvitasid üheaegselt mitmesugused stiilid, aine kunstiline elustamine mitmesuguses häälestuses, samas aga ka järjepidevus ühe stiililaadi läbiviimisel teose kui terviku ulatuses. Ta oli «mitmepõllusüsteemi» harrastaja, mis loomulikult kajas kaasa ka ta enda isikupärase stiili väljakujunemisel. Tundlikuna stiilimõrade suhtes kuulas ta väsimatult läbi oma varaseid teoseid, jälitas ebakõlasid kuni sõna- ja rütmivarjunditeni, kuid ühes ja sellesamas teoses eksperimenteeris harva vastandlikest stiilimaailmadest pärit elementide kunstikavatsusliku sobitamiseega.

Sellest aspektist on huvitav heita pilk ühele varasele tööle, esialgse pealkirjaga «Surm», mis sündis revolutsioonijärgses pessimismis. Autor kirjutas selle 1907. a. Helsingi kõledas Unioninkatu korteris. Novell ilmus «Liivakellas» 1913. (Muide, samas «Liivakellas» leidub veel teine «Surm», lüüriline meeleolupildike, kirjutatud 1903, hilisema pealkirjaga «Surm lilledes».) Novelliile anti koht ka 1939. a. kogutud novellide ja väikepalade esimeses köites. Valitud neljakümne hulka jõudis ta pealkirja all «Sammud kaduvikku». Vahepeal katsetas autor ka pealkirjaga «Surma sammud». Lõppredaktsioon on rohkete tekstimuudatustega. Novelli esimeses trükiredaktsioonis (sellele eelnes palju käsikirjalisi variante) oli sissevaade vana hauakaevaja süngesse elamis- ja suremislukku, koormatud raske, otse jaanoksalikult naturalistliku detailiga (ootamatult leitud verine käsi, hauakaevaja koðu kirjeldus jne.). Hauakaevaja sureb — jõudmata endale hauda kaevata — elu mõtetuse ja lootusetuse foonil haisva keldriurka viletsuses, silma ees pilt, «kuis mustavad rotikarjad põrandat, seinu ja lage mööda ta poole roomasid, aeglaselt ja hääletult nagu mere lained, mis madalal mühinal üle liivase laiu lähevad». (LK II, lk. 60.) Mühisev merelaine, sagedamini romantilise stiili rekvisiit, on siin iseloomustamas rotikarju. Kuid eriti huvitav tundub see, kuidas novelli rusuvale ja võikale elupimedikule on antud proloogi ja epiloogi näol öhkõrnas romantilises stiilis raam. Järgneva sünguse kõrval mõjub lõikava kontrastina unistuslik looduspilt: «vaiksed õhtu ehad, taevas täis pehmet purpurit, uduloorid metsjärvede kohal...» (LK II, lk. 37) ja ülev elujanu: «Nii ilus on elu! Nagu oleks leidnud hämarast hiiest punase lille, ja lähed ja laulad ja lill on sul käes. Ja ees on sul meri ja taga on metsad ning kõrgel, kõrgel sinetab taevas, — ja lähed ning laulad! Nii ilus on elu!» (LK II, lk. 37.) Hauakaevaja loo lõpul («Sügaval korinal langes ta maha. Akna taga hulus näljane koer» (LK II, lk. 60) on taas lüüriline looduspilt oma otsekui pilkavas ilus. Tegemist on ilmselt kavatsusliku võttega. Kaks stiilimaailma raksatavad kokku, selle sädemeist sünnib kibe, elukriitiline grotesk.

Lõppredaktsioonis on Tuglas novelli naturalistlikku detaili retušeerinud, proloogi ja epiloogi aga hoopis kõrvaldanud. Kuid groteski välistamisega on novell oma huvitavusest rohkesti kaotanud. Tuglas ise polnud viimase variandiga kaugeltki rahul, tahtis selle «roostese ja raskevaimulise» teose kunagi uuesti ümbervalamisele võtta. Tundub, et ta ei saavutanudki novelli ainega päris õiget kontakti.

Novellis «Unede kuristik», kirjutatud «Surmaga» lähestikku (1906), peegelduvad veelgi otsesemalt 1905. a. revolutsiooni lämmatamise ahistused. Novelli esimene variant ilmus albumis «Voog» (1913), ligikaudu samas redaktsioonis hiljem ka mitmes valimikus. Lõppvariandis aga on novelli suuresti tihendatud ja lühendatud. Välja lõigatud on hukkamõistetute episood kolmandast peatükist. Seega on raskuspunkt koondatud endisesse neljandasse peatükki ja suurem koormus antud lõpp-puändile: «Ma karjatasin surmahirmus: see seal ratsanike ees olin ma ise.» (KN I, lk. 155.) Novelli sõja- ja vägivaldiga vastane paatos tõuseb parandatud redaktsioonis tugevamalt esile.

Tuglase tihendamispüüd oma novellide redigeerimisel ei vähenenud aastatega, kuigi hilisemas loomingus teksti koondamine jäi väiksemaks. 50-ndatel ja 60-ndatel aastatel kirjutas ta mõnegi novelli mitu korda ümber, leides ikka, mida parandada. Paistis, nagu oleks ta kartnud lugejat vähegi kõrvalisemaga koormata. Kuigi see kontsentreerimishasart tuli mõneti kasuks kompositsioonilisele terviklikkusele, oli väljajäetud episoodidest mõnikord kahju kui Tuglase selleaegse maailmapildi fragmentidest.

Millest oli tingitud Tuglase vahest liiga karm otsus «Vilkuva tule» ja «Õhtu taeva» kohta, et nad rohkeile redigeerimiskatseile vaatamata 1971. a. «Kogutud novellidesse» siiski ei jõudnud? «Õhtu taevas» oli küll iseseisvunud fragment kunagi kavatsetud romaanist «Pühajärv», mis hiljem ositi realiseerus «Felix Ormussonis». Oli ju Tuglas andnud mõnelegi tagasihoidlikule palale uues kujunduses uue hinge ja näo. «Vilkuva tule» kirjutas Tuglas Oulunkyläs samal ajaperioodil kui essee Vildest ja Petersonist. See oli enesekriitilise rahutuse, uute teede otsimise, järsu eruditsiooni-avardumise aeg, kus kõike vastuvõetut ei jõutud tööpoolest veel väärtustada rahva kultuuriarengu kaugemast perspektiivist. «Vilkuv tuli» ilmus algselt «Noor-Eesti» III albumis 1909. a., hiljem kogus «Õhtu taevas», kus ta esindas Tuglase novellilaadist uut kallakut, äärmuseni stiliseeritud impressionismi. Väliseeskujudeks O. Wilde, G. Rodenbach, eriti d'Annunzio, püüdes Tuglas oma senisest poolromantiliseks nimetatud ainekäsitlusest välja, hingeelu kontsentreerituma kujutuse, iluelamuse absolutiseeritud, elukoest otsekuu isoleeritud esituse poole. Teisalt ilmneb tendents lühendada distantsti sõna ja elu vahel, püüda kinni hetke, milles pidi olema reaalsus: «Tuli vilgub, tõe vilgub, kõik vilgub. Minutiks, minutiks võid midagi kinni pidada ja siis pead kõik jälle lahti laskma: naise ning armastuse.» (ÕT, lk. 119.) Sama, põgeneva hetke impressionistlikku tabamist näeme veidi hiljem Semperi Peterburi-novellides.

Tõenäoliselt just «Vilkuva tule» äärmuseni arendatud impressionismi silmas pidades arvas G. Suits oma tuntud kirjas Tuglasele, et «iialgi ei ole keegi eesti keeles niisuguseid ilujooni avanud», kuid hoiatas kogenult selle perspektiivituse eest meie oludes, see võiks Eesti «moderni umbkotti» viia. (T VIII, lk. 364.) «Vilkuv tuli» jäigi Tuglase viimaseks lõpuleviidud novelliks enne suurt novelliloomingulist pausi.

Tuglas ise oma mälestustes on «Vilkuva tule» paistel mõndagi mõtelnud, eneseirooniliselt arvet pidanud. Siit selgub, kui rohkete probleemidega ta novelli kirjutamise ajal kokku põrkas, otsides uusi radu. Kirjandusliku meetodi, realismi olemuse, elu ja kirjanduse suhete, kirjandusliku tausta, kirjandusliku kultuuri nooruse ja põlisuse jne. küsimused tõusid meie tagasihoidlikult arenenud kirjandusteoreetilise mõtte foonil robinale, sageli keerukas puntras esile. «Vilkuva tule» küsitavas lahenduses nägi Tuglas vastuolu oma taotluste ja võimete vahel, jõudis aga ka toekale veendumusele, et psüühilist reaalsust, samuti ülemaisematki ilu on

võimalik usutavalt kujutada ainult reaalelust võetud vahenditega. Ka nägi ta, kui olulised on kirjandusliku keskkonna ja tausta probleemid: «Ma ei võtnud arvesse, et näiteks d'Annunzio estetismi elevandiluu torn rajanes ometi aastasadu vana-del kultuurikihtidel. Tema fraasi dekoratiivne ilu võrsus ikkagi teda ümbritsevast looduslikust ilust, mineviku kunsti võrratust rikkusest ja romaani tõu lihvitud sensuaalsusest. Tõeliselt oli ta realistlikule tunnetusele ometi palju lähemal, kui see võis paista meie tohikukultuuri tagamaile. Siin ei suutnud sääraseid ilunägemusi siduda mingi konkreetse ümbruse ega kindlama ajaloojärguga. Nad pidid jääma paratamatult abstraktseiks ja õhus rippuvaiks. Ning tagantjärele pean ma oma tookordseid surmtõiseid ülepingutusi nägema ikkagi pisut humoristlikus valgustuses.» (T VIII, lk. 363.)

Eelnevat võiks selguda, miks «Vilkuva tule» uued redaktsioonid Tuglase komisjonis kriitikat välja ei kannatanud. Novelli töötas ta ümber 1960. a. ja uuesti veel kord 1965. a., millest on säilinud ka käsikirjalisi materjale. Hiljemgi tegi Tuglas katset novellile vastuvõetavat vormi anda, kuid heitis siis selle kui lootusetu kõrvale. Uutes variantides ei piirdunud ta kaugeltki ainult pindmiste kohendustega. Arvan siiski, et juba selle laadiga kaasnenud probleemide rohkuse tõttu võinuks «Vilkuvale tulele» ja ka «Õhtu taevale», vaatamata nende küsitavale teostusele, siiski reserveerida koha «Kogutud novellide» tribüünil — kas või ainult «humoristlikus valgustuses». Nad on olnud Tuglase ühe loomingu etapi tunnistajad.

Tuglase novellistikas on töid, mille kallal autor redigeerimisel rohkem vaeva nägi. On neid, mida ta enam parandamise vääriliseks ei pidanud. Ja neid, mis suhteliselt väheste muudatustega «Kogutud novellidesse» jõudsid. Üks niisugune «püha-päevalaps» on «Hingemaa», kirjutatud 1905. a. revolutsiooni meeleoludes. Novell avaldati juba 1906. a. ja oli Tuglasel esimene iseseisva raamatuna ilmunud teos. 1923. aastaga on dateeritud «Hingemaa» Petrogradi-väljaanne (Koolikirjanduse Ilukirjanduse seerias nr. 1). «Hingemaa» on läbi teinud tosin uustrükki, igas neis leidub keelelist kaasaegsustamist, sõnajärje kohendusi, mõne sõna väljavahetamist teisega, kuid puuduvad suured kompositsioonilised nihutused, tegelaste nimemuutused jne. Tõepoolest esindabki «Hingemaa» noore autori kohta küllalt järjekindlat, lakooniliselt väljapeetud realismi traditsioonilises mõttes, avameelse sotsiaalse süüdistuse tähe all. Võrreldes «Hingemaa» «Liivakella» (1913) ja Petrogradi-variante lõppredaktsiooniga, märkame kohati laialivalguva kirjelduse koondamist, järjekindluse taotlust realistlikus esituslaadis. Seda eesmärki teenib mõnede romantilise värvinguga kujundite kõrvaldamine, väljenduslik konkretiseerimine. Näiteks on lõppredaktsioonis kadunud veel nimetatud variantides leiduv realistliku häälestusega sobimatu väljenduslik väärtus: «Üks puhang, — ja jälle paistis päike mehe ajudes ning laulsivad kartmatuse hääled oma rõõmu laulu. Noored mõtted kerkisivad nagu selged põuapilved, paisusivad ja lainetasivad ning ujusivad pikana reana üksteise järele läbi pää.» (LK 1913, lk. 97—98; Petrogradi-variantis keeleliste kohendustega.) Kui veel 1941. a. variantis on fraasi puhastamisel alles jäetud «ja jälle paistis päike ta ajudes ning laulsid kartmatusehääled» («Hingemaa» 1941, lk. 7), siis juba 1957. a. «Teostes» ning lõppredaktsioonis on seegi likvideeritud. Nii näeme ka siin järkjärgulist korrektuuri ühtse realistliku stiilihäälestuse suunas. Kui suurt tähelepanu Tuglas pisedetailidele osutas, kõneleb näiteks muudatus rendimaksu suuruses. «Liivakella» ja Petrogradi-variantis mainitakse 20 vakamaa põllu puhul rendimaksuna 135 rubla, lõppredaktsioonis on see aga juba 140 rubla. (LK 1913, lk. 116; KN I, lk. 112.) «Hingemaa» algvarianti Petrogradi-variantiga võrreldes märkame viimases rohkem keelelist kaasaegsustamist.

Vananenud keelevormid (-sivad lõpp jm.) on välja tõrjutud. Nõnda on see ka «Liivakella» teises trükkis, mis on olnud Petrogradi-variandile eeskujuks.

Suhteliselt väheste parandustega jõudis «Kogutud novellidesse» ka «Asuja» oma väljapeetud rahulikus realismis. Esimest korda ilmus «Asuja» 1905. a. «Noor-Eesti» I albumis. Järgnev «Liivakella» redaktsioon on antud juba põhjalikult ümberõeldud sõnastuses. Hilisemates variantides on välja redigeeritud veel mõned romantilist karva fraasid, näiteks: «Vaikus kuulas vaikust, vaikus ajas vaikusega juttu, kuid vaikus ei sünnitanud häält, vaid ainult vaikust.» (LK I 18.) See on asendatud asjalikuma väljendusega: «Jätkus vaid looduse igavesti uuenduv elu.» (VNV, lk. 18; KN I, lk. 48.)

Hoopis rahutumad tekstimuudatused esinevad «Jumala saares», mõnel määral juba pärast esiktrükki «Noor-Eesti» II albumis 1907. Teos on kirjutatud 1905. a. revolutsiooniromantilises häälestuses ja kirjanik pidas seda piiritähiseks oma kirjandusliku suuna vahetumisel. Ilmselt on Tuglast häirinud esialgse variandi mõningane laialivalgumus, tingitud palangulisest kirjapanekust. Tuglase kunstnikuloomusele omane kaldumus kujundi täpsuse ja lõpetatuse poole andis end tunda ka romantiliselt suunatud ainekäsitluses. Hajuvuse, lõpetamatuse taotlus, mis oli iseloomulik osale sümbolistidest, jäi Tuglasele kaugeks, kuigi ta selle vastu mõneti huvi osutas teoreetilisest aspektist. «Jumala saare» juba esialgsedki tekstikohendused kõnelevad koondamishuvist ja kujundi täpsustamise tahtest. Ka teopoisile antud Villemi nimega polnud Tuglas rahul. Arvatavasti puudus sel sobiv hõng «Jumala saare» müütilises interjööris, ta vahetati välja Marguse vastu juba 30-ndate aastate keskel. Huvitav, et ka oma varase pseudonüümi mõttes Tuglas kähku ümber — Villem Tuglase nime on ta ainult mõnel korral kasutanud. Rahulolematus «Jumala saarega» aga kestis, kuni kirjanik võttis selle 1956. a. taas käsile, kirjutas «Teoste» jaoks kaks korda täiesti ümber. «Kogutud novellidesse» jõudnud, oli «Jumala saarel» seljataga ligi pool tosinat redaktsiooni.

Rohked tekstimuudatused «Jumala saare» lõppredaktsioonis osutavad Tuglase suurenenud vastumeelsusele liigüleva sõnapaisutuse suhtes. Uude redaktsiooni pole näiteks pääsenud teose läve-esisel olnud pateetiline pilt «taevaste lõõtsade» ja «taevaste seppade higipisaratega». Maastikupilti on täpsustatud, sageli koondatud. Võrdlusi liiga erandlike ja küsitavate seostega (unistused kui nahkhiired, mõte kui silmitu kutsikas jm.) asendab tavapärasem ütlemisviis. Kui avapildis varem «saladuslikud ning kohutavad hääled jooksid puie ladvul» (LK II, lk. 77), siis lõppredaktsioonis nad lihtsalt tõusevad ja laskuvad (KN I, lk. 59). Kuid üldiselt on läbini ja teadlikult säilitatud romantilise stiili elemendid, kaasa arvatud teosesisene rütmistatud-riimitud proosaluule. Tekstikärbetega saavutatud kompositsiooni tihedamuse kõrval näeme detaili töötlemist ilmekuse suunas. Näiteks on täiendatud põuast segaseks läinud Karupalu peremehe juttu opmaniga: «Ja veelgi tean: ööl on üheksa poega...» ning krahvihärraga ähvardavalt: «Mind aga ülendatagu hundi seisusse!...» (KN I, lk. 71.) Tekstiparandused ei retušeeri revolutsiooniromantilist põhivärvi «Jumala saares», vaid aitavad kaasa selle stiililiselt puhtamale esiletõusule.

Tuglase esimese novellikogu «Kahekesi» nelikust on uustrükkides enim muudatusi «Midias» ja «Toome helvetes». Ka pealkiri «Kahekesi» oma ebamäärasusega muutus Tuglase varsti vastumeelseks, kogu teine trükk kannab juba tiitlit «Õhtu taevas». Kõrvalepõikena olgu mainitud, et Tuglas ka oma hilise miniatuurikogu pealkirja «Muutlik vikerkaar» juures kaua kahtles ja kaalus, esialgse soovi kohaselt pidi kogu kandma kas «Liivakella» või «Aastate kerilaua» nimelist pealkirja.

Portreenovell «Midia» — Peterburi eesti lehe «Kiir» jaoks varem kirjutatud vähe-

nõudliku loo «Kahel pool seina» tihendatud ja iseseisvunud jätk — ei toonud autorile juba kirjutamise ajal täit rahuldust, nagu paistab ka «Midia» sünniloo kirjeldusest. «Midiale» pidi tulema veel kolmas osa Midia kui põrandaaluse tegelase vangistamisega, kuid see jäi kirjutamata. Tuglas töötas «Midia» ümber 1956. a. ja hiljem veel 1965. a. Uutes redaktsioonides on täpsustatud Midia sisemist portreed. Näiteks Midia sisemonoloogist loo lõpul on välja puhastatud sentimentaalsed sugemed, pilt on kujunenud kargemaks. Midia arupidamises oma armastuse ja armastatu üle ei leia me uues redaktsioonis enam vanaromantilist stiilihäälestust: «Aga millega pidi ta teda võitma, millega sundima teda sedasama imelikku eluvaimu värinat kogu olevuses tundma, mis nende elud silmapilgukski tühte oleks liitnud, nii et nende närvid ühes värisenud ja nende südamed ühes hullumeelses õnnes oleksid tuksunud?» (ÕT, lk. 78.) Selle asemel on kaine lühilause: «Kuid millega äratada seda ühtekuuluvustunnet teiseski?» (KN I, lk. 168.) Midia siseheitlus revolutsionääri ja naise ülesannete ja osa valiku vahel on kirjelduses ja sisemonoloogis redigeeritud pingsamaks. Seevastu Midia välisest portreest on retušeeritud mõnedki tunnusjooned. Novelli alguse talvetuisus astub lugejale vastu väike läkiläkis inimolend, vaesuses karastatud tütarlaps, rahulolematu ebaõiglase maailmakorraga, elumõtet küsiv. Hiljem kuuleme, et tal on «haldid mongoollase silmad talupoeglikus näos ning kahvatus ja valu varjud kõhnul lõualuil». Ja et ta toas on revolvriga läbilastud peegel. (ÕT, lk. 100.) Lõppvariantist on need detailid kõrvaldatud. «Midias» katsetas kirjanik uue stiilihäälestusega. See pidi olema abstraktne, psühholoogiliselt süvenev, mida ta ka redigeerimisel silmas pidas, lugedes välisemaid seiku tüübi kujunduses ebaoluliseks. Kuid isegi lõppvariantis ei saavutanud kirjanik siin täielikku stiililist ühtsust ning kavatses novelli kunagi veel kord käsile võtta. «Midia» katse oli Tuglasele mitmeti tähtis, nagu ta oma mälestustes on toonitanud, siin viirastusid juba Liisa Savioja ja Felix Ormussoni kuju.

«Kahekesi»-novellidest on «Toome helbed» Tuglase kõige kevadisem teos, kus loodus on mitte ainult taustaks, vaid otsekui suveräänse tegelase õigustes. Samuti võiks öelda ka vastupidi, et novellis polegi tegelasi. Armastusele ärkava tütarlapse aimuslikule õnnetundele ja selle varjutusele heliseb võrdvärselt kaasa toomeõite varisemise motiiv. Novell on nagu kontsert, kus me ei kuule esinejaid, vaid muusikat. Kirjutatud Oulunkyläs, kirjaniku mälestuste järgi sügavas sügises, oli «Toome helbed» üks neid väheseid töid, millega Tuglas ise enam-vähem rahule jäi. Kuid iseloomulik on, et pidev redigeerimisrahatuse on siingi hilisematesse redaktsioonidesse muudatusi toonud. Novelli põhjaliku läbivaatamise võttis Tuglas käsile 1955. a. «Teoste» jaoks. Sama variant jõudis ka «Kogutud novellidesse».

Redigeerimisel on ilmselt pearõhk asetatud looduskirjelduse viimistlemisele, ebaolulise kõrvaldamisele, looduskirjelduse kui kompositsioonilise terviku töötlemisele. Eri variantide võrdlemine näitab, kui nõudlikult, lakkamatu täiustamistahetega on Tuglas suhtunud ka pisidetallidesse, nende osasse kompositsioonilises ja stiililises ühtsuses. Kirjaniku mälestuse järgi olnud ta näiteks «Toome helvete» algul avaneva maastikupildiga esmalt enam-vähem rahul: «Päiksepaiste värisevad lapid langesid kollasele liivale, Toome helbed pudenesid tasa oksilt, kadumise murest õrnad ja puhtad kui liuglevad lumililled. Uniselt õõtsudes tukkusid puude helerohelised ladvad kevadhommiku soojuses ja valguses.» (ÕT, lk. 17.) Kuid rahulolematuse algab juba teksti ettevalmistamisel järgmisteks trükkideks. Kirjelduse lõpult kaob «soojuse» paarilisena sõna «valguses» kui ülearune mõttekordus, sest «päiksepaiste» hõlmab ka valgust (KNV I, lk. 7). 1955. a. tehtud redaktsioonis aga on pilt juba sootuks ümber struktureeritud. Hakkasid häirima ebakõlad, mitmete motiivide assotsiatiivne ümbrus, vastumeelseks said «lapid», luitununa, sisutuna

tundus «kollane liiv», vanaromantilisena «lumilill». Uues redaktsioonis on kirjeldust märksa tihendatud ja süvendatud, sealjuures järjepidevalt säilitatud selle lüüriline ilme: «Vanad toomingad tukkusid liikumatult tuuletu taeva all. Nende oksilt aga pudenes pidevalt õiehelbeid. Need liuglesid tasa, õrnad ja haledad, kanatud nagu kadumismurest. Pääkesepaiste värisevad laigud langesid puudevahelisele murule.» (T. I, lk. 169; KN I, lk. 172.) Kõik on muutunud selgemaks, mõjuvamaks. Kui varem tukkusid ainult puude ladvad, siis nüüdne täiendus on hoopis jõulisem: «Vanad toomingad tukkusid.» Sellest lähtub kõik järgnev, oluline. Eemaldatud on «liuglevad lumililled», «lappidest» said «laigud». Pilt on terviklikum, puhtam.

Samasugust tihendust, kulunud võrdluste ja põhilist hargu kiskuvate motiivide eemaldamist näeme teisteski looduskirjeldustes, läbi kogu novelli. Näiteks aja voolamise kirjeldusest on kadunud võrdlus maoga, mitmed kõrvalised motiivid, vanaromantilise hõnguga väljendused («neitsilikult puhas», «palgel vanaduse must mure ilme» jm.). Lause, mis enne kõrvalmotiivide rägastikku eksis, on muutunud lühikeseks, olulist kokkuvõtvaks (ÕT, lk. 29; KN I, lk. 178).

Keskendumine hingelise reaalsuse kujutamisele on «Toome helveteski» Leeni välisportreest välja tõrjunud ebaolulisena tunduvaid jooni, välditud on laia maalikut. Lõppredaktsioonis näeme küll veel Leeni «heleruuget» (varem «valkjasruuget») pead, kuid ei leia enam varasemat üksikasjalist kirjeldust: «Juuksed hargusid ikka enam ja enam. Nende libedad salgud vajusid üle kõrvade ja üksikud kiud värisid kui kulla niidid silmade ees. Kitsas pale uduste silmadega õhetas selle siidise võrgu all.» (ÕT, lk. 17.)

Analoogilisi tendentse teksti koondamisel näeme ka novellis «Suveöö armastus», mille Tuglas samuti 1955. a. põhjalikult ümber redigeeris. Tundlikuna sõna assotsiatiivse ümbruse suhtes püüdis ta vältida kõike ebakõnalisena tunduvat, jälitas sisutuid epiteete (välja visatud on «tore»), koondas laialivalguvaid väljendusi (häbelik värin — häbi; armuunistus — armastus). Maatüdruku ja -poisi suveoline idüll mõjub lõppredaktsioonis stiilsemana, puhtamana.

On arusaadav, et novelliloomingu redigeerimisel langes pearõhk noorpõlvetöödele, mis peagi ei vastanud enam kirjaniku kiiresti arenevale stiilitundele, häirisid keeleliselt ja nõudsid kompositsioonilisi kohendusi. Seevastu «Saatus» ja «Raskuse vaimu» tippnovellides on parandused mitmeti tagasihoidlikumad. Eeltööd nende kirjutamiseks olid sageli väga põhjalikud. Näiteks «Maailma lõpu» loomisel uuris kirjanik botaanikat, mütoloogiat, geograafiat, joonistas kaarte oma kujutletud saarest maailma lõpus, et saavutada maksimaalset tõepärasust. Ja siis alles sõnastas novelli. Ka oli juba teise kümnendi lõpu poole Tuglase lühilausealine, fantastikaski konkreetsest taotlev visuaalse rõhuasetusega individuaalstiil põhiliselt välja kujunenud. Tuglase puhul läkski meie kirjanduslikes arupidamistes käibele mõiste «realistlik fantastika», reaalse usutavuse taotlus fantastilises kuni pisisejkade silmaspidamiseni. Üks iseloomulik joon Tuglase stiilstruktuuris oli ka novelli alaosade suhteline iseseisvus, isegi lause kui omaette organismi lõpetatus, milles varem oli olnud ikka veel hälbeid. Nii oli ka mõeldav näiteks novelli «Maailma lõpus» avaldada tükati, üksikute peatükigruppide kaupa, mis olid struktureeritud nagu omaette tervikud. «Vabas Sõnas» ilmusidki 1915. a. teine, kolmas ja neljas peatükk, 1916. a. seitsmes ja kaheksas peatükk. Samal ajal valmisid põhijoontes ka viies ja kuues ning proloog- ja epiloog-peatükk. Üheksanda peatüki kirjutas Tuglas alles 1917. a. enne novelli tervikuna avaldamist, kasutas siin Venuse groti motiivi, millega viis hiiglaneitsi ja inimese kire kulminatsiooni. Novell tervikuna, s. o. 10-peatükilisena, ilmus kogus «Saatus» 1917.

Võrreldes 1921. a. redaktsiooni novelli viimase redaktsiooniga, mille kir-

janik tegi 1950-ndate aastate keskel «Teoste» jaoks (1957) ja mis jõudis ka «Kogutud novellidesse», näeme kohe, et niisugust tekstikorraldamist ja stiililist ümberhäälestamist kui varasemate tööde puhul, siin enam ei ole. Tegemist on filigraanse parandustööga, mis aga on omast kohast samuti kõnekas. Kui läbimõeldult suhtus Tuglas novelli pisimassegi detaili, väljenduse nüanssidesse, näitavad kas või üksiku sõna väljavahetamised, igal oma teadlik põhjendus. Näiteks detail «Maailma lõpu» kolmandast peatükist, kus mahajäänud laevapoiss ehmatusega näeb lahkuvat laeva, leiab tuleaseme ja märkab: tuhk oli juba külm (S, lk. 23). Viimases redaktsioonis on «külm» asendatud sõnaga «jahe» (KN I, lk. 273). Miks? Pärimise peale vastas meister: «Tuhk ei saanud veel külm olla, sest laev oli alles «keset mereselga», laevnikud põlnud kuigi kaua tagasi lahkunud. Kes tuld teinud on, teab: tuhk nii ruttu ei jahtu, et ta kohta võiks öelda: külm. Tõepärasem, tekstiga kooskõllalisem on, et tuhk oli jahe.» Kui tuglaslik seletus!

«Maailma lõpu» viimast redaktsiooni tehes on kirjanik jälitanud vähimatki argumenteerimata kordust, ülevõrdlemist, motiivi liialduslikku arendust. Kui varem näiteks öeldi, et hiiglaneitsi rinnad olid kui «elavad talled, suured ning kuumad» (S, lk. 56), siis viimasest redaktsioonist on «suured ning kuumad» kui ülepakku mine kustutatud (KN I, lk. 301). Saare õudse ja ihara taimestiku kirjeldusest on detail: «Siis tõusid meie ees seened, mil pole nime inimlikus keeles: lailad ja ropud, otsekui inimeste kehaosad» (S, lk. 52) välja jäetud kui liialdav kordamine, sest tekstis on eespool juba «lailakujulised taelad», «inimese naha värvi» hiigelõiekari kad. Sammalpatjade «veripunase, lilla ja tumekollase» muutis Tuglas juba 1942. a. redaktsioonis «veripunase, lilla ja tumerohelise» tõepärasemaks kombinatsiooniks (VNV, lk. 147). Need on küll pisiasjad, kuid Tuglase tähelepanu ulatus ka nendeni. Tema kunstiloojika järgi pidi kunstis kõik olema täpne. «Kunstis ei tohi olla midagi u m b e s.» väitis ta kunagi Tammsaaret arvustades.

Kompositsiooni mõiste Tuglase käsituses haaras iga üksikut lauset. Teose sise mine loogika pidi väljenduma igas fraasis. Suur osa parandustest ongi süntakti lised. Tuglase sõnakunstilises väljenduses jäi ikka harvemaks kõrvallauseisse keer duv subordineeritud, komplitseeritud suhetega lausepõim, samal ajal kui see näi teks Tammsaare sõnastusstiilis omasena kodunes. «Saatus»-novellide hilisemates redaktsioonides näeme, kuidas mõnigi varasem lausepundar on lahti harutatud, Tuglase väljendusloogika seisukohalt korrastatud. Näiteks «Maailma lõpu» 1921. a. redaktsioonis leidub veel niisugune lause: «Et aga õhtu oli, siis saatis kippar ainult seitse meest venega randa, et need saarel ringi vaataks ja siis kas kohe tagasi tuleks või, kui võimalik, öö saarel mööda saadaks ja alles hommikul teateid tooks.» (S, lk. 18.) Juba 1936. a. variandis on põim lahti hakitud, Tuglase-pärasemalt koor dineeritud: «Et aga õhtu oli, siis saatis kipper ainult seitse meest venega randa: vaadaku nad ringi ja sõudku tagasi. Või, kui võimalik, ööbigu saarel ja toogu alles hommikul teateid.» (KR, lk. 171.) Tehtud parandused osutavad selgelt, et Tuglas soosib lühikest lauset, lepib äärmisel juhul rinnastatud lauseühendusega, kuid on tõrges hüpotaktilise, sõltuv-alistuva lausekorrastuse suhtes.

Grammatilis-ortograafilised ja muud puhtkeelised muudatused Tuglase novel lide eri redaktsioonides on muidugi omaette teema. Praeguse tekstoloogilise uuri mistaseme juures, vähemalt Tuglase novelliloomingu ulatuses, ei olegi võimalik kindlalt ütelda, mis siin on Tuglase enda, mis korrigeerivate keelevalvurite soovit atud ja tehtud. Näiteks «Saatus» 1921. a. redaktsioonis näeme Tuglast kasutatavat uuenduslikke vorme: nimetulle, kaugemale (nimetule, kaugemale), lohutanä, näind (lohutanud, näinud), vajutet, kaet (vajutatud, kaetud) jm. Kuid juba 1936. a. redaktsioonist on need kõrvaldatud. Sõnajärjekorras verbi ettepoole nihutamist,

millega meie keeleravis kunagi hasarti mindi, leidub ka Tuglase tekstides tehtud parandustes.

«Raskuse vaimu» novelliviisiku hilisemates redaktsioonides on tegemist enamasti pisiparandustega, kuid mõnel juhul ka pikema tekstikärpe ja novelli lõpu ümberkujundamisega. «Inimese vari», Tuglase novelliloomingu üks tipp — kui mitte kõrgeim —, on jõudnud lõppredaktsiooni õnnelikult selles sõnaväljenduse arhailises ilus, mida pole segamas ka suured sõnajärjemuutused ega lause liiga domineeriv lühike hingetõmme. Tundub, nagu oleks Tuglas meelega jätnud novellile vanaaegse helgi, otsekui paatinakorra. Esimese maailmasõja õuduse taustal arendatud «Inimese varju» kirjutas Tuglas raskesti haigena kui poolnägemuse 1917. a. Töö ilmus ajakirjas «Ilo» 1919. a. ja aasta hiljem «Raskuse vaimu» tsükliis. Novelli kumiseb midagi sügavalt isiklikku: poega ootava ema lõppematu armastus. See oli Tuglasele lähedalt nähtud, hingepõhjani kaasa elatud tunne. On ju sügavad seosed «Inimese varju» poega ootava Mareti ja selle, Tuglase maapägulase-mälestustest tuntud vana naise vahel, kes Tartu raudtee äärsel teel taas rongile järele vaatab, suurrätik silmle tõmmatud, ja kelle kohta Tuglas ütleb: see oli mu ema... Novelli sündmustik on esitatud nagu «valusas valguses», milline motiiv esinebki teose lõpul.

Lõppredaktsioonis on novelli teksti vähe muudetud, ainult teise peatüki lõppepisood — Mareti sisemonoloogiline arupidamine pojaks peetava sõdalase surivoodi kõrval — on välja redigeeritud. Arvatavasti oma liigkirjeldava laadi pärast.

Novell «Kangastus», kirjutatud samuti 1917. a. ja ilmunud samal aastal «Sotsialdemokraat'is», ei rahuldanud Tuglast juba algusest peale oma lõpuga. Ta pidas seda liiga abstraktseks. Revolutsiooni kajastus ühel saarel Kreeka arhipelaagis feodaalajal, selle mahasurumine, mälestusliku kangastusena edasielamine saarerahva teadvuses on novellis antud muistendliku häälestusega. «Raskuse vaimu» redaktsioon lõpeb meeste mõtetega: «Ja nad küsisid enestelt: Kas on ial midagi sarnast sündinud? Kas pole elu alati niisugune olnud nagu praegu? Kas ei ole see uni ja viirastus, õudne muinasjutt, mida meie isad jutustasid, kui olime alles väikesed lapsed ja mängisime ranna heledal liival?» (RV, lk. 50.)

Kuid juba 1946. a. redaktsioonis on sellele liidetud lõik: «Kuid siis sai see uni jälle tõelisuse sisu. Taevas nagu avardus nende pilkude ees, seal viipasid neile Nikiase, Korase ja Kleoni eelkäija kujud. Ning nad mõistsid toda kauge sanga-rite-aega. Nii küdes ja küpses neis muistse kangastuse mõte...» (EK, lk. 72.) Võib juba arvata, et seegi kirjanikku ei rahuldanud. Ent ikkagi lõpeb «Kangastus» ka «Teoste» 1957. a. redaktsioonis selliselt. «Kogutud novellide» lõppredaktsioonis on Tuglas toiminud radikaalselt: ära visanud nii endise kui ka sellele liidetud uue lõpu-variandi. Ja nüüd lõpeb «Kangastus» tekstis eespool oleva konkreetse saarlaste lõikuspüha pildiga: «Päeval käisid noormehed ja tütarlapsed majast majja, kandes viinakobaraid ja lauldes muistseid laule. Õhtul istusid mehed kaua väravate ees, pajatades läinud päevist, kuna oliivisalust kostis nõrk mäng ning tants.» (KN II, lk. 49.) Ka niisuguseid heitlusi on olnud Tuglase redigeerimistöös.

Variantide võrdlemisel tuleb ilmsiks pisiüllatusigi, mis on kirjaniku suhtumiste ja maitsemuutuste salajased tunnustajad. Teame, et kirjanik juba pärast «Toome helvete» õnnestunud lõpetamist kavatses kirjutada romaani «Pühajärv», Allani ja Irise stiliseeritud armastusloo. Samad tegelased esinevad ka romaani iseseisvunud katkes «Õhtu taevas». Kuid novelliks kujundatud osas «Pühajärv», mille Tuglas avaldas 1918. a. «Postimehe» lisas, kannab Iriseks nimetatud tegelane juba Elo nime. Samuti on see «Liivakella» redaktsioonis (LK I, 1919). Elo võidukäik jätkus «Pühajärve» uues trükkis «Kogutud novellides ja väikepalades» (II, 1939).

Seda üllatavam tundub, et ligi kolmkümmend aastat hiljem «Kogutud novellide» «Pühajärves», s. o. lõppredaktsioonis, on Elo asemele asunud taas Iris, koos mitmesuguste muude tekstiparandustega. Irise-Elo välimuse üksikasjaline kirjelduski on lühendatud paari lausesse.

Miks tuli Iris tagasi? Seda ei sõandanud ma Tuglaselt kunagi küsida, sest aimasin vähemalt üht põhjust: «Pühajärve» aine ja selle käsitlus oli kirjanikule jäänud kaugeks ja võõraks, aastate taha, aga Elo nimi saanud üha lähedasemaks. Nii võib kujutleda, et see ajendas teda siduma kauget «Pühajärve» kaugel Irisega.

«Kogutud novellide» redaktsiooni aluseks oli peamiselt «Teoste» 1957. a. redaktsioon. Kuid ikka leiame hiljemgi mõningaid muudatusi ja täpsustusi. On liigutav pilku heita viimases autorikäsikirjas Tuglase käega tehtud parandustele. Kehva silmanägemise tõttu on pilt graafiliselt muutunud, kuid sisuliselt endist viisi mõtteväljendust täpsustav. Näiteks on «Käsu Hansu nooruses» lauses «hissooriat maa keeles kirjutada» asendatud «kirjutada» stiilikama vormiga «kirja panna». «Viimses tervituses» on ära jäetud «vähemalt juba 1960. aastast päälle» kui ülearune ajamäärang. Sentimentaalse võitu «haabade magus kohin» on asendatud «haavalehtede lipendamisega», «rõivas» on tulnud «riide», «laup» «otsaesise», «kolp» «pealuu» asemele. Juurdekirjutus «kevadises pargis» täpsustab «Pühajärve» lõppu.

Tuglase 85. sünnipäeva eel ilmus trükkis tema uus novell «Helloi maa», mida kirjanik ise nimetas novellikavandiks. Selles seoses leian oma päevikulistest märkmetest sissekande 16. III 1971: «Tuglasel oli tervis täna parem ja ta palus endale ette lugeda «Helloi maad». Lugemist katkestas ta mitu korda vahelehiüetega: «Kui halvasti kirjutatud!», «Täiesti viimistlemata!» Lõppotsus oli: ei oleks pidanud veel trükkis ilmuma! Kui üritasin sellele vastu vaielda, ta peaaegu ägestus ja arvas, et selle kavandi peaks kord uuesti käsile võtma, aine väärivat seda. Minu pärimisele, kuidas ta tuli nimele «Helloi», kas see võiks olla kuidagi tähenduslik, vastas Tuglas: ta tahtnud siin ühendada assotsiatsioone eesti sõnatüvest «hell» ja antiiksest «Hellasest». Küsimusele, missugust novelli oma loomingust peab Tuglas ise kõige õnnestunumaks, vastas meister kähku: ei ühtki. Kuid lisas pärast mõningat mõtisklust: võib-olla ehk «Popi ja Huhuud», selle kunstilise teostusega võiks enam-vähem rahul olla. Pärast sai loetud Tuglase satiirilisi värsse, et õhtut «lõbusasti lõpetada», nagu meister arvas.»

Tuglase pideva täiustamistahte kohta oma teoste redigeerimisel võiks rohkesti näiteid tuua. Võiks veel detailsemalt jälgida mõne redaktsioonimuutuse käiku. Pärast «Kogutud novellide» ilmumist vihjas Tuglas mõnikord sellele, et sõel pidanuks siingi tihedam olema, valitud neljakümnest võinuksid veel mõned ukse taha jääda. Loomingu kvantiteedi kohta oli Tuglas juba 1930. a. ütelnud oma arvamise. Tema meelet tuleb lõplikus inventuuris arvesse ehk 10% trükitud paberist. Kõik muu on «liigveena maha voolav», «päevakajana õhku tolmu». Üeldud küll toorkordse kirjanduspildi kohta, jäi Tuglas hiljemgi selle arvamise juurde. Kuid esitas siiski ka vastuküsimuse: kas ilma selle makulatuurita oleks saanud sündida ülejäanud 10%?

Tuglase kriitika ja esseistlik looming eri redaktsioonide peeglis esitab uusi probleeme, mille juurde tuleme hiljem. Tuglase arvates ei ole kriitiline looming kaugeltki sel määral osa inimese elust kui seda on ilukirjanduslik looming. Nii on ka teoste sünnilood osa autori enda eluloost. Oma teoste sünnilugusid kirja pannes on Tuglas haruldase täpsusega meenutanud mõningaid daatumeid: kirjutamise kohta ja aega. Kuid käesolevast aspektist on huvitav see, et Tuglas ka oma novellide sünnilugusid hilisemates redaktsioonides täpsustas ja parandas. Mäletan teda peaaegu nõrdinult mõlgutemas, et teose saamisluгу absoluutse tõepärasusega kirja

panna olevat võimatu. Fikseerida saavat midagi väga üldist, varjatuks jäävad paljud alateadvuslikud ajendid ja sidemed. Sageli olevat autoril endalgi unustusse vajunud teose eostumishetk. Kirjapandu saavat olla vaid tühine väline osa teose sünniprotsessist. See väline osa aga ei rahuldanud kompromissitult Tuglast, kes püüdis täiuse ja täpsuse viimse võimaluse poole.

Tuglase arvates ei lõppenud teose sünnilugu kaugeltki teose esialgse trüki avaldamisega. Teos elab ja kasvab edasi uutes redaktsioonides, mis on uued jõupingutused. See veendumus oli Tuglasel juba varakult, kui ta oma proosapalu esimesesse kogumikku koondama hakkas. Teine periood, millal Tuglas oma teoste «inventuuri» suuremas ulatuses käsile võttis, olid 1950-ndad aastad. Siis kirjutas ta mõnegi novelli mitu korda ümber, et saada rahuldav variant «Teoste» jaoks, millest esimene ja osalt teine köide olid novellistika päralt. Kolmas redigeerimisperiood oli 1960-ndate aastate keskel, millal Tuglas oma käsikirju ja arhiivimaterjale üle vaatas ja neid Tartu Kirjandusmuuseumi hoole alla järjekindlalt saatma hakkas.

Tuglas kuulus seda tüüpi kirjanike hulka, kes on olnud oma teoste edasikasvatajad — nagu oli Gustav Suits, kelle värsid uutes redaktsioonides pidevalt muutusid, ehkki lugeja oli esimese variandi juba armastusega omandanud. Lugeja ja kriitik võivadki niisugustesse parandamispuüdlustesse suhtuda erinevalt, eriti luule puhul, kus pisingi parandus kõigutab luuletuse struktuuri. Lugeja ja kriitik võivad nurisedagi, sest trüki avaldatud variant on juba ka nende omaks saanud ja elab nendes edasi. See aga on probleem teisest aspektist.

Ometi võiksid niisugused igirahuldumatud, viimset võimalust otsivad kirjanikud, kes iial oma teostega kokkuleppele ei saa, eeskujuks olla noortele kirjandusse pürgijatele, kes teinekord teed kunstimini liiga kergeks kujutlevad. Tuglas kirjutas juba 1920. a.: «Kirjanduslik teos on mõttekujutuse, teadmise ja maitse ühissaavutus. Ja kõik need omadused nõuavad harimist, täiendamist ning tarvitamise puhul närvesöövat pingutust.» (LK II, lk. 12.) Seda närvesöövat pingutust oma teoste loomisel ja nende hilisemal redigeerimisel pole Tuglas kunagi põlanud. Temalt võib hästi õppida leppimatust iseendaga.

KASUTATUD LÜHENDID

- KN I (= Kogutud novellid I, 1971)
- KN II (= Kogutud novellid II, 1971)
- LK 1913 (= Liivakell, 1913)
- LK I (= Teoksed nr. 1. Liivakell I, 1919)
- LK II (= Teoksed nr. 2. Liivakell II, 1920)
- ÕT (= Teoksed nr. 3. Õhtu taevas, 1920)
- S. (= Teoksed nr. 5. Saatus, 1921)
- RV (= Raskuse vaim, 1920)
- KR (= Kuldne rõngas, 1936)
- KNV I (= Kogutud novellid ja väikepalad I, 1939)
- KNV II (= Kogutud novellid ja väikepalad II, 1939)
- KNV III (= Kogutud novellid ja väikepalad III, 1940)
- T I (= Teosed I. Valik novelle ja miniatuure, 1957)
- T II (= Teosed II. Felix Ormusson. Valik novelle, 1957)
- T VIII (= Teosed VIII. Mälestused, 1960)
- VNV (= Valitud novellid ja väikepalad, 1942)
- EK (= Elu ja kangastused, 1946)
- M (= Marginaalia, 1966)

Karin Kask

INIMENE JA INIMENE

Näitlejad liiguvad oma kohtadele. Pinkidele lava eesservas. Ja kohe on vaataja vastamisi kahe perekonnafotoga. Üks ja teine pere. Oru ja Mäe. Nagu mälestus olnud inimestest. Ja kes meist pole silmitsenud vanu perekonnapiile? Fotosid juubelitelt, peoõhtutelt, matustelt jne., kus hetke-tabamise-himuline aparaat on kaas-inimesi must-valgele jäädvustanud. Mälestuseks. Ja kusagil laualaeakas on niiviisi mälestus või «mälestuste-mälestus mõnest ammu kadunud naisest või mehest» (Tammsaare). On see kõik, mis jääb järele inimese elust? Või mahub sellesse mälestuste mälestusse kogu elatud elu? «Sellele ei pea mõtlema, sellele ei pea koguni mitte mõtlema,» laseb Tammsaare Indrekul mõtteid mölgutada Vargamäe Krööda rõivakirstu juures. Kuid paradoksaalne Tammsaare ise just sellele mõtlema kutsubki. Inimese üle, kes on, elab ja kaob. Selleks et anda kohta teistele, kes nüüsamuti sünnivad, elavad ja saavad mälestuseks.

Alustamine fotomisanstseenist A. H. Tammsaare «Tõe ja õiguse» V osa järgi valminud V. Panso ja M.-L. Küla kompositsioonis «Inimene ja inimene» ei ole üksnes lavastuslik võte, vaid on nagu ukse avamine kogu järgnevale mõtestikule. Neid, kes on pidevalt jälginud V. Panso režissööriloomingut ning on sellega järelikult hästi tuttavad, peaks üllatama see brechtlike võorandusefektide valdkonda lülitruv suunitlus, mille puhul on loobutud mõttelisest neljandast seinast. Lavastuse sünnimustiku intiimsust garanteeriv neljas sein on ka etenduse edaspidises käigus mitmel puhul lõhutud. Tammsaare seekordsel teatrikeelde tõlkimisel on V. Panso kasutanud talle uudset struktuuri (kogu lavastus kujutab endast kaadrite süsteemi, mis monteeruvad omavahel sõna, heli, valguse jm. abil), kusjuures lavastuslikud suured plaanid on sündinud taotlusest saalisistujat kirjaniku mõtte ees peatada, talle ammutuntud-ammukuuldud asjade tarvis uut silma-kõrva anda. V. Panso lavastajatöö lähtub vajadusest kõnelda Tammsaarest omapoolse suhtumisega.

Eesti teater on oma põhiolemuselt kirjanduseteater. Tema ideelise kandejõu ning kaasajaläheduse määrajaks on olnud näitekirjandus, algupärane ja mittealgu-pärane, niisamuti dramatiseeringud, kui esimestest on puudu tulnud. Kirjanik on seega olnud läbi kõikide aegade meie teatri sisukuse, kaasaegsuse ja professionaalse määrajaks. Kuid niisama igavene on probleem, mida teater näidendiga (ja dramatiseeringu puhul lähteteosega) teha võib ja mida ta ei tohi teha. Režissööri osatähtsuse tõusuga (Stanislavski, Reinhardt, Vahtangov, Meierhold, Piscator, Brecht) kasvas teatripoolse interpretatsiooni iseseisvus, lavakunstnike vajadus väljendada end oma ideelistest taotlustest lähtudes, ellu sekkuda. See on toonud kaasa korduva vaidlusi ja tülisid teatriinimeste ning sissekulunud kirjanduslike kontseptsioonide kaitsjate vahel, ehkki see probleem lavainimeste eneste hulgas on lakanud juba ammu probleem olemast. Teatri kaasaegsus tingib vajaduse varase-

KARIN KASK

mate aegade draamaloomingu uudseks ülelugemiseks, selleks et leida temas see väärtuslik, mis muudab ta huvitavaks ning erutavaks olevikupublikule. Lavakunstnik (režissöör, näitleja) pole vahendaja, vaid iseseisev looja, kelle põhimõtted, tõekspidamised ja kunstitööd väljenduvad ühe või teise lavastuse, ühe või teise rolliteostuse kaudu. Kuuekümnendate aastate teatrilooming, niihästi meie oma kui ka kõige laiemas haardes võetult, kinnitab, et suurteosed on sündinud seal, kus lavastaja koostöös näitlejatega ning kunstnikuga on leidnud oma suhtumise dramaturgilisse materjali, peaaesande, mille nimel ta paneb lavastusse kogu loomingulise energia, mõtte- ning tundejõu. G. Tovstonogovi lavastatud Gorki «Väikekodanlased», Gribojedovi «Häda mõistuse pärast», Tšehhovi «Kolm öde» Leningradi Akadeemilises Suures Draamateatris, A. Efrosee Dostojevski «Vendade Karamazovide» ainetel etendunud «Vend Aljoša» Väikesel Bronnajal asuvas Moskva Draamateatris, J. Ljubimovi poolt Taganka-teatris lavastatud Gorki «Ema», Shakespeare'i «Hamlet», J. Miltinise «Macbethi»-tõlgitsus Panevežise Draamateatris jt. on vaieldamatult seotud nende suureandeliste lavastajaisiksustega, nende loominguliste kreedode, nende kodanikutundega. Ja kuigi tänapäeva teatris leidub entusiaste ja eksperimentaatoreid (Grotowski, Barba), kes näitlejaloomingu vabastamiseks püüavad välja astuda niihästi kirjaniku kui ka režissööri domineeriva osakaalu vastu lavakunstis, siis väidab tegelik teatritöö ometi, et võimekate lavastajate probleem, õigemini nende vähesus, on tänapäeva teatripildis probleem number üks. Seda kinnitab meigi teatrite olukord.

Kirjanik fikseerib oma kaasaja sellisena, nagu ta seda näeb. Tema vahekorid tegelikkusega jääb muutumatuks. Shakespeare'i draamaloomingusse on kätketud Elisabethi-aegse Inglismaa isepära, Tšehhovi näidendid on jäädvustanud üksikasjaliku portree sajandivahetuse vene intelligentsist, Gorki näidendeis kajastub Tsaari-Venemaa sotsiaalne ebavõrdsus jne. Kuid inglase Laurence Olivier mängib 1970. aastal Shylockit (J. Milleri «Veneetsia kaupmehe» lavastuses National Theatre'is) kapitalismiajastu ärimehena, kelle vastasteks on temaga konkureerivad ning seejuures niisamuti vahendeid mittevalivad kristlastest kaupmehed. Georgio Strehleri, väljapaistev itaalia lavastaja, tõi 1971. aastal lavale Gorki «Põhjas», milles oli saavutatud teravalt tänasekõlaline esitus. «Kleštši-taoline tööline, kes 1902. aastal elas ebainimlikes tingimuses ega osanud lugeda-kirjutada, sõidab tänapäeval tõenäoliselt oma isikliku autoga ja räägib aatomipommist. Kuid teda lähemalt jälgides võib täheldada, et ta on ka praegu süsteemi ori, et ta asub nüüdki elu ääremail,» kirjutab lavastaja omapoolselt antud kommentaarides. Peter Brooki Shakespeare'i lavastused («Kuningas Lear», «Suveöö unenägu») üllatavad oma filosoofiliste aspektidega, oma tänaselähedusega inimloomuse käsitlemisel. Jne. «Klassikalised teosed sellepärast surematud ongi, et nad on sügavad ja mitmepalgelised. Iga ajastu ja iga kunstnik valib neist selle, mis teda huvitab,» leiab G. Tovstonogov.

Seega on olemas alatine vastuolu kirjandusliku teose püsiva väärtuse ja teatri kui ajaga kaasaliikiva nähtuse vahel. Dramaturgia ja teatritõlgitsuse vahekorid on järelikult stereotüüpse pidev lõhkumine ja uute tõlgitsuslike aspektide pidev otsimine, avastamine. Ühe püsivale väärtusele asetub vastu teise muutuvus.

Ajasuhte ja probleemistiku märgatavat muutumist võib välja lugeda ka A. H. Tammsaare teoste lavainterpreteeringutes. Kui kodanikul ajal lavale jõudnud «Tõe ja õiguse» dramatiseringud seadsid tollasele tõusik- ja väikekodanlikule mentaliteedile vastu Vargamäe kivistel põldudel rügava maainimese põlise kiindumuse maasse kui leivaandjasse, tema püsivuse ning moraalse tugevuse, siis polnud need dramatiseringud üksnes kirjaniku vahendajaiks, vaid lava-

looming tõusis talle mõttekaaslaseks. A. H. Tammsaare kaasaegsena oli Andres Särevil, kes oli tema romaanide peamine dramatiseerija, suur osa kirjaniku loomingu kätkeid humanistlike ideede levimisel arvukatesse vaatajahulkadesse. «Tõe ja õiguse» tegelased hakkasid rahva hulgas elama konkreetsete inimestena. Nad läksid lihtsalt lavalt rahva sekka. «On suur ja õilis ülesanne muuta sõna elavaks inimeseks,» kirjutas tagasihoidlik Tammsaare E. Türgile, «Mauruse I järgu kooli» lavastajale ja Mauruse-mängijale kolmekümnendail aastail, lisades: «Mil määral see Teil õnnestunud, seda las otsustavad need, kes selleks kutsutud ja seatud, s. t. asjatundjad, mina ei tee siinkohal muud, kui surun tänades Teie kätt selle eest, mis Te teinud minu surnud sõnade elustamiseks. — Ja kui oligi erinevusi meie arusaamises Maurusest, siis oli ometi Teie oma nii veenev, usutav ja täiuslik, et — las oleb päälegi.» E. Türk, kes lähtus Mauruse tõlgitsemisel konkreetsest prototüübist (Hugo Treffner), iseloomustas oma lava-Maurust kui vastuolulist kuju, kelle puhul jäi üsnagi oluliselt kõlama see pool, mis toetas kunagisi vaeseid eesti poisse hariduslätte poole pürgimisel. Indrek Paas oli üks nendest.

Kümme aastat tagasi üllatas V. Panso meie teatrihuvilisi «Tõe ja õiguse» II osa uue dramatiseeringuga ja selle lavaesitusega — «Inimese ja jumalaga». Härra Mauruse kooli ja tolle kirju pere panoraamse-läbilõikelise kirjeldamise ning olustikupiltide rea esitamise asemel valis V. Panso filosoofilise aspekti — tõde otsiva, kompromissitu Indreku ja jumala- ning keisriusu vahel laveeriva Mauruse, kahe erineva karakteri, kahe erisuguse elutunnetuse vastuolu. V. Panso jättis oma dramatiseeringus kõrvale kõik need liinid, mis polnud oluliselt seotud nimetatud keskse konfliktiga. Kool, selle õpilased ja õpetajad, nendega seotud sündmused, millele on romaani lehekülgedel üsnagi mahukalt ruumi antud, oli kahe kuju väljasuurendamise arvel fooniks taandatud. Meenutagem, et V. Pansole tehti sellise ühele kesksele teljele kontsentreerumise pärast üsnagi teravaid etteheiteid. Lavastuse erakordselt tugev koosseis, kus episoodilistes rollides mängisid J. Järvet, R. Tarmo, A. Hõimre, R. Nuude, K. Välbe, F. Malmsten, toleaegetest noortest T. Aav, M. Mikiver ja teised draamaklassi vastsed lõpetanud, võimaldas V. Pansol oma lavastajakavatsusi realiseerida ja kui mitte veenda, siis esialgselt leevendada nende häiritust, kellele selline tõlgendus tundus patuna Tammsaare vastu.

Nüüd, kümme aastat hiljem lavastab V. Panso uuesti samas teatris, kuid «Inimese ja jumala» toleaeegselt koosseisust leiame praeguses «Inimeses ja inimeses» kaasa tegemas vaid paar-kolm näitlejat. Nende hulgas on M. Klooren — mõlemate lavastuste Indrek. Draamateater on kaotanud nende kahe Tammsaare-lavastuse vahel suurema osa oma vanema põlvkonna meistritest. Hõredaks jäänud ridade täienemine ebaühtlase tasemega ning erisuguse ettevalmistusega näitlejatega ja kitsaskohad režissuuris on teinud oma töö. Kuuekümnendate aastate teisel poolel teatris maad võtnud loomingu kriisi olukord väljendus kõige drastilisemalt ansambli lagunemises ja meetodiühtsuse puudumises. Nii ühe kui teise taastamine on teatri esmaseks ülesandeks. Seda ei saavuta ainult hea tahtega, vaid see on aeganõudev, tarka hoolt ning asjatundlikku ravi nõudev protsess. Kui möödunud hooajal etendunud A. Tšehhovi «Ivanov», mis valmis K. Stanislavski otsese õpilase, suurte pedagoogiliste kogemustega lavastaja Maria Knebeli käe all, näitas, et teater on suuteline end ansamblimänguks kokku võtma, siis F. Dürrenmatti «Romulus Suure» esitus osutus vastupidiselt mõtlemapanevaks — suurepärase lavateose, andeka näitleja ja võimeka lavastaja liit jäi resultaadivaaseks. Tammsaare repertuaari võtmine ja proovide alustamine 1971. aasta sügisel polnud seetõttu mitte üksnes jõuprooviks Tammsaarega, vaid oli kogu trupile suureks pingutuseks. Niihästi eneseületamise kui ka ansamblimänguni taasjõudmise seisukohalt.

A. H. Tammsaare «Tõe ja õiguse» V osa, mida meie teatris varem on etendatud «Vargamäe vanade ja noorte» nime all, on oma paljuliinilisuse ja episoodilisuse poolest olnud kõige raskemini dramatiseeritav. Keskne telg on siin puudunud. Iseloomulik on ka asjaolu, et «Vargamäe vanu ja noori» on mitmel puhul etendatud «Vargamäele», s. t. romaani esimese osa dramatiseeringu lavastusele järgnevana (nii nagu oli ka viiekümnendail aastail). Viienda osa dramatiseering on mõjunud rohkem järeeljutustusena sellele, mis Vargamäe kangetest meestest sai, kui iseseisva tervikliku esitusena. Eesti teatri ajaloo on kasutatud aga ka romaani esimest ja viimast osa ühendavat dramatiseeringut pealkirja all «Andres ja Pearu».

Nüüdne «Inimene ja inimene» taotles olla iseseisvam, terviklikum, kindlale sise-misele struktuurile koondatum. Selle lavastusega oli V. Pansol võimalik järjekord-selt pühenduda oma põhiteemale, milleks ta nimetab inimese süvauurimist. «Inim-liku mõttejõu, vaba inimese, just inimliku mõtte vabaduse idee on saatnud mind läbi elu. Olen kandnud teda endaga. Mida suuremad avastused, seda enam olen imetlenud inimest — kõige kummalisemat, kõige vastuolulisemat ja kõige võimsa-mat ning kõige keerulisemat orgaanilise elu vormi. Edusammude ja imetluse kõr-val olen hakanud aina jõulisemalt vihkama seda, mis inimeses on väikest, närust, alatut, zooloogilist,» väidab V. Panso teatriinimesena. Tammsaare looming pakub nendeks süvauurimisteks piiramatuid võimalusi. Kuid ühel tingimusel: kui lavas-taja on talle, Tammsaarele, mõttekaaslasteks. «Aga missuguse inimese poole püüad Sina: nagu ta ei pea olema või nagu ta on?» küsis Anton Hansen pärast «Tõe ja õiguse» esimese osa valmimist oma «Avalikus kirjas kirjanik A. H. Tammsaarele». Ja vastus sellele oli: kirjaniku eesmärgiks olgu otsida inimest, kujutada teda nii-sugusena, nagu ta on.

V. Panso lähenemist Tammsaare inimestele võiks nimetada filosoofilis-üldista-vaks. Selles mõttes on «Inimene ja inimene» varasema «Inimese ja jumalaga» seos-tatav. Nad liiguvad ühel käsitlusjoonel. Kuid oma sisemiselt struktuurilt on nad erinevad. Kui «Inimene ja jumal» seab vaataja vastamisi selgesti tunnetatava konfliktiga, mis väljendub kahe peaosalise — Indreku ja Mauruse — kaudu, siis «Inimene ja inimene» liigub läbi vargamäelaste kolme põlvkonna. Seekordse dramatiseeringu ülesehitus on polüfooniline. Siin kulgevad kõrvuti mitmed arengu-liinid, põimuvad üksteisest läbi inimsaatused ja liituvad kokkuvõttes mingiks kujuteldavaks koondportreeks. Inimesest, inimestest. Siia mahub niihästi Mäe kui Oru rahvas, samuti paralleel tänaste inimestega. Millised on need püsivad väärtu-sed, mis annavad inimese koondportreele tema kaunimad jooned? Mis on elus täht-tis, mis vähem tähtis? «Üldse on tähtsa ja tühise küsimus raskeim probleem elus ja kunstis,» väitis A. H. Tammsaare oma romaanide dramatiseeringute puhul sõna võttes. «Elus ei ütle meile keegi, aga teatris teeb seda ehk näitejuht, mõni näit-leja — teevad seda näitlejad ja näitejuht üheskoos.» Draamateatri lavastus ei anna sellele ühte lausesse surutud vastust. Võib-olla on kõige olulisem ja hinnata-vam see, et lavastuses on tunda Tammsaare mõttejõudu, mis tõukab arutlema, elunähtusi hindama, lähedast eemaltvaataja pilguga nägema. Humaansus, tarve teisele head teha, loova töö rõõm, raskuste mõistmine, igatsus õne järele — need on jooned, mis eralduvad kaunitena Vargamäe inimeste koondportrees. Nad moo-dustavad selle parema osa, mille püsivuse eest kirjanik kutsub seisma, seda endas kasvatama. Vastukaaluks inimese halvemale ja inimvaenulikule osale, mis on nii-samuti olemas ja niisamuti arenemisvõimeline.

«Inimese ja inimese» lavastuse kohta võib öelda, et siin puuduvad nii pea- kui ka kõrvalosalised. Kõigil neil inimestel, keda tutvustab fotomisanstseen etenduse

algul, on oma elu, mured ja rõõmud, unistused ja pettumused. Kui täpselt igaüks oma rolli etendab, sellest oleneb kogu lavastuse sümfooniline kõlavus. Etendus liigub kolme põhilist jaotust pidi. Lavastaja nimetab neid ka teemadeks, mis ulatuvad läbi kõikide osaliste, määravad rütmi ja meeleolu. Nendeks on: Ootus, Rahu-tus, Selginemine.

O o t u s. Tegevustik ei liigu fotomisanstseenist taluõuele, kahe talu maile, vaid tinglik mängupind, mida jaotavad taluetsad ukсед, majanurgad, aiad, iseloomulikud tööriistad ja majapidamisega seotud esemed, ühendab mõlema Vargamäe pere inimesi. Nende igapäeva ei kujutata olustikulistes askeldustes, vaid tegevus kulgeb mööda inimeste siseliine, tõstes suurde plaani selle, mis toimub Vargamäe kolme põlvkonna hingepõldudel.

Oodata tähendab end tänase ja homse vahele asetada. Soovida, et iga uus päev viiks lähemale sellele, mille täitumist ihaldatakse. Vargamäe kaks vänget naabri-meest, kelle elu on kulunud ärplemises «ühise armastatu pärast, keda nad püüavad teineteise võidu vallutada, igaüks omal viisil», nagu iseloomustab Tammsaare kummagi armastust maa vastu, pole jõudnud oma eluga igatsetud sihtjaama. Andrese lapsed on läinud kodunt ära, Vargamäe kurikuulus kraav, mis oli kunagiste protsesside põhjuseks, on umbe kasvanud, Vargamäe jõe süvendamise unistus on jäänud unistuseks. Seal, kus Vargamäele tagasitulnud Indreku jalg vette sumpab, oli kunagi Andrese elu algus Vargamäel. Kõik kavatsused on enne tühja jooksnud, kui ta mulda minna jõudis, mõtiskleb Andres. Pearu rehnudid eluga on pakilisemad — Orul puudub pärija. Pearu ei saa enne surra, kui ta näeb Oru edaspidist saatust lahenemas. Indrek tuleb Vargamäele tagasi, et iseendaga üksi olla. Vargamäe noored ootavad midagi, mis tooks tegusid ja õnne. Kiige lennutamises, huikeis, muidu-niisama aiale toetamises on igatsus, millel pole nime.

Esimese vaatuse põhilaad on mõtisklev ning arutlev. Inimelud ja inimsaatused seisavad loetavalt üksteise kõrval. Vaatus on oma teostuselt tihe ja täpne. Kõige koloriitsemad stseenid kuuluvad selles Pearule (K. Karm). «Minust, Pearust, võib ilm mööda minna, sest mina ise olen möödas, aga Orust mitte, sest Oru elab alles» — siin peitub Pearu terasvedru ja süda, mis rahu ei saa. K. Karm mängib Pearut kogu vänge vere ehtsusega. Jalad ütlevad peremehel üles, kuid tema rehnutioskus ja krutskite-lust on endised. Pearu sõnu, et tal on kahe mehe aru nagu kuradiil, kes saab kahe mehe vastu, tuleb tõsiselt võtta. Poeg Karla, talu tegelik pidaja, töömees ja perekonna eest muretseja, noorem ja tugevam, jääb R. Areni tõlgitsuses täiesti usutavalt oma isale alla, sest tal pole nii kanget verd ega kahe mehe aru, rehnutinutti ega krutskitelendu.

Vitaalse, kärsitu, ikka veel perekonnaohje oma käes hoidva Pearu kõrval mõjub Andres elust kõrvaletõmbununa, maiste tegevuste suhtes eemaltvaatajana, kibestunudnagi. V. Ratassepp mängib Andrest samalt lähtelt jätkates, millisena tema Andres on meelde jäänud «Vargamäe» lavastusest. Ta selg on kühmu vajunud, kuid tema veres ja hääles on endist rauda. Oma mured ja pettumused sulleb ta endasse. Niiviisi kinnisena jääb ta mõistmatuks noortele. Emotsionaalne ja kontrastne on Andrese ja Elli vaheline stseen. Kevad, õunapuuõied, looduse puhkemine. See kõik mängitakse ära üksnes õunapuuoksaga. Ellile (K. Karisma) tähendab kevad alguserõõmu, kus kõik on veel ees, Andresele tagasivaatamist ja jumalagajättu. K. Karisma mängib nähtavaks Tammsaare võrdluse — «Elli jooksis samuti, nagu jooksid valged pilved helesinises taevas». Alltekst kõneleb siin rohkem kui sõnad. Rõõm, ootus, õnneigatsus. Kust tuleb õnn, seda Elli ei tea. Selline Elli ei saagi mõista vanaisa, sest nad näevad maailma erinevate silmadega.

Indrek on isale kõige rohkem mõtte- ja hingekaaslane. Rohkem mõistetakse, kui

kõneldakse ja öeldakse. Neil kummalgi on inimeste ja elunähtuste suhtes oma seisukohad. Indrek (M. Klooren) nimetab Vargamäed sunnitööpaigaks, Andres pole end siin ühtegi päeva sunnitöölisena tundnud. Ometi mõtlevad mõlemad sama — loov töö, nii raske kui ta ka poleks, on ikkagi armastus. Sest tööd tehakse ju alati millegi nimel, millegi või kellegi pärast. Nii Indreku kui Andrese mõtlemistes on ajaga arupidamist ja distantssi. Ainult kumbki arutleb eri tasandil. Indreku-Klooreni ja Andrese-Ratassepa mõtetevahetuse parimateks osadeks on need (näiteks esimese vaatuse algul), kus kuuleks nagu kahte kõnelust. Indreku Vargamäele tulek ühtaegu rõõmustab ja kurvastab Andrest. «Indrek oli omal ajal olnud kogu Vargamäe au ja uhkus ja nüüd tuleb ta siia tagasi nagu läbilastud vares. — Peab siis tõesti kõik see, mis tema, Andres algatanud, nii-öelda rappa jooksmas?» avab Tammsaare romaani tekstis Andrese mõtteid. Ka laval on nad Andresel-Ratassepal kaasas. Indrek-Klooren tunnetab neid. Südamed muretsevad üht, mõtted liiguvad teist teed. M. Klooreni alltekstides kõlab hell suhtumine isasse. Selles on rohkem noorusmaade sadestusi kui hilisemaid. Hoopiski nõrgemalt on M. Klooreni tõlgit-suses tunnetatav «Tõe ja õiguse» IV osa raske isikliku draama läbielanud inimene.

Maret on vaimne kaaslane isale ja Indrekule. Ta tunneb Vargamäe põldudesse maetud tööhulka, raudkivide ränkust ja soode põhjatust. I. Everi Maret mõjub poeetilisena. Esituses on lähedust tema enese varem mängitud Kröödale. Mareti- Everi jõud peitub muretsevas südames ja peret ühendavas enesestandmises. Tema pilk on pööratud rohkem teiste kui enese poole. Sellepärast oskab ta Sassi mõtteid lugeda ja säilitada «üks mõtleb ja teine ütleb» harmoonilist vahekorda. Kuid ometigi ei väldi see lugejas-vaatajas tekkivat küsimust: kuidas saab Maret armastus Sassi vastu üle nende erinevast suhtumisest Vargamäesse, elulistesse väärtustesse? Sassi kujus (I. Mikkor) avaneb ju üpris tabavalt edasiantud käsitöölislik utili-taarne suhtumine, mille kohaselt Vargamäe põldudel ja heinamaadel on vaid puu-särgilaudade väärtus. Sest Sassi pilk ja mõte mõõdavad Vargamäed sellest seisukohast, mida temalt võtta ning saada võiks. Maret aga on põldude ja heinamaade laps. Kuidas suudab ta edaspidigi kodurahu ja armastust säilitada? Sest Sass on Andresele ja tema Vargamäele võõras. Andrese elu on elatud sellele, et Vargamäest midagi teha, talle omapoolset anda. Sassi tõlgitus, tema mõttekäikude avamine teeb mõistetavaks Andrese romaani lehekülgedele jäänud nukrad mõtted: «Teed ja ründad, kogud ja korjad, ja kui ootad surma, siis istud võera ulu all ning sinu oma kodus elavad peaaegu võerad inimesed, kes raiuvad sinu kasvatatud metsa uuteks eluhooneteks.»

Rahutus. Vargamäelaste igapäevase töö- ja mõtterütmi paiskab segamini Tiina ja Oti tulek. Esimese vaatuse mõtiskluste ja ootuste meeleolu annab maad dramaatilistele konfliktidele. Vargamäel on suvi. Aastaaeg, kus kõige rohkem elatakse. Sest suvi on tööde ja nooruslike lõbude aeg. Kunagi oli see ka Pearu—Andrese kuulsate kohtuskäimiste aeg. «Päevad kadusid naeru, nalja, hõiske ja lauluga, nagu oleks Vargamäe tõesti muutunud maapealseks paradiisiks, kuhu taevatähedki tulevad lõpuks puhkama, kui nad juba küllalt ülal säranud. Noortel ei tulnud nagu meeldegi, et lõpetad täna raske tööga ning et algad homme sellesamaga,» iseloomustab Tammsaare Vargamäe suvepäevi. Lavastuses väljendub see meeleolu neidude laulus ja kiikumises. Võiks ka öelda, et kiigelaud saavad hoogu õnneigatsusest. Siin kiiguvad oma unistustega kordamööda Elli, Juuli, Helene.

Teises vaatuses on eraldatavad kaks sisemiste liinide gruppi, mis mõlemad jooksevad kokku Oti kujusse. Ott (R. Trass) on vaatuse peategelaseks. Tema tulekuga hakkab kõlama matsi ja vürle teema. Ott toob endaga Vargamäele kaasa uued mõisted ja uued mõtted. Hakatakse rääkima spordist, Ameerikast ja sõjast.

Koos sellega toob ta kaasa Vargamäe taluõue jaoks uue mentaliteedi — juuretuse, pealispinnalisuse, iseloomutuse, ideetuse, kohandumise. «Vurle ei ripu kõige hingega millegi küljes ja tema tunneb vaevalt võitlust elu ja surma peale. — Vurle seab end iga tuule järele, puhugu ta idast või läänest» (Tammsaare). Oti võõrkehalikkus Vargamäe keskkonnas hakkab väljenduma arusaamade kokkupõrkeis. Kõigepealt Otist teolt ja meelett erinevate Oskari ja Tiinaga. Kuid Oti võõrkehalikkusel on ka oma võlu. Tekkivate konfliktide, mõtete- ja tunneterahutuse põhjuseks ei ole aga mitte üksnes Ott, vaid pinnas selleks on olemas Vargamäe noortes enestes. Onneunistus, õnne püüdlamine on juba varem olemas. Elli, Oskar, Juuli, Helene — need on potentsiaalsed Juliad ja Romeod, kellel puudub vaid armastuse objekt. Oti ja Tiina tulek loob uue situatsiooni. Elli ja Juuli (H.-R. Helenurm) kiindumus on ehtne ja suur. Traagiline tekib sellest, et kiindumus ei leia samavõrdset vastamist. Et Oti tunne on vaid hetkeline õletuli, millekski pidevaks ta pole suuteline.

Teine vaatus on oma struktuurilt paljuliiniline ja ka sündmusterohke. Võib oletada, et seda suve mäletavad Vargamäe elanikud veel kaua tagantjärele. Allteks- tidele on seejuures napivõitu ruumi jäetud. Seda täpsemalt tuleb neid välja mängida. Röömsa laulu ja huikamistega alustatud suvi jõuab õnnetu lõpuni — Ott hukkab, Juuli on ahastuses, Elli elurõõm on murtud, Tiina ja Oskar elavad hinge- valuga, Eedi on kadunud. Õnn, mis pani Ellit kahvatudes, värisevi huuli Otile sosistama: «Teil võiks kõik olla, kui te vaid tahaksite!», on muutunud valuks. «Mis see õieti on ja mis nüüd tuleb? Oli kevad, olid puhkevad pungad, olid õied, oli lindude laul, olid pikad valged ööd, oli rõõm, oli õnn, katsu või käega, ja nüüd pole enam midagi!» küsib tardunud pilguga enese ette vaatav Oru Juuli. Õnne haaramine on läinud tühja. See peaks mõjuma vapustavalt. Vaatuse emotsionaalne amplituud — õnnehetkedest ahastuseni — pole aga kuigi ulatuslik ega haarav. Küllap seetõttu, et psühholoogiline kude on ebaühtlane, paiguti hõre. R. Trass on läinud (ja etenduste kestel on see süvenenud) vurlelikkuse ainurõhutamise teed, mistõttu kuju mõjub etteteatult üheplaanilisena. Muretu päikesepoiss, kellele elu on nagu hernes (V. Panso), kuid kelles ei puudu ka oma traagika, on rollis varju jäänud. Oma orgaanilisuselt ja terviklikkuselt on headeks näitlejatöödeks K. Karisma Elli ja T. Aava Eedi. Viimase rollilahendus mõjub omaette lühinovel- lina. Eedi piiratud mõistusel on oma loogika — ta tunnetab Tiina kaastunnet ja mõistab, et Juuli eest on tarvis kätte maksta. Ta eraldab headust ja ülekohtu. Näitleja on suutnud viia Eedi nihestunud loogikast tingitud pilgu, kõne ja liikumise täpsesse sünkroonsusse. Eedi-Aava koomikavarjundid on kurvakõlalised.

Selginemine. Oti surm ja Eedi kadumine panevad mitmesuguselt mõtlema. «Tähedki kaovad taevast, mis siis inimesest tühjast maailmas kaduda on. Mulle kangesti meeldiks nõnda kaduda. Tulid ei tea kust, miks või milleks, ja kaod samuti. Ühel ilusal päeval sind ei ole enam ja see on kõik» — nii arutleb Indrek. «Aga mina ei taha nõnda kaduda!» protestib Pearu. Sest ta pole leidnud lahendust oma murele.

Kolmas vaatus toob lahenduse kõikidele sõlmedele. Teise vaatuse kärestikuli- sele rahutusele ja misanstseenide kiirele vaheldumisele järgneb märksa rahulikum voelus, liikumine ühest suurest plaanist teise.

Kompositsiooni haaravamad stseenid kuuluvad siin Pearule. Kõneluses Karlaga ja sellest tõusnud tülis köidab K. Karm tähelepanu oma uudsetl esitatud allteks- tide konstruktsiooniga. Pearu-Karmi kangust ei murra niivõrd minia suuremeelsus ega veart kirikukellade helin, kuivõrd Pearus eneses peituv teine, sügavam pool, mis siin avaneb. Pilu selle teise poole nägemiseks käriseb valla Pearu-Karmi pikas

pausis, millega ta vastab Karla repliigile: «Isa, sa mõtled Krööta!» Pearu-Karm on tabatud hella kohta, üksnes enese teada olevasse südamesoppi, ja see tabamisvalu lööb ta aegamööda sirgu. Selles püstitajamises ja pojaga vastamisi asetumises on efekti ning teatraalsustki. Kuid saal jääb just siin igal etendusel pingeliselt taseks. Kogu järgnevas kõneluses jääb Krööt Pearu-Karmi allteksti. Armastus Krööda vastu, sügav inimlik tunne on saatnud Pearut läbi kogu elatud elu. «Jah, Pearu mõtleb mõnikord isegi seda, et kui Krööt oleks olnud tema naine, siis temast oleks saanud hoopis teine mees ja ta oleks elanud teist elu. Veel rohkemgi mõtleb ta: kui Krööt oleks olnud Oru perenaine, siis poleks Pearul ehk kunagi tõusnud Andrese vastu seda viha, mis tal on olnud tõelikult. Peenar oleks jäänud muidugi peenraks, siht sihiks, ristikivi ristikiviks ja kupits kupitsaks, aga Pearul poleks kunagi tarvis olnud mõelda, et sealpool neid maiseid asju kõnnib Krööt oma heleda «jaalega», mida kuulab Andres. Nii iseloomustab Tammsaare Pearu südamesoppi maetud saladust. K. Karmi tõlgitsuses pole Pearu üksnes ere karakter, vaid temas peitub vastuoluline, keerukas isiksus, keda ei saa lihtsustada riukameheks või vägikaikavedajaks. Vastandiks Andresele.

Vargamäe kahe peremehe kõrvu käidud elutee jõuab lõpule. «Mina algasin Vargamäel suure õnne ja õhinaga, aga kuhu olen ma jõudnud? Ei kuhugi,» lausub Pearu surres Juulile. Ring on täis. Vahest läheb Juulil paremini, sest ta alustab õnnetuna ja kurvastuses! Mäe Andres läheneb oma elu lõpusirgele kibedate mõtetega. Tükk tüki järel on kadunud või kõrvale heidetud kõik see, mis oli tema elu sisu. Tugeva emotsionaalse laengu saavutab seetõttu laval teade Vargamäe jõe süvendamisest. Rõõm võtab algul Andreselt-Ratassepalt sõnad. Siis aga tõukab teda Pearu surivoodi juurde kiirustama. «Mis asi see süda küll peaks olema, et tema nii kaua noor seisab?» — Seegi on rõõm, mis kostab Andrese südametukseist.

Õnn suleb Andrese silmad. Tegemiste-rõõm tegi ta õnnelikuks. Indrek seisab isa surnukeha juures. V. Panso suurendab siin välja Indreku monoloogi. Isa unistust täide viies on ta ise tema rõõmust osa saanud. Mis on inimene? Mis on temas igavest? Monoloogil on üldistav tähendus kogu lavastuse jaoks. Olla inimene ja olla igavene tähendab elada ja võidelda. Olla elu loojaks, edasiviijaks. Niihästi Indreku-Klooreni arutluses inimesest kui ka sellele järgnenud Krööda kirstu juures mõtisklemises on hetki, mis meenutavad «Inimese ja jumala» tassi-kõrvade monoloogi.

M. Klooreni Indrekus on kordaläinud tõlgitsusliin, mis on seotud isaga, Vargamäe kunagiste teedega, siinsete mälestustega. Märksa vähem tulemusrikkad on need stseenid, mis käristavad lahti tema lähema mineviku haavu. Neid, mille eest Indrek on Vargamäele pagunud.

Indreku teisest plaanist, mida kirjanik on nii rikkalikult andnud, vajaks täpsustamist psühholoogiline lõim stseenides Tiinaga.

Tiina on üks omapärasemaid Tammsaare naiskujusid. Temast tekib romaani lugemisel kujutlus. Teda hakkab nägema. Tema vahetu olek, vajadus «nii hirmus õieti rääkida, et läheb mõnikord kõik käes valeks», tema olukorda arvestamata, millestki hoolimata usk, kiindumus määravad tema tegutsemisloogika. Ta juhendub igal juhul südametunnistusest, mille vastu minna ta ei saa. M. Rästale on Tiina pingutavaks võimeteprooviks. Ta teeb selle üldiselt hästi läbi. Roll on M. Rästale eneseületamiseks. Tiina-Rästa tugevamad stseenid on viimases vaatuses. Tiina eneseavamine, selle väljaütlemine, mida kuidagi ei saa, on mängitud suure seesmise intensiivsusega. Silmad hakkavad siin rääkima rohkem kui sõnad. Muidugi, Tiinat võib teisiti ette kujutada — hingestatamana, erandlikumana, ebamaiselt fanaatilisena. Kuid kui kujutlus loetuga kokku ei lähe, kas ei maksaks siis

kõigepealt küsida — aga võib-olla võib ka nii? Ja võib-olla sobib sellesse lavastusse just niisugune Tiina, nagu ta on.

Indrek ja Tiina lahkuvad Vargamäelt. Neile öeldakse hüvasti. Millal kohtutakse uuesti ja kas kohtutakse üldse? Või kel siis silmad veel lahti, kel suu mulda täis! Ja milline on siis Vargamäe? Sest kogu maailm saab teiseks ja uueks.

Kuid Vargamäe tipul, kus enne olid kasvanud pedakad, seisis kivihunniku otsas inimene, kelle kuumal südamel oli valus. Sest kui sünnib õnn, siis ikka kannatab kusagil keegi.

Kas sündis õnn? Sellele ei vasta Tammsaare. Ei vasta ka lavastus.

Vargamäe laste unistusi, rõõme ja õnneigatsemist kõrgele pillutanud kiik jääb kõikuma. Ootab ta uusi kiikujaid? Sest maad ja metsad muutuvad, kuid inimesed jäävad endiseks.

Käsi ümber Tiina piha, kõnnib Indrek kõveras-köökus soosilla poole. Nad kaovad vaataja silmist «...väljamäelt alla, kust Vargamäe Andres oli mitukümmend aastat tagasi oma naise Kröödaga üles tulnud ja talle esimest korda näidanud tema uut eluaset — Vargamäed».

Nende sõnadega lõpetab Tammsaare oma epopöa inimesest. Inimesest, kes alati püüdleb õnne poole, elab läbi ootusi, rahunemist ja püüab leida selgust enese ja teda ümbritseva suhtes.

Juurdelejana, mõtlejana jälgib Tammsaare iga üksiku inimese saatust, et nende, paljude inimeste saatuste kaudu jõuda üldinimlikuni. Järeldusteni, iseendale aruandmiseni, mille puhul polegi tähtis konkreetne Vargamäe ega seal elanud inimeste elud, vaid sellest esilekerkiv üldistav portree inimesest ja talle näkku vaatamisest ikka-ikka tekkiv tarve küsida: mis on põhiline mõistes inimese? Mis teeb tema igaveseks?

«Ah! nii sagedasti on ilmas... olnud suurem puudus heatahtlikust lugejast ja arvustajast (eriti just viimastest) kui kirjanikust,» kurdab A. H. Tammsaare «Tõe ja õiguse» I osa vastuvõtu ning tõlgendamise puhul. «Heatahtlik arvustaja võiks ehk oletada, et ka vargamäelased viivad igale poole kaasa oma siunatud ja südameverega armastatud Vargamäe, ehk olgu siis, et Vargamäelt lahkuvad ainult vürled. Sõnad «tõde ja õigus'ki» võiksid omandada ehk mingisuguse üldinimlikuma tähenduse...» A. H. Tammsaare kirjutas need read siis, kui polnud jõutud veel tema romaani dramatiseeringuteni. Lavastaja on kirjaniku suhtes, keda ta tõlgitseb (ja seda enam, kui on tegemist dramatiseeringutega), alati ka arvustaja, kes eraldab peamise vähem olulisest. Filosoofiline aspekt, üldinimlike väärtuste esiplaanile toomine ja taotlus Tammsaare mõttejõule avarust anda — need on «Inimese ja inimese» mõttelised põhitallad, mis on loonud lavastuse, mille me võime paigutada tänases kunstielus saadud sügavamate muljete hulka. Ja kas me ei avasta ikka ja uuesti Tammsaare aktuaalsust ning lähedust? Lähedust tänasele murele inimese pärast, kes vallutab maailmaruumi, mille valitsemiseks on niisama palju tarvis tehnika kiirustele mittealluvat südameunnistust kui mõistust.

«Inimese surematust tõestab see, et ta nii kaua on kestnud, vaatamata kõigele valule ja piinale, mille ta ise on välja mõelnud ja näib aina juurde mõtlevat. Ta kestab ikka edasi ja ikka alati on üks püüe, mis ütleb: «See on halb, sa pead paremini toimima.» Ja alati on kusagil keegi, kes ütleb: «Jah, õigus, edaspidi teen ma paremini,» arvab William Faulkner. Inimese mõtteis on oma kord. Siin pole lavastused üksteise kõrval reas nagu afiššidel või aastakokkuvõtetes. Loetud raamat, nähtud film, kuulnud kontsert jne. trügivad teatrimuljete sekka. Tekitavad segaduse, mis ongi seaduspärane kord — selektsioon huvitavaimast, erutavaimast,

parimast. Faulkneri raskuste ületamise usk seostub Tammsaare inimeste tööühmamisega, sellest tuleneva vaevarikka, kuid kaaluka rõõmuga.

«Inimestega on nagu metsaga: okasmetsa järele tuleb lehtmets, lehtmetsa järele okasmets» (Tammsaare) — näitlejate põlvkonnad vahelduvad, kuid nende looming allikaks jääb ikka inimene. Teatris on alati alustajaid ja lõpetajaid. Draamateatri laval võib eraldada kolme põlvkonda näitlejaid, kes mängivad vargamäelaste kolme põlvkonda ja keda seob ühine «hingepõld, mida on raskem harida kui Vargamäe kivirägastik ja soo». Tammsaare on teatriinimeste suhtes helde andja ja palju nõudja. Võimised ja vähemvõimised paistavad tema puhul rohkem kui muidu ja mujal välja. Seepärast on üsna mõistetav, et võimiste vahe jääb seekordseski Tammsaare-lavastuses silma paistma. Küllap on õigus väita ka seda, et lavastaja maksimaalsest programmist on jäänud mõndagi realiseerimata. «Inimese ja inimese» etendused kõnelevad aga sellest, et töö on olnud tulemuslik peamises — lavastuses on saavutatud ansambel. Tunnetatavad on ühine pingutus ja tegemisrõõm. Pedagoogilist aspektist on hinnatav kogu trupi püüdlik ja tulemusrikas töö Tammsaare mõtestatud teksti omandamisel ja tõlgitsemisel. Ja mis vahest kõige olulisem — «Inimese ja inimese» lavastuses on märgatav liikumine loomingulise meetodiühtsuse suunas. Selles mõttes on lavastusel printsiipiaalne, teatri tuleviku suhtes optimismi julgustav tähtsus.

KREEKA KEELES KIRJUTANUD ROOMLANE CLAUDIUS AELIANUS JA TEMA TEOS „LOOMADEST“

Vanakreeka kirjandus on hilisematele põlvkondadele tuttav eelkõige arhailise ja klassikalise perioodi väljapaistvate kirjandusteoste kaudu. Oleme harjunud imetlema Homeroose eeposi, suure kolmiku — Aischylose, Sophoklese ja Euripidese — surematuid tragöödiaid, Aristophanese sädelevaid ning vaimukaid komöödiaid, Thukydidese kaalukat ja väarikat ajaloo-esityst, Demosthenese kirklikke ja jõulisi kõnesid ning paljude teiste antiikautorite teoseid. Teataval määral on tuttav ka hellenismi ajastu ja rooma perioodi algussajandite kirjandus, kuid peaaegu unustusse on jäänud antiikaja viimaste sajandite looming. Varasemate perioodide kirjanduse kõrge taseme taustal tundub kõik hilisem palju nõrgemana, peamiselt langust peegeldava epigoonlusena.

Unustusse on jäänud terve rida huvitavaid kirjanikke, kelle anne ja vaimne sügavus ei küüni küll antiikaja suurkujude tasemele, kuid kelle looming pakub palju omapärast ning tähelepanuväärset, milleta ei oleks saanud kujuneda hilisem Euroopa kirjandus.

Uheks selliseks kuulsate eelkäijate varju jäänud III sajandi kirjanikuks on ka kreeka keeles kirjutanud roomlane Claudius AELIANUS, kelle käekäigule heidame põgusa pilgu.

Eluloolised andmed tema kohta on äärmiselt napid. Ainukesed teated pärinevad III sajandi kirjaniku Philostratose teosest «Sofistide elulood» (II, 31) ja *Suda*-leksikonist. Mõningaid vihjeid võib leida ka Aelianuse enda teostest.

Aelianus sündis Rooma lähedal Praenestes umbes 170. a. paiku (täpne sünni- ja surmadaatum puuduvad). Ise on ta end korduvalt roomlaseks nimetanud¹ ja Philostratose teatel uhkustanud ta sellega, et ei ole iial Itaalia piiridest lahkunud ega kaasa teinud ainsatki merereisi.² Omapäraseks jooneks Aelianuse puhul on asjaolu, et ta on kreeka keeles kirjutanud viis teost, ladina keeles aga tõenäoliselt mitte ühtki. Philostratos kirjutab, et Aelianus kõneles kreeka keelt niisama puhtalt nagu Atika südames elav kreeklane, kuigi ta polnud Hellases kordagi viibinud. Hariduse sai ta teise sofistika³ rajaja Herodes Atticuse õpilase Pausaniase juures ja omandas sofistika kutse. Tõdedes aga, et kõnemehe-eeldustest on vajaka, pühendas ta end kirjanduslikule tegevusele, mis tõi talle ka kuulsuse. Edasi loeme, et

¹ Vt. A e l i a n u s, «Kirevad lood», II, 38; XII, 25; XIV, 45.

² Selle teatega ei ole kooskõlas Aelianuse enda vihje teoses «Loomadest» XI, 40, kus ta väidab, et nägi Aleksandrias Serapise templis viie jalaga lehma. Tõenäoliselt on Aelianus allikmaterjaliks kasutatud teosest tähelepanematusest üle võtnud verbi «nägin».

³ II saj. kreeka kirjandusele iseloomulik püüdlus pöörduda kõnekunsti alal tagasi vanade atika eeskujude juurde.

Aelianus elas umbes 60 aastaseks, suri vallalisena ja lasteta. Selle vihje põhjal võib oletada, et ta suri 230. a. paiku.

Suda-leksikoni andmed on veelgi lakoonilisemad. Saame teada, et Aelianuse eesnimi oli Claudius (Philostratos seda ei maini), et ta tegutses preestrina ja kandis sofistit tiitlit ning hüüdnime Mesikeelne (*meliglossos*).

Aelianuse biograafid mainivad temalt viit teost, neist säilinud on «Loomadest» ja «Kirevad lood» ning kolmandana «Talupoegade kirjad», mille ehtsuses aga mitmed uurijad kahtlevad.

Alljärgnevalt vaatleme lähemalt Aelianuse teost «Loomadest». See on omapärane kogumik õpetlikke lugusid loomade elust. Teos on jagatud 17 raamatuks ja sisaldab üldse 798 jutustust (paljud neist on väga lühikesed), sissejuhatuse ja epilooži. Jutustuste paigutus on täiesti süsteemitu, Aelianus ise ütleb epiloožis, et ühte looma käsitlevaid lugusid ei esita ta meelega järjestikku, vaid püüab sisulise kirevusega pakkuda suuremat vaheldust ja sel viisil vältida monotoonsust.

Oma teadmised ammutas Aelianus varasemate autorite teostest. Põhjalikum analüüs näitab, et ta ise ei olegi uurinud neid allikaid, mida tsiteerib või millele viitab. Korduvalt osutab ta Theophrastosele, Ktesiassele, Aristotelesele (50 korda), Empedoklesele, Demokritosele, Homerossele ja paljudele teistele tuntud nimedele. Peaaegu üldse mitte või siis vaid mõnel üksikul korral mainib ta Aleksandrit Myndosest, Iubat, Apioni, Sostratost jt., kelle teosed talle on eeskujuks olnud. Meie ajaarvamise algul olid laialt levinud lihtsas köitvas stiilis kirjutatud loodus-teaduslikud kogumikud, mis omandasid lugejaskonna hulgas suure populaarsuse. Aelianuse jutustuste faktiline materjal pärinebki sellistest kompilatsioonidest.

Teosel «Loomadest» puudub kompositsiooniline terviklikkus ja esimesel pilgul näib võimatu viia esitatud jutustusi mingisse süsteemi. Ent peagi torkab silma, et Aelianust pole huvitanud niivõrd loodusteaduslikud probleemid ja loomade bioloogilised omadused kui just nende psüühika ja käitumine. Erilise tähelepanuga jälgib ta loomade sõprust, truudust, eneseohverdamist, poegade-armastust ja austust vanemate vastu. Kui ta esitab teadusliku väärtusega teateid, siis lisab ta tavaliselt nagu kinnituseks: nõnda kõneleb Aristoteles. On ka selliseid tähelepanekuid, mis alles viimasel ajal on leidnud teaduse poolt kinnitust, näiteks kalade võime tekitada helisid (X, 11) ja delfiinide üksteise abistamine hädaohu korral (I, 18; XI, 12; XII, 6). Ent kõige selle kõrval leidub lausa anekdootlikku materjali, samuti ebausu, religiooni ja muinasjuttudega seotud lugusid. Aelianus aga jutustab kõigest võrdse tõsiduse ja puhtameelsusega. Mitmel korral rõhutab ta ka kõige absurdsemaid lugusid ümber jutustades, et ta ei taha millestki vaikida, et ei tekiks arvamust, nagu ei teaks ta seda.

Epiloožist loeme:

«... olen püüdnud jutustada kõigest nii hästi, kui suutsin, midagi kõrvale jätmata, mida teadsin, ega ole põlanud või halvustanud kõnevõimetut loomasugu, sest ka siin on mind sütitanud kaasasündinud loomupärane teadmistearmastus.»

Aelianuse stiil on lihtne. Ta orienteerub laiale lugejaskonnale, keda ei huvita süvenemine teaduslikesse probleemidesse, vaid kellele lektüür on eelkõige ajaviiteks. Ent Aelianus püüab oma lugejaid ühtlasi ka õpetada, koputada nende südametunnistusele ja apelleerida kõlblusele. Tema tähelepanu keskpunktis on huvitavad juhtumid loomade elust, mida ta püüab võrrelda analoogiliste juhtumitega inimeste elus, ning võrdluse tulemus kujuneb tavaliselt inimese kahjuks, Aelianus

ei piirdu ainult sarnasuse leidmisega inimese ja looma vahel, vaid ta läheb kauge-
male, tunda andes, et moraalse palge poolest ületab loom inimest.

Mõned näited Aelianuse stiili tutvustamiseks:

I, 18:

«Inimesed imetlevad naisi emaarmastuse pärast. Ometi näen ma, et pärast poe-
gade või tütarde surma jäävad emad ellu ja aja jooksul unustavad mure ning
kurvastuse [- -]. Delfiin aga armastab oma poega äärmise piirini. Tavaliselt
toob ta ilmale kaks poega [- -]. Kui kalurid üht neist harpuuniga haavavad ja
ta siis linguga kinni püüavad, ei ilmuta ema mingit argust ega lähe eemale, vaid
järgneb oma lapsele. Teda pole võimalik millegagi hirmutada ega eemale pele-
tada ning surmaohus ei jäta ta oma last maha. Teda võib isegi käega lüüa — nii
kartmatult tungib ta kalurile kallale, et vaid oma poega kaitsta —, ja nõnda
langebki ta vangi koos pojaga, kuigi oleks ise võinud pääseda. Kui aga mõlemad
pojad tema juures viibivad ning ta märkab, et üks neist on haavata saanud ja
kalurid ta ära viivad, ajab ema terve poja minema, lööb teda sabaga, hammustab
hammastega ja püüab artikuleerimata hääliitsustega põgenemiseks märku anda.
Lõpuks too eemaldub, ema aga jääb kohale ning sureb koos oma vangilangenud
lapsuga.»

Loomade truudust illustreerivad ka järgmised jutustused:

VI, 25:

«Luuletajad ülistavad Iphise tütart⁴, sest ta hindas oma abikaasat enam oma-
enda elust. Ent loomad ei jää armastuses temast maha. Nii suri oma perenaise
haua Erigone⁵ koer [- -]. Kui pärslaste viimane kuningas Dareios lahingus
haavata sai, siis ainsana ei jätnud teda maha ta koer, vaid valvas ta juures [- -].
Ka kuningas Lysimachose⁶ koer suri vabatahtlikult koos oma isandaga [- -].»

VII, 40:

«Kui näitleja Poluse⁷ põrm põletati, sööstis ka ta koer leekidesse ning põles ära
koos isandaga [- -].»

Järgnevad mütoloogiast võetud näited, kus koerad vabatahtlikult surid koos oma
peremeestega.

Inimestele on vaja seadusi, mis neid sunnivad oma kohustusi täitma, kuid loo-
madele on kohusetunne kaasa sündinud.

VI, 61:

«Lykurgos on, nagu mulle näib, andnud humaanse seaduse, et noorematel tuleb
vanade ees püsti tõusta ja neile teed anda austusest kõrge ees, milleni kõik
ka ise tahavad jõuda, kui see nõnda neile vaid määratud on. Kuidas oleks aga
Eunomose õilis poeg⁸ võinud võistelda looduse seadustega ja söendanud võrd-

⁴ Iphise tütar — Euadne, Kapaneuse abikaasa (kreeka mütoloogiast).

⁵ Erigone suri oma isa Ikariose otsinguil (kreeka mütoloogiast).

⁶ Lysimachos — Aleksander Suure väepealik, pärast viimase surma Traakia
kuningas.

⁷ Polus — Demosthenese kaasaegne (vt. Plutarchos, Demosthenese elulugu,
28. ptk.).

⁸ Eunomose poeg — Lykurgos, Sparta seadusteandja IX saj. e. m. a.

lust nendega? Elevantid, oh lykurgosed, solonid⁹, zaleukosed¹⁰ ja charondased¹¹, ei tea kõige vähematki seadustest, mida teie välja annate, kuid ometi talitavad nad nende järgi. Nooremad hoiavad toitu vanematele, hoolitsevad vanadusest nõtrade eest, päästavad neid hädaohtudest [---]. Kas on iial kuskil mõni elevant oma isa löönud või isa oma poja ära tõuganud? Võib-olla arvate teie, inimesed, et jutustan muinasjuttu, teie, kes te siis, kui ma tõtt kõnelen, ise olete muinasjuttude ja uskumatute asjade leiutajad!¹²»

Loomadel on instinktid, mis inimestel puuduvad.

III, 47:

«Zeusi nimel, traagikud ja müütide septsitjad, lubage küsida, mispärast te Laiose poja¹³ nii suurde teadmatusse paiskasite [---]. Loodus laseb loomi juba üksnes keha puudutuse järgi kõik mõista ega ole neil vaja mingeid tundemärke või tunnismehi Kithaironilt nagu Sophoklese Oidipusel. Sest iial ei paarita kaamel oma emaga. Kord sundis üks kaameliajaja poega oma emaga seda tegema, kusjuures ta ema vaibaga kinni kattis. Kui poeg hiljem juhtunust aru sai, tagus ta meest jalgadega ja tappis ta, ise aga hüppas kaljult alla.¹⁴ Mõistmatult talitas aga Oidipus selles suhtes, et ta ennast ei tapnud, vaid vigastas oma silmad ega taibanud, et tema võimuses oli kõigist õnnetustest pääseda ning vabaks saada, selle asemel et needa oma kodu ja sugu ning parandamatu õnnetusega püüda parandada juba toimunud õnnetust.»

Paljud loomad aimavad ette õnnetusi, ilmamuutusi, viljaikaldust jne. Arvukalt on esitatud näiteid loomade töökusest, tarkusest, tänulikkusest, üllameelsusest ja muudest vourustest. Peaaegu alati lisab Aelianus võrdluse inimesega, millest tuleneb pessimistlik lõppjärelendus inimese moraali kohta.

Ei tohi unustada, et Aelianus elas väga raskel ajal. Rooma impeeriumi vapustas sügav kriis, mille üheks väljenduseks oli valitsejate kiire vaheldumine. Aelianuse eluajal jõudis troonil olla kümnekond keisrit, mõned neist õige lühikest aega, kusjuures enamiku elu lõppes vägivaldse surmaga. Antoniuste dünastia viimane esindaja Commodus tapeti 192. a. Seejärel kerkis esile mitmeid troonipretendente ja alles pärast seitse aastat kestnud kodusõda suutis 193. a. keisriks kuulutatud L. Septimius Severus endale lõplikult kindlustada võimu. Troonile oli ta pääsenud tänu pretoriaanidele ning ka edaspidi sõltus keisrivõim sõjaväest, kellele anti arvukaid privileege. Et armees puudus üksmeel, juhtus sageli, et mõni sõjaväeosa kuulutas oma juhi imperaatoriks, ja nii sõdisid usurpaatorid omavahel. Õukonnas aga loksasid intriigid, salasepitsused, korruptsioon. Senati tähtsus vähenes pidevalt. Mitmed keisrid nõudsid idamaiselt toredaid auavaldusi, levisid Oriendi usundid. Näiteks keiser Elagabalus (218—222) laskis end kuulutada Päikese preestriks ja püüdis seda kultust juurutada ka Roomas. Iga keisriga käisid kaasas tema pool-

⁹ Solon — Ateena seadusteandja VI saj. e. m. a.

¹⁰ Zaleukos — seadusteandja Lõuna-Itaalias VII saj. e. m. a.; seadused tuntud karmuse poolest.

¹¹ Charondas — Sitsiiliast pärinev seadusteandja VII saj. e. m. a.; seadused tuntud kõrgete moraalinõuete poolest.

¹² Sedasama loeme ka kurgede (III, 23) ja mitmete teiste loomade kohta.

¹³ Laiose poeg — Oidipus.

¹⁴ Sedasama jutustab Aelianus ka hobuse kohta (IV, 7). Samuti mainib sellist juhtumit Aristoteles (Historia animalium, VI, 24, 164).

dajad ja soosikud. Kui aga mõne aja möödudes sai võimule uus keiser, langesid endised õukondlased ja kõrgemad ametnikud ebasoosingusse. Poliitilises elus saavutatud positsioonid tundusid äärmiselt ebakindlate ja ajutistena. «Üldisele õigusetusele ja lootuse kadumisele parema korra võimalikkusest vastas üldine apaatia ja demoralisatsioon.»¹⁵ On mõistetav, et sellises ühiskonnas elades tundis Aelianus eriti teravalt inimsuhetes valitsevat pettust ja silmakirjalikkust ning püsivate väärtuste otsimisel pöördus «keeleta ja aruta loomade» poole. Oma seisukohtade mõistmiseks on ta andnud võtme «Loomadest» sissejuhatuses ja epiloois. Aelianus kirjutab:

«... oleksin võinud saavutada suure lugupidamise, kõrge positsiooni õukonnas ja rikkuse. Mina aga tegelen rebaste, sisalikkude, põrnikate, madude ja lõvidega, tunnen huvi, mida teeb panter, kui õrnalt armastav on toonekurg, kui meloodiliselt laksutab ööbik, kui mõtlik on elevant, millised on kalade liigid, kurgede ränded, lohede iseloom, ja kõik muu, mis ma sellesse töösse olen kokku kogunud ning säilitanud. Mulle ei paku mingit rõõmu kuuluda rikaste hulka ja olla mõõdetud nende mõõdupuuga. Kui aga on olemas tarku inimesi ja selliseid mehi, kes suudavad mõista ning põhjendada looduse saladusi, ja leidub kirjanikke, kellel on sel alal laialdasi kogemusi, siis püüan ka mina end mõningal määral pidada nende hulka kuuluvaks.»¹⁶

Aelianuse arvates on kirjaniku saavutused, kes nii paljude erinevate loomade kombeid, tarkust, õiglustunnet, kasinust, julgust, armastust ja muid taolisi omadusi on uurinud ning kirjeldanud, hulga väärtuslikumad nende inimeste teenetest, kes kuulsuse on pälvinud vaid ühel alal — olgu selleks siis kütt Kephalos, kalade uurijad Metrodoros ja Leonidas või kunstnikud nagu Apelles, kes suudavad mõnda looma küll suurepäraselt maalida või ta kuju metalli valada, kuid sellega ka piirduvad. (Sealsamas.)

Et inimene on tark ja õiglane, et ta oma laste ja vanemate eest hoolitseb, endale ülalpidamist muretseb, salasepitsusi väldib ning et loodus talle veel muid andeid on kinkinud, selles pole midagi ebaharilikku. Inimesele on antud mõistus, austusväärseim kõigist andeid, ta on võimeline mõtlema ja lisaks sellele tunneb aukartust jumalate ees ning oskab neile austust osutada. Et aga ka mõistusest olenditel on teatavaid voorusi ja et neile on antud imetlusväärseid, inimesele omaseks peetavaid eeliseid, selles peitub midagi suurt, leiab Aelianus. («Loomadest», sissejuhatus.)

Aelianusele kuulub Plutarchose kõrval au olla uue teadusharu — loomapsühholoogia — rajajaks. Sel alal esimeste sammude astumine tõi endaga loomulikult kaasa looma antropomorfiseerimise, paljude anekdootide ja reaalsuse pinnalt eemaldunud lugude jutustamise tõe pähe. Nõnda on antiiksel loomapsühholoogial kokkupuutepunkte paradoksograafiaga, s. t. üleloomuliku ja kummaliste juhtumite maailmaga. Eriti just see külg muutis Aelianuse loomingu populaarseks keskajal. XIII saj. lõpul kirjutas Manuel Philes analoogilise teose jambides, võttes eeskujuks ja kasutades allikana Aelianuse teost «Loomadest». XVI saj. algul avaldas P. Gillius «Loomadest» ladinakeelse tõlke (umbes kolmveerandi kogu teosest), kuid muutis jutustuste järjekorda. Tuntumad kreekakeelsed kommenteeritud väljaanded ilmusid XVIII saj. lõpul ja XIX sajandil (J. G. Schneideri, Fr. Jacobsi ja H. Hercheri sulest).

¹⁵ Ф. Энгельс, Бруно Бауэр и первоначальное христианство; К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 19, с. 311.

¹⁶ «Loomadest», epilooig.

VÄITEVIRMALISI

Ce siecle, autre en ses moeurs, demande un autre style,
Cueillons des fruits amers desquels il est fertile.

D'Aubigné 1578.

*Kes oli see suurim iial Eestis elanud dialektikuist — see,
kes võttis piiblisõna vististe ja ütles: nüüdsest
ei tähenda sa enam kindlasti, vaid
võib-olla —?*

*

*Me oleme jõudnud maailma tajumisest personifikatsioonidena
tema tajumiseni süsteemidena.*

*Millal jõutakse tema tajumiseni sellena,
mis ta on?*

*

*Ega's uus ole sellepärast vale, et veel uuem on veel õigem!
On küll.*

*

*Ühed on teenekad selle läbi, mis nad teevad. Teised selle
läbi, mida nad ei keela esimestel tegemast.*

*

*Binokkel on imelik riist. Vaatad ühest otsast — toob ligi,
vaatad teisest — lükkab eemale. Ometi pole seda teadeski üks-
kõik, kummast otsast vaadata. Isegi seda teades kõlbab teada:
ühes otsas on eesmärk, teises moonutus.*

*

*Armastada või vihata — see pole õigupoolest muud,
kui tunda end hästi või halvasti.*

*

*Väikesed valed suure tõe nimel:
suur tõde läheb täiu täis.*

*

*Lapselikkus, noorus, küpsus, kulumus — need on lõigud joonel,
mis on selle joone projektsioon,
mida mööda meie tunnustamisvalmidus nihkub
ebatavaliste asjade juurest tavaliste asjade poole.*

*

Andesta, et panen sinu raudu.

Aga muidu jookseksid sa ehk minu juurest ära ega saakski teada,
k u i hea ma olen.

*

Ka abstraktne humanist on võitleja. Ainult et teist tüüpi
humanistide meelest
võitlusvahendite asjas liiga valiv.

*

Ajalugu väärrib tundmist muuseas ka kui trepp,
mis ülesaamatuna paistvast üle viib.
Kas või tänu nüisugustele tõikadele:
Preisi hümn «Au sulle võidukrantsis» ilmus esmakordselt
27. jaanuaril 1790 «Flensburgi Nädalalehes» alapealkirjaga:
«Taani alama laul tema kuninga sünnipäeval laulda
inglise rahvalaulu
'Jumal kaitsku suurt kuningat George'i'
viisil.»

*

Ah ta on kirjutanud ainult mõned geniaalsed read?
Ah ta pole kaugeltki kõiges oma parima tasemel?
Olgem tänulikud parima eest.
Küsigem: kas Kolumbus pidanuks Ameerikasse jäämagi?

*

Inimlik võime korrata juba öeldut —
võime, mille peal püsib kõik, mis maailmas on,
võime, mis tuleriidal suureks saab.

Inimlik võime ütelda enneütlematut —
võime, mille läbi maailm uueneb.
Võime, mis on ka tuleriidal suur.

*

Esemetel on piirid.
Inimestel ei peaks neid olema.
Igatahes on kurvim kurbadest asjadest: kogeda inimese piire.
Vaadetes väiklust, tegevuses võimetust,
ruumis küündimatust, ajas surma.

*

Mehe hiiglasuur profiil pilvedes, linna kohal.
Silmanähtavalt läheb ta lõug hatuseks.
Silmanähtavalt kasvab talle habe.
Hiiglane, kelle olelu kulgeb
mikroobide ajas.

JAAN KROSS

KRIITIKA

ELUARVU OTSIMINE

Betti Alver: «Eluhelbed».
«Eesti Raamat», Tallinn, 1971. 104 lk.

Küll ma otsisin eluarvu,
küll ma jagasin jagamatut —
kuni taipasin tasahilju,
et sa leiad saatuse summa,
kui korrutad välgujoaga
oma elu surmkümmend suudlust,
hullsada ilusat hetke
ja tummtuhat valutuiget.

Betti Alveri koht meie luuleloos ei vaja üle kinnitamist. Kõik tema kogud on olnud sündmuseks, luulepäpäevaks.

«Eluhelvede» puhul on võimalik jaotada luuletused kahte pikemasse perioodi: aastaist 1932—1940 ja 1966—1970. Varasemad on ilmunud peamiselt «Tolmus ja tules» (1936) ning «Arbujates» (1938), olles seega nooremale põlvkonnale enamikus esmaavastuseks.

Omal ajal süüdistati arbujaid elevandiluust torni sulgumises. Aga ometi oli Betti Alver kolmekümnendate aastate teisel poolel üks meie rahvalikuid luuletajaid — tema filosoofilise sisuga laulud (näiteks konkreetsetelt «Maailma saatust alati», «Pigilind», «Ants Ablas») olid peas inimestel, kes polnud Alveri luuletusi kunagi lugenud ega teadnudki, kes on nende autor. Ja need inimesed ei kuulunud mitte haritlaste hulka. Niisugune rahvalikkus on ju vist suurim kiitus, mida rahvas oma luuletajale avaldada saab; fakt, mis näitab, et hea luule (õigemini küll ainult väga hea luule) võib olla lausa eluliselt vajalik.

Ühtlasi on need luuletused mitmeti kujundanud meie luulepilti, olnud ees-

kujuks oma virtuoosse lihtsuse ning sügava sisuga.

Oma varasemaid teoseid on Betti Alver pidanud vajalikuks hiljem uue pilguga üle lugeda. Suuremal või vähemal määral on nad redigeeritud kõik.

Luulehuvilisele torkab see kohe silma: on nagu tuttav, aga mälu registree-rib siin-seal mõne teisendatud kujundi või muudetud pealkirjagi («Suured voogajad», lk. 89 kannab «Tolmus ja tules» pealkirja «Titaanid»). Võrdlemine näitab, et muudatusi on küllalt palju.

Ei me saa ega tohigi siin küsida, kas uus redaktsioon on parem või halvem. Võime ainult aimlemisi leida põhjusi, mis on tinginud ümbersõnastusi, teistsugust aktsentueerimist. Teatud osa on ka ajal, sellel pöördumatul protsessil, mis vormib isiksust, eriti aga poeedi tundlikku natuuri oma paratamatute reeglite järgi.

Ja kuigi loomingu põhiõlemus ei ole muutunud, on tegemist uue maailmanägemise, varieeruvate värvivarijunditega, üksikute motiivide täpsustamisega.

Tooksin näiteks luuletuse «Raudne taevas»:

Ma nägin täna kummalisi paiku.
Seal midagi ei teatud hingevaevast.
Seal kusagil ei olnud ühtki laiku.
Ma nägin täna valmistaevast.

(«Eluhelbed», lk. 101)

Võrdluseks algvariant:

Ma nägin täna paika, mida surelik
veel pole näinud: taunitute taevast.
Tea, neetud nuriseja, kõrk ning murelik,
et kuski pole pääsu sul su vaevast.

(«Tolm ja tuli», lk. 91)

Erinevus on nii suur, et võib kõnelda peaaegu kahest iseseisvast luuletusest. See pole enam vormiline korrigeerimine, vaid seesmine uustunnetus.

Sama luuletuse kolmandas stroofis on iseloomulik kujundimuutus:

Seal meredel ei mölla iial torm.
Seal viljapuid ei võta haigus.

Aga «Tolmus ja tules»:

Neil klaasist meredel ei mölla iial torm,
neid kivist viinapuid ei laasta haigus.

Kahe olulise epiteedi ärajätmisega uusredaktsioonis on teisenenud suhtumistasand. Domineerib suund asendada konkreetset kujundid üldisematega. Kuigi see näib esialgu paradoksaalsena, muutub luuletuse idee seetõttu vähem abstraktseks.

Betti Alveri muutunud loomelaadi lähemaks analüüsiks annavad materjali viimaseil aastail kirjutatud luuletused. Teisenenud on eelkõige filosoofiline taust. Varasem võimu ja vaimu vahekorra prohvetlik konstateerimine üldhumanistlikus plaanis on asendunud lüürilise mina intensiivse kaasaelamisega. Poetessi sotsiaalse temaatikaga luule pole üldsõnaline deklaratsioon, pigem on see kogu inimkonda ähvardavate ohtude läbitunnetamine ja hoiatus.

Sümboolne on Parabaaria barbaarne maailm, kus turutõdede küpsed viljad on kõigile kättesaadavad.

Kuid uduvoogu
tõe marmortrepist astub alla, alla
tuulelaps.

(«Allakäik»)

Tuulelaps astub uduvoogu, ebakindluse, hülgab näilise marmortrepiliku hüvangu kahtlemise ja otsimise kasuks. Ning ta teeb õigesti, sest lõpuks muudab «õudne õhukivi» Parabaaria

tuhakõrbeks. Variseb kokku illusoorsete tõdede enesekindel maailm.

«Pallimängus» annab autor — jällegi Parabaaria motiividel — pildi inimkonna vastuolulisest arengust, resümee-rides:

Kui palju oli müüte ja legende!
Kui palju — — — — —

Vahetu autoripoolse hoiatusena tuleks mõista luuletust «Masin», mis on suunatud pimedade, mehaanilise käsutäitmise vastu. Teatud määral peegeldab ju indiviidi psüühika kogu ühiskonna kui teraviku moraalseid põhimõtteid, kuritegelike käskude täitmise viib vennatapani.

«Eluhelvetel» kõige poeetilisemaks tsüklikuks on «Väike perekonnalugu». Eriti tugevat emotsionaalset pingelaengut kannab «Jõgeva ja Pedja vahel», mis viib meid poetessi lapsepõlve maile. Sümboolikat pole siin ehk mõtet seletama hakata, tahaksin ainult tsiteerida Kuldkinga:

Ilmauks on irtakil.
Kõik on kuskil võimalik.

Ning selles kõike võimaldavas maailmas eksleb ringi «Mustjala muretu poeg» tõdemaks, et «see pole see». Mis nii kindel paistab, libiseb jällegi käest ja neil otsimistel ei saagi olla lõppu.

Tuulelapse motiivi filosoofiliseks väljaarenduseks on neljast luuletusest koosnev perekonnalugude sari. Siin on sügavalt läbitunnetatud kujundid ja mõjuv poeetiline mõtestatus. Autoril on sugestiivne sümboolite süsteem. Tahtmata ainult üheselt tõlgendada, tuleks selle puhul muu hulgas pöörata tähelepanu ka kirjanduslooliste tagamaadele. Näiteks seostub «blond kaunitar Briis» «Külalistes» noorelaste prantsuse orientatsiooniga, kiviraamatut «DE GIGANTIBUS» («Tuulelapsed») võib vaadelda kui kõigi maailma rahvaste parimaid lehekülgi:

Ikka raiuvad sinna kõik rahvad oma
 Tõllude nimed ja tõsilood.
 Seda raamatut uurige teie, mu sõbrad,
 kui mina ei saa —
 seal olevat hiiglaste hulgas ka üks
 peatükk

ESTONIA

Peamine aga, mida siin rõhutada tahaks, on teadmine, et «tuulelapsi me tuba on täis». See pole mitte vaimu-inimese mõtteüksindus, vaid järjekestvuse rõõm.

Kadestamisväärne on oskus, millega Betti Alver valitseb sõna. Selles suhtes on talle raske võrdset leida. Seejuures on delikaatselt tabatud sisu ja vormi tasakaal. Meisterlikuks näiteks on «Tuju» oma ekspressiivse rütmi ja ülitäpselt doseeritud tonaalsusega:

Juba selgusid salarõkked. Juba sõna sai
 sisehääli.
 Juba lõhinal põlesid lõkkesid
 jaanipäevasel jäl.
 Tuju karjus kurdile kõrva, Tuju
 turgutas tõburaid,
 töötas tervist ja õnne kui tõrva ja
 teemandipirukaid.

Nõtke sõnavalik ja alliteratsioon ilmestavad suurepäraselt emotsionaalseid seisundeid. Seda võiks ehk võrrelda polüfoonilise muusikaga.

Betti Alveri poeetiline keel on rikkam kui teistel meie kaasaegsetel luuletajatel. Tema luules on legendide ja müütide hõngu, sellele viitavad tegelaste

nimedki: Olesööja ja Manuvar, Mustjalg ja Sõnarine. Aga see pole mingi pseudomütoloogia, pigem omapärane väljendusvahendite süsteem, milles on võimalik tabada mitut tasandit. Esimene on «formaalne» kujund:

Kesk piduruumi raputab mu Sõtse
 tumerohelist
 küpressipuud.
 («Sõtse»)

Teiseks tuleks lahti mõtestada sümbolid — küpress kui leina märk, Sõtse kui poetessi mittemõistev väikekodanlane. Kolmandas plaanis avaldub luuletuse idee: poedi pealtnäha kentsakas unemaailm kui omaette reaalsus, mille muredest-rõõmudest osasaamine pole mitte igapäevane jõukohane ning arusaadav.

Betti Alver ei ole ainult poet, ta on ka kodanik. Tema luule on sügavamalt võttes kodaniku luule, mille autor tunneb muret meie ühiskonna teravate probleemide pärast. Ja ergutab ka lugejat:

Enne kuula! Siis kumise kaasa!
 Sumise suletud suuga,
 kui sõnu pole laulu jaoks.

— — — — —
 Tasa, tasa!
 Kas kuuled?
 Sa ju kumised!
 Sa ju kumised kaasa ka praegu,
 sina õnnetu-õnnelik!

(«Kuulajale»)

Astrid Reinla

POPULAARSUSE LATI SEADMISEST JA SEISUST

Oskar Kruus: «Naine hanesulega».
Kirjutisi naiskirjanikest.
«Eesti Raamat», Tallinn, 1971. 344 lk.

Kirjaniku biograafiat ja loomingut käsitlevad monograafiad või artiklilokogud ilmuvad tavaliselt küll üsna väikeses tiraažides, kuid jäävad, mõned

erandid välja arvatud, pikemaks ajaks kaupluste riiuleile. Et aga lugemishimuline rahvas tunneb huvi ka kirjaniike elu ja nende loominguga seotud kohtade vastu, seda tõendab kodu-uurimusliku kallakuga vaatluste kiire läbimüük.

Laiema lugejaskonna soove on arves-

KRIITIKA

865

tanud Oskar Kruus, kelle 8000 eksemplaris ilmunud «Naine hanesulega» kaadus müügilt üllatavalt ruttu.

Esimesel pilgul jätab O. Kruusi raamat meeldiva mulje: sümpaatselt kujundatud, tekstis rohkesti pildimaterjali — varem nähtute kõrval on toodud fotosid Kirjandusmuuseumi kogudest või eravalduses olevatest; peaaegu kõigilt autoritelt on käekirjanäide.

O. Kruus on aastate jooksul mesilase usinusega kogunud suulisi ja kirjalikke andmeid naiskirjanike kohta, küsitlenud kaasaegseid, võtnud osa Kirjandusmuuseumi ja KKI ekspeditsioonidest, olnud kirjavahetuses paljude autorite ja nende sugulaste-tuttavatega, lugenud memuaare ning käsikirjalisi materjale. Seetõttu ongi ta võinud esitada ka üldsusele vähe tuttavaid biograafilisi seiku, mis aitavad raamatut muuta elavamaks, värskemaks. Nii on mõnda lisatud Hella Vuolijoe esivanemate ja lapsepõlve ning kooliaastate kohta, ühtlasi kõneldud kirjaniku loomingu tuntumast osast. Vuolijoe ja teistegi puhul aga tekib lugemisel väike kahtlus: kas O. Kruus on ikka küllalt kriitiliselt suhtunud saadud teadetes, memuaaridesse ja mälestuskildudesse, sest 50—60 või rohkemgi aastat tagasi toimunu puhul, eriti kui see puudutab hiljem tuntuks saanud inimesi, kipub asjaomaste ja nende lähedaste mälus ning kirjapanekutes tõepärasuse protsent olema üllatavalt väike. On ju paljud trükiski avaldatud memuaarid kirjutatud tingimustes, kus puudus võimalus faktide kontrollimiseks.

Kui sõjajärgsetes õpikutes ja ajaleheartiklites esitati kirjanike biograafiaid šablooniliselt ja ilmetult (enamasti alati rõhutati ühesuguste sõnadega nende lapsepõlve ahistanud vaesust ning viletsust jne.), mis pikapeale jättis lugejad ükskõikseks, siis O. Kruusi raamatu teeneks on kirjanike elu mõningate episoodide kujutamine elavates värvides, inimlike joonte väljatoomine, huvi äratamine kirjanike vastu.

O. Kruusi teoses on juttu veerandsajast naisautorist. Nagu eessõnast ilmneb, oli eesmärgiks mitte kirjandusloolise käsitluse andmine, vaid soov vaadelda suvaliselt võetud löike kirjanike elust ja loomingust: «Eeskätt on autorit huvitanud joonistada kirjaniku siluetti, tabada kirjanduslikule teele tõuganud tegureid ning leida loomingu aineallikaid; nii on tihti suhteliselt rohkesti ruumi kulutatud vaadeldava literaadi (väike kõrvalmärkus: kirjanik ja literaat ei ole sünonüümid — E. T.) noorpõlve ja koduste olude esitamisele» (lk. 12). Niisugune eesmärgiseadmine ärgitab küsima: kas siin toodud ja suva kohaselt valitud jooned või tahud on ikka tõesti valitud selliselt, et käsitletavast naiskirjanikust portree või siluetti sünnib? Artiklikogu autoril võimaldab see mõnikord minna ka kergema vastupanu teed, ahvatleb kasutama oma varasemat, vägagi juhusliku ilmega kirjutist.

On hea, et L. Koidula, M. Underi ja mõne teise klassiku puhul on piiratud teatava eluperioodi või üksikaspekti vaatlusega. Praegusele lugejale vähem tuntud või ühel-teisel põhjusel unustusehõlma vajunud kirjanikest (näit. Elisabeth Aspe, Marie Heiberg, Alide Ertel, Helga Pärli-Sillaots) on püütud luua terviklikumat pilti. Ent siit algabki pretensioonide pisipuru.

O. Kruus käsitleb L. Koidulat küll ainult teisi autoreid inspireerinud kirjandusliku kujuna, kuid annab liiga suure kaalu näit. Vuolijoe näidendile «Koidula». Ütles juba Hugo Raudsepp (kirjas E. Zälitele) Tallinna 1932/33. a. teatrihooaega iseloomustades: «Suurt lärmi sünnitas pr. Murrik-Vuolijoki draama «Koidula», mis tuli pöevakorrale hiigla-reklaamiga, kuid ei kannatanud «Estonia» laval siiski üle 13 ettekande.» Terve lehekülje on koostaja kulutanud T. Tuvikese diletantlikule jutustusele «Emajõe ööbik», milles «valitseb stiililine lamedus, jutustamisviisi loidus ning pealispinnaline ainemõist-

mine» (lk. 28). Miks siis sellest nii pikalt rääkida? Samas on A. Undla-Põldmäe heatasemelist kompositsiooni «Viru laulik ja Koidula» ainult põgusalt mainitud. Elisabeth Aspe puhul ehk oleks maksnud veel kasutada või kohati isegi tsiteerida «Ennosaare Aini» 1923. a. trüki eessõnana toodud autobiograafiat «Mälestus noorpõlvest», eriti neid kohti, kus on juttu kooliaastatest, noorpõlvelugemusest ning tõukejõududest esimeste teoste kirjutamisel.

Tuumakatena mõjuvad need leheküljed, kus on juttu Uhtjärve kaldal elanud murelapsest Marie Heibergist, Elisabeth Aspe vaevarikast eluteest, Marie Underi argipäevast Tartu maantee sinise terrassiga majas, Leida Tigase tulekust kirjandusse ja ta varasematest romaanidest, Debora Vaarandi poetessikäkirja kujunemisest, Minni Nurme noorusradadest Kõpu metsades ja Kiini talu maadel ning selle kajastumisest ta loomingus.

Ilmselt polnuks tarvidust kõvade kaante vahele panna lugu Laura Suburgist, kelle paar naiivset jutukest olid juba nende ilmumisaegse kirjanduse tasemest paar aastakümnet maas. «Nagu eluks nii ka kirjanduseks oli Laura Suburg jäänud ilma korraliku ettevalmistusest, tema kirjanduslikud ideaalid ja maitse pärinesid eesti kirjanduse sentimentaalsest minevikust,» ütleb autor lk. 52. Waldburgi talu kirjelduse ja lõigu «Kasuema päevikust» oleks saanud paigutada tema õde Lilli Suburgi käsitlevasse ossa. Teisal loeme, kuidas Mulgimaa neiu Salme Murrikust sai Suurbritannia Kommunistliku Partei tegelane ja ingliskeelse luuletuskogu autor Salme Dutt, kuid tema loomingust ja selle tasemest antakse meile liiga vähe teada.

Väheütlevaks jääb Aira Kaalu kui romaanikirjaniku käsitus. Rääkimata sellest, et vaadeldud raamatud (eriti esikromaan «Mamma ja mina») oleksid väärinud kõrgemat hinnangut, kui raatsib anda O. Kruus, ei loo siin õeldu kir-

janiku portreed. Miks ei oleks võinud A. Kaalu käsitleda kui prosaisti, pöörates «Kodunurga laastude» kõrval tähelepanu ka filosoofilise ja esseistliku koega reisikirjadele?

Leida Kibuvitsa puhul on uudse võtena kasutatud montaažvestet, mis kahjuks ei sobi kokku teose asjalikuma laadiga ja tundub võõrkehana. Küllap mõjuks see kesisena mujalgi.

«Naine hanesulega» biograafilisest ja loomingut tutvustavast ülesehitusest põikavad välja ja mõjuvad irdosadena neli üksikteose retsensiooni.

Hella Vuolijoe kohta on O. Kruus varem avaldanud mitmeid kirjutisi, käesolevast raamatust leiame Vuolijoe kolm lugu, temast on pikemalt juttu ka Koidula-artiklis. Kuid kas oli otstarbekas pühendada umbes üks kaheksandik teose mahust autorile, kellel on küll erakordne ja põnev biograafia, kuid kes meie kirjandusse ei ole jätnud eriti sügavat jälge?

Rahulolematust tekitab Liidia Kompust tutvustav osa, mis praegusel kujul ei loo kirjanikust mingit ettekujutust. Siin on piirdutud vaid ühe teose — ülikoolielu käsitleva romaani «Kaks semestrit» kohta kirjutatud retsensiooni ümbertrükkimisega. Romaan on seni kättesaadav ainult vene keeles ja niisugune kirjeldavas laadis ning argumenteerimata tauniv retsensioon (juba arvustusena kehvade hulka kuuluv) ei õigusta ennast kuidagi. Pealegi ütleb autor oma loo lõpetuseks: «L. Kompuse teose puhul on tegemist igapäevaromaaniga, mis ei ole enda sihiks seadnud pakkuda kangelas ja tõestada suuremaid filosoofilisi probleeme. L. Kompuse Tartu on väike ja vaikne kõrvaline linn, mitte too romantiseeritud Emajõe Ateena imposantsete templivaremetega Toomemäel, mille kohal valgusekuma nägi esimest korda Tartusse sisse sõites juba Karl Ernst von Baer» (lk. 319). See on ju ridade tegemine.

Miks jättis O. Kruus rääkimata, kuidas ukraina neist Lidia Kvašenkost (mitte Krašenkost, nagu seisab «Naises hanesulega» lk. 313 ja 334), kes kooliõpetaja-ameti kõrval tegi ukrainakeelseid värsikatsetusi, sai Nõukogude Eesti kirjanik ja TRÜ vene keele kateedri õppejõud Lidia Kompus, keda tunneme eelkõige eesti keeles kirjutatud ja «Vanemuises» menukalt lavastatud näidendite «Eksamid», «Ümberaetud tindipott» ja «Eerika päev» autorina?

Möödunud aastal andis O. Kruus ühes televisioonisaates küllaltki kõrge hinnangu M. Pärli-Sillaotsa näidendidele ja pealkirjata romaanile, mis kirjaniku ema loovutas Kirjandusmuuseumile. H. Pärli-Sillaots on oma näidendi esitajana arvestanud teatud kindlaid näitlejaid (Albert Üksip, Albina Kausi, Erna Villmer, Meta Luts ja Ants Lauter) ja kirjutanud osad neile vastavalt. Kahju, et selles raamatus nenditakse ainult käsikirjade üleandmist ja jäetakse lugejas äratatud uudishimu rahuldamata.

Mõningaid ebatäpsusi on kirjutises «Pilk Muia Veetamme teele». Uuemate andmete järgi pole kirjaniku sünnitalu mitte Sauesuu, vaid Arukausi. Täpsuse mõttes tuleks mainida, et Muia Veetamme sündimise ajal ei näidanud kalender mitte paastukuu teist, vaid küünlakuu 17. päeva ning et lapsuke ristiti Ellen-Aliideks (Elts on eestistatud eesnimi aastast 1934). O. Kruus väidab, et teatris astus M. Veetamm ka luuleradadele, kuid tegelikult deklameeris Veetamm juba 1935. aastal oma luuletust «Rotid» ÜENÜTO kirjandusõhtutel; sama luuletuse esitas ta ka teatrikooli sisseastumiskatsetel. Esimene trükiproovgi ilmus mitte 1940. a. detsembris, vaid 1936. a. ajakirjas «Eesti Noorus» (nr. 3). Töölisteatris esines Veetamm Põrgupõhja Lisete, mitte Lisette osas (lk. 303). Artiklis on nimetatud M. Veetamme esimest, sõjapäevil hävinud näidendit. Mainimata on jäänud kolhoosikomöödia «Elu pereme-

hed», mis sai 1950. a. näidendite võistlusel auhinna.

Lk. 304 on öeldud: «Raadiovestlustest on välja kasvanud tema [M. Veetamme — E. T.] raamat «Õied ja juured» (1962), mille iseloomu kriitikud pole päriselt mõistnud, käsitledes seda novellikoguna.» See on teose kohta kõik. Lugeja oleks oodanud siin O. Kruusi poolset žanrimäärangut ja hinnangut, sest — kui tähenärija olla — siis «Õisi ja juuri» pole kolmest retsensendist novellikoguks nimetanud ei Ö. Einberg-Torv «Keeles ja Kirjanduses» ega P. Pinka «Sirbis ja Vasaras», vaid «Õhtulehes» teose kasvatusprobleemide kohta sõna võtnud A. Kraav.

«Naises hanesulega» on iga loo algul kirjanikunime järel sulgudes esitatud ka asjaosalise teised nimed või enamik neist. Sageli jääb selgusetuks, missugune on neiu põlvnimi, missugune eestistatud nimevorm. Ilmselt poleks vajadust loetleda neid nimesid, mis ei ole kirjandusliku tegevusega seotud (näit. Salme Duttli puhul Pekkakat), või pseudonüümi, mida on kasutatud ainult mõned korrad (A. Erteli varjunimed E. Tammistu ja Heiti Lehtme, M. Sillaotsa üks paljudest kriitikunimedest Tiit Piibelet, pealegi on need harilikult ka järgnevas tekstis märgitud. Tarbetu on ühetäheliste erinevuste registreerimine (Alide Erteli paralleelvormina Aliide Ertel, Betti Alver ja Betty Alver) või ühe nime kasutamine koos teisega, kusjuures mõlemad on varem antud. Nii on Taari puhul ära toodud Agnes Elsa Kajara ning veel Agnes Taar-Kajara. Sobivam olnuks iga pala lõpul sünniaja ja -koha (resp. ka surmaaaja ja -koha) juurde lisada nelja-viierealine lühibiograafia ja tuua selles kõige olulisemad nimekujud — seda enam, et pikisilmi oodatud «Eesti kirjanduse biograafilise leksikoni» ilmumine ikka veel viibib.

Eeltoodu juurde: ilmselt tähelepanematuse tõttu puudub lk. 182 Marta Sillaotsa sünniaasta (on vaid 12. V — vkj. 30. IV — Rakkese). Eksitus on juh-

tunud lk. 236 foto allkirjas: «Keskel Aadu Hindi kui saarlase selja taga tuulevarjus Leida Tigane.» Tegelikult on fotol ajakirjanik Lembit Kurg.

O. Kruus on aastaid sulge proovinud õige mitmes žanris. Seetõttu oleks käsitletava kogu puhul eeldanud märksa hoolikamat ja läbimõeldumat sõnastust ning lausaste lameduste vältimist (vt. lk. 237 — «...valvata rahvalt kapitalismireeglite järgi väljapressitud varade tagastamise üle», või lk. 132 fotot saatev tekst: «Ta ei tea veel, et ta saab kuulsaks Vuolijoe nime all; tormlev meri foonina pole Soome laht, vaid fotograafi prohvetliku eelaimusega valitud dekoratsioon»).

Kohati jääbki sellest esialgu paljutöötavana näivast raamatust mulje, et O. Kruus on seda kirjutades ja koostades lati liiga madalale seadnud. Enamik kirjutisi on viimase kümnekonna aasta jooksul ilmunud «Nõukogude Naises» ning «Sirbis ja Vasaras», osa neist siin kas täiendatud või kärbitud kujul, ent mõnigi kord on autor leppinud kunagise tasemega ega ole ennast küllaldaselt kontrollinud. Siin näidatud ja ka näitamata jäetud iludusvead torkavadki seetõttu silma, et valdavas osas on «Naine hanesulega» sisukas ja huviga loetav raamat.

Eerik Teder

EESTI KIRJANDUSEST UKRAINAKEELSES KIRJANDUS-ALMANAHHIS

«Сузір'я». Випуск 5-й. Поезії, оповідання, статті та нариси письменників Радянської Прибалтики.

Видавництво «Дніпро», Київ, 1971.

Viimasel ajal tehakse Ukrainas hinnatavat tööd, et tutvustada sealset lugejat vennasrahvaste kirjandusega. Seda eesmärki teenib ka almanahh «Tähekoogu», mis hakkas Ukraina NSV Kirjanike Liidu initsiatiivil ilmuma 1967. aastal, Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni juubeliaastal. «Meie paljurahvuselise kirjanduse taevas on palju tähti — niihästi tuntud nimesid kui ka päris noori loojaid,» öeldi almanahhi esimese vihiku eessõnas.

Esimene vihik esitles luuletajaid ja prosaiste kõikidest rahvusvabariikidest. Almanahhi tervitades kirjutas Juhan Smuul: «Öeldakse, et lapsed on elu õied. Ja sellepärast on eriti meeldiv säärase ebatavalise lapsukeste nagu «Tähekoogu» süünd. See on suur ja rõõmustav sündmus meie paljurahvuselise isamaa kõigile kirjanikele, kõigile meie rohkearvulistele lugejatele. See on jälle samm edasi üksteise tundmaõppimisel, kirjan-

duste vastastikusel rikastamisel. «Head pärituult!» ütlevad selle väljaande toimetusele kõik eesti kirjanikud.»

Viie aasta jooksul on «Tähekoogu» võitnud lugejate usalduse. Teda antakse välja kord aastas. Kiievis on juba olnud juttu sellestki, et hakata teda avaldama neli korda aastas ja aegamööda muuta ta ajakirjaks, mis spetsialiseerub vennasrahvaste keeltest tehtud tõlgetele nagu Moskvas väljaantav «Družba Narodov».

Almanahhi toimetuskolleegiumi kuuavad M. Bažan ja O. Gontšar, eesotsas seisab tuntud poeet Dmõtiro Pavlõtško, kes tegutseb ka tõlkijana.

«Tähekoogu» uus, viies vihik (koostaja L. Gorlatš) on pühendatud balti rahvaste kirjandusele. Vihiku Eesti osa sisaldab mitmesugust materjali: ilukirjanduse tõlkeid, väikese valiku eesti vanasõnu ja kõnekäände, artikleid, liisana ka eesti kirjanike teoste ukraina-keelsete tõlgete bibliograafia. Paistab, et kunagi varem ei ole Ukrainas ilmunud nii mahukat ja mitmekesisist valimikku eesti kaasage su luule ja novelistikana näidetest: «Tähekoogu» esitleb 26

KRIITIKA

autorit 53 teosega, viimaseid on vahendanud üksteist tõlkijat.

«Tähekoogu» viies vihik paotab ukraina lugejale akna eesti kirjanduse tänapäeva, mida seal veel päris kehvasti tuntakse.

Almanahhi maht ei luba hõlmata suuremamõõtmelisi teoseid — poeeme, jutustusi, näidendeid ja romaane. Eelkõige näeme siin luuletusi, novelle ja humoreske. Üldjoontes on valik õnnestunud: leiame B. Alveri, D. Vaarandi, E. Krusteni, A. Sanga, J. Smuuli, A. Hindi jt. teoseid, noorema põlvkonna kirjamehi esindavad A. Valton, E. Vetemaa, J. Kaplinski, P.-E. Rummo, H. Runnel, M. Traat jt.

Nagu harilikult, nii võib ka seekord valiku suhte soove avaldada. Kahju, et almanahhis ei ole ühtki U. Lahe ja A. Kaalepi luuletust. Kuigi D. Vaarandi on mainitud väga heade luuletustega ja heas tõlkes, oleks siiski soovinud mõneti suuremat mitmekesisust, mis läbi lugeja oleks võinud saada hoopis täielikumana ettekujutuse poetessi luulepaleti rikkusest. Mõnesid teisiigi autoreid võinuksid usutavasti esindada teised teosed. Kuid üks ole seesugustel märkustel alati subjektiivne iseloom... Pealegi on täiesti selge, et kõigist oma soovidest hoolimata ei oleks koostaja juba almanahhi piiratud mahu tõttu suutnud anda piisavat pilti tänapäeva eesti lüürikast ja novellistikast ega ka ühegi almanahhis leiduva kirjaniku individuaalsusest.

Ligi pool tõlgetest on pärit Oleksandr Zavgorodnilt. Meie meelest on nad almanahhi parimad, mis pole ka juhuslik. Nad kinnitavad siin veel kord vana tõde, et tõlke kvaliteet sõltub mitte ainult tõlkija andekusest ja emakeele valdamise tasemest, vaid ka algupärandi keele ning nende oluseoste tundmisest, milles on loodud või mida peegeldab tõlgitav teos. Noor ukraina luuletaja O. Zavgorodni viibis kaks aastat Eestis, et tundma õppida eesti keelt ja kirjandust. Ta on üks väheseid, kes

võib reaalist tõlget kasutamata tõlkida vahetult algupärandist; üks väheseid, kes on hästi tuttav Eesti eluga, tema inimeste ja loodusega. Ühtmoodi on tal õnnestunud nii proosa- kui ka värsitõlkes.

Muide, O. Zavgorodni teeb üldse palju eesti kirjanduse populariseerimiseks Ukrainas. Ta on trükiks ette valmistanud E. Vetemaa «Monumendi» ja L. Prometi «Kes levitab anekdoote» tõlke, samuti valimiku eesti vanasõnadest ja kõnekäändudest. O. Zavgorodni unistab Juhan Liivi, oma kõige armsama luuletaja teoste tõlkimisest (väikese kimbu Liivi värsse avaldas ta juba 1969. aastal).

O. Zavgorodni tõlkes «Tähekoogu» on enamasti täpsed, annavad edasi algupärandi vaimu ja meeoleolu ega kõla ukraina keeles halvasti. Korda on läinud tõlkes Betti Alveri, Zavgorodni arvates eesti parima luuletaja loomingust («Räägi tasa minuga», «Kaks saarlast»), samuti Enn Vetemaa («Pugeda üksi ära...»), Lilli Prometi («Lamav tiiger») ja Juhan Smuuli («Tuulevaikuse lugu») tõlkes.

Tõsi küll, O. Zavgorodni luuletõlgetes tuleb teinekord ette mõttelist ebatäpsust, üksikutel puhkudel ei anna ta edasi kõiki algupärandi vormilisi iseärasusi (näiteks järjekindlat riimi Ellen Niidu luuletuses «Ma arvasin» ja Rudolf Rimmeli luuletuses «Oli pirnipuu kevadel blond»). Kuid üldiselt ei ole see O. Zavgorodnile tüüpiline, vaid pigem erandlik.

Tunnustavalt maksab märkida ka ülejäänud tõlkijate vaeva. Nende hulgas on Tartu ülikooli lõpetanud Alevtina Sprogis (L. Kerge humoreskid, E. Krusteni novellid), korduvalt Eestis viibinud poeet Pavlo Movtšan (J. Kaplinski, P.-E. Rummo, H. Runneli, M. Traadi värsid), Leonid Tšerevatenko jt. Nende tõlkes on samuti ladusad, nagu vanasti oli kombeks öelda, ja annavad täiesti korrektselt edasi algupärandi sisu, kuigi tõlkijad (välja arvatud

A. Sprogis, kes valdab eesti keelt eeskujulikult) on kasutanud reaalist tõlget.

Tõsi, kahetsusega tuleb nentida, et mitte alati ei ole tõlkijad oma töös säilitanud algupärandi vormi. See aga ei jäta mõjustamata tõlgete kvaliteeti. Nõnda ei kasuta Anatoli Polõštšuk V. Beekmani luuletuse «Kaua kestavad kaevikud» (kogust «Olematu puu») tõlkes algupärandi struktuuri põhilist võtet: iga värsirea lõpu kordumist järgmise alguses.

R. Parve kasutab luuletuses «Võõras vaikus» rangelt ja järjekindlalt riimi, Mõkola Vingranovski aga tõlkis teose ukraina keelde ilma riimita. Ja kuigi see tõlge on sisult üpris täpne, läheb algupärandiga võrreldes paljugi kaotsi.

Eesti luuletajad on viimasel aastakümnel sageli rõhutatult loobunud kirjavahemärkide kasutamisest. Sellesse võttesse võib suhtuda mitut moodi; seda võib lugeda tarbetuks ekstravagantsuseks või — vastupidi — luuletuse mitmetähenduslikkuse ja isegi ekspressiivsuse tugevdamise abinõuks. Ent igal juhul on tõlkija kohustatud selle tõlkes säilitama. Kahjuks aga ei pea P. Movtšan J. Kaplinski luuletuse «Valge ristikehin ei küsi küll midagi...» ja M. Traadi luuletuse «Piinlikud tunded» tõlkimisel, nagu ka V. Žõtnõk J. Krossi luuletuse «Lähedus» puhul sellest algupärandi iseärasusest kinni. Võib-olla langeb siin süü ka almanahhi toimetajale või reaalsele tõlkele?

Üldiselt korrektsete tõlgete taustal paistavad «Tähekogus» ebatäpsuste, ilmsete vigade, õigustamata kupüüride ja «omapoolse lisanduse» poolest eba-meeldivalt silma Eleonora Žežeruni ümberpanekud, eriti A. Hindi «Sina, kuu ja ema» ning E. Maasiku «Sanni». Jääb mulje, et tõlkija ei ole mõnikord algupärandist lihtsalt aru saanud. Võrreldes näiteks ühte lauset A. Valtoni «Roosa kitse» mõnevõrra õnnestunumas tõlkes: «Vürst Morgenmorgen pani

välja kõik oma kuus hobust ning viis riigi vaenuvägede vastu» (A. Valton) — «Герцог Моргенморген послав проти ворога шість своїх коней і п'ять державних» (E. Žežerun), mis eesti keelde tagasitõlgitult oleks: «Hertsog Morgenmorgen saatis vaenlaste vastu kuus oma ja viis riigi hobust» (!)... A. Hindi novelli «Sina, kuu ja ema» kangelane on neljateistkümneaastasest poisikesest muundunud üheksateistkümneaastaseks noormeheks, mis sünnitab teksti mõistmisel segadust, jne.

Eesti osa «Tähekogus» päädivad kaks artiklit: Helga Aumere «Lauluga läbi sajandi» pajatab laulupidude traditsioonist Eestis, Ine Viidingu «Eesti noored romaania kirjanikud» aga tutvustab ukraina lugejaid selle osaga eesti kirjandusest, mis on jäänud almanahhi kaante vahelt välja — E. Vetemaa, A. Beekmani, M. Traadi ja teiste romaanidega. Eestile loovutatud leheküljed on illustreeritud fotodega, mis peegeldavad meie vabariigi elu mitmesuguseid külgi, ta vaatamisväärsusi.

Kogumiku lõpus on toodud balti ilukirjandusest eri raamatutena ilmunud ukrainakeelsete tõlgete bibliograafia. See on päris huvitav. Eesti kirjanike teoseid on seni tõlgitud vähem kui läti (neid on eriti rohkesti) ja leedu omi. Piisavalt on ukraina keeles esindatud ainult E. Vilde («Külmale maale», «Kahes trükis «Mahtra sõda», «Kui Anija mehed Tallinnas käisid», «Pisuhänd»), J. Smuul (kaks korda «Jäine raamat», «Lea», «Jaapani meri, detsember») ja mõnel määral veel A. Jakobson (näidendeid ja novelle). Väga napilt on tõlgitud tänapäeva eesti kirjandust. Ent eks anna see retsenseeritavale kogumikule erilise väärtuse!

Tervikuna on almanahhi «Tähekogus» 5. vihik hinnaliseks tööks Eesti ja Ukraina kirjanduslike sidemete sõlmimisel ja pälvib positiivset hinnangut.

Sergei Issakov
Miralda Koor

KRIITIKA

RINGVAADE

KROONIKAT

Möödunud kuu viimasel nädalal toimus Kirjanike Majas ungari ja nõukogude kirjanike loominguline kohtumine teemal «Noor kangeline nõukogude ja ungari kirjanduses». Kohtumisest võtsid osa kirjanikud ja kirjandusteadlased Lajos Galambos, Zoltán Galabárdi, Ottó Major, Ernő Gondos ja Pál Fehér Ungarist ning N. Atarov, V. Amilinski, J. Sidorov ja A. Turkov Moskvast. Meie vabariigi poolt esinesid ettekannetega V. Gross ja N. Bassel.

Arvamusi vahetades märgiti, et eri rahvaste kirjandusprobleemides võib leida palju ühist ja siiski annavad rahvuskirjandused kirjanduse üldpildi spetsiifilised jooned. Nagu ühiskonnas ei saa üht generatsiooni eraldada teisest, pole võimalik ka noort kangelast vaadelda kõigest muust lahus. Seetõttu laieneski ettekannete ja sõnavõttude sisuline kandepind teemast kaugemale. Puudutati kirjanduse ja elu suhteid, ajastule omaseid kangelasi, generatsioonide vastastikuseid suhteid, noorte ideaale seoses ülemaailmsete noorsoo-probleemidega ja erinevate ellusuhtumiste kajastusi tänapäeva kirjanduses.

Sõnavõttudes rõhutati, et igal ajastul on omad ülesanded, oma probleemistik ja omad kangelased, kes neid probleeme lahendavad. Kirjaniku osaks on leida need tähtsad, ajastule vastavad ühiskondlikud ülesanded ja nende lahendajad ning seda oma loomingus usutavalt ja veenvalt näidata. Noorteprobleemi kirjanduses ja elus ei saa käsitleda eraldi, sest kirjandus kajastab seda, missuguse positsiooni saavutavad noored ühiskonnas.

Konstateeriti, et nõudmine tänapäeva kangelase järele püsib rahvusvahelises ulatuses.

Eesti NSV Kirjanike Liidu parteiorganisatsiooni koosolekul märtsikuu viimasel päeval kõneles olukorrast Vietnami Rudolf Rimmel. Arutati kirjanike panust rahufondi. Otsustati pöörduda autorite poole üleskutsega anda koguteose «Kirjanduslikud sirvilauad» honorar rahufondi.

22. märtsil Kirjanike Majas korraldatud kirjandusõhtu oli pühendatud Johannes Semperile, kes sel päeval oleks saanud 80-aastaseks.

Johannes Semperist kui tunnustatud poeetist ja ühiskonnategelasest rääkis Ralf Parve. Näitlejad kandsid ette Johannes Semperi luulet, osa käsikirjalisest pärandist, mis hiljaaegu jõudis lugejani pealkirja all «Lehekülgi nagu lehti puult».

25. märtsil avati mälestustahvel J. Semperi sünnikohas Viljandi rajoonis. Tahvli avas Kärstna kolhoosi esimees A. Asser. Kirjaniku elust ja loomingust rääkis A. Saar. Kohal viibis kirjaniku lesk Aurora Semper.

J. Semperi nimelises Tartu 8. Keskkoolis korraldati kirjaniku 80. sünniaastapäeva puhul mälestushommik. Vabariigi haridusminister F. Eisen andis koolile kingitusena üle J. Semperi büsti (autor skulptor A. Kaasik). Aurora Semper jagas autasusid õpilastele, kes olid tulnud tähtpäeva puhul korraldatud kirjandusvõistluse võitjateks.

13. aprillil tõstatati H.-K. Hellati luuleülevaatele järgnenud sõnavõttudes mitmeid täiendavaid probleeme. U. Laht püüdis pikemas arutluses eritleda praegust luulepilti. Ta leidis 1960-ndail aastail paisunud ja prevaleerivaks saanud nn. intellektuaalses luules didaktika ja mõttevaeguse tendentse. Eristades mitmeid teisigi hoiakuid ja suundi («järelarbutjad», «sümbolistid», «ahelassotsiaatiivne luule», «loitsuluule», «uusasjalik grotesk» ehk «pop-kroonika»), arvas ta, et kriitika piisutab end loitsuluule fetišeerimisega üle. Ta püüdis määratleda ka «loitsuluule» vahekorda kuulajaga, pidades seda laadi luule kontakti suure auditooriumiga harva esinevaks ja massimeediumis võimatuks. N. Andersen juhtis tähelepanu sellele, et etteõhkamised, mis peavad uskuma panema, mida üks või teine autor ühes või teises olukorras teinuks või tege mata jätnuks, samuti ettekiitmised ja -laitmised on ebaasjalikud. Erinevaise

luulelaadidesse tuleks kriitikutel ja toimetustel suhtuda eelarvamusteta, sest eelarvamused on üks põhjus, miks toimetused tihtipeale kipuvad avaldama loidu ja maitsetut luulet. A. Ehin rääkis, et luulet varitseb diletantismoht: saavutanud teatava tehnilise oskuse, jäävad paljud autorid sellesse väljarendamata isikupärasse püsima. Ka näib luuleturg teiste kunstiliikidega võrreldes mitmeti kitsam ja ühekülgsem. Sõna võtsid veel P.-E. Rummo, H. Runnel, R. Parve, A. Saar jt.

NSVL Kirjanike Liidu ja meie vabariigi Kirjanike Liidu ühisel korraldusel toimus 14. aprillil Moskvas Literaatide Keskmajas ENSV teenelise kirjaniku Lilli Prometi loomingu õhtu. Õhtu avas NSVL Kirjanike Liidu juhatuse sekretär S. Baruzdin, kes tutvustas meie kirjaniku loomingu teed. Lilli Prometist ja tema loomingust rääkisid veel kirjanikud V. Lidin, M. Priležajeva, J. Nonešvili, I. Drutse, kriitik A. Turkov ja tõlkija G. Muravin.

Eesti NSV Kirjanike Liidu poolt kõneles loominguõhtul A. Tamm. Sõnavõttuga esines ka Lilli Promet ise.

17. aprillil peeti Tartu Riikliku Ülikooli aulas aktus August Annisti mälestuseks. Jaak Põldmäe rääkis A. Annisti tõlkijategevusest. Ingrid Rüütel meenutas Annistit kui inimest. Kalle Kurg kõneles vanema ja noorema põlvkonna vahekorradest A. Annisti elu taustal ning kultuuritahte probleemist. Loeti katkendeid kirjaniku ja teadlase teostest ning musitseeriti.

25. aprillil Kirjanike Liidus peetud lahtisel parteikoosolekul viibisid peale

kirjarahva ka teatritegijad ja -kriitikud. Arutluse alla võeti meie näitekirjanduse praegune olukord. Ettekande tegi V. Kingissepa nimelise Tallinna Riikliku Akadeemilise Draamateatri peanäitejuht Voldemar Panso. Ta rõhutas, et nii, nagu teater on mõeldamatu vaatajata, nii on rahvuslik teater mõeldamatu algupärase rahvusliku näitekirjanduseta. V. Panso analüüsis pikemalt J. Smuuli dramaturgilist pärandit, paigutades selle eesti nõukogude draamakirjanduse esirinda.

Sõnavõttudes keerles jutt kõige rohkem näidendite kvantiteedi ja kvaliteedi ümber. R. Parve meenutas, kui väga ohtralt kirjutati näitemänge enne sõda ja kui vähe on neist püsima jäänud. Ja tänapäevalgi pole häda mitte niivõrd selles, nagu kirjutatakse näidendeid liialt kasinalt. S. Levini väite kohaselt on viimase 15 aasta jooksul meie kutselised sõnalavastusteatrid mänginud 147 algupärandit (välja arvatud dramatiseeringud), praegu viljeleb seda žanri üle 20 kirjaniku. Pilt nagu polekski halb... Kuid «algupärandite mõttelaengu ja sõnasäraga on lood kurvad,» nentis R. Parve.

Kõige halvem on, et meie staažikategi dramaturgide näidendite enamik jätab professionaalse keskpärasuse mulje (I. Viiding), kuid mõne näidendi saatus paneb juurdlema, kas ollakse alati valmis vastu võtma uudse, kuid harjumatu vaatenurga all loodud lavateoseid.

Juttu tehti veel mitmestki probleemist — isetegevuslikele näitetruppidele sobivast repertuaarist, teatrite tihedamast koostööst autoritega jm.

Koosolekul esines sõnavõttuga EKP Keskkomitee kultuuriosakonna juhataja O. Utt.

AINO TIGASE KUJUNEMISTEEST

Paljudele on kindlasti üllatav tõik, et ühel Tartu linna kingseppmeistril sirus kolm hakkajat tütar, kes kõik on hiljem oma juttudega mudilasi rõõmustanud. Aino ja Leida Tigasest said lastekirjanikud, ka kunstnikust õde Valli on varem teinud kaastööd lasteperioodikale, tõlkinud muinasjutte ja avaldanud ühe raamatu. Küllap andsid õed sõrme kirjanduskuradile (või Pegasusele) juba lapsepõlves, kui hinge kinni pidades kuulati koduseid ühislugemisi. Ja loeti peamiselt head ning sisukat kirjandust.

Kui algkooliõpilastest vanemad õed andsid kodus välja oma käsikirjalist ajakirja, siis Aino Tigane, kes tänavu 12. mail pühitses oma juubelisünnipäeva, püüdis neid jõudumööda kritiseerida.

Mudilasena tuli Aino Tigasel sageli haigeveodis lamada, mis aga võimaldas rohkesti fantaseerida ja unistada. Kooliaastatel luges ta palju ja armastas loetu üle mõtiskleda, sageli kujutas ta lauseid või lõike visuaalselt ette. Oma kirjanditega hakkas Aino Tigane silma paistma Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi

gümnaasiumis, mitu aastat toimetas ta ka koolialmanahhi «Karuohakas», kus ilmusid tema enda sulekatsetused.

Pärast kooli lõpetamist sai Aino Tigasest 1930. aastal «Looduse» kirjastuse teine korrektor, kelle ülesanne oli lugeda esimest trükikorrektuuri. Õpikute ja ajaviitekirjandusse kuuluva «Tänapäeva romaani» sarja kõrval tuli sõnasonalt ja rida-realt tähelepanelikult läbi lugeda ka «Nobeli laureaatide» sarja kuuluvat ja muud väärtuslikumat kirjavarat, millest paljud detailid on müllu talletunud tänaseni.

Õhtuti sai nagu vajaduseks ka ise midagi paberile panna, esialgu rohkem oma lõbuks, hiljem juba ajalehtedele saatmiseks. Kirjandusmuuseumi andmetel saabus esimene tunnustus 1932. aastal, kui ajalehe «Vaba Maa» lühijuttude võistlusel määrati kolmas auhind Aino Tigase «Mustale kassile» (ka Leida Tigane sai sel võistlusel kolmanda auhinna — humoreski «Jänesejaht» eest). Ladusa sõnastusega muhedavõitu lühilugu «Must kass» («Vaba Maa» 4. VI 1932) avaldati koos autori foto ja mõnerealse biograafiaga, kus on märgitud, et see on tema esimene trükiproov.

Järgmistel aastatel ilmus kümmekond lühijuttu, vestet või nn. piibujuttu «Vabas Maas» ja «Postimehes», osa Kadri Penderi pseudonüümi all. Kui varjunime dešifreerida, siis on see autori vanaema nimi (muide, L. Pender on olnud ka Leida Tigase pseudonüüm). Aino Tigase mälestuse järgi ilmunud peamiselt keskpäraseid või šabloonsemaid jutud, mitmed laadilt pisut erinevad palad, mida autor ise hindas, rännanud toimetuste paberikorvi.

Pärast mõne lühiloo ilmumist sõandas ta jõudu proovida jutustusega väikese oravapoja ebavaljustest seiklustest koduloomadega. «Külaline metsast» sai auhinna «Looduse» 1940. aasta lasteraamatute võistlusel. Esikteos jõudis kaante vahele alles 1941. aasta südasuvel ja leidis mudilaste hulgas sõpru.

Varsti tuli Aino Tigasel muuta oma elukutset. Et sirutada selga ja jalgu, hakkas ta käima ödede Lindenkampfide võimlemis- ja tantsukursustel, hiljem E. Tiidma tantsurühmas. 1941. aastal tuli ta Ida Urbeli juurde «Vanemuise» balletirühma. Varsti lisandus sellele osavõtt teatri draamaõpperingist. Okupatsioonija saabudes ei pidanud tolleagedsed kirjastustegelased Aino Tigast korrektoritööle sobivaks. Nüüd sai te-

mast mittekoosseisuline näitleja ja tantsija «Vanemuises», hiljem kutseline näitleja. Aastail 1947–1948 kuulus ta Tallinna Riikliku Noorsooteatri truppi. Teatritöös olid Aino Tigasele südame lähedased laste osad. Pärast Noorsooteatri likvideerimist pühendus Aino Tigane kirjandusele.

EN Kirjanike Liitu kuulub Aino Tigane 1948. aastast. Ta oli sõjajärgsel perioodil üks esimesi, kes tõi meie lastekirjandusse kaasaja temaatika ja elutunnetuse.

«Esimene veerandaasta» (1946) on emotsionaalne jutustus Vaike esimestest koolipäevadest, milles tükati on tunda siiski rohkem autori enda kooliaastate õhngu kui nõukoguliku koolielu algusaastaid.

Põnevust ja hoogu on pioneeride elu kirjeldavas jutustuses «Keerdsõlm» (1948), mis on meie kirjanduses üks esimesi raamatuid pioneeridest.

Mudilasteraamat «Lugu väikesest Annest» (1949) on kasvatusliku ivaga teos isemeelsest tüdrukust, kes lasteaias käies hakkab oma käitumise üle järele mõtlema.

Uudse ainevalla ja hea ainetundmisega üllatab jutustus «Klassi noorim» (1950), kus vaadeldakse kollektiivi kujunemist koreograafilises koolis.

Pikemas jutustuses «Meid kutsub signaal» (1953) viib autor lugejad taas pioneeride juurde, tutvustab nende elu lastepärase ja elavas sõnastuses üsnagi detailselt. Omaaegsete retsensentide ja toimetajate soovitusel tehakse selles teoses juttu peaaegu kõikidest pioneeritöö lõikudest, millega ta pisut minetab mõõdutunde ja kunstilise mõju. Ka hakkab siin korduma sõjajärgese lastekirjanduse šabloonse süžeejoon — peatgelase ümberkasvamine. Veenvalt ja usutavalt on loodud portree vallatust tehnikahuvilisest poisist Tiidust, kes on hädas õppimisega.

Koos abikaasa Elar Kuusiga valmis jutustus «Meie Ott» (Leningrad, 1957; eesti keeles 1959) — looduse ja loomade vastu armastust sisendav raamat kolhoosilaste argipäevadest. Paeluv sündmustik, lastepsüühika tõepärane kujutamise ning nende sõprus kodustatud saarma Otiga kuuluvad teose aktiivasse.

Lühijuttude kogu «Eeskuju ja tagakuju» (1963) sisaldab lastepärase ütlamise ja toredate puäntidega palu väikelaste elust.

Viimastel aastatel on Aino Tigase lühiproosat ilmunud «Pioneeris», «Tähekeses» jm., uue lihvi on saanud jutus-

tus «Klassi noorim», koostöös Elar Kuu-siga on valminud populaarteadusliku kallakuga jutustus loodusest. Autori juubeliks ilmus kogumik «Siledad omad, karvane võõras», kus ümbertöötatud kujul leiduvad kirjaniku esiklapsed «Külaline metsast» ja «Esimene veerandaasta» ning viimaste aastate lühiproosat esindavad eetilistel teemadel loodud «Epu päev» ja «Vussi-lood».

JOHAN BORGENI TÄHTPÄEVAKS

Norra väljapaistvamaid kirjanikke Johan Borgen sai 28. aprillil 70-aastaseks. Alustanud iseseisvat elu ajalehe «Dagbladet» kaastöötajana, pälvis ta oma teravmeelsete artiklite ja följetonidega üle kodumaa piiride ulatuva humoristikuulsuse. Borgen on viljelnud peaaegu kõiki kirjanduslikke žanre. Tema sulest on ilmunud kümmekond romaani, jutustusi ja novele, näidendeid ja kuuldemänge, kusjuures suurima tunnustuse on ta leidnud novellistina. Norra novellikirjanduses kuulub talle vaieldamatult silmapaistvaim koht. Borgenil on suurepärase fabuleerimisoskuse, ta on võrattu stiilimeister ja teravapilguline psühholoog, kes oskab üheainsa, esimesel pilgul vähetähtsana näiva joone või detaili abil avada saatust, aga vahel ka tervet elu. Süžee või kuju aluseks on alati midagi elust endast võetud, läbi borgenliku tunnetusprisma suunatud, ootamatult tekkinud mõtete ja assotsiatsioonide voolus.

Borgenil esimene paljutöötav, kuid mitte veel päris küps novellikogu «Pimeduse poole» nägi trükivalgust 1925. aastal. «Lapsemeel» (1937) sunnib juba märksa tõsisemalt suhtuma autorisse kui novellistisse. Pärast Teist maailmasõda avaldas autor üksteise järel kolm novellikogu — «Mesinädalad» (1948), «Armastuse novellid» (1952) ning «Öö ja päev» (1954), kõik nii eripalgelised, et võiks arvata, nagu tähendaks Johan Borgen pseudonüümi, mille taga peitub mitu kirjanikku. Seal on aga ühes isikus lüürik, poliitik, mõttetark, laps ja võib-olla veel keegi.

Borgenil seni viimane novellikogu «Puud on üksinda metsas» ilmus 1970. a., kinnitades veel kord, et talle pole Norras leida võrdset novellikirjanikku.

Borgenil esimene romaan «Lõppkokkuvõttes» ilmus 1934. Selles visandas kirjanik ühe oma loomingut tähtsamatest probleemidest — kõlbelise valiku probleem. Inimene peab kindlaks määrama oma kõlbelise kreedo, suhtumise ini-

Aino Tigase loomingut tunnevad ka meie naabrid. Vene keeles on ilmunud kolm teost — «Keerdsõlm» (pealkirjaga «Peetri sõbrad», 1950), «Meid kutsub signaal» (1956) ja «Meie Ott» (1957), läti keeles «Esimene veerandaasta» (1947) ja «Meie Ott» (1961), lühiproosat on tõlgitud ka ukraina ja gruusia keelde.

R. Mõtus

mestesse ja ühiskonda. Igasugune katse hoiduda kõrvale oma moraalse kohuse täitmisest hävitab tema kui isiksuse.

1944. a. ilmunud romaan «Suve ei ole» kõneleb illegaalsest tööst okupatsioonipäeval Norras.

Viiekümnendate aastate teisel poolel kirjutas Borgen triloogia Wilfred Sage-nist, millest sai norra sõjajärgse kirjanduse tähtteoseid. Triloogiasse kuuluvad romaanid «Väike lord» (1955), «Tumedad allikad» (1956) ja «Nüüd on ta meil käes» (1957). Taasärrganud huvi realistliku kirjanduse, kultuuriajaloolise aines-tiku ja seoste vastu, milles on eos meie ajastu eeldused — kõik see on kontsent-reeritud romaanisarja. Materjali valik on nii rikkalik ning ajaloolisest aspek-tist nii korrektne, et triloogia kujutab endast suure väärtusega kultuuri- ja sotsiaalaajaloolist uurimust. Peategelase kaudu lahkab kirjanik üksikasjalikult inimloomust kogu tema keerulisuses. Allegooriliselt näitab teos vana, stabiil-se kodanliku maailma allakäiku. Sajandivahetusel õitsengu saavutanud kul-tuur pörkab kokku sotsiaalsete pööre-tega, töörahvarahutustega, kuni lõpuks neelavad kodanluse Hitler ja natsism. Seda, mida Wilfred esindab sotsiaalses mõttes, ei ole võimalik päästa. Teose eepiline ulatus, kujundlikkus, sära-vate detailide laitmatu kooskõla ja meisterlikult kujutatud inimtunnete lai skaala tagavad triloogiale kindla koha norra sõjajärgses kirjanduses.

Romaan «Mina» (1959) jätkab põhili-selt sama liini, mida autor alustas tri-loogias.

Borgenil kuuekümnendate aastate loo-mingusse kuuluvad novellikogud «Uued novellid» (1965) ja romaanid «Sinavad tipud» (1964), «Lapsepõlvemaa» (1965) ja «Punane udu» (1967). Neist äratas suu-rimat tähelepanu «Lapsepõlvemaa». See on omapärane ekskurs minevikku, mis leiab ümbermõtestamist tänapäeva sei-

rukohtadelt. Teos annab tunnistust kunstniku kustumatust noorusest, tema valmisolekust jätkata võitlust õnne eest, inimese eest.

Oma seitsmekümnenda eluaasta künnisel ütles kirjanik: «Ma arvestan, et minuealisele mehele vaadatakse kui raugale ja noored peavadki vaatama kui raugale. Sama enesemõistetavalt tean ma, et tuleb end maksimaalselt pingutada mõistmaks noori. See on vanaduse enesekaitse. Kuid ma ei kannata

selle all. Kui ma aga peaksin loobuma püüdmast mõista noori, siis võtan ma seda kui kaotust...»

Minu meelest ei ole selles midagi ebaloomulikku, et tekivad põlvkondadevahelised vastuolud. On arusaadav, et mõistame paremini neid, kellega meil on suhteliselt ühised lähtepunktid, ja see on sageli ea küsimus. Me oleme lihtsalt sündinud nii kohutavalt erinevates tingimustes.»

E. Lumet

NOVALIS 200

Novalis (Friedrich von Hardenberg) sündis 2. mail 1772 Wiederstedtis põlises saksi aadliperekonnas. Juba noorelt antiikkirjandusega tutvunud, saavad tema lemmikautoriteks Horatius, Homeros, Pindaros ja Theokritos. Varajases luules 1789/90 on tunda valgustusaja maailmavaate omaksvõtmist, idüllil ja tundlikkust. Eeskujudeks on Klopstock ja iseäranis Gottfried August Bürger, eepiliste ja koomiliste värssjuttustuste vallas aga Wieland. Noormehe arengule on eriti tähtis astumine aastal 1790 Jena ülikooli isa soovil õigusteadust õppima, tema huvide ring on aga sootuks teine: filosoofia ja ajalugu. Tol ajal tegutses Jena ülikooli juures ajaloo-professorina Friedrich Schiller, kes saab Novalise jaoks humanismi ja ka isikliku ideaali kehastuseks. Novalisele imponeerivad Schilleri kõlbeline kõrgus, tema jõud. 1791—1793 jätkuvad õpingud Leipzgis, kus ta sõbruneb Friedrich Schlegeliga, kes ta loomingut järgmiselt iseloomustab: noormees ei lähtu tõelisusest, vaid ilust. Kellegagi polnud Novalise läbikäimine vaimsel pinnal nii tihe ja viljakas, ei kellegi teisega saanud ta paremini filosofeerida. Novalis Schlegelile: «Ma sain sinu läbi maad ja taevast tundma. Sinu läbi olen ma äratundmise puust maitsnud.» Novalist armastati nii, nagu armastatakse seda, kes tuleb kaugelt salapäraselt maalt, kelle kõnel on omapärane aktsent, kes kõnes kasutab pilte. Novalise armastatuimaks romantikuks on Tieck, kes tast aga vaimuselguselt, püsivuselt ja jõult maha jääb. Leipzigi perioodil saavad Novalise lemmikkirjanikeks Platon ja Hemsterhuis. On tunda hollandi filosoofi Hemsterhuse mõju, kui Novalis ütleb: «Maailmas pole halba ja kõik läheneb jälle kuldsele ajastule.» Kirjanduslikes katsetustes näeb ta tol ajal vaid eneseharimisvahendit: «Ma õpin kõike hoolikalt

läbi töötama ja läbi mõtlema — see on ainus, mida ma nõuan. Kui sellele lisandub veel sõbra heakskiit, on mu ootused ületatud.» Kogu Novalise olemus väljendub ta enda luuletustes: loodus olevat talle andnud alati sõbralikult taevasse vaadata.

Aastatel 1794—1796, töötades kohtukirjutajana Tennstedtis, pidi ta õppima oma illusioone igapäevases vaevanõudvas töös ümber hindama. Tolle aja filosoofilised uurimused on kontsentreeritud peamiselt Fichte'le. Novalis ise defineeris filosoofiat kui koduigatsust, soovi kõikjal kodus olla. Selliseks filosoofiks oli Novalis sündinud. Ta oli filosoof alati, igal silmapilgul. Novalis unistas sellest, kuidas armastuse võidu abil ideaalset inimühiskond üles ehitada. Ära pahanda mitte millegi inimliku üle, ütles ta, kõik on hea, ainult mitte igal pool, ainult mitte kõigile. Novalisel oli palju enam jõudu ja kindlust, kui oletada võis. On suur kunst end ilusates luuletustes väljendada, olgugi et selleks annet omatakse, aga monotoonses, otseselt kainet mõistust ja praktilisi võimeid vajaminevas tegevuses üldist ja huvitavat välja valida — see näitab sisemist rikkust ja arenemisvõimalusi. Tihtipeale tavatsevad fantaasiarikkad, kunstnikukalduvus-tega inimesed väita, et neil pole huvi matemaatika vastu, ja on koguni uhked selle lünga üle oma teadmistes. Nii sugusest ühekülsusest oli Novalis vaba. Igas teadusharus otsis ta kõikehaaravaid teadmisi, seaduspära, harmooniat. Ta mitte ainult ei õppinud matemaatikat, vaid poetiseeris seda nagu kõike muudki, mida ta harrastas. Et ta kirglikult loodusteaduste andus, paneb vähem imestama, sest see oli tolle aja lemmikteadusharu, millega ka teised romantikud suuremal või vähemal määral tegelesid.

Novalise suur elamus oli kihlumine

1795. a. Sophie von Kühniga, kes oli siis vaid kolmeteistkümmene, kuid vaimustas luuletajat esimesest silmapilgust. Ta armastus oli armastatu siiras imetlemine, tema seadmine oma maailma keskpunkti. Kui Sophie aastal 1797 peale haigust suri, kirjutas Novalis: «Mu ümber on õhtu, ometi nägin ma hommikuvalgust. Olen üksi, nagu veel keegi pole üksi olnud, väljendamatust hirmust aetud, troostitu, vaid üksainus mõte surmast veel.» Samal ajal kui süda oli muserdatud, jäi mõistus kaineks. Mõned nädalad hiljem: «Mu armastus on leegiks muutunud. Mu jõud on pigem kasvanud kui kahanevad.» Novalis armastas päikest, aga et öö päevale paratamatult järgneb ja surm elu lõppu tähistab, otsustas ta nüüd ööd ja surma kogu hingest piirilt armastada, kuid pikapeale muutus varju armastamine raskeks. 1798 kihlus ta Julie von Charpentier'ga. Samal aastal viibis ta mitu korda Dresdenis, kus koos Schlegeliga külastas Dresdeni maaligaleriid, mis peegeldub ka tema fragmentides.

1798. aastal ilmuvad esimesed fragmentide kogud «Öietolm» («Blütenstaub»), kus Hardenberg esmakordselt kasutab nime Novalis, ning «Usk ja armastus» («Glauben und Liebe»). Nendes kogudes domineerib tegelikult eitav, spiritualistlik moment. Novalise teooria filosoofiline tuum seisneb õpetuses, mille kohaselt peab eksisteerima vahendaja inimese ja jumaluse vahel, ta tahab ise püstitada subjektiividealistlikku eesmärki, millele inimene lõputult läheneb. Poesia teenis seejuures abikonstruktsioonina, mis arendas ideed maailma romantiseerimisest ja poetiseerimisest. Pärast 1799. aastat pöördus Novalis otsustavalt filosoofia juurest poeesia poole. Romaan «Öpilased Saisis» («Die Lehrlinge zu Sais») väljendab ta mõtteid Freibergi ajast. See on intensiivsete loodusteaduslike ja nendega paralleelsete filosoofiliste pingutuste vili. Novalis püüab arendada oma naturfilosoofiat, mille eesmärgiks on kaduma läinud ühtsuse taastamine looduse ja inimese vahel. Luulelooming on

Novalise jaoks maailmatunnetuse ülim aste. Aastal 1800 ilmub kaueosaline tsükkel «Hümnid ööle» («Hymnen an die Nacht»), mis on XVIII sajandi saksa maailmavaatelise lüürika tähtsaks pöördepunktiks. Kui Schilleril ja Hölderlinil võib inimene saavutada täiuslikkuse maises ilmas, siis Novalis otsib seda taevas, «sealpoelses» elus. Nagu kõik Novalise teosed, nii ka tema peateos «Hümnid ööle» näitab, et luuletaja ei arene oma ajastu tunnetusest eraldatult, vaid temaga koos ja võiks öelda, et ta on isegi oma ajast ette jõudnud. «Hümnid ööle» sai esmajärguliseks kirjandusteoseks, mille mõjud ulatusid kaugele tulevikku ja pole ammendatud veel praegugi.

Romaan «Heinrich von Ofterdingen» ilmus 1802, aasta pärast Novalise surma ja koosnes kahest osast «Ootus» («Erwartung») ja «Täitumine» («Erfüllung»). Esimene osa valmis täielikult, teine aga jäi suuresti fragmentaarseks. Plaanis oli olnud peale teise osa valmimist kuus romaani kirjutada, mis oleksid kajastanud vaateid füüsikale, kodanlikule elule, ajaloole, poliitikale ja armastusele, nii nagu «Ofterdingenis» poeesiat käsitletakse. Viimastel eluaastatel, mil tegelikult algas Novalise kirjanduslik looming, tungis luule üha enam ta maailmapildi keskpunkti, sai ta subjektiividealistliku programmi teostamise vahendiks. Inimene peab õppima nõrkusi ületama ja romantiseerimise abil leidma maailma tõelise mõtte. Luuletaja-romantik õpetab inimest tegelikult mitte muutma, vaid teisiti, uudselt nägema, arvas Novalis.

Tuberkuloos ei lubanud Novalisel tööd jätkata. Ta suri 25. märtsil 1801. Kõike, mis ta on kirjutanud, võiks päevikuteks nimetada; selles peitub ka ta proosateoste nõrkus. Täiuslik inimene ja kunstnik oleks niisugune, kelle päevikud samal ajal oleksid ka kauneimad kunstiteosed. Novalise elu sarnanes plahvatusega, ta faustlik soov kõike läbi elada annab sellele lühikesele puhangule erilise romantilise sära.

A. Simsel

MONOGRAAFIA ANTON TŠEHHOVIST

Poetika on praegu kirjandusteaduslikke huvikeskmeid, erakordselt tugevaks on saanud püüe mõista kunsti maailma seaduspärasusi ning kunsti

asendit kultuuris. Viimaseil aastail on nõukogude kirjanduseuurijalt ilmunud uut moodi lähenemist taotlemaid uurimusi üksikautorite loomingust. Nende

RINGVAADE

seas on Aleksandr Tšudakovi «Tšehhovi poeetika» («Поэтика Чехова», Moskva, «Наука», 1971), mis pälvis Moskva noorte teadlaste V. I. Lenini 100. sünniaastapäevale pühendatud konkursil preemia.

Uurimuse suund on «alt üles, aine pinnalt ideede sfääri, lihtsalt keerukale», ta püüab anda vastuse küsimusele, «milles konkreetset seisneb kirjaniku loodud kunstimaailma ühtsus», nagu öeldakse teose algul (lk. 5). Autor kasutab selle eesmärgi realiseerimiseks nüüdisaegset metodoloogiat, arvestades kainele nn. täpsete meetodite võimalusi ja piire; kaalukust lisab statistika rakedamine.

A. Tšudakov uurib aine, detailide, reaalse esituse viise ja funktsioone proosadialoogis, mitmesugustes autori-kõne laadides, samuti draamas, aga ka Tšehhovi faabulat ja süžee, ta ideede valda. Ilmnevad kindla kvaliteedi tunnused: näiliselt juhusliku, hetkelise mitmekesisuse läbi luuakse terviklik, ühtne maailm. Selle kvaliteedi uurimisel osutub, et Tšehhovi ainek ja situatsioonid on niisugused, kus traditsioonipärane reegel «kunstiteoses ei tohi olla midagi liigset», osutub sobimatuks. Tšehhovi n.-ö. mitteresultatiivne süžee nagu «kustutab» sündmuse, tegelaste iseloomustustes puuduvad fikseeritavad motiveeringud. Monograafia taotleb taastada just seda, mis on varjatud ja raskesti seletatav: uut, avastuslikku, mille Tšehhov tõi kirjandusse, tšehhovliku nägemise. Märgitagu ulatuslikku materjali kirjaniku kaasaja kriitika kohta, mis koondub õpetlikuks pildiks kunsti mõistmisest ja mittemõistmisest: näeme, kuidas pörkuvad Tšehhovit mõistev ja Tšehhovi-eelne lähenemiseviis. Ajaloolase täpsusega selgitatakse monograafias välja see, mis on ajaperspektiivis kaduma läinud või moonuta-

tud. Tšehhovi poeetika vahendus A. Tšudakovi raamatus puudutab meie põhikujutlusi XIX sajandi teise poole proosast; muu hulgas seatakse uut moodi küsimus tüüpilisest Tšehhovile lähenemises ning on näidatud, milles erineb Tšehhovi psühholoogiline analüüs Tolstoi ja Dostojevski omast.

Tähelepanu väärib ka täpsus, millega uuritakse Tšehhovi jutustusstiili struktuuri ja selle evolutsiooni läbi kogu kirjaniku loomingu. Keskendatud on siin seosele «autor—jutustaja—persoonaaž». Jutustusi ja novelle uuritakse lihtsa ja efektiivse meetodi najal: uurija «esitab» tekstidele kindlal viisil formuleeritud küsimusi — vastused võimaldavad eritleda, kuidas muutub Tšehhovi proosas jutustamise organisatsioon kõne aspektis ja inimese siseilma kujutus.

Peatükk «Ideede sfäär» arendab Tšehhovi poeetika kontseptsiooni välja range järjekindlusega. Pärast seda, kui saime kujutluse ainemaailma ehitusest, «juhusliku» asja esteetilisest funktsioonist, kirjaniku jutustamisviisist, saab mõistetavaks, miks idee pole kirjaniku loomingus eristatav empiirilise, on väljaspool loogiliselt arendatud, suletud vormi, on antud n.-ö. punktiiriga ja miks pole Tšehhovi proosas filosoofilisi arutlusi. Mõned Tšehhovi maailmavaate olemuslikud jooned, mida nii raske on olnud tabada paljudel kriitikutel, avanevad nagu Tšehhovi teoste kunstilise struktuuri osa, «ülemine korrus». Huvitav, ootamatu on selgumine, et selle kirjaniku ideaal, kes «tõstis... utilitaarse kõrgele hinge tasemele» (lk. 271), on lähedane seda laadi tänastele probleemidele nagu näiteks ökoloogiline problemaatika. Astrovi monoloog «Onu Vanja» 3. vaatuses «kõlab nagu kaasaegse teadlase ettekanne» (lk. 270)...

J. Antson

INDEX LIBRORUM

Kui meil üks raamatuseeria niikaugele jõuab, et tema esimesed raamatud juba uustrükkis välja anda tuleb, siis on ta oma vajalikkust tõestanud parimal viisil. Öeldu kehtib ka NSVL TA Filosoofia Instituudi ja kirjastuse *Mõsl* suurseeria «Filosoofiline pärand» suhtes, sest selle esikteos «Vanaindia filosoofia» (1963) ilmiski juba uues kuues... Samas seerias anti välja ka Platoni «Teosed» — kolmanda kõite teine raamat sisaldab dialooge «Poliiitik» ja «Seadused», mida esialgu «Teos-

tesse» ei plaanitud. Minevikust vahendavad meid tänapäeva probleemsesse mõtteteadusse B. Kuznetsovi etüüdid klassikalisest ratsionalismist ja mitteklassikalise teadusest «Mõistus ja olemine» (NSVL TA Loodusteaduse ja Tehnika Ajaloo Instituut, *Nauka*), O. Ternovoi «Kuuba filosoofia. 1790.—1878. a.» (Valgevene ülikool, Minsk), samuti A. Nossovi «Utopiline sotsialism ja revolutsiooniline demokratis» (Harkovi ülikool) ja V. Horossi «Narodniklik ideoloogia ja marksism (XIX

RINGVAADE

saj. lõpp)» (NSVL TA Filosoofia Instituut, *Nauka*). Friedrich Engelsi nimega on seotud L. Leontjevi uurimus «F. Engelsi osa marksistliku poliitilise ökonomia kujunemises ja arenemises» (NSVL TA Maailmamajanduse ja Rahvusvaheliste Suhete Instituut, *Nauka*) ja NSVL TA N. N. Mikluhho-Maklainim. Etnograafia Instituudi artiklikogumik «Etnograafia ja antropoloogia probleemid F. Engelsi teadusliku pärandi valgus» (*Nauka*). Oma teoses «Suure õpetuse lätetel» (Aserbaidžaaani NSV TA Filosoofia ja Õiguse Instituut, *Elm*) uurib A. Ismailov kommunismiteooria lähteprintsiipide filosoofilis-majanduslikku alustust (1844—1847). Teadusliku sotsialismiga konfronteerib tänapäeva mittemarksistlik ajaloo filosoofia, mis leiab arvustavat käsitlemist bulgaaria marksisti N. Iribadžakovi raamatus «Klio kodanliku filosoofia kohtu ees» (*Progress*) ja G. Tšesnokovi teoses «Kaasaegne kodanlik ajaloo filosoofia» (Volga-Vjatka Raamatukirjastus, Gorki).

Edasi esitleme mõnd raamatut, mis psühholoogia probleemidesse süvenemisega filosoofide tähelepanu pälvivad. Kaks teost avavad meile pääsu nende maailma, kelle suhtlemine meiega on suuresti häiritud. Need on uus-trükk O. Skorohhodova kirjeldusest «Kuidas ma võtan vastu, kujutan ette ja mõistan ümbritsevat maailma» (*Pedagogika*), mis on juba klassikaliseks saanud, ja A. Luriija, silmapaistva nõukogude psühholoogi, Moskva ülikooli professori «Minetatud ja ennaldatud maailm» (Moskva ülikool) — lugu ühest haavatasaanust. Märkimist väärivad ka J. Budilova «Filosoofilised probleemid nõukogude psühholoogias» (NSVL TA Filosoofia Instituut, *Nauka*), H. Hiebschi ja M. Vorwergi «Sissejuhatus marksistlikku sotsiaalpsühholoogiasse» (*Progress*), mida meil saksa keeles («Einführung in die marxistische Sozialpsychologie») mitu trükki on saadaval olnud, samuti N. Novosjolovi uurimus «Vaimne töö: selle olemus ja mõned arengutendentsid» (Kesk-Uraali Raamatukirjastus, Sverdlovsk), D. Pospelovi ja V. Puškini ühisteos «Mõtlemine ja automaadid» (*Sõvetskoje Radio*) ja M. Popova raamat «Religiooni psühholoogilise apoloogia kriitika» (*Mõsl*), kus võetakse vaatluse alla tänapäeva ameerika usundipsühholoogia.

Mis ilukirjanduse ajaloo uurimustesse puutub, siis siin on alati rohkesti nimetusi, mis küll sugugi kva-

liteedile ei tarvitse viidata. Vene kirjandusloo üksikkäsitlusist loetlegem järgmisi: P. Vöröpajevi «Lermontov» (Kesk-mustmulla Tsooni Raamatukirjastus, Voronež), mis sisaldab uut lisa poeedi eluloole, G. ja A. Russanovi «Mälestusi Lev Nikolajevitš Tolstoist» (1883—1901; seesama kirjastus), A. Jelistratova «Gogol ja Lääne-Euroopa romaani probleem» (NSVL TA M. Gorki nim. Maailmakirjanduse Instituut, *Nauka*), V. Netšajeva «M. M. ja F. M. Dostojevski ajakiri «Vremja». 1861—1863» (needsamad; märgitagu siinkohal, et vahepeal on tulnud ka esimene köide Fjodor Dostojevski «Täielikust teostekogust», mida kirjastab *Nauka*), A. Batjuto «Turgenev kui romaania kirjanik» (NSVL TA Vene Kirjanduse Instituut (Puškini Maja), *Nauka* Leningradi osakond), V. Afanasjevi «Aleksandr Ivanovitš Kuprin» (*Hudožestvennaja Literatura*), A. Fjodorovi «A. Bloki teater ja selle aja dramaturgia» (Leningradi ülikool), P. Vöhodtsevi «Pavel Vassiljev» (*Sovetskaja Rossija*), L. Levini «Vladimir Lugovskoi» (*Sovetski Pissatel*) jt. Huvi pakuvad mõned teosed, kus kirjanikud oma tööst ja kutsumusest kõnelevad: M. Issakovski «Poetidest, värssidest, lauludest», mis avab uue kirjastuse *Sovremennik* seeria «Ajast ja endast», V. Panova «Literaadi märkmed» (*Sovetski Pissatel*), G. Baklanovi «Meie kutsumusest» (*Sovetskaja Rossija*)... Mitmes uues raamatus leiab valgustamist Lääne ilukirjandus: A. Startsevi «Whitmanist Hemingwayni» (*Sovetski Pissatel*), B. Gilensoni «Sinclair Lewisi Ameerika» (*Nauka*), M. Bobrova «Romantism XIX sajandi ameerika kirjanduses» (*Võsšaja Škola*), V. Muravjovi «Teekond Gulliveriga» (*Kniga*), A. Petrikovskaja «Henry Lawson ja austraalia novelli sünd» (NSVL TA Orientalistika Instituut, *Nauka*), A. Puzikovi «Viis portreed» — nimelt Balzac, Flaubert, Daudet, Maupassant, Zola. André Maurois' «Olympio ehk Victor Hugo elu» (mõlemad *Hudožestvennaja Literatura*).

Et seda veidi ühetoonilist loetelu värvikamaks muuta, lisatagu lõppu paar uudist filmoloogiat alalt: V. Božovitši «Tänapäeva Lääne filmirežissööre» (Chaplin, Welles, Buñuel, Bresson, Bergman, Resnais, Fellini), T. Batšelise «Fellini» (mõlemad NSVL TA ja NSVL Kultuuriministeriumi Kunstide Ajaloo Instituut, *Nauka*), André Bazini (1918—1958) artiklikogumik «Mis on kino?» (*Iskusstvo*).

Toimetuse kolleegium:

V. BEEKMAN, V. ILUS (peatoimetaja asetäitja), J. KROSS, P. KUUSBERG (peatoimetaja), R. PARVE, J. PEEGEL, L. REMMELGAS, P.-E. RUMMO, E. VETEMAA.

- 707 M. UNT
Tühirand
- 743 V. ADAMS
Värsse vanast vihikust
- 746 E. KRUSTEN
Veritas
- 753 J. KAPLINSKI
Pimedas sõitsin välja
Luule seisab su ees
Laul liugleb kõrgel üleval
- 757 H. MATVE
Maskitrall
Nii lühike hommik Roomas
- 768 V. HÄRM
Õige noore tüdrukuna. II
- 773 U. LAHT
Kaks monoloogi
- 779 V. VESIPAPP
* (Üsast hälli, hällist välja)
Seltskondlik
Ausammas
Trammisõitja
- 782 J. TOOMING
* (Lähen tagasi pimedusse)
- 785 H. LUIK
Hele pilv
- 791 E. LÄTTEMÄE
* (Aina küsimus: mida siis)
* (Ma ei ole kotkas, ei pääsuke)
* (Aeg pürahtab lendu)
- 793 M. SLUCKIS
Teine ehk meelelahutuslik osa
- 800 Brasiilia luulet
- 808 V. PINN
Emotsioonid: mis ja milleks
- 823 J. KAPLINSKI
Mood ja ilm, aeg ja luule
- 831 E. SIIRAK
Kompromissitu Tuglas
- 846 K. KASK
Inimene ja inimene
- 856 A. KURISMAA
Kreeka keeles kirjutatud roomlane
Claudius Aelianus ja tema teos «Loomadest»
- 861 J. KROSS
Väitevirmalisi
- 863 A. REINLA
Eluarvu otsimine
- 865 E. TEDER
Populaarsuse lati seadmisest ja seisust
- 869 S. ISSAKOV
M. KOOR
Eesti kirjandusest ukrainakeelses kirjandusalmanahhis
- 872 Ringvaade
Esikaane siseküljel:
Salme Raunam. Tamm I (Raud, keevitus)
Tagakaane siseküljel:
Gunars Krollis. Mererannal (Maa) (Linoollõige)
Kleebistel:
Urmas Ploomipuu. Akvaarium (Segatehnika)
Urmas Ploomipuu. Konserv (Segatehnika)

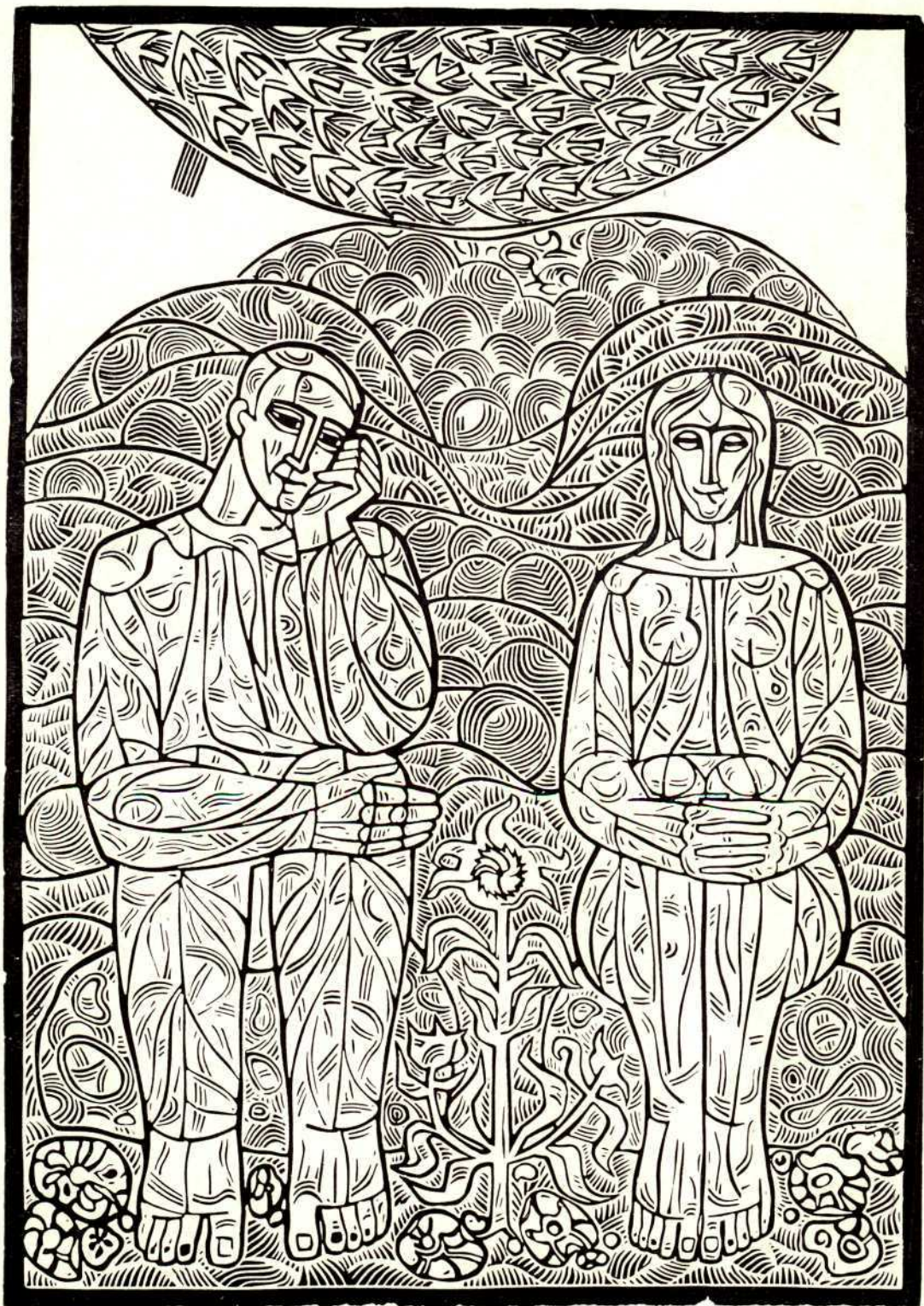
Toimetuse aadress: 200 001, Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65, 407-80, 407-81.

Kirjastus «Perioodika», Tallinn, Pikk t. 37.

Ladumisele antud 6. IV 1972.
Trükkimisele antud 6. V 1972.
Trükkarv 16 000. Trükipaber nr. 1, 70×100/16. Trükipoognaid 11,25 + 2 kleebist. Tingtrükipoognaid 14,95. Arvestuspoognaid 13,29. MB-04944. Tellimise nr. 999. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42. «Looming» nr. 5, mai 1972.

Hind 50 kop.

На эстонском языке
Орган Союза писателей ЭССР
«Лoomинг» («Творчество») № 5, мая 1972.

50 KOP.
78 174